

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Баула О.В., Вісіна Т.М., Лютак О.М., Савош Л.В.,
Кравчук О.Я., Зелінська О.М., Полянська Т.О.

ЕКОНОМІКС
Частина 1: Вступ до економікса.
Мікроекономіка

Навчальний посібник

Рекомендовано Вченою радою
Луцького національного технічного університету
як навчальний посібник

ЛУЦЬК
2021

УДК 330.101 (075.8)

Е 45

Рекомендовано до друку вченою радою Луцького національного технічного університету (протокол № 9 від 27.03.2021р.)

А в т о р и: к.е.н., доцент Баула О.В. (тема 1, 5, 7); к.і.н., доцент Вісіна Т.М. (тема 3, 4); д.е.н., професор Лютак О.М. (тема 6); к.е.н., доцент Савош Л.В. (тема 8); к.е.н., доцент Кравчук О.Я. (тема 2); к.е.н., доцент Зелінська О.М. (тема 9), Полянська Т.О. (тема 10).

Рецензенти:

Столярчук Я.М. – професор, д.е.н., професор кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Черчик Л.М. – професор, д.е.н., завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Волинського національного університету імені Лесі Українки

Шубалий О.М. – професор, д.е.н., завідувач кафедри економіки Луцького національного технічного університету

ЕКОНОМІКС. Частина 1: Вступ до економікса. Мікроекономіка:
Е 45 Навчальний посібник / Баула О.В., Вісіна Т.М., Лютак О.М., Савош Л.В., Кравчук О.Я., Зелінська О.М., Полянська Т.О. Луцьк: СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 320 с.

ISBN 978-617-7843-03-9

В основу навчального посібника покладено курс лекцій, що викладається здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Луцького національного технічного університету. В посібнику на системній основі розкриваються закони і категорії економікса, мікро- та макроекономічні аспекти функціонування суспільного виробництва.

Посібник наповнений схемами, графіками, таблицями, а також подано контрольні питання і завдання для перевірки знань до кожної теми з прикладами відповіді та розв'язками.

Рекомендовано для здобувачів вищої освіти, викладачів закладів вищої освіти.

ISBN 978-617-7843-03-9

© Баула О.В., Вісіна Т.М.,
Лютак О.М., Савош Л.В., Кравчук О.Я.,
Зелінська О.М., Полянська Т.О.
© Луцький НТУ, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ I. ВСТУП ДО ЕКОНОМІКСА	7
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІКСА. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	7
1.1. Предмет економічної теорії (економікса) і його тлумачення різними школами. Складові частини сучасної економічної теорії. Позитивна і нормативна економічна теорія.	8
1.2. Економічні закони, принципи і категорії. Система економічних законів.	12
1.3. Методи пізнання економічних явищ і процесів. Загальні та специфічні методи наукового пізнання та їх використання.	14
1.4. Потреби та їх класифікація. Закон зростання потреб. Варіанти співвідношення потреб і виробництва.	17
1.5. Суть та класифікація виробничих ресурсів. Виробничі ресурси як фактори виробництва.	20
1.6. Виробництво: суть, еволюція поглядів, структура, форми організації. Ефективність виробництва.	22
1.7. Товар і його властивості. Вартість, теорії вартості. Закон вартості.	29
1.8. Гроші, їх суть, функції, теорії виникнення. Грошовий обіг та його закони. Грошова система, її структурні компоненти та основні типи.	34
ПРАКТИКУМ	45
ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ВЛАСНІСТЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	55
2.1. Національна економіка та економічна система. Економічна система: сутність, цілі й основні структурні елементи, типи.	55
2.2. Власність: сутність, об'єкти та суб'єкти.	59
2.3. Типи, форми і види власності.	60
2.4. Суть, функції, етапи, позитивні та негативні риси ринку.	63
2.5. Основні суб'єкти ринкової економіки. Кругообіг ресурсів, товарів та доходів в умовах ринкової економічної системи. Доходи суб'єктів ринкової економіки.	67
2.6. Структура та інфраструктура ринку.	89
ПРАКТИКУМ	97
ТЕМА 3. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ	109
3.1. Економічна думка в древніх цивілізаціях.	109
3.2. Економічна думка в середньовіччі.	114
3.3. Економічна система меркантилізму.	115
3.4. Класичний напрям економічної думки.	117
3.5. Еволюція класичної політекономії у ХІХ ст.	124
3.6. Маржинальна революція та генезис неокласичної школи.	128
ПРАКТИКУМ	134

ТЕМА 4. ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ	143
4.1. Американський інституціоналізм	143
4.2. Економічне вчення Дж. М. Кейнса	147
4.3. Неолібералізм у Німеччині. Концепція соціально-ринкового господарства	152
4.4. Неокласичне відродження	157
ПРАКТИКУМ	161
РОЗДІЛ II. МІКРОЕКОНОМІКА	167
ТЕМА 5. ПРЕДМЕТ МІКРОЕКОНОМІКИ. ОСНОВИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	167
5.1. Предмет мікроекономічного дослідження. Об'єкти мікроекономіки. Мікроекономічні суб'єкти та їх поведінка.	167
5.2. Обмеженість ресурсів та альтернативна вартість. Крива виробничих можливостей. Вибір. Методологія мікроекономіки.	169
5.3. Попит і пропозиція: сутність, закони та фактори.	171
5.4. Ринкова рівновага, її зміни та відхилення.	175
5.5. Еластичність попиту і пропозиції.	176
ПРАКТИКУМ	179
ТЕМА 6. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА	193
6.1. Корисність та її види.	193
6.2. Крива байдужості, гранична норма заміщення.	195
6.3. Бюджетна лінія та вибір споживача.	196
ПРАКТИКУМ	197
ТЕМА 7. МІКРОЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ФІРМИ	207
7.1. Економічна природа та теорія фірми (підприємства). Види та суб'єкти підприємницької діяльності. Форми підприємництва.	207
7.2. Підприємство як суб'єкт економічної системи. Організаційно-правові форми підприємств. Види підприємств за розмірами. Види об'єднань підприємств. Нові форми підприємницької діяльності.	213
7.3. Витрати фірми у коротко- і довгостроковому періоді.	221
7.4. Дохід та прибуток фірми.	226
ПРАКТИКУМ	228
ТЕМА 8. ФІРМА В ІДЕАЛЬНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ: ЧИСТА КОНКУРЕНЦІЯ І ЧИСТА МОНОПОЛІЯ	239
8.1. Короткостроковий період на ринку чистої конкуренції.	239
8.2. Довгостроковий період на ринку чистої конкуренції. Ефективність ринку.	241
8.3. Поведінка фірми в чистій монополії.	242
8.4. Способи збільшення прибутку чистої монополії. Ефективність ринку.	244
ПРАКТИКУМ	245
ТЕМА 9. ПІДПРИЄМСТВО В РЕАЛЬНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ: МОНОПОЛІСТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ТА ОЛІГОПОЛІЯ.	256
9.1. Монополістична конкуренція та диференціація товару.	256

9.2. Характеристика ринку олігополії: ознаки, види та показники концентрації.	258
9.3. Основні моделі поведінки підприємства.	259
9.4. Антимонопольне регулювання діяльності підприємств.	264
ПРАКТИКУМ	264
ТЕМА 10. РИНОК ПРАЦІ: КРИВА ПРОПОЗИЦІЇ, СТАВКА ЗАРПЛАТИ, ПРОФСПІЛКИ. РИНОК КАПІТАЛУ ТА ЗЕМЛІ. ЗОВНІШНІ ЕФЕКТИ ТА СУСПІЛЬНІ БЛАГА.	273
10.1. Сутність ставки зарплати та крива пропозиції праці. Підприємство на ринку праці та ставка зарплати.	273
10.2. Вплив профспілок на ставку зарплати. Диференціація ставок зарплати.	277
10.3. Сутність капіталу та процес його початкового нагромадження. Форми і процес кругообігу капіталу. Відсоток та фактори його зміни.	280
10.4. Ринок землі: сутність, рента та ціна землі.	285
10.5. Екстерналії та їх вплив на ефективність. Суспільні блага. Роль держави в ринковій економіці. Теорія суспільного вибору і поведінка уряду.	289
ПРАКТИКУМ	292
ГЛОСАРІЙ	306
БІБЛІОГРАФІЯ	317

ПЕРЕДМОВА

У системі економічних дисциплін «Економікс» займає провідне місце, оскільки виступає методологічною базою для цілої системи економічних наук, розкриває основоположні базові поняття, економічні закони, категорії, принципи господарювання, які реалізуються в усіх галузях і сферах людської діяльності. «Економікс» дає можливість вивчати закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів, з метою задоволення своїх безмежних потреб. Розкриваючи і формуючи економічні категорії і закони, економічна теорія тим самим збагачує знання людей, примножує інтелектуальний потенціал суспільства, розширює науковий світогляд людей, сприяє науковому передбаченню економічного розвитку суспільства.

Мета навчальної дисципліни «Економікс» полягає у формуванні в майбутніх спеціалістів нової системи економічних знань, які б відповідали трансформаційним умовам розвитку економіки України; формування навиків необхідних для аналізу реальних економічних процесів; прийняття обґрунтованих рішень з приводу економічних проблем; розкриття суті соціально-орієнтованої ринкової економіки, логіки функціонування ринкових відносин у конкретних господарських системах, соціально-економічних суперечностей підприємницького господарювання.

Звернення сучасної економічної науки до трансформаційної проблематики потребує усвідомлення соціально-економічних перетворень, пов'язаних з вирішенням завдань як системного, так і загально цивілізаційного переходу. Нові концептуальні принципи пізнання транзитивних перетворень економічних систем у масштабах глобального розвитку світової економіки урізноманітнюють і забезпечують гнучкість теоретичного освоєння економічної реальності, мають суттєве значення для формування світоглядних орієнтирів, спрямованих на подолання застарілих стереотипів економічного мислення, дають можливість розробляти і опрацьовувати нові наукові підходи і висновки на проблемному полі економічної науки.

Пропонований навчальний посібник характеризується логічною послідовністю та концентрованою викладу змісту, а також органічним поєднанням теоретичного висвітлення проблем економіксу з наочною подачею матеріалу. Він дає можливість самостійно вивчати особливості економічних процесів і систематизувати у логічно-послідовну схему здобуті економічні знання.

РОЗДІЛ I

ВСТУП ДО ЕКОНОМІКСА

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІКСА. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Предмет економічної теорії (економікса) і його тлумачення різними школами. Етапи розвитку економічної теорії. Складові частини сучасної економічної теорії. Позитивна і нормативна економічна теорія.

1.2. Економічні закони, принципи і категорії. Система економічних законів.

1.3. Методи пізнання економічних явищ і процесів. Загальні та специфічні методи наукового пізнання та їх використання.

1.4. Потреби та їх класифікація. Закон зростання потреб. Варіанти співвідношення потреб і виробництва.

1.5. Суть та класифікація виробничих ресурсів. Виробничі ресурси як фактори виробництва.

1.6. Виробництво: суть, еволюція поглядів, структура, форми організації. Ефективність виробництва.

1.7. Товар і його властивості. Вартість, теорії вартості. Закон вартості.

1.8. Гроші, їх суть, функції, теорії виникнення. Грошовий обіг та його закони. Грошова система, її структурні компоненти та основні типи.

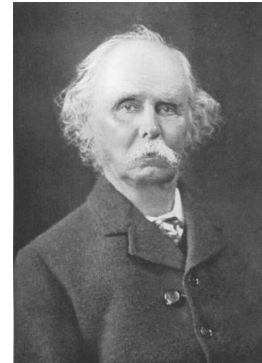
Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. К.: Основи, 2001. 670 с.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос, 1999. 352 с.
5. Кемлбелл Р. Макконнелл, Стенді Л. Брю. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Ч. 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. С. Панчишина, О. Ватаманюка, І. Бика. Львів: Видавничка Спілка «Просвіта», 1999. 649 с.
6. Макроекономіка: базовий курс : навч. посіб. / [проф. І.Й. Малий, проф. І.Ф. Радіонова, доц. Т.Ф. Кущенко, доц. Н.В. Федірко та ін.]. К.: КНЕУ, 2016.
7. Макроекономіка: Підручник / Грегорі Н. Манків. К.: Основи, 2000. 588 с.
8. Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз. М.: ИНФРА-М, 2000. 856с.
9. Семуельсон Пол А. Економіка: Підручник. Львів: Світ, 1993.
10. Фридмен М. Основы монетаризма / М. Фридмен и др. Под науч. ред. Д.А. Козлова. М.: ТЕИС. 2002. 175 с.

1.1. Предмет економічної теорії (економікса) і його тлумачення різними школами. Етапи розвитку економічної теорії. Складові частини сучасної економічної теорії. Позитивна і нормативна економічна теорія.

Економічна наука – це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності.

Економікс (англ. economics «економічна теорія», «економіка») — галузь економічної науки, економічна теорія, що вивчає теоретичні основи економічних процесів. Термін «економікс» введений в широкий обіг британським ученим-економістом Алфредом Маршаллом і у відомому сенсі замінив поняття «Політична економія», що раніше використалося, додавши йому практичну спрямованість. Основою предмету «Економікс» є теорія попиту і пропозиції, встановлення ринкової рівноваги, ринкова конкуренція, поведінка виробників і споживачів на ринку.

Народився	26 липня 1842 Велика Британія Лондон
Помер	13 липня 1924 (81 рік) Велика Британія Кембридж
Громадянство	 Велика Британія
Діяльність	Економіст
Alma mater	коледж Святого Джона, школа Мерчанта Тейлора і Кембриджський університет
Мова творів	англійська
Членство	Шведська королівська академія наук, Американська академія мистецтв і наук і Академія наук Турина
Нагороди	Adam Smith Prize Член Британської академії

Альфред Маршалл назвав політичну економію чистою і прикладною наукою, без впливу політики й щоб протиставити її політичній економії, використав ширший термін – «економікс» (від англ. ECONOMIC Science).

Альфред Маршалл є автором праці «Principles of Economics» (1890—1891), який у укр. перекладі має назву «Принципи економічної науки».

Вихід у світ першого тому «Принципів економічної науки» А. Маршалла 1890 р. був відзначений суспільством як непересічна історична подія. «Пелл-Мелл газет» писала: «Виникла «нова політекономія», а «стара» політична економія — ця лиховісна наука, котра розглядала індивідуальну людину як винятково егоїстичну і скупу тварину, а державу — лише як масу таких тварин, пішла в минуле».

Автором першого підручника «Економікс» (англ. Economics) став Пол Самуельсон, перше видання якого здійснено у 1948 р.

Джерело економічної науки слід шукати у вченнях мислителів Стародавнього Сходу. Стародавньоіндійські «Закони Ману» (IV-III ст.до н.е.) відмічали існування суспільного розподілу праці, відносин власності і підпорядкування.

Подальший розвиток економічних знань отримали в Стародавній Греції. Погляди стародавніх грецьких мислителів Ксенофонта, Платона, Аристотеля можна охарактеризувати як теоретичні вихідні пункти сучасної економічної науки.

Економічні погляди мислителів Стародавнього Риму (Варрона, Калумелли, Сенеки) були продовженням економічної думки Стародавньої Греції.

Як наука, тобто як систематизоване знання про сутність, цілі і завдання економічної системи, економічна теорія виникла в XVI-XVII ст. Це період становлення капіталізму, зародження мануфактури, поглиблення суспільного поділу праці, розширення внутрішніх і зовнішніх ринків, інтенсифікація грошового обороту.

Основні етапи розвитку економічної науки (з XVII до кінця XIX ст.)

Меркантилізм (представники: А. Монкретьєн, Т. Манн, Д. Юм) – основним джерелом багатства вважали сфери обігу, торгівлю; багатство ототожнювали з накопиченням золотих і срібних монет. А. Монкретьєн написав «Трактат про політекономію» (1615р.).

Фізіократи (Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе) – перенесли акцент дослідження на природу і виробництво. Але джерелом багатства вважали тільки працю у сільському господарстві.

Класична політична економія. Виникла з розвитком капіталізму. Засновники: У.Петті, А.Сміт, Д. Рікардо, Міль. Вони зосереджують увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер виробництва; започаткували трудову теорію вартості, а ринок розглядали як саморегулюючу систему.

Марксизм або політична економія праці (засновники Маркс, Енгельс). Досліджували систему законів капіталістичного суспільства з позиції робітничого класу.

Маржиналізм (представники: К. Менгер, Ф. Візер, Л. Вальрас, У. Джевонс) – теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних, крайніх («мах» чи «мін») величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну в зв'язку зі зміною інших явищ.

Сучасні напрямки економічної теорії:

1) неокласицизм – заперечує необхідність втручання держави в економіку, розглядає ринок як саморегульовану економічну систему, здатну самостійно встановити рівновагу між сукупним попитом і пропозицією. Засновники теорії – Маршалл і Пігу. Послідовники – Фрідмен, Лаффер. Даний напрям охоплює багато шкіл і концепцій (монетаризм, теорію суспільного вибору, теорію реальних очікувань);

2) кейнсіанство (засновник англ. економіст Дж. Кейнс) – це теорія, яка обґрунтовує необхідність активного втручання держави в регулювання ринкової економіки шляхом стимулювання попиту та інвестицій через проведення певної кредитно-бюджетної політики (антикризове та анти циклічне регулювання, перерозподіл доходів, збільшення соціальних виплат);

3) інституціоналізм (представники Веблен, Мітчелл, Коммонс) – розглядають економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і політичних, соціально-психологічних факторів. Об'єктами вивчення для них є «інститути», під якими вони розуміють державу, корпорації, профспілки;

4) неокласичний синтез (представники Д. Хікс, П. Самуельсон) – це узагальнююча концепція, яка обґрунтовує принцип поєднання ринкового і

державного регулювання економічних процесів, наголошує на необхідності руху до змішаної економіки.

При вивченні предмету економічної теорії з ціллю більш чіткого його осмислення доцільно виділити:

- сферу дослідження – економічне життя або середовище, в якому здійснюється господарська діяльність;
- об'єкт дослідження – економічні явища;
- суб'єкт дослідження – людина, група людей, держава;
- основне завдання економічної теорії – дати не просто опис економічних явищ, а показати їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, тобто розкрити систему економічних явищ, процесів і законів.

Економічна теорія, вивчаючи реальні економічні процеси, сама перебуває у постійному пошуку і розвитку, предмет її дослідження змінюється й уточнюється.

Предмет економічної теорії є складним і багатограним, оскільки різні науковці та різні економічні школи по різному визначають предмет економічної теорії. Основні віхи еволюції предмета економікса подано у табл. 1.1.

Таблиця 1.1. Підходи до визначення предмета економічної теорії

<i>Визначення предмета економічної теорії</i>	<i>Школи (автори)</i>
мистецтво ведення домашнього господарства	античний світ
наука про багатство, сукупність правил господарської поведінки і про торговий баланс	меркантилісти
предмет досліджень перенесли з сфери обігу до сфери виробництва	школа фізіократів
дослідження умов виробництва та нагромадження національного багатства, а також його розподілу, створюваного у всіх галузях матеріального виробництва, що виявляється в економічних законах та економічних відносинах	класична школа А.Сміт, Д. Рікардо
наука про виробничі відносини і закони, що управляють виробництвом, розподілом та споживанням на різних етапах розвитку людського суспільства	Марксизм
наука з одного боку про людину, а з іншого – про багатство	неолібералізм А. Маршалл
наука, політична економія розглядає питання про причини різниці в багатстві та вбогості народів; неоднакового поділу багатства серед кожного народу і розповсюдження скрізь постійної убогості серед зросту багатства	М.І. Туган-Барановський
дослідження кількісних функціональних залежностей у ринковій економіці, взаємозв'язків макроекономічних параметрів. Економічна теорія не є набором уже готових рекомендацій, застосовуваних безпосередньо у господарській практиці. Вона є швидше методом, ніж вченням, технікою мислення, допомагаючи тому, хто володіє нею, доходити правильних висновків	Джон М. Кейнс
вивчення позаекономічних явищ - інститутів та інституцій, які визначають економічні явища і процеси (сім'я, право, звичаї, тощо)	ранні інституціоналісти Т.Веблен
наука, що вивчає дії людей у процесі вибору обмежених ресурсів для задоволення безмежних потреб	неокласичний синтез П.Самуельсон
наука про ефективне використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з метою досягнення максимального задоволення потреб людини	К.Р. Макконелл, С.Л. Брю

Економікс – це суспільна наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів, з метою задоволення своїх безмежних потреб.

Економікс структурно поділяється на чотири частини (рис.1.1.)

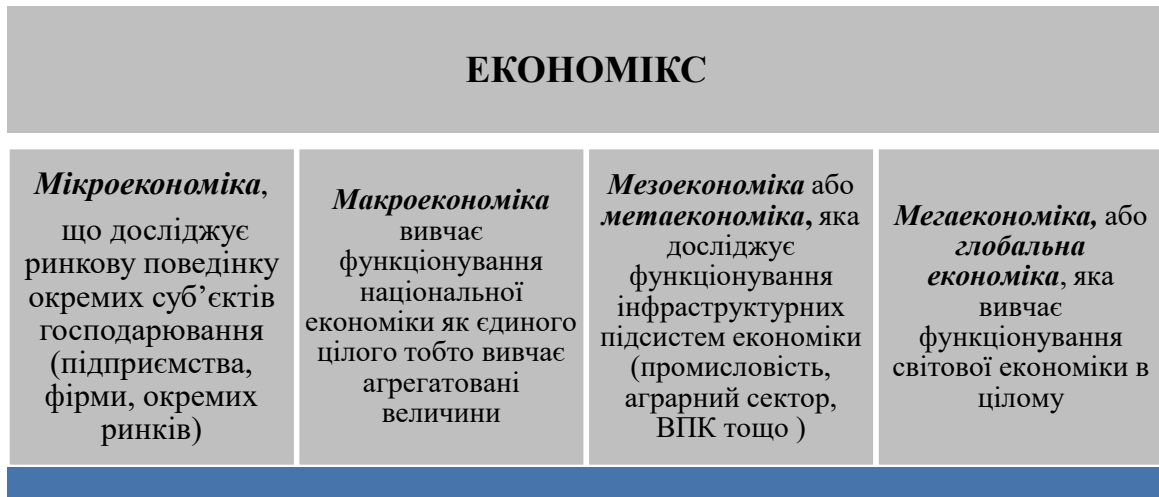

Рис. 1.1. Структура курсу

Економічна теорія залежно від функціональної мети поділяється на позитивну та нормативну економічну теорію.

Позитивна економічна теорія ставить за мету всебічне пізнання економічних процесів та явищ, розкриває їхні взаємозв'язки та взаємозалежності, які зумовлюються реальною дійсністю. Вона відповідає на запитання: *які вони є?*

Нормативна економічна теорія з'ясовує об'єктивні процеси, дає їм оцінку, робить висновки та розробляє рекомендації щодо вдосконалення економічної системи, переходу її на вищий ступінь розвитку. Вона відповідає на запитання: *як повинно бути?*

Позитивна економічна наука вивчає те, що є, нормативна ж узагальнює суб'єктивні уявлення про те, що має бути. Позитивна економічна наука досліджує фактичний господарський стан, а нормативна вивчає, конкретні економічні умови або рішення необхідні для цього, тобто є рекомендаційною. Від економічної науки влада та суспільство чекають нормативних суджень. Однак, учені більше уваги приділяють позитивній економіці, продуктом якої є – знання, узагальнення, економічний аналіз. Нормативна економічна теорія складає підґрунтя для розробки **економічної політики** держави.

Економічна політика – поведінка держави стосовно економіки країни

Позиція держави може варіювати в широких межах – від повного невтручання в економіку до жорсткого регулювання нею, як це відбувається в межах планової економіки. Економічну політику можна умовно розділити на два види: мікроекономічну політику, мета якої є удосконалення ефективності розподілу ресурсів, і макроекономічну політику, що забезпечує повніше використання ресурсів і стабільність цін.

1.2. Економічні закони, принципи і категорії. Система економічних законів.

Економічна теорія, пізнаючи об'єктивну господарську дійсність, відриває і формулює економічні категорії, закони, закономірності та принципи.

Економічні категорії – це абстрактні, логічні теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів

Зокрема: товар, вартість, ринок, економічні ресурси тощо. Економічна категорія виражає окремі сторони економічних відносин, сутність одного явища, тоді як економічні закони розкривають внутрішні взаємозв'язки кількох економічних явищ та динаміку руху господарського життя суспільства в цілому.

Економічні закони – це постійно повторювальні причинно-наслідкові зв'язки, які виражають суттєві моменти в розвитку економічних явищ і процесів, які діють об'єктивно

Основні економічні закони: вартості, попиту і пропозиції, відповідності продуктивних сил характеру виробничих відносин, пропорційності розвитку світової економіки, накопичення та інші. Економічні закони у своїй сукупності становлять систему економічних законів (рис. 1.2).

Поряд з економічними законами ринку властиві й економічні закономірності.

Економічні закономірності - це наслідки дії системи економічних законів

Основними закономірностями розвитку світового господарства в сучасних умовах є:

- трансформація(видозміна) та конвергенція (злиття) господарських систем;
- розширення господарських відносин між країнами;
- зближення (когезія) національних економік, що передбачає адаптацію, переплетення їхніх економічних потенціалів;

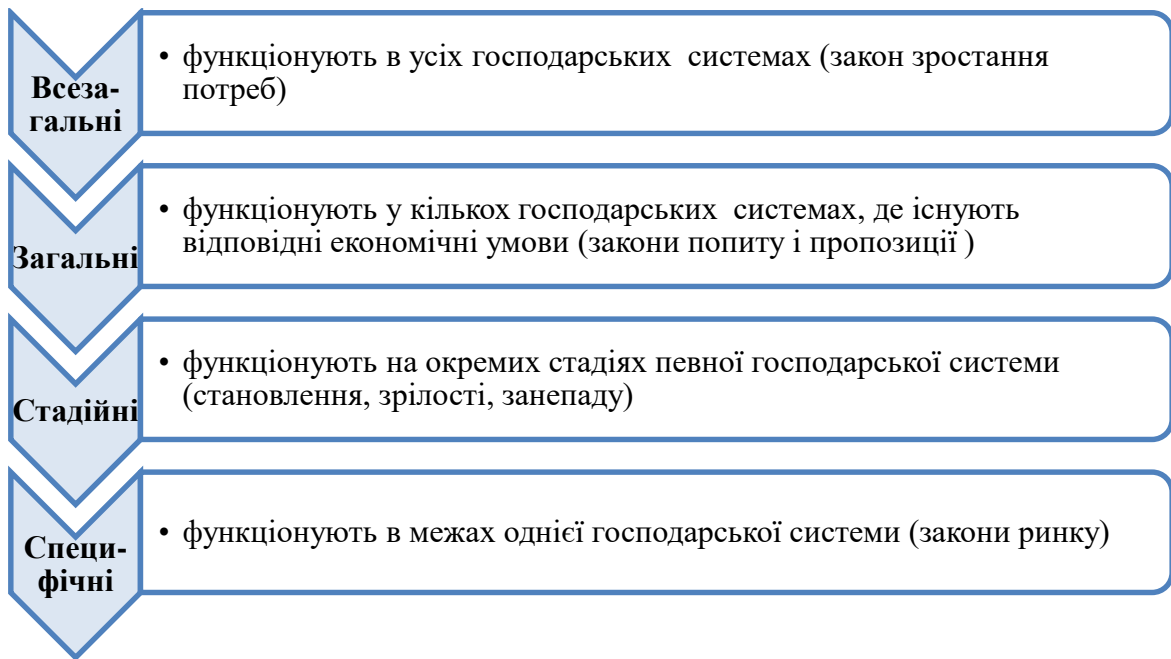

Рис. 1.2. Система взаємозв'язку економічних законів

- вирівнювання рівня економічного розвитку національних господарств, що проявляється у підвищенні економічного розвитку усіх світових країн;
- динамізм розвитку народного господарства, що виявляється у постійних темпах зростання суспільного виробництва протягом тривалих проміжків часу;
- поглиблення міжнародного поділу праці;
- розвиток глобалізації та інтеграції світової економіки.

Економічні принципи – теоретичні узагальнення, що містять певні допущення, усереднення які відображають загальні тенденції розвитку економічних систем

Економічні факти відрізняються різноманіттям, одні індивіди та інститути діють по-одному, а другі – по-іншому. Економічні принципи досить часто формулюються у вигляді середніх даних або статистично вірогідними (наприклад, коли говоримо щодо середньомісячної заробітної плати, то беремо не чийсь конкретну оплату праці, а середню для певного регіону, або категорії громадян). Все ж узагальнення при правильному їх формулюванні та застосуванні можуть містити в собі важливий зміст і приносити суттєву користь у управлінні господарськими процесами.

Економісти досить часто у своїх узагальненнях використовують припущення «за інших рівних умов» (вперше застосоване англійцем А.Маршаллом), тобто вони припускають, що всі інші змінні, за винятком тих, які вони в даний момент розглядають, залишаються незмінними. В економічній теорії неможливо провести лабораторні дослідження як фізичних (природничих) науках. Економісти здійснюють емпіричну перевірку отриманих узагальнень на базі «реального господарського середовища». В цьому доволі хаотичному середовищі «інші умови» є досить мінливими і їх важко вирахувати точно. Тому

економічні закономірності та принципи менш точні, ніж в принципи лабораторних наук.

У ринковій економіці діють принципи *раціональності* (доцільного використання обмежених виробничих ресурсів) і дохідності (максимізації прибутку господарюючих суб'єктів), однак це не означає, що їх дія наскрізна і постійна, тому не всі види діяльності є однаково раціональними або підприємства прибутковими.

Економічні категорії, закони, закономірності та принципи – це засоби пізнання економічних явищ і процесів. Вивчивши і дослідивши категорії, закони, закономірності та принципи певної економічної системи, можна пізнати їхню сутність, дослідити тенденції розвитку, спрогнозувати зміни, виявити цілі економічного прогресу та застосувати доцільну економічну політику.

1.3. Методи пізнання економічних явищ і процесів. Загальні та специфічні методи наукового пізнання та їх використання.

Якщо *предмет* науки - це те, що досліджують, то *метод* – це те, як досліджують. Предмет і методи його дослідження складають єдине ціле. Взаємозв'язок економічних чинників, принципів і економічною політикою подано на рис. 1.3.

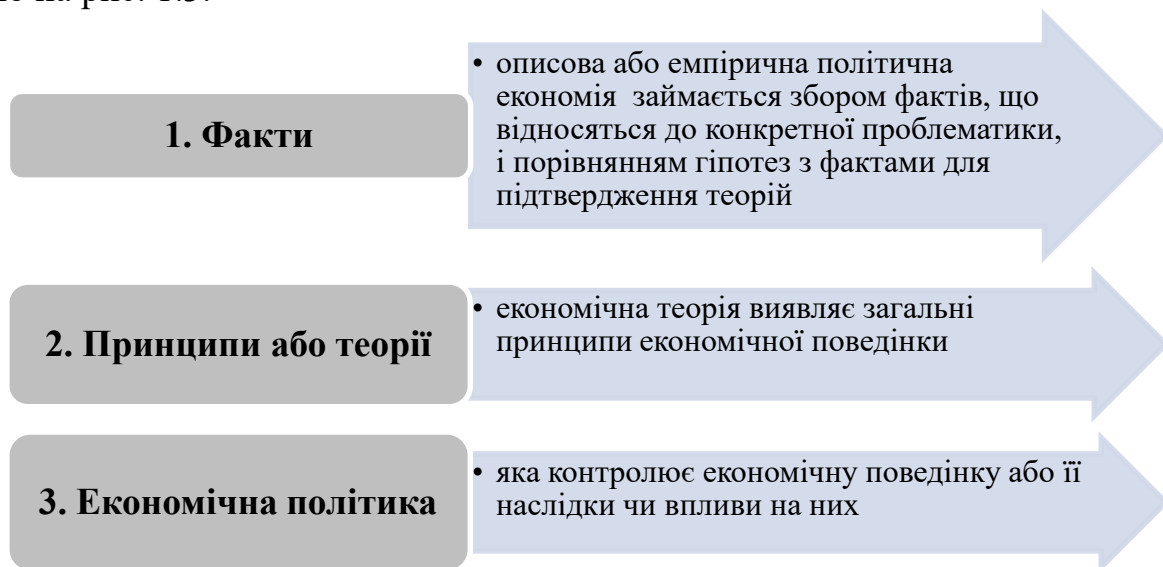

Рис. 1.3. Взаємозв'язок економічних чинників, принципів і економічною політикою

Метод економічної теорії - це сукупність прийомів, способів і принципів, за допомогою яких визначаються шляхи досягнення певної мети, розв'язуються конкретні завдання

Економічна теорія використовує різноманітні прийоми та способи дослідження, які формують методологію наукового пізнання теоретичних аспектів господарського життя. Економічна теорія користується загальними та специфічними методами пізнання (рис.1.4).

Рис. 1.4. Основні методи пізнання в економічній теорії

Метод спостереження – це систематичне цілеспрямоване вивчення об’єкта. Щоб стати основою наступних теоретичних і практичних дій, спостереження має відповідати вимогам: цілеспрямованості, активності, систематичності.

Метод порівняння – один з найпоширеніших методів пізнання, який полягає у встановленні подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об’єктам. Порівняння дасть результат, якщо відповідатиме таким вимогам: можна порівнювати лише ті явища, між якими є певна об’єктивна спільність, порівнювати слід за найсуттєвішими, найважливішими рисами.

Діалектичний метод – загальнонауковий метод, який базується на використанні законів і принципів філософії, зміст яких зводиться до пізнання економічних явищ та процесів у їхньому взаємозв’язку та взаємозалежності, які перебувають у стані функціонування та розвитку, в основі якого лежить єдність і боротьба протилежностей.

Метод наукової абстракції полягає у абстрагуванні, очищенні уявлень людини про процеси, які вивчаються, від випадкового, перехідного, одиничного і виокремлення в них сталого, типового. Завдяки цьому методу вдається проникати у сутність економічних явищ і процесів, формулювати поняття та економічні категорії, виводити економічні закони, визначати закономірності та принципи господарського життя.

Методи аналізу та синтезу – це два різні методи, які використовуються в комплексі. При аналізі об'єкт дослідження розкладається на складові частини, кожна з яких вивчається окремо (аналітичні господарські документи - це первинні, а саме: накладна на складі, чек в супермаркеті тощо); при синтезі відбувається об'єднання різних елементів у єдине ціле з врахуванням зв'язків між ними (це вторинні господарські документи, а саме: баланс підприємства, звіт про фінансові результати тощо).

Методи індукції та дедукції – це теж два різні методи, які забезпечують діалектичний зв'язок одиничного, особливого і всезагального. Індукція – це метод пізнання від окремого до загального (є факти – вибудовують теорію), від знання нижчого ступеня до вищого (є процес-розкладають на складові частини). Дедукція – метод пізнання від загального до одиничного.

Метод єдності історичного і логічного – це два взаємопов'язані методи. Історичний метод вивчає процеси у хронологічні послідовності, у якій вони виникають, еволюціонують та змінюють один одного в процесі розвитку господарства людства. Логічний метод досліджує господарські процеси в їхній логічній послідовності, звільняючись від історичних випадковостей, окремих несуттєвих деталей, які в цілому не впливають на хід певного економічного явища або процесу.

Метод економічного моделювання – це формалізований опис економічних процесів чи явищ (за допомогою математики або економетрики), структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя.

Модель – це спрощене відображення економічної дійсності

Економічна модель дає змогу наочно і глибоко дослідити характерні риси й закономірності розвитку реального об'єкта пізнання. Економічні моделі подають у математичній, табличній та графічній формах. В наш час, це один із самих популярних методів. Виділяють такі види економічних моделей: макро- та мікроекономічні, абстрактно теоретичні та конкретно економічні, статичні та динамічні, коротко- та довгострокові.

Метод економічного експерименту - штучне створення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження. Економічний експеримент (пілотний проект) дає змогу на практиці перевірити обґрунтованість наукових гіпотез і пропозицій, щоб попередити прорахунки та помилки в економічній політиці держави.

Крім вище перерахованих методів у економічній теорії використовуються інші методи, зокрема кількісні – **статистичний**. Саме цей метод стимулює вивчення статистичних показників, що характеризують економіку на різних її рівнях. Статистичні матеріали можна групувати за тематичними проблемами та хронологією.

Економічна теорія застосовує методологію спільну для всіх суспільних наук. Однак економічне мислення не позбавлене появи цілого ряду пасток, які

утруднюють процес раціонального економічного мислення. Найчастіше зустрічаються такі помилкові судження:

➤ нечітка економічна термінологія при зборі матеріалу (економічного фактів), що міститься у засобах мас-медіа (в газетах журналісти або політики часто використовують алегорію для завоювання симпатії читачів);

➤ іншою пасткою є припущення згідно з яким «те, що вірне для індивіда або невеликої групи осіб, обов'язково є вірним для групи чи суспільства в цілому» (на футбольному матчі кожен вболівальник дає індивідуальні поради гравцям на полі, однак всі вони різні і як правило безпідставні);

➤ ще одне помилкове судження згідно з яким «в наслідок першого обов'язково настане друге» (півень кричить на сході сонця, однак це не означає, що він викликав його схід). У процесі аналізу різних емпіричних даних важливо не змішувати *кореляцію* з *причинністю*. Кореляція - це технічний термін, що вказує на те, співвідношення двох груп даних носить системний і взаємозалежний характер. Причинно-наслідкові зв'язки в економічній теорії не є самоочевидними, дослідникам варто добре подумати, перед тим ніж робити висновки.

1.4. Потреби та їх класифікація. Закон зростання потреб. Варіанти співвідношення потреб і виробництва.

Потреба – це відчуття необхідності в будь-чому, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому; внутрішній збудник активності.

Саме цей психологічний стан невдоволеності є внутрішнім спонукальним мотивом господарської діяльності.

Сучасні людські потреби є надзвичайно різноманітними. Наприклад, деякі потреби пов'язані з підтриманням фізіологічного існування, а інші – із задоволенням духовного та культурного існування людини і т.п. Виходячи з цього людські потреби є надзвичайно різноманітні та існує безліч підходів до їх класифікації.

Найбільш поширеною класифікацією потреб людини є запропонована американським соціологом А.Маслоу «піраміда потреб» (рис.1.5), основним принципом побудови якої є те, що вищі запити людини не виступають на перший план доти, доки не будуть задоволені найнагальніші. Задоволення первинних потреб породжує бажання задовольнити наступні за вагомістю (вторинні) потреби, які стають рушійною силою свідомої діяльності.

Абрагам Маслоу

Альтернативною теорії А.Маслоу є теорія потреб К. Альдельфера — одна з найбільш поширених змістовних теорій мотивації. Клейтон Альдерфер (1940—2015) — психолог з Єльського університету. Альдерфер погоджується з теорією Маслоу, але виділяє лише три потреби, які турбують людей: потреба існувати (Existence), потреба спілкуватися з іншими (Relatedness), і потреба свого росту і розвитку (Growth).

Клейтон Альдельфер

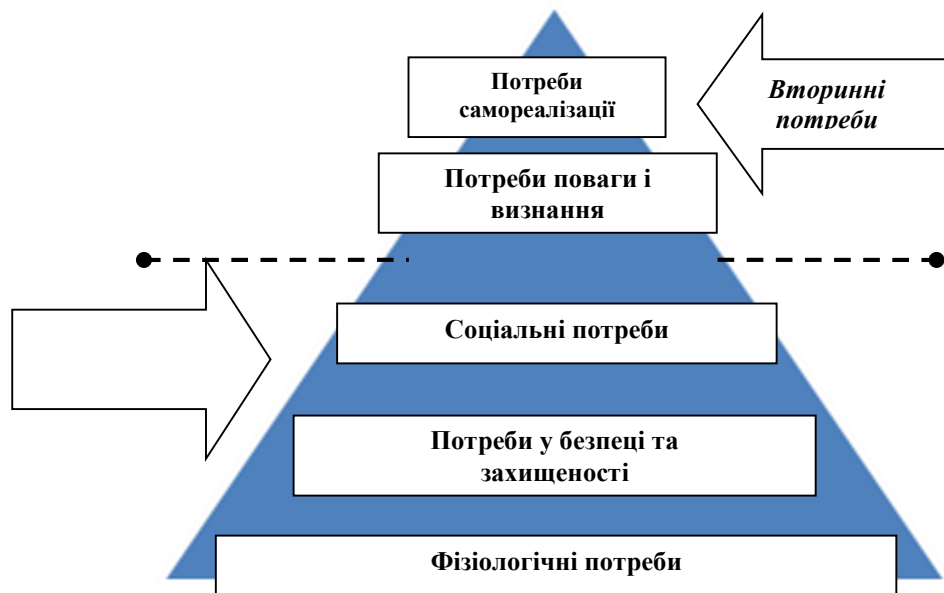

Рис. 1.5. Піраміда потреб А.Маслоу

Альдерфер стверджував, що ці три потреби аналогічні потребам, що виділені Маслоу. Потреба існувати аналогічна фізіологічним потребам. Потреба спілкуватися з іншими — соціальним потребам. Потреба зростання — потреби в самореалізації і повазі.

Головною метою функціонування економіки є задоволення насамперед потреб людей у товарах і послугах. Тому виділяють **економічні потреби** – це потреби в економічних благах (рис.1.6). Задоволення економічних потреб виступає внутрішнім спонукальним мотивом виробництва, розвитку, обміну та споживання у рамках певної системи соціально – економічних відносин.

Економічний закон зростання потреб

Всезагальний економічний закон зростання потреб відбиває внутрішньо необхідні, суттєві й сталі зв'язки між виробництвом та споживанням, потребами та існуючими можливостями їхнього задоволення. Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що, у свою чергу, стимулює появу дедалі нових і нових потреб (рис.1.7).

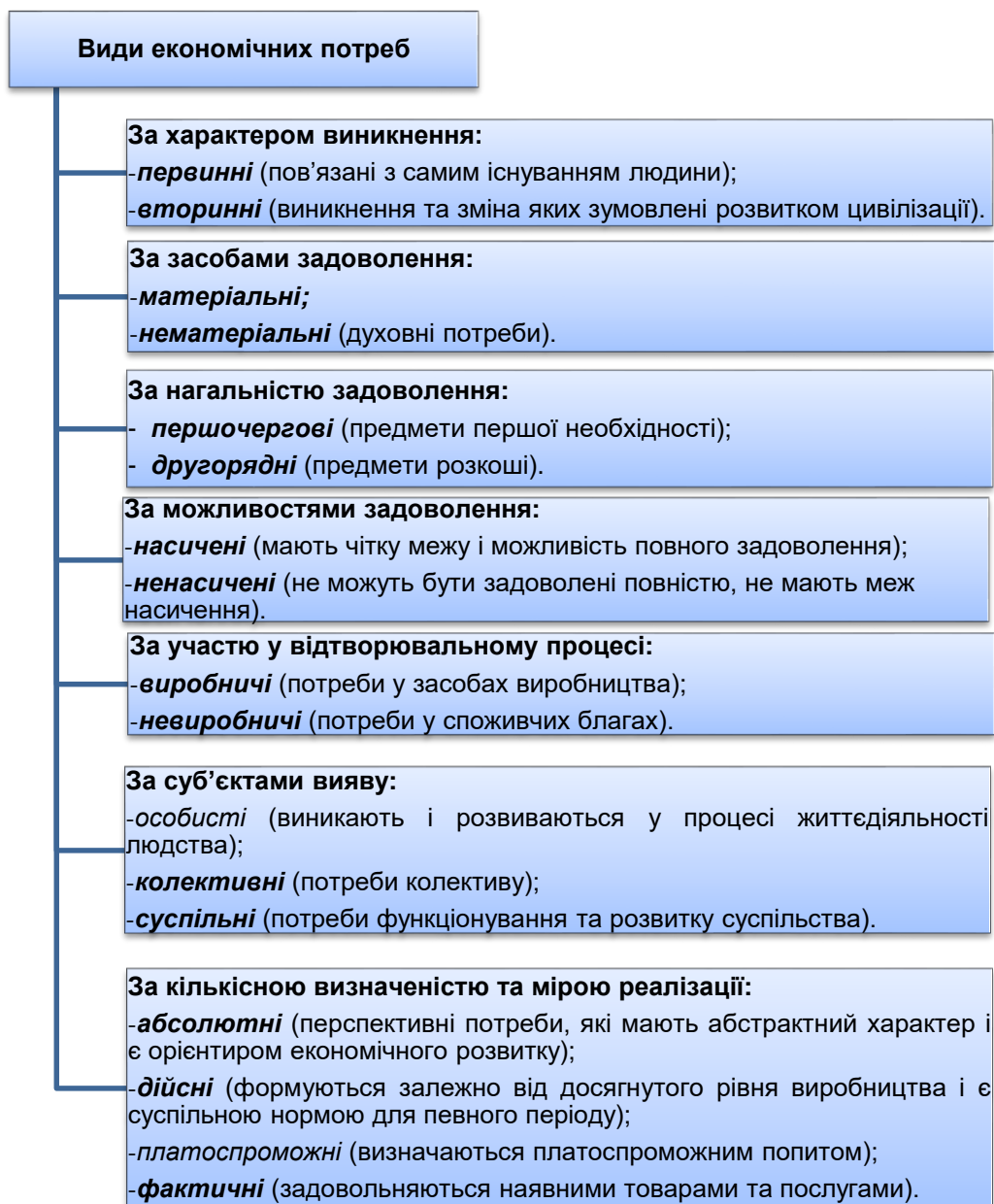

Рис. 1.6. Класифікація економічних потреб

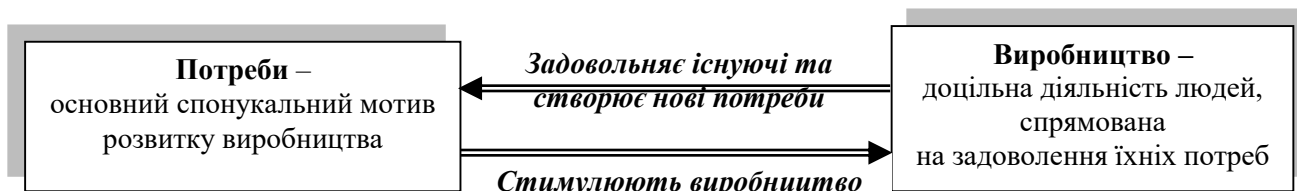

Рис. 1.7. Взаємовплив потреб і виробництва

Таким чином, потреби і виробництво перебувають у суперечливій залежності взаємовпливу та взаємозумовленості. Потреби у споживанні породжують стимули до виробництва. Виробництво задовольняє існуючі та

породжує нові потреби. Складний механізм взаємодії потреб та виробництва забезпечує безперервність суспільного відтворення.

Вирішення протиріччя між невгамовністю та незадоволеністю потреб обмеженістю ресурсів породжує проблему вибору й визначає мету економічної діяльності.

В господарському житті різних країн сформувалися три основні варіанти кількісних пропорцій між виробництвом і потребами (рис.1.8).

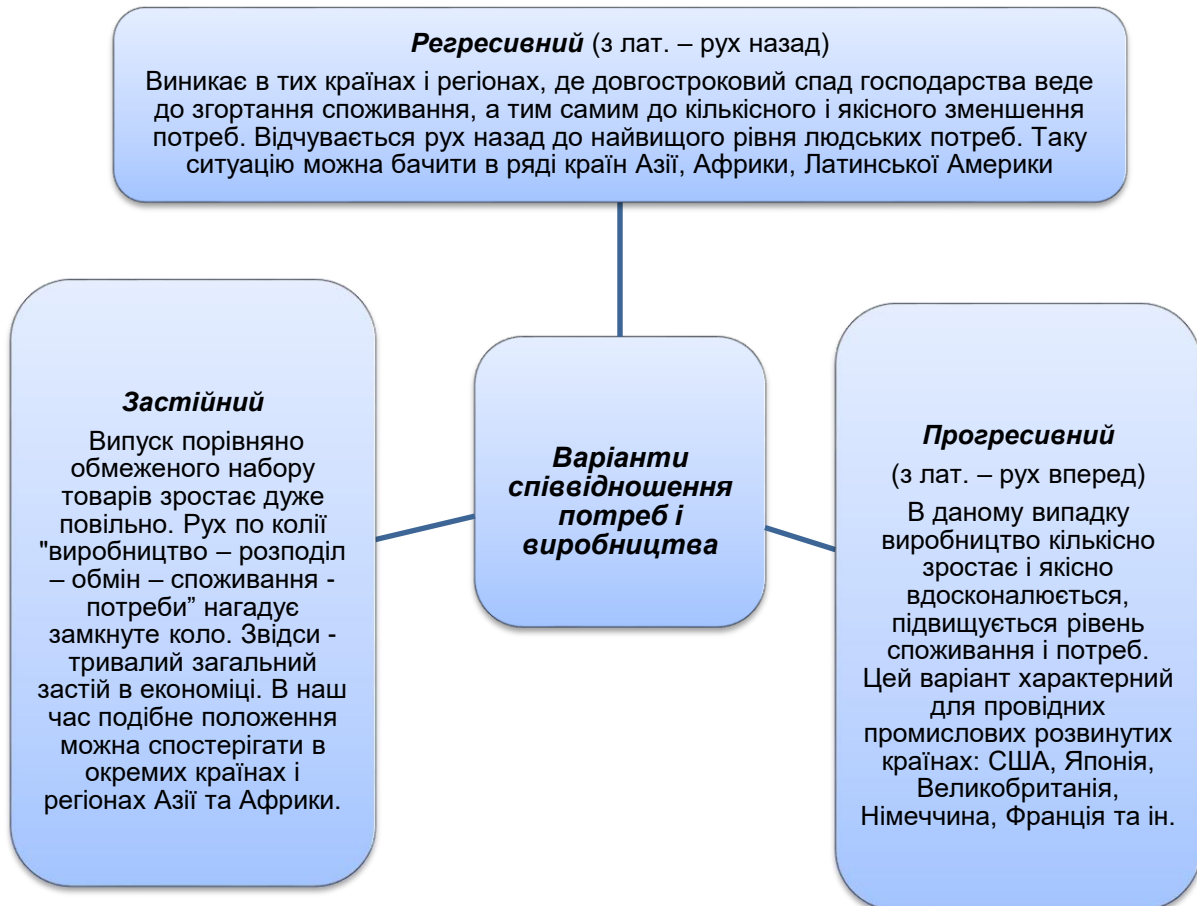

Рис. 1.8. Варіанти співвідношення потреб і виробництва

1.5. Суть та класифікація виробничих ресурсів. Виробничі ресурси як фактори виробництва.

Для ведення господарської діяльності використовують засоби, які прийнято називати ресурсами. Виробничі ресурси складаються з усього того, що неодмінне для виробництва товарів і послуг, потрібних людям. Це фабричні й сільськогосподарські будівлі й споруди, різне устаткування, інструменти, машини, засоби транспорту, зв'язку, незліченні види праці, земля, найрізноманітніші корисні копалини тощо. Фактори виробництва – це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних і духовних благ.

Одні з цих ресурсів дає природа (відновлювані й невідновлювані), і вже тому вони абсолютно обмежені (земля, корисні копалини). Інші ресурси обмежені, оскільки обмежений наш власний розвиток (праця, знання, інформація, вміння, кваліфікація, види використовуваної енергії тощо). У будь-якому разі у кожний момент часу суспільство має лише певний обсяг ресурсів, які неможливо моментально збільшити. Правда, обмеженість ресурсів дещо відносна, бо вона зумовлена рівнем потреб. Звуженням потреб можна порівняно зменшити й обмеженість ресурсів.

Ринкова класифікація ресурсів

Економісти поділяють виробничі ресурси на дві великі групи:

- матеріальні ресурси — земля і капітал;
- людські ресурси — праця і підприємницький хист.

Земля як фактор виробництва включає в себе землю, лісові й водні ресурси, родовища корисних копалин та інші природні багатства, що використовуються у виробничому процесі.

Капітал – це економічний ресурс, що визначається як сукупність усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, які використовуються для виробництва товарів та послуг. Капітал, по-перше, завжди є результатом попередньої праці людей і вже тому обмежений ресурс; по-друге, він призначений не для безпосереднього споживання, як споживчі блага, а для подальшої участі в процесі виробництва. Економісти часто називають капітал *фізичним*, бо він існує у вигляді речей. Гроші не належать до фізичного капіталу. Оскільки гроші нічого не виробляють, а тільки відображають капітал і можуть за певних умов на нього перетворюватися (коли за них купують засоби виробництва), то їх не вважають економічним ресурсом. Гроші — це *фінансовий* капітал.

Праця — це сукупність фізичних і розумових здібностей людини, які застосовують у виробництві життєвих благ. Вона є джерелом усіх дій, спрямованих на перетворення речовини природи для задоволення потреб людини. Людський капітал – це сформований в результаті інвестицій і накопичений людиною запас знань, навичок, здібностей, мотивацій і стан здоров'я, які доцільно й ефективно використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва. Розвиток національної економіки та її результативність зумовлені кількістю і якістю праці. Кількість праці залежить від кількості населення, його вікового і статевого складу, ступеня фізичного здоров'я та господарської активності. Якість праці визначають освітній і професійний рівень працівників, суспільний і технічний поділ праці, ступінь особистої свободи, психофізіологічні умови.

Підприємницький талант – це фактор виробництва, що відображає діяльність людини стосовно поєднання та ефективного використання всіх інших факторів виробництва з метою створення благ та послуг. Підприємець виконує низку функцій: організовує сполучення ресурсів землі, праці, капіталу в єдиний процес виробництва товарів і послуг; підприємець ухвалює рішення у процесі ведення бізнесу; підприємець — це новатор, який намагається запровадити у виробництво нові

продукти чи нові виробничі технології; підприємець — це людина, яка ризикує. У ринковій економіці прибуток не гарантований. Результатом господарської діяльності підприємця може бути і збиток.

1.6. Виробництво: суть, еволюція поглядів, структура, форми організації. Ефективність виробництва.

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей із перетворення речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.

Суспільне виробництво поділяється на дві великі сфери: матеріальне і нематеріальне виробництво.

Матеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер, які виробляють матеріально-речові блага й надають матеріальні послуги.

Нематеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні й соціальні потреби людей.

Взаємозв'язок матеріального і нематеріального виробництва:

➤ матеріальне виробництво створює матеріально-технічну базу для функціонування і відтворення як самого себе, так і сфери нематеріального виробництва;

➤ нематеріальне виробництво задовольняє потреби людей в освіті, лікуванні, спорті, туризмі, культурному, естетичному, моральному піднесенні, забезпечуючи тим самим умови для нормального відтворення усіх працівників, у тому числі і сфери матеріального виробництва.

Для здійснення процесу суспільного виробництва необхідна наявність праці (робочої сили), засобів праці і предметів праці (рис. 1.9).

Робоча сила – це сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі праці.

Предмети праці – всі речовини природи, на які спрямована праця людини і які становлять матеріальну основу майбутнього продукту.

Засоби праці – це річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Сукупність предметів і засобів праці складають засоби виробництва.

Засоби виробництва і працівники в їх єдності і взаємодії утворюють продуктивні сили. Продуктивні сили знаходяться у стані безперервного розвитку.

У їхньому історичному прогресі виділяються три великі епохи:

- *доіндустріальна*, заснована на ручних ремісничих знаряддях праці;
- *індустріальна*, заснована на великій техніці;
- *постіндустріальна*, основою якої є електронізація та інформатизація суспільства.

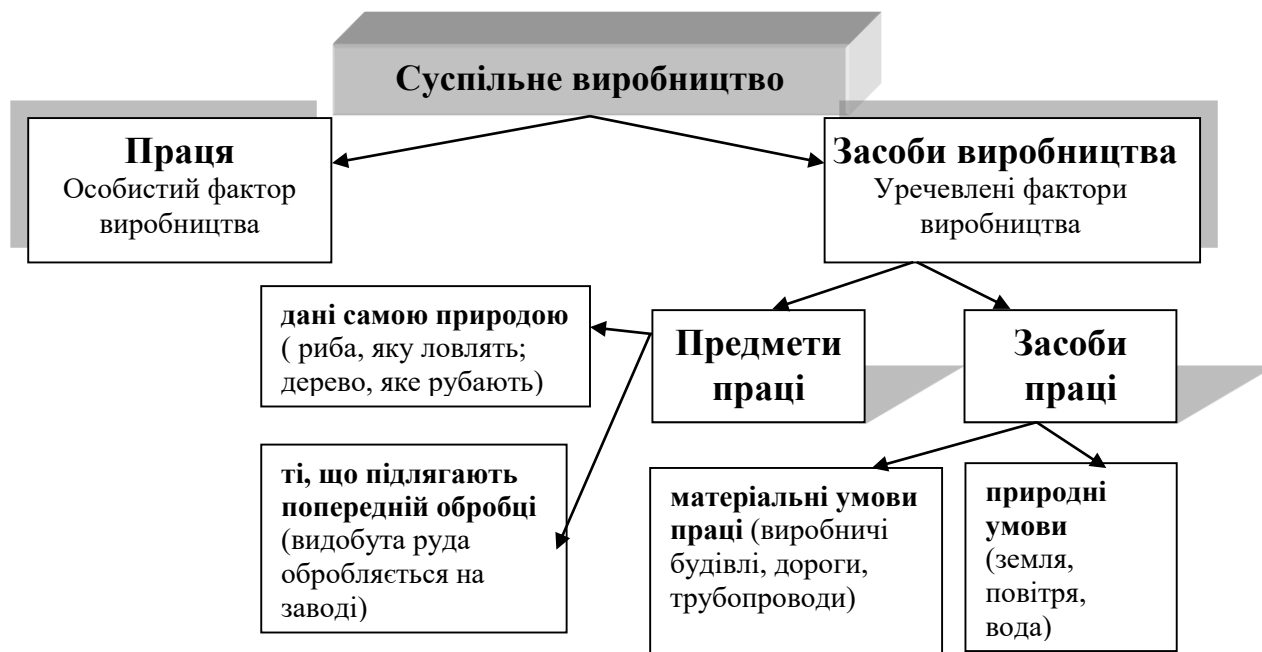

Рис. 1.9. Елементи процесу суспільного виробництва

Визначення процесу виробництва як суспільного ґрунтується на тому фундаментальному факті, що воно відбувається в умовах суспільного поділу праці, який об'єднує окремі підприємства в єдину систему.

Матеріальними носіями цілей і структури виробництва слугують його результати. Результатом окремого процесу праці виступає одиничний продукт – продукти харчування, одяг, взуття, автомобілі, верстати і т.д. А результатом суспільного виробництва є сукупний суспільний продукт (ССП), який проявляє себе в різноманітності споживчих вартостей. До складу сукупного суспільного продукту входять як речі, так і послуги. За своєю економічною роллю ССП поділяється на два види: предмети споживання; засоби виробництва. Перші слугують задоволенню особистих і невиробничих потреб (продукти харчування, одяг, взуття, житло і т.п.). Другі призначені для задоволення виробничих потреб (залізна руда, металорізальні верстати, автоматичні лінії, виробничі будівлі і споруди та ін.). У складі суспільного продукту розрізняють дві частини: матеріальні витрати (с); чистий продукт (v+m) (Рис. 1.10).

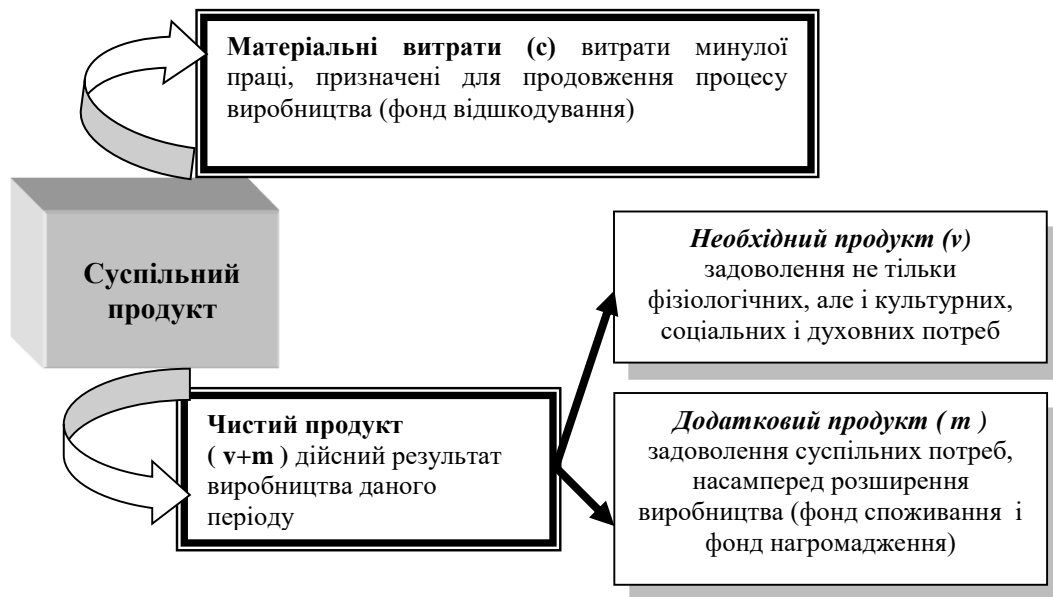

Рис. 1.10. Структура суспільного продукту

Розрізняють чистий продукт як необхідний і додатковий. Цей розподіл обумовлений, у свою чергу, розподілом на необхідну і додаткову працю.

Необхідний продукт (v) – це частина суспільного продукту, необхідна для відтворення робочої сили. Цей вид продукту спрямовується на задоволення потреб працівників і членів їхніх родин у продуктах харчування, одязі, взутті, житлі. Мінімальна величина необхідного продукту визначається мінімумом життєвих засобів, необхідних працівникові для відтворення його робочої сили. У багатьох країнах світу встановлюється державою у формі мінімального прожиткового мінімуму на одну особу. Досягнутий рівень розвитку продуктивних сил у більшості країн світу за умов справедливих відносин економічної власності та влади дозволяє забезпечити не лише мінімальну величину.

Додатковий продукт (m) – це частина суспільного продукту, створення працівниками різних сфер суспільного виробництва понад необхідного продукту. Додатковий продукт виникає в період розпаду первіснообщинного ладу на основі нових знарядь праці, першого суспільного її поділу. Поява додаткового продукту звільнила частину людей від створення засобів фізичного існування і дала змогу їм займатися мистецтвом, наукою, державними справами, сформувала необхідні умови для розвитку людської цивілізації.

У процесі розподілу необхідний продукт набирає форми заробітної плати, трудових доходів селян (фермерів), а додатковий продукт виступає у формах прибутку, земельної ренти, позичкового відсотка. Похідними формами виступають дивіденди, пенсії, стипендії.

Відтворення суспільного продукту – це виробництво, яке розглядається не як окрема фаза, а як неперервний процес. Розрізняють два типи відтворення суспільного продукту: просте і розширене. У процесі простого відтворення

процес виробництва відновлюється рік у рік у незмінних масштабах, а у разі розширеного відтворення виробництво постійно кількісно зростає.

Форма організації суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності.

Історично першим є натуральне виробництво, при якому продукти праці призначаються для задоволення власних потреб, для споживання всередині господарства, що їх виробило.

Основні риси натурального господарства:

1) замкнутість економічної діяльності (кожна господарська одиниця відокремлена від інших, спирається на власні виробничі та природні ресурси, забезпечує себе всім необхідним для життя, тобто є самодостатньою);

2) ґрунтується на ручній праці, примітивних засобах виробництва та найпростішій організації праці;

3) відсутність обміну (продукція розподіляється між учасниками господарства і безпосередньо надходить до їхнього особистого споживання без зворотних зв'язків);

4) натуральне виробництво – це панівна форма суспільного виробництва в усіх докапіталістичних формаціях;

5) натуральне виробництво малоефективне і забезпечує дуже повільний розвиток продуктивних сил.

Натуральне господарство не зникло і в сучасних умовах. Наприклад, воно поширене в країнах, що розвиваються. Деякі елементи натурального виробництва збереглися і в Україні, особливо в період економічної кризи. Прикладом може служити виробництво сільськогосподарських та інших видів продукції для власного споживання (у селі — городи, у місті — дачні й інші земельні ділянки).

Поступово на зміну натуральному господарству прийшло товарне виробництво як розвинутіша і ефективніша форма організації суспільного виробництва.

Товарне виробництво – така форма організації суспільного господарства, коли продукти виробляються не для власного споживання їхніми виробниками, а спеціально для обміну, для продажу на ринку.

Причини виникнення товарного виробництва:

1) **суспільний поділ праці** – спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів продуктів або на певній виробничій діяльності. Поділ праці є

об'єктивною основою необхідності обміну результатами діяльності виробників. Ще у давньому суспільстві відбувся великий поділ праці між людьми. Одні племена спеціалізувалися на скотарстві, інші – на землеробстві; згодом окремим видом діяльності стало ремесло. У сучасному розумінні виділяють три рівні поділу праці:

- в межах національної економіки – на окремі сфери, території (загальний поділ праці);
- у межах сфер економіки – на окремі галузі (частковий поділ праці);
- усередині підприємства – між цехами, робочими місцями (одиничний поділ праці).

Поділ праці стосується сьогодні також регіонів країни, окремих країн та груп країн, що дає змогу виготовляти продукцію з найвищою ефективністю. Відбувається поглиблення спеціалізації виробництв на рівні окремих операцій, технологій, що підвищує ефективність людської праці. Спеціалізація посилює **кооперацію** – зв'язок спеціалізованих господарських одиниць чи їхніх підрозділів;

2) **соціально-економічна відокремленість виробників**, яка робить їх економічно самостійними товаровласниками. Економічною основою відокремленості виробників є приватна власність на засоби виробництва. Відокремленість виробників зумовлена неоднорідністю праці та обмеженістю ресурсів і життєвих благ. Головною рисою відокремленості є забезпечення прямого зв'язку рівня споживання від рівня виробництва. Такий характер споживання стимулює розкриття фізичних і духовних потенцій людини, раціональне використання інших економічних ресурсів, забезпечує соціально-економічний поступ суспільства;

3) **обмін продуктами здебільшого у формі купівлі-продажу**. Кожний виробник, обмінюючи свій продукт на інший, хоче отримати рівновеликий за цінністю. У результаті складається товарна форма виробництва, коли купівля-продаж економічних благ, що стають товарами, відбувається на засадах еквівалентності. Стосунки між людьми набувають характеру товарних відносин.

Основні риси товарного виробництва:

- 1) на відміну від натурального господарства є відкритою економічною формою господарства;
- 2) між виробниками складаються не безпосередні господарські зв'язки, а опосередковані, тобто через обмін продуктами своєї праці як товарами;
- 3) виробники є економічно вільними у виборі товарів і партнерів;
- 4) товарне виробництво функціонує і розвивається на засадах властивих йому економічних законів (закону вартості, попиту й пропозиції, конкуренції, грошового обігу та ін.).

Типи товарного виробництва:

(проф. Базилевич В.Д.)

а) просте товарне виробництво – це дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників і селян, що працюють на ринок.

б) розвинуте товарне виробництво – це вищий і ефективніший ступінь товарної організації господарства, заснований на великій приватній власності, найманій праці й машинній індустрії.

(проф. Ватаманюк З.Г.)

а) просте товарне виробництво – ґрунтується на одноосібній приватній власності та особистій праці товаровиробника (наприклад, фермерство);

б) підприємницьке товарне виробництво – передбачає різні форми приватної власності та наймання працівників (капіталістичний уклад);

в) державне товарне виробництво – ґрунтується на державній власності та найманні працівників (командно-адміністративна економічна система).

Ефективність виробництва (використання ресурсів) – категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва.

Розрізняють в економічній теорії такі види ефективності виробництва:

1 – економічна ефективність – це досягнення виробництвом найвищих результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці або зниження сукупних витрат на одиницю праці;

2 – соціальна ефективність – це ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам суспільства, інтересам окремої людини.

Узагальненим показником економічної ефективності розраховується за формулою:

$$\text{Економічна ефективність} = \frac{\text{Результати}}{\text{Витрати}} \quad (1.1)$$

Однак цей показник дуже узагальнений, оскільки характеризує ефективність усіх сукупних витрат, які припадають на випуск одиниці продукції. Тому для визначення ефективного використання кожного фактора виробництва окремо, застосовується система конкретних показників: трудомісткість, фондвіддача, фондомісткість, матеріаловіддача, матеріаломісткість, капіталомісткість, екологоефективність, продуктивність праці.

З метою визначення рівня і динаміки продуктивності праці її оцінюють різними показниками.

Продуктивність праці на мікрорівні визначається як відношення обсягу виробленої продукції до кількості робітників, зайнятих у її виробництві, або до кількості відпрацьованих людино-годин за певний проміжок часу, і розраховується за формулою:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Обсяг продукції}}{\text{Кількість робітників}} \quad (1.2)$$

Продуктивність праці на макрорівні визначають як відношення національного доходу до середньої чисельності працівників, зайнятих у його створенні:

$$\text{Продуктивність суспільної праці} = \frac{\text{Національний дохід}}{\text{Середня чисельність працівників}} \quad (1.3)$$

Трудомісткість – це показник, який відображає кількість затраченої живої праці на виробництво одиниці продукції:

$$\begin{aligned} \text{Трудомісткість} &= \frac{\text{Вартість затрат живої праці}}{\text{Вартість одиниці продукції}} = \\ &= \frac{\text{Час затрачений на виробництво продукції}}{\text{Кількість виробленої продукції}} \end{aligned} \quad (1.4)$$

Фондовіддача – це показник, який характеризує ефективність використання засобів праці, тобто кількість продукції, виробленої з одиниці основних виробничих фондів:

$$\text{Фондовіддача} = \frac{\text{Вартість виробленої продукції}}{\text{Вартість основних фондів}} \quad (1.5)$$

Фондомісткість показує вартість витрат виробничих фондів на одиницю виробленої продукції:

$$\text{Фондомісткість} = \frac{\text{Вартість основних фондів}}{\text{Вартість виробленої продукції}} \quad (1.6)$$

Матеріаловіддача характеризує ефективність використаних предметів праці, тобто показує, скільки вироблено продукції з одиниці витрачених матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, електроенергії та ін.):

$$\text{Матеріаловіддача} = \frac{\text{Вартість продукції}}{\text{Вартість матеріалів}} \quad (1.7)$$

Матеріаломісткість є зворотним показником матеріаловіддачі, який характеризує вартість витрат матеріальних ресурсів на одиницю виробленої продукції:

$$\text{Матеріаломісткість} = \frac{\text{Вартість матеріалів}}{\text{Вартість одиниці продукції}} \quad (1.8)$$

Капіталомісткість – це показник, близький до показника фондомісткості продукції і розраховується за формулою:

$$K_a = \frac{K}{\Delta Q} \quad (1.9)$$

де K_a – капіталомісткість продукції;
 K – обсяг капіталовкладень;
 ΔQ - приріст обсягу виробленої продукції.

1.7. Товар і його властивості. Вартість, теорії вартості. Закон вартості.

Результат товарного виробництва називається **продуктом**.

Продукт, який уречевлюється, тобто який існує у формі речі, називається **товаром**.

В економічній літературі продукти виробничої діяльності, що їх продають і купують, часто називають товарами, незалежно від того, набувають ці продукти форми речі чи послуги. Широко також вживають категорію «благо». Вважається, що поняття благо історично передує категорії «товар». Австрійська економічна школа визначала товар як особливе економічне благо, вироблене для обміну.

Класифікація економічних благ наведена на рисунку 1.11.

Згідно теорії трудової вартості, яка була започаткована Адамом Смітом і Давідом Рікардо (згодом її продовжили розробляти Карл Маркс і його прихильники) основними характеристиками товару є споживча вартість і вартість. А в сучасній неокласичній економічній теорії існують і інші підходи до характеристики товару та його властивостей. Зокрема для характеристики будь-якого товару використовуються такі поняття, як «корисність», «цінність», та «рідкість» товару (таблиця 1.2).

Рис. 1.11. Види економічних благ

Таблиця 1.2. Основні характеристики товару згідно класичного (теорія трудової вартості) та неокласичного підходів

Характеристики товару за теорією трудової вартості	Характеристики товару за неокласичною теорією
Споживча вартість	Корисність
Вартість	Рідкісність
Мінова вартість	Цінність

Споживча вартість – це здатність товару задовольняти будь-яку потребу людини.

Споживчу вартість мають також блага, які не створені людиною (повітря, джерельна вода, дари лісу тощо). Це позаекономічні або даровані блага. Тому за рівнем доступності блага поділяють на економічні та неекономічні. **Економічні блага** є результатом господарської діяльності, вони рідкісні та обмежені. **Неекономічні блага** є дарами природи та існують, як правило, в необмеженій кількості.

Оскільки товар задовольняє потреби не самого виробника, а іншої особи, то він має не просто споживчу вартість, а **суспільну споживчу вартість**, тобто є споживчою вартістю для інших.

Вартість товару – це уречевлена в товарі суспільна праця виробника. Праця, що створює товари, має двоїстий характер. З одного боку — це конкретна праця, а з іншого — абстрактна праця.

Конкретна праця — це корисна праця товаровиробника, що створює речі, якими задовольняються ті чи інші потреби людей. Вона витрачається у визначеній, доцільній формі. Хоча, наприклад, праця чоботаря і кравця витрачається в різних конкретних формах, праця кожного з них є часткою всієї суспільної праці, витратою людської робочої сили взагалі, тобто витратою фізичної, нервової, розумової енергії людини, незалежно від конкретних форм. Така праця називається **абстрактною працею**. Якщо конкретна праця створює споживчу вартість, то абстрактна праця створює вартість товарів.

Абстрактна праця не існує окремо від конкретної праці, так само як не існує окремо споживча вартість від вартості. Якщо конкретна праця виробників виступає в умовах приватної власності як *приватна праця*, а приватна власність і приватні інтереси роз'єднують товаровиробників і породжують між ними відносини конкуренції, то в рамках усього суспільства приватна праця кожного товаровиробника є часткою всієї суспільної праці, тому що між товаровиробниками існує суспільний поділ праці і вони фактично працюють один на одного. *Суспільний характер праці* в умовах приватної власності виявляється тільки через обмін товарів. Якщо товар буде проданий на ринку, то праця приватного виробника знайде своє визнання і суспільну оцінку. Праця, затрачена на виробництво товару окремим товаровиробником, називається індивідуальною працею. А мірою індивідуальної праці є індивідуальний робочий час, що визначає і величину *індивідуальної вартості товару*.

Вартість проявляється за допомогою зовнішньої форми її виразу – мінової вартості.

Мінова вартість є певним кількісним співвідношенням (пропорцією), в якій споживчі вартості одного роду обмінюються на споживчі вартості іншого роду.

Корисність показує ступінь задоволення або приємності, які стримує конкретна людина від споживання того чи іншого товару або послуги.

Цінність – оцінка ступеня корисності блага індивідом.

Цінність має лише те, що є цінним в очах покупця, чий суб'єктивні оцінки і є основою для визначення виробленого блага як вартості.

Поєднання вартості й цінності та їхнє суспільне визначення відбивається в **ціні**. Ціна зумовлює можливість одночасного прояву інтересів виробників і споживачів. Тільки вартість є рушійним мотивом для товаровиробника, так само як цінність – рушійним мотивом для споживача.

Рідкість – характеристика економічних благ, що відображає обмеженість ресурсів для задоволення безмежних потреб суспільства.

Альтернативні теорії вартості товару

В економічній науці існують різні теорії вартості. Серед них можна виділити наступні:

1) **теорія факторів (витрат) виробництва** визначає вартість товарів за витратами на їхнє виробництво;

2) **теорія попиту і пропозиції** визначає вартість товарів за співвідношенням попиту і пропозиції на них у процесі обміну;

3) **теорія трудової вартості** оцінює вартість товарів залежно від затрат суспільно необхідної праці на їхнє виробництво;

4) **теорія граничної корисності** визначає вартість товарів ступенем корисності останньої одиниці товару для споживача. **Гранична корисність** – додаткова корисність, яку отримує споживач від споживання додаткової одиниці товару чи послуги.

Закон вартості регулює зв'язки між товаровиробниками, а також розподіляє і стимулює суспільну працю в умовах товарного виробництва. Закон вартості виступає як стихійний регулятор розвитку товарного виробництва. Головним механізмом такого регулювання є стихійне коливання ринкових цін навколо вартості. Ціна може дорівнювати вартості за умови рівності попиту та пропозиції на даний вид товару. Якщо такої рівності немає, то ціна товару буде відхилятися від вартості.

Відхилення цін від вартості впливає на перерозподіл економічних ресурсів між різними галузями і сферами суспільного виробництва. Перевищення ринковою ціною вартості стимулює збільшення обсягу виробництва даного товару. І навпаки, якщо попит на товар маленький, ціни падають нижче вартості, це викликає скорочення обсягів виробництва.

Закон вартості – це закон, який передбачає, що виробництво та обмін товарів мають здійснюватися на основі їхньої вартості, тобто як обмін еквівалентів.

Закон вартості відповідає як теорії трудової вартості, так і теорії граничної корисності. Закон вартості діє через відхилення цін від вартості. Коливання цін є механізмом дії закону вартості.

Позитивні наслідки дії закону вартості виявляються в наступному:

1) прагнення товаровиробників отримати максимальний прибуток змушує їх знижувати індивідуальні витрати виробництва, що у масштабах всього суспільства сприяє розвитку продуктивних сил;

2) стимулятором розвитку виробництва є конкурентна боротьба між товаровиробниками, що змушує удосконалювати техніку і технологію,

використовувати наукові досягнення, внаслідок чого підвищується продуктивність праці і якість товарів.

У ринковій економіці закон вартості виконує такі функції. **Регулююча функція закону вартості** виявляється в тому, що через механізм коливання цін навколо вартості відбувається розподіл робочої сили і капіталу між різними галузями виробництва, внаслідок чого стихійно досягається певна пропорційність, збалансованість між сферами суспільного виробництва. Відхилення цін від вартості економічно сигналізує товаровиробнику про зміну кон'юнктури ринку, а відповідно орієнтує виробництво, яких товарів недостатньо, а яких – надлишок. Якщо того чи іншого товару виробляється недостатньо, то попит на нього перевищує пропозицію. Ціна на такий товар зростає. Це приваблює в галузь ресурси й робочу силу з інших галузей, де прибутки нижчі, отже, виробництво цього товару зростає.

Закон вартості стимулює розвиток продуктивних сил. Кожний товаровиробник в умовах конкуренції і загрози банкрутства прагне здобути найбільший прибуток. Цього можна досягнути, якщо індивідуальна вартість його товару буде нижчою, ніж суспільна, ринкова вартість, а це можливо за умови зменшення індивідуальних затрат праці на виробництво товару на основі впровадження нової, продуктивнішої техніки, покращення організації виробництва тощо. Але оскільки до цього постійно прагнуть усі товаровиробники, це зумовлює загальний технічний прогрес, зростання продуктивних сил суспільства. Таким чином, закон вартості виступає **рушійною силою розвитку продуктивних сил.**

Закон вартості спричиняє **диференціацію, розшарування товаровиробників.** В умовах конкуренції відповідно до закону вартості економічні переваги стимулюють дії товаровиробників, які домоглися зниження індивідуальної вартості своїх товарів порівняно із суспільною, і навпаки, потерпають ті товаровиробники, у яких індивідуальна вартість товару вища за суспільну. Перші отримують додаткові прибутки, збагачуються, процвітають, зміцнюють своє економічне становище, другі – не можуть покрити своїх витрат, зазнають збитків, і згодом банкрутують. Таким чином, завдяки дії закону вартості суспільство звільняється від економічно неефективних господарств.

Однак було б неправильним ідеалізувати дію закону вартості.

По-перше, прогрес продуктивних сил досягається ціною руйнування (банкрутства) різних суб'єктів господарської діяльності, перш за все дрібних товаровиробників.

По-друге, в умовах вільної конкуренції розвиток суспільного виробництва відбувається стихійно, анархічно і неминуче пов'язаний з порушеннями міжгалузевих пропорцій. А це означає, що одних товарів виробляється більше, ніж потрібно для задоволення потреб населення країни, інших — менше. Як наслідок, виникають економічні кризи, які можуть призвести до соціально-політичних потрясінь.

По-третє, дія закону вартості іноді призводить до неефективного використання економічних ресурсів, тому що продукція не тільки окремих товаровиробників, але й цілих галузей виявляється час від часу непотрібною для задоволення потреб суспільства. У такий спосіб виявляються зайвими виробничі потужності й виникає масове безробіття.

По-четверте, дія закону вартості стимулює розширення масштабів виробництва, що може посилювати забруднення навколишнього середовища. Боротьба зі шкідливими промисловими викидами набуває в сучасних умовах планетарного значення.

1.8. Гроші, їх суть, функції, теорії виникнення. Грошовий обіг та його закони. Грошова система, її структурні компоненти та основні типи.

Сутність грошей полягає в тому, що вони є загальним еквівалентом, а в їх функціях виражаються визначені економічні відносини, у які вступають між собою товаровиробники при обміні товарів за допомогою купівлі — продажу. Гроші мають багато тисячолітню історію. Учені неоднаково пояснюють процес їхнього виникнення. Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: раціоналістична й еволюційна.

Раціоналістична концепція (прихильники П.Самуельсон, Дж.К.Гелбрейт) пояснює виникнення грошей як результат домовленості між людьми про введення спеціального інструменту (грошей) для здійснення обміну товарів.

Еволюційна концепція вперше була сформульована К.Марксом, який, спираючись на ідеї А.Сміта та Д.Рікардо, показав, що гроші мають товарне походження і виникли в результаті тривалого розвитку товарообміну та послідовної зміни форм вартості (рис. 1.12).

Функції грошей – це певна дія чи “робота” грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

У теорії грошових відносин склався далеко неоднозначний підхід до визначення функції грошей. У працях Д. Рікардо віддавалася перевага функції грошей як засобу обігу. «Гроші, - писав він, - є товаром..., що слугує загальним засобом обміну». У підручнику «Економікс» підкреслюється, що гроші виконують функції засобу обігу, міри вартості та засобу її збереження.

К. Маркс обґрунтував дію п'яти грошових функцій – міри вартості, засобу обігу, нагромадження, платежу і функції світових грошей. Розглянемо їх детальніше.

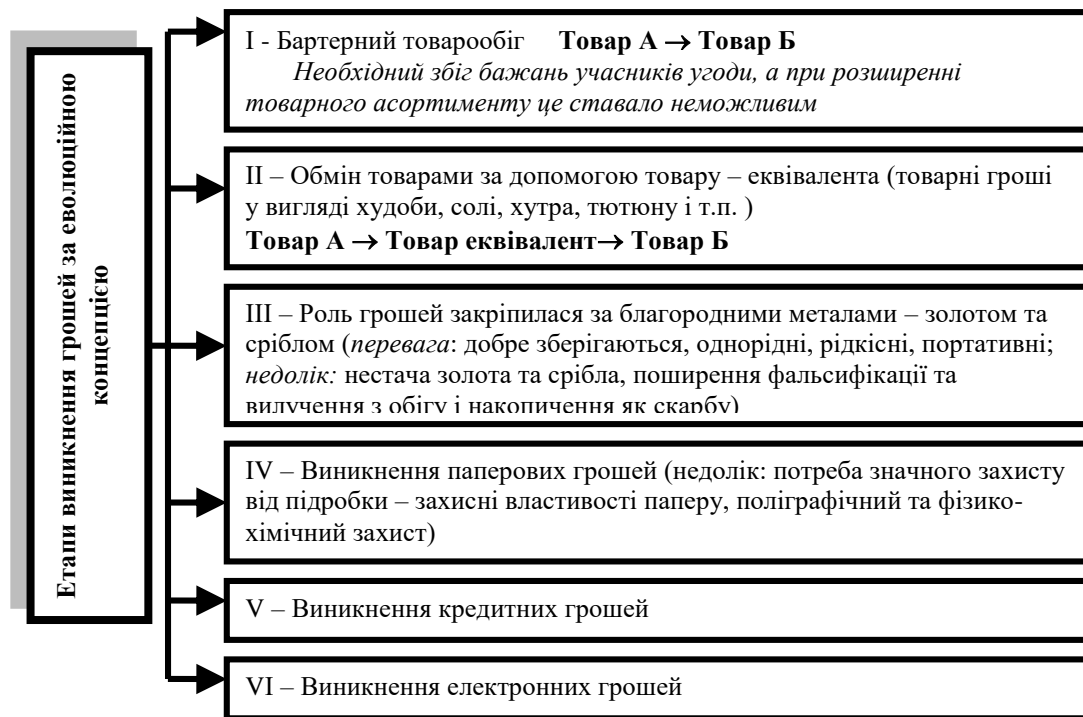

Рис. 1.12. Етапи виникнення грошей

1) **Міра вартості** – це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни. В епоху повноцінних грошей функція міри вартості реалізувалася через **масштаб цін** – це певна вагова кількість дорогоцінного металу, яка законодавчо встановлюється державою як грошова одиниця країни та використовується для виміру товарних цін.

2) **Функція грошей як засобу обігу**. Процес товарного обігу, опосередкованого грошима, можна зобразити формулою $T \rightarrow G \rightarrow T'$, де T – товар, G – гроші. Це процес включає дві протилежні дії – продаж товару за гроші ($T \rightarrow G$) і купівлю іншого товару за гроші ($G \rightarrow T'$), в яких гроші відіграють роль посередника і виконують функцію засобу обігу. Перехід від безпосереднього товарообміну (за формулою $T \rightarrow T'$) до товарного обігу за допомогою грошей ($T \rightarrow G \rightarrow T'$) дає змогу успішно подолати межі (індивідуальні, часові, та просторові), пов'язані з безпосереднім обміном товару на товар. Початково обмін відбувався за допомогою злиwkів золота або срібла. Однак це викликало певні незручності: необхідність зважувати грошовий метал, дробити його на частини, визначати проби тощо. Тому почали карбувати **монети** – це зливok благородного металу визначеної форми, маси і проби, що засвідчено на монеті особливим штампом держави. У Київській Русі перші монети були викарбувані за часів князя Володимира Великого наприкінці X століття.

3) **Функцію засобу нагромадження** гроші виконують, якщо за обміном товару не настає обмін грошей на товар і гроші залишають сферу обігу та утворюють скарб. Виникнення функції засобу нагромадження історично стало можливим тоді, коли товаровиробник виявився спроможним частину грошової

виручки від продажу своїх товарів не витратити на придбання інших споживчих вартостей, необхідних для виробництва чи особистого споживання, а відкласти на майбутнє. Ця функція грошей могла виникнути лише тільки після функцій засобу обігу і розвинути на її основі.

4) Функція засобу платежу – це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення. Коли гроші здійснюють самостійний рух, переходячи від одного власника до іншого, то вони виконують функцію засобу платежу. Цю функцію вони здійснюють як у сфері товарного обігу (продаж товарів у кредит), так і поза ним (наприклад, виплата заробітної плати, податків, орендної плати, плати за комунальні послуги тощо).

5) Функція світових грошей - це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Гроші на світовому ринку виконують функцію загального платіжного засобу, загального купівельного засобу і засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу. Це означає, що світові гроші – комплексна функція, що повторює по суті, всі функції властиві грошам на внутрішньому ринку.

Грошовий обіг – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки. Грошовий обіг – це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в народному господарстві.

Гроші не існують самі по собі, вони обслуговують потреби економіки, і тому повинні за своєю кількісною масою і структурою адекватні їм.

На мікрорівні грошовий обіг обслуговує кругооборот індивідуального капіталу. При цьому гроші виступають однією з функціональних форм капіталу, є його складовою та елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу.

На макроекономічному рівні грошовий обіг обслуговує кругооборот усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні і споживанні.

Суб'єктами грошового обігу є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту:

1) фірми – суб'єкти, що забезпечують створення та реалізацію валового національного продукту;

2) домашні господарства – суб'єкти, які забезпечують виробництво валового національного продукту основними факторами і є кінцевими його споживачами;

3) державні структури – суб'єкти, які забезпечують розподіл та перерозподіл вартості створеного національного доходу, здійснюючи вплив на реалізацію та споживання останнього;

4) фінансові посередники – суб'єкти грошового ринку, які спрямовують потік грошових коштів від їх власників до позичальників.

Закон грошового обігу полягає в тому, що протягом певного періоду часу для обігу необхідна лише певна об'єктивно зумовлена маса купівельних і платіжних засобів.

Він з'ясовує внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу і масою товарів, рівнем цін, швидкістю обігу грошей.

Згідно з класичним підходом (за К.Марксом) кількість грошей, необхідних для обігу, може бути визначена за такою формулою:

$$KG = \frac{CЦ - K + П - ВП}{O} \quad (1.10)$$

де K – кількість грошей необхідних для обігу;

$CЦ$ – сума цін товарів, що підлягають реалізації в даному періоді;

K – сума цін товарів проданих в кредит;

$П$ – платежі за кредити минулого року (сума цін товарів, проданих в минулі періоди);

$ВП$ – сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів;

O – швидкість обороту грошової одиниці за рік.

Більшість сучасних західних економістів для визначення кількості грошей, необхідної для обігу, базуються на неокласичній теорії збалансованості грошової і товарної мас, запропонованої американським економістом І.Фішером:

$$M * V = P * Q \quad (1.11)$$

де M – маса грошей в обігу;

V – середня швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – кількість товарів та послуг, представлених на ринку.

$P*Q$ – це макроекономічний показник результативності національної економіки, що характеризує валовий внутрішній продукт (ВВП).

Ліва частина рівняння виражає суму грошей, використану для ділових операцій, права частина – вартість проданих товарів. Згідно цього рівняння можна визначити кількість грошей, необхідних для обігу:

$$M = \frac{P * Q}{V} \quad (1.12)$$

Насправді кількість грошей буде більшою, оскільки потреба в них не обмежується тільки товарними угодами. Вона поповнюється ще попитом на гроші з боку населення, яке на заощаджені кошти може купувати різні фінансові інструменти (наприклад, цінні папери).

В обігу може перебувати будь-яка кількість паперових грошей. Однак збільшення кількості грошей без відповідного збільшення товарів і послуг їх знецінює, тобто спричиняє інфляцію.

В кожній державі грошовий обіг відповідно регульований, тобто функціонує національна грошова система.

Грошова система – це форма організації грошового обігу, яка історично склалася в певній країні й законодавчо закріплена державою і складається з таких елементів: назва національної грошової одиниці; вид грошових знаків і характер їхнього забезпечення; порядок грошової емісії; встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну; наявність державних фінансових інститутів, які здійснюють регулювання грошового обігу в країні.

Економісти розрізняють два **типи грошових систем**: металевого обігу і паперово-кредитного грошового обігу (рис. 1.13).

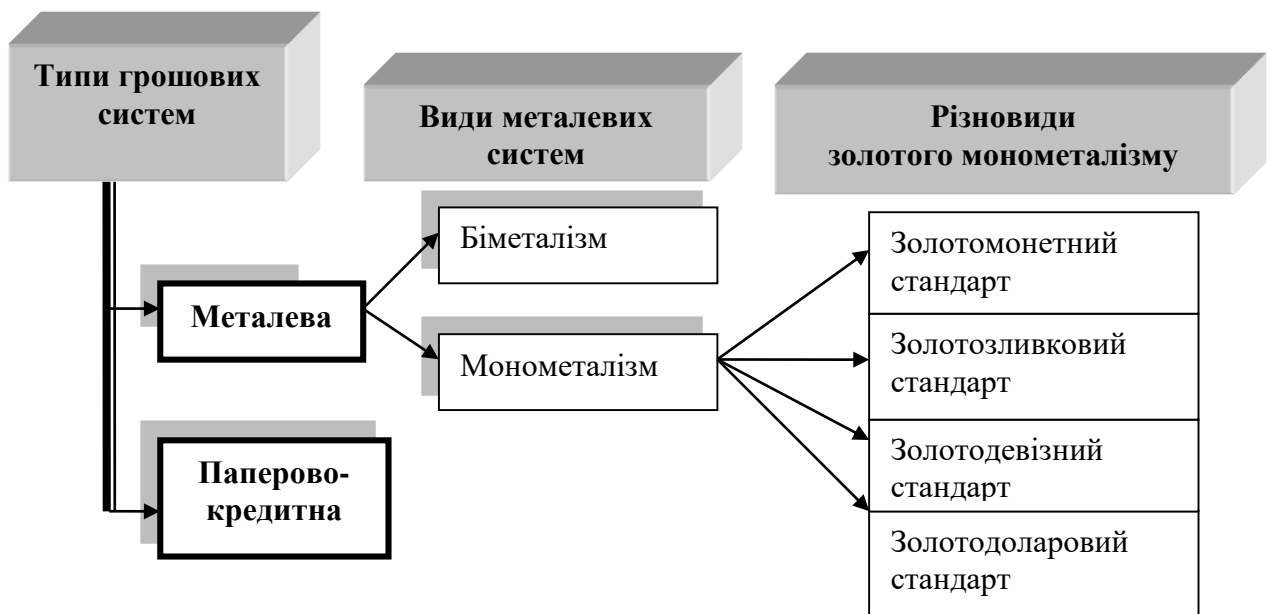

Рис. 1.13. Типи грошових систем

Види металевих грошових систем:

1) **Біметалізм** – це грошова система, у якій за золотом і сріблом законодавчо закріплена роль грошей. Проіснувала у Західній Європі з XVI до початку XIX ст. Кожний метал використовувався для певного кола операцій: золото використовували пани та великі купці, срібло – для звичайних операцій. Оскільки одночасно в обігу перебували два метали, то держава повинна була встановити їх ціннісне співвідношення. Якщо ринкова ціна одного з металів знижується, то вигідно скуповувати цей метал і карбувати з нього монети. Тому фактичними грошима стає той метал, ціна якого на світовому ринку знизилася. Недоліки біметалізму: використання двох еквівалентів зумовлювало труднощі визначення вартісного співвідношення між металами; коштовні метали використовували щораз більше для виготовлення прикрас. Суперечливість і нестійкість біметалізму поступово призвели до його занепаду і заміни золотим монометалізмом.

2) **Монометалізм** – це грошова система, в якій роль загального еквівалента закріплюється за одним благородним металом – золотом. Уперше золотий монометалізм було запроваджено в Англії у 1816 році, у Австрії – у 1892р., у Росії – в 1897 р.

Залежно від характеру розміну паперових грошей на золото розрізняють наступні різновиди золотого монометалізму:

➤ *золотомонетний стандарт* – вільний обіг золотих грошей, виконання золотом усіх функцій грошей, усі інші види грошей (паперових грошей і банкнот) розмінювали на золото за номіналом, вільне карбування золотих монет, вільний рух золота між країнами, країна визначала золотий вміст своєї грошової одиниці, який не змінювався десятиліттями, підтримували жорстке співвідношення між запасом золота в країні та внутрішньою кількістю грошей. Після Першої світової війни країни, які мали значні запаси золота (Англія і Франція), запровадили в себе золотозливковий стандарт;

➤ *золотозливковий стандарт* - виключає вільне карбування золотих монет і обмін їх на банкноти, паперові гроші обмінювали на золото лише в разі подання суми, передбаченої законом. Обмін банкнот міг проводитись лише на золоті зливки;

➤ *золотодевізний стандарт* – запроваджується в тих країнах, які не мали значних запасів золота. У такій системі паперові гроші обмінювали на іноземну валюту (девізи), яку розмінювали на золото. Щоб обміняти власну національну валюту на золото, її потрібно було спочатку обміняти на валюту країн із золотозливковим стандартом (англійські фунти стерлінгів, французькі франки), а вже останню – на золоті зливки. Під час світової кризи 1929-1933 рр. і

в перші після кризові роки усі три різновиди золотого монометалізму були ліквідовані;

➤ *золотодоларовий стандарт* – розмін національних валют був відмінений, лише для урядів та центральних банків країн-членів Міжнародного валютного фонду зберігалася можливість обміняти долари США на зливки із золотого запасу США. У 1971 році було припинено й обмін доларів на золото, оскільки золотого запасу США на той час ледве б вистачило, щоб обміняти 25% доларових активів іноземних власників.

3) у 1976 році країни-члени МВФ провели на Ямаїці Міжнародну конференцію, на якій оголосили про перехід до нової світової валютної системи – **паперово-кредитної**. Її ознаки: повна відмова від золотого стандарту, демонетизація золота (невиконання золотом функцій грошей); основа системи – паперові гроші; хронічне знецінення грошей; широкий розвиток безготівкового обігу і скорочення обігу готівки; зростання ролі держави в стабілізації грошового обігу; скасована фіксація золотого вмісту національних валют; скасовано офіційну ціну на золото (раніше 35 дол. за одну тройську унцію – 31,1г.); впроваджено перехід до плаваючих валютних курсів; виникнення кредитний грошей.

Кредитні гроші – це знаки вартості, які функціонують на основі кредитної угоди й виражають відносини між кредитором і боржником.

Вони випускаються банками і вільно обертаються, забезпечені золотом та іншими активами, їх виникнення пов'язане з функцією платежу.

Види кредитних грошей:

1-вексель – це борговий документ установленого законом зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк. Векселі бувають простими і переказними (можна передавати третій особі для сплати боргу). Однак обіг векселів обмежений. Цей недолік допомагають усунути банки – на суму отриманих комерційних векселів банк випускає своє боргове зобов'язання банкноту (комерційний вексель - це боргове зобов'язання, яке підприємці видають один одному при купівлі-продажу товарів з відстрочкою платежу, тобто в борг);

2- банкнота – це банківський білет, який випикує банк під комерційні векселі, що є в його розпорядженні. Банкноти виникли за умов металевих обмін і спочатку вільно обмінювалися на золото. Згодом банкноти перетворилися на різновид паперових грошей, а тепер дана назва закріпилася за усіма випущеними в обіг паперовими грошима;

3- чек - це письмове розпорядження власника поточного рахунка в банку про виплату готівки або перерахунку з його рахунка на інший рахунок певної суми грошей;

4- кредитна картка – це іменний платіжно-розрахунковий документ, який засвідчує особу власника рахунка в банку і надає йому право на придбання товарів і послуг у кредит без оплати готівкою.

Електронні гроші - це магнітні носії платіжної інформації, які замінюють паперові гроші, чеки та інші грошові документи у безготівкових розрахунках між клієнтами і банками за допомогою електронно-інформаційних систем.

ВІРТУАЛЬНІ ГРОШІ (КРИПТОВАЛЮТИ).

Криптовалюта – це цифрові монети, захищені від підробки, які можна зберігати в електронних гаманцях і переводити між гаманцями. Але у криптовалюти відсутній емісійний центр і кожен криптогаманець є банком. Тобто, кожен бажаючий може створювати таку валюту, встановивши вдома потужний комп'ютер.

Найвідомішою і найпоширенішою криптовалюта на сьогодні є Bitcoin. Криптовалюта нічим не забезпечена і існує чисто на довірі користувачів.

Згідно з сайтом CoinMarketCap, сумарний обсяг ринку криптовалюти - \$156 мільярдів. Біткоіни займають 45% від загальної вартості ринку. Згідно з сайтом CoinMarketCap, сумарний обсяг ринку криптовалюти - \$156 мільярдів. Біткоіни займають 45% від загальної вартості ринку.

Біткоін – віртуальні гроші у вигляді цифрового коду, котрий досі нікому не вдалося зламати. Його створив невідомий програміст під псевдонімом Сатоші Накамото у 2008 році. Відтоді вартість біткоінів, на відміну від інших валют, стрімко зростала. Згідно з біткоін-протоколом, сьогодні кожні 10 хвилин у мережі з'являється 12 монет. Однак їх ще потрібно добути так би мовити з надр Інтернету, цей процес називають майнінг. Для цього існують спеціальні потужні комп'ютери. Чипи для них роблять лише в двох країнах світу – в Китаї та Україні.

Нині вже добуто понад 17 мільйонів біткоїнів. Їх, як і звичайні гроші, можна переказувати одне одному чи платити ними за щось. Однак відбувається це власним спеціально вигаданим способом – через систему Блокчейн. У криптовалюти немає єдиного регулятора чи посередників. Аби відправляти та отримувати біткоїн, потрібно мати лише так званий біткоїн-гаманець. Кожному з них дають назву – довгий код, це посилює анонімність тим, хто відправляє та отримує біткоїни. Усі в системі блокчейн бачать скільки переказано монет, однак хто це зробив – невідомо. Біткоїн не має кордонів і може використовуватися у будь-якій країні світу. Біткоїном уже користуються такі корпорації, як Microsoft, Dell, Lamborghini.

Але останнім часом інвестори, для яких біткоїни коштують надто дорого, віддають перевагу іншим криптовалютам.

Ethereum (ефіріум) - 20% від загальної вартості ринку крипто валюти

(\$34 мільярди). Кількість валюти: більше 94 мільйона одиниць. Вартість на момент написання статті: \$313,51 (станом на 04.09.2017р.).

У 2013 році засновник журналу Bitcoin Magazine - Віталік Бутерін запропонував ускладнити систему біткоїнів. Так з'явився Ethereum. Кошти на реалізацію проекту збирали через краудфандінг - де кожен охочий міг вкласти гроші в проект. Ethereum стартував у 2015 році. Нову криптовалюту часто називають біткоїни версії 2.0.

У Ethereum є майнери, які підтримують роботу системи і добувають новий «ефір». Система нагороджує майнерів так само, як і майнер біткоїни.

Робота ефіру заснована на блокчейні. І ні, блокчейн це не тільки про біткоїни. Біткоїни належать до блокчейну, як електронний лист до всього інтернету. Блокчейн - це одна велика електронна система, поверх якої можна створювати різні види валют.

В ефірі так само, як і в біткоїні, є механізм підтвердження транзакцій. Ethereum, як і біткоїни, вже встиг пережити поділ на 2 валюти: Ethereum (ETH) і Ethereum Classic (ETC). «Хардфорк» (відгалуження) трапився в 2016 році, після того як хакери знайшли вразливість системи і вкрали третину наявного у світі ефіру.

Після такої масової крадіжки було вирішено зробити «відкат» системи. Інакше повернути вкрадені кошти було неможливо. Не всі підтримали це рішення, адже ідея Ethereum полягає в децентралізації валюти і виключенні будь-якого людського втручання. Інвестори, які не підтримали повернення системи, перейшли на Ethereum CLassic, вартість якого зараз \$15,8.

Але між біткоїнами і ефіром існує багато відмінностей. Наприклад, біткоїнів не може бути більше 21 мільйона, тоді як кількість ефіру не обмежена.

Біткоїн скорочує вдвічі нагороду за відкритий блок кожні чотири роки, тоді як система ефіру має фіксовану винагороду - 5 ефірів. Блоки в ефірі з'являються кожні 10-15 секунд, на відміну від біткоїнів, якому для появи нового блоку потрібно 10 хвилин. Таким чином у системі Ethereum транзакції проходять

набагато швидше. Основна відмінність ефіру від біткоінів у тому, що ця криптовалюта працює за принципом «розумних контрактів».

Подібні контракти створені для того, щоб повністю виключити людський фактор і посередників. Розумний контракт укладається між двома учасниками - підписантами. Підписом є числовий ключ. Сам блокчейн працює як гарант - якщо умови контракту дотримуються, обидві сторони отримують свої покупки. Наприклад, розумні контракти й ефір зможуть взяти на себе обов'язки букмекерів. Ви з одним посперечалися хто з бійців - боксер Флойд Мейвезер або борець ММА Конор Макгрегор, перемаже в матчі. Ви вказуєте умови угоди в смарт-контракті, ставки списуються з вашого гаманця і зберігаються в блокчейні. Коли матч закінчується, система перевіряє результати і переводить виграш переможцю парі. І хоча в біткоінів є примітивна форма, саме в системі ефіру почалося повноцінне використання «розумних контрактів».

Ripple

5% від загальної вартості ринку криптовалюти (\$8,4 мільярда). Кількість валюти: більше 38 мільярдів одиниць.

Вартість на момент написання статті: \$0,212 (станом на 04.09.2017р.).

Більшість криптовалюти є відділеннями від біткоінів: береться код біткоіна, поліпшується або незначно змінюється і на основі створюється нова криптовалюта. Але не у випадку з Ripple - його код написаний із нуля, під замовлення різних венчурних фондів. Спочатку ідея подібної платіжної системи була придумана в 2004 році Райаном Фуггером. Тоді створилася закрита система для невеликої компанії. Вперше система запрацювала в 2012 році.

Основна функція Ripple - збільшення швидкості транзакцій між банківськими операціями. А також Ripple дає змогу заощадити на транзакціях. Калькулятор на офіційному сайті Ripple показує: якщо оборот банку \$5 мільйонів, то можна заощадити \$3,5 на кожній транзакції. А це економія в\$ 3,5 мільйона щорічно.

Технологія Ripple вже використовується великими банками: Bank of America, HSBC, а Western Union «експериментує» з протоколами Ripple.

Ще одна відмінність від біткоінів - криптовалюту Ripple не можна майнити у звичному сенсі слова. Це централізована система, де всі цифрові гроші належать одній компанії Ripple Lab. На даний момент існує близько 38 мільярдів одиниць криптовалюти, і засновники системи збираються продовжити випуск до 100 мільярдів одиниць. Але це не означає, що компанія просто роздає криптовалюту. Якщо вам не подобається, що при видобутку біткоінів і ефіру комп'ютери повинні витратити обчислювальні потужності на рішення вигаданих завдань, які не несуть ніякої користі, то з Ripple компанія «орендує» потужності вашого комп'ютера для обробки величезних масивів наукових даних. За обробку невеликого шматочка інформації користувач отримує винагороду у вигляді валюти Ripple.

Litecoin

2% від загальної вартості ринку криптовалюти (\$3,29 мільярда). Кількість валюти: більше 52 мільйона одиниць. Вартість на момент написання статті: \$69,72 (станом на 04.09.2017р.).

Litecoin був запущений у 2011 році колишнім інженером Google Чарльзом Лі. І якщо біткоіни розцінювався як «золото», то Litecoin називають «сріблом» криптовалюти. Litecoin - хардфорк (відгалуження) від біткоіна. Основа коду і принципи роботи у криптовалют однакові.

Litecoin, як і багато подібних криптовалют, створювався з метою поліпшити систему біткоін. Так, у системі Litecoin різниться процес майнінгу. Якщо в біткоін блоки створюються кожні 10 хвилин, то в Litecoin це відбувається швидше - кожні 2,5 хвилини. Саме тому Litecoin може обробити більшу кількість транзакцій ніж у системі біткоінів. Кількість криптовалюти обмежена - 84 мільйони одиниць. Також для майнінгу в Litecoin не потрібні сильні обчислювальні потужності, як для біткоіна, а основний акцент робиться на оперативній пам'яті обчислювальної машини.

Dash

1,6% від загальної вартості ринку криптовалюти (\$2,7 мільярда). Кількість валюти: понад 7,5 мільйона одиниць. Вартість на момент написання статті: \$333 (станом на 04.09.2017р.).

Ще одна криптовалюта, яка вийшла в результаті зміни коду біткоіна. З'явилася система Dash в 2014 році і спочатку називалася XCoin, потім DarkCoin і в березні 2015 року система отримала нинішню назву.

Основна відмінність від біткоіна - повна анонімність. Біткоін анонімний до тих пір, доки не буде виявлений власник гаманця. Тоді всі транзакції можна буде простежити. В системі Dash стежити за чужими транзакціями неможливо - дані про транзакції не публікуються в блоках.

Робота мережі біткоінів тримається лише за рахунок майнерів - вони займаються видобутком і розподілом інформації про транзакції по блоках.

У Dash ця робота розділена на два рівні - майнери і оператори Мастернод. Оператори відповідають за анонімність і швидкість транзакцій в системі, за що отримують винагороду.

Щоб стати оператором Мастернода, потрібно залишити в заставу 1000 одиниць Dash. Оператори отримують більш винагороду, ніж майнери.

Nem

1,5% від загальної вартості ринку криптовалют (\$2,7 мільярда). Кількість валюти: 8,9999 мільярда одиниць. Вартість на момент написання статті: \$0,288 (станом на 04.09.2017р.).

Система Nem з'явилася в кінці 2015 року. На відміну від інших валют, вона має свій власний унікальний код. Nem працює, використовуючи технологію блокчейна й алгоритму POI (proof of importance- доказ важливості). Доказ важливості (POI), доказ роботи (POW) і доказ наявності (POS) мають одну спільну рису. Це все алгоритми, які при застосуванні до криптовалютності допомагають підтримувати порядок під час створення блоку, провести транзакцію правильно, нагородити учасників.

Наприклад, система біткоінів. Litecoin і Dash працюють, використовуючи алгоритм POW - майнери виробляють обчислення, вирішують завдання і, як доказ

виконаної роботи, показують відповідь. За правильну відповідь вони отримують винагороду.

Щоб заробити біткоіни, ви повинні взяти участь у гонці обчислювальних потужностей. Як підсумок - створення блоку дорогий і трудомісткий процес. У міру вдосконалення технологій людям доводиться витратити більше грошей, щоб отримати останнє обладнання ASIC (машини для майнінгу). Таким чином, ще більше енергії витрачається даремно.

Алгоритм POS працює на подобі дивідендів - ті, у кого більше коштів на рахунку, отримують відсотки. Але виходить, що "багатші" користувачі будуть ставати ще швидшими.

Алгоритм POI, який використовується в Nem, об'єднує в собі концепції цих двох алгоритмів. Але алгоритм не тільки винагороджує тих, у кого великий залишок на рахунку, а також враховує, наскільки часто вони здійснюють операції з іншими користувачами.

Це означає, що ті, хто активно допомагає економіці системи Nem винагороджуються. Кожному користувачеві надається рейтинг довіри, що вище він, то більше шансів отримати винагороду.

Той, хто вносить свій вклад, може отримати додатковий XEM (валюта мережі Nem).

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Що являє собою об'єкт і предмет дослідження економіка?
2. Які методи і прийоми застосовує економічна теорія для дослідження свого предмета?
3. У чому відмінність між індукцією та дедукцією?
4. Чим позитивна економічна теорія відрізняється від нормативної?
5. У чому відмінність між кореляцією і причинністю?
6. Які основні пастки наукового аналізу зустрічаються в економічній теорії?
7. Які дії в економіці є раціональними?
8. Чим економічні закони відрізняються від економічних принципів?
9. Поясніть суть економічної категорії «потреба» і охарактеризуйте класифікацію потреб за А.Маслоу.
10. Поясніть сутність економічних потреб і наведіть їх класифікацію за різними ознаками.
11. Поясніть дію економічного закону зростання потреб.
12. Охарактеризуйте варіанти кількісних пропорцій між потребами та виробництвом.
13. Охарактеризуйте сутність суспільного виробництва та його структуру.
14. В чому проявляється взаємозв'язок між матеріальним і нематеріальним виробництвом?
15. Наведіть характеристику елементів суспільного виробництва.
16. Що таке економічні ресурси і чому вони обмежені і рідкісні?
17. Охарактеризуйте фактори виробництва.

18. Які епохи виділяють у історичному прогресі продуктивних сил?
19. Поясніть суть та складові сукупного суспільного продукту.
20. Яким чином відбувається відтворення сукупного суспільного продукту?
21. Що таке ефективність виробництва, які її види розрізняють?
22. За допомогою яких показників можливо визначити рівень економічної ефективності виробництва?
23. Охарактеризуйте процес еволюції форм організації суспільного виробництва. Який тип господарювання називається товарним?
24. Вкажіть основні причини виникнення товарного виробництва. Яка різниця між простою і розвиненою формами товарного виробництва?
25. Поясніть, в чому полягає підхід до визначення вартості (цінності) товару.
26. Розкрийте сутність теорії трудової вартості. Охарактеризуйте властивості товару за теорією трудової вартості.
27. Якими категоріями характеризували товар представники неокласичної економічної теорії?
28. У чому проявляється двоїстий характер праці?
29. Сформулюйте закон вартості. В чому виявляються позитивні наслідки дії закону вартості? Назвіть можливі негативні моменти дії закону вартості.
30. Сформулюйте визначення грошей як економічної категорії. Охарактеризуйте основні концепції походження грошей.
31. Назвіть основні етапи виникнення грошей.
32. Дайте характеристику функцій грошей, сформульованих К.Марксом.
33. Сформулюйте закон грошового обігу. Охарактеризуйте альтернативні погляди в економічній науці до визначення кількості грошей, що необхідна для обігу.
34. Дайте визначення грошової системи. З яких компонентів вона складається (на прикладі України)?
35. Охарактеризуйте історичні типи грошових систем назвавши їх позитивні і негативні риси.
36. Коли виникає паперово-кредитна грошова система? Які її наслідки?
37. Охарактеризуйте суть та види кредитних грошей. Дайте визначення поняття «електронні гроші».

Творчі завдання

1. Поясніть детально, як взаємопов'язані між собою економічні факти, теорії і економічна політика. Поясніть тезу: «Біда економічної теорії полягає у тому, що вона не є прикладною наукою. Їй доводиться надто багато уваги приділяти теорії і недостатньо уваги фактам».
2. Чи існує натуральне господарство в економіці України? Якщо так, то у яких формах?
3. Як в умовах розвинутого товарного виробництва діє закон вартості?
4. У чому полягає специфіка поняття «товар-послуга»?
5. Що виникло раніше: поділ праці чи товарне виробництво? Обґрунтуйте відповідь. Назвіть етапи становлення і розвитку суспільного виробництва.
6. Які економічні формації обслуговує просте товарне виробництво? Чи може

воно у певних країнах та у певний історичний період бути панівною формою організації виробництва?

7. Порівняйте теорію трудової вартості з теорією граничної корисності і обґрунтуйте, чому їх необхідно поєднувати.

Приклад відповіді на творче завдання

Яке з наведених визначень найкраще відображає зміст економічної теорії: 1) економічна теорія розробляє рекомендації, що безпосередньо застосовуються в господарській практиці; 2) економічна теорія описує і вивчає ринкові відносини; 3) економічна теорія вивчає різні форми організації бізнесу та підприємництва; 4) економічна теорія має справу з аналізом і прийняттям рішень для найкращого задоволення потреб в умовах обмеженості.

Відповідь

Правильна відповідь 4) оскільки головне завдання економічної теорії полягає саме в аналізі й прийнятті рішень для найкращого задоволення потреб за умов обмеженості ресурсів. Відповідь 1) неправильна, оскільки ніхто не може дати гарантій, що розроблені економістами рекомендації будуть безпосередньо застосовані на практиці. Відповідь 2) неправильна, оскільки економічна теорія може вивчати не лише ринкову, але й інші економічні системи (змішану, командно-адміністративну, традиційну). Відповідь 3) неправильна, оскільки предмет вивчення економічної теорії набагато ширший, ніж форми організації бізнесу та підприємництва.

Задачі

1. Пояснити, які відбудуться зміни в економіці, якщо кількість грошей в обігу збільшиться із 723 млрд. грн. до 895 млрд. грн., в той час як величини: швидкість обігу грошей і обсяг виробництва не зміняться.

2. Пропозиція грошей в країні А зросла з 16 млн. гр. од. до 18 млн. гр. од. Об'єм продажу зменшився на 10%. Швидкість обороту грошей не змінилась. На скільки відсотків в середньому змінилися ціни?

3. Організація комп'ютерного зв'язку між банками дозволила скоротити швидкість обороту грошей на 5%. Ріст виробництва обумовив збільшення об'єму продаж в 1,2 рази. Пропозиція грошей не змінилась. На скільки відсотків змінилась ціна товарів та послуг?

4. У базовому періоді ВВП дорівнює 1200 гр. од. В аналізованому періоді дохід збільшився на 5%, а швидкість обертання грошей не змінилась. Чому дорівнює попит на гроші в аналізованому періоді?

5. Нехай в країні А виробляється три види продукції: X, Y, Z. На виробництві продукції X загальною вартістю 10 ум. гр. од. витрачено матеріалів на суму 8 ум. гр. од. На виробництво продукції Y загальною вартістю 20 ум. гр. од. витрачено матеріалів на суму 15 ум. гр. од. На виробництво продукції Z загальною вартістю 25 ум. гр. од. витрачено сировини на суму 5 ум. гр. од. та палива – 12 ум. гр. од. У процес виробництва даних товарів залучено 12 працівників. Визначити матеріаловіддачу і матеріаломісткість окремо по кожному

виробу і загальну, а також продуктивність праці працівників і трудомісткість продукції; зробити відповідні висновки.

6. Вихідні дані, що характеризують виробництво в країні X наведені в таблиці. Визначити часткову та загальну трудомісткість, матеріаломісткість та матеріаловіддачу. Зробити висновки.

Продукція	Кількість, шт.	Загальна вартість, гр. од.	Вартість витрачених матеріалів, гр. од.	Час затрачений на виробництво усієї продукції, год.
А	5	10	7	3
В	10	15	9	16
С	15	35	20	42
Д	20	50	35	65

7. Визначити приріст обсягу виробництва за рахунок зростання продуктивності праці, якщо обсяг товарної продукції у базовому році складає 15 000 тис. грн., у звітному році – 17 000 тис. грн., чисельність персоналу базового та звітного року складає 500 та 560 чол. відповідно.

Приклад розв'язку задач

1. У минулому році було виготовлено продукції на суму 1 000 млн. грн. У плановому році її випуск збільшиться на 3%. Чисельність працюючих у минулому році становила 650 осіб, планом передбачено скороти її чисельність на 30 осіб. Визначити заплановане зростання продуктивності праці.

Розв'язок

1. Розраховуємо продуктивність праці за формулою:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Обсяг продукції}}{\text{Кількість робітників}}$$

Таким чином, продуктивність праці минулого року становила:

$\text{ПП}_{\text{факт}} = 1000/650 = 1,53$ млн. грн/чол. (один працівник виготовляв продукції на суму 1,53 млн. грн.).

2. Розраховуємо продуктивність праці за планом:

$\text{ПП}_{\text{план}} = (1000 * 1,03) / (650 - 30) = 1030 / 620 = 1,66$ млн. грн/чол. (один працівник згідно плану повинен виготовляти за рік продукції на суму 1,66 млн. грн.).

3. Розрахуємо приріст продуктивності праці:

$$\Delta \text{ПП} = (1,66 - 1,53) / 1,53 = 0,085 \text{ або } 8,5\%$$

$$\text{або } \Delta \text{ПП} = (1,66 / 1,53) * 100 - 100 = 8,5\%$$

Отже, у плановому році продуктивність праці порівняно з минулим роком зростає на 8,5 %.

2. Визначте в абсолютні та відносні зміни ВВП, якщо швидкість обігу грошей є постійною величиною і становить 4 обороти за рік, а грошова маса зростає за досліджуваний період з 3000 до 4000 млрд. грн.

Розв'язок

Для розв'язку задачі використаємо рівняння грошового обігу:

$$M * V = P * Q$$

де M – маса грошей в обігу;

V – середня швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – кількість товарів та послуг, представлених на ринку.

$P*Q$ – це макроекономічний показник результативності національної економіки, що характеризує валовий внутрішній продукт (ВВП).

Відповідно, $ВВП = M * V$

$$ВВП_1 = 3000 * 4 = 12\ 000 \text{ (млрд. грн.)}$$

$$ВВП_2 = 4000 * 4 = 16\ 000 \text{ (млрд. грн.)}$$

Абсолютні зміни ВВП: $\Delta ВВП = ВВП_2 - ВВП_1 = 16000 - 12000 = 4000$ (млрд. грн.)

Відносні зміни ВВП: $\Delta ВВП\% = ((ВВП_2 - ВВП_1) / ВВП_1) * 100 = ((16000 - 12000) / 12000) * 100 = 33,3\%$ (млрд. грн.)

Таким чином, за досліджуваний період під впливом збільшення грошової маси ВВП збільшиться на 4000 млрд. грн. або на 33,3%.

Тестові завдання

1. Яке з визначень точніше передає сутність предмета економічної теорії?

- а) наука про суспільство на різних стадіях його розвитку
- б) наука про відносини у суспільстві з приводу раціонального використання обмежених ресурсів
- в) наука про управління підприємствами для досягнення максимального прибутку
- г) наука про вибір ефективної державної політики для вирішення актуальних соціальних проблем
- д) немає правильної відповіді

2. Яке твердження є неправильним?

- а) ресурси – обмежені
- б) потреби – безмежні
- в) принцип вирішення проблеми між обмеженістю ресурсів та невгамовністю потреб - мінімізація використання ресурсів
- г) безробіття являє собою надлишок робочої сили на ринку праці
- д) ВНП це показник результативності національної економіки

3. Який метод пізнання економічних процесів і явищ характеризує формалізований опис економічних процесів і явищ, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя?

- а) наукова абстракція
- б) економічний експеримент
- в) економічне моделювання
- г) індукція
- д) немає правильної відповіді

4. Стійкі, сутнісні, постійно повторювані зв'язки між економічними явищами – це:

- а) поняття
- б) економічні категорії
- в) економічні закони
- г) економічні принципи
- д) немає правильної відповіді

5. Носіями економічних благ виступають:

- а) економічні потреби
- б) різноманітні товари та послуги
- в) економічні інтереси
- г) фактор виробництва
- д) всі відповіді правильні

6. Економічні інтереси підприємців спрямовані на:

- а) реалізацію потреб суспільства
- б) максимізацію корисності благ
- в) підвищення конкурентоспроможності продукції та максимізацію прибутку
- г) забезпечення суспільних інтересів
- д) всі відповіді правильні

7. За участю у відтворювальному процесі економічні потреби бувають:

- а) виробничі і невиробничі
- б) матеріальні і нематеріальні
- в) насичені і ненасичені
- г) первинні і вторинні
- д) всі відповіді правильні

8. Необхідною умовою виникнення товарного виробництва і обміну є:

- а) суспільний поділ праці
- б) перший великий суспільний поділ праці
- в) обмін надлишками вироблених продуктів між племенами і общинами
- г) другий великий суспільний поділ праці
- д) виникнення і розвиток ремісничого виробництва

9. Товарне виробництво є такою організаційною формою суспільного виробництва, за якої:

- а) продукти виробляються для задоволення суспільних потреб
- б) в економіці панує приватна власність на основні матеріальні чинники виробництва (землю і засоби виробництва)
- в) продукти виробляються виробничими одиницями не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж на ринку
- г) існує ринок, на якому відбувається обмін послуг
- д) продукти виробляються для внутрішньогосподарського споживання

10. Показник продуктивності праці розраховується як відношення:

- а) кількості працівників до обсягу виготовленої продукції
- б) обсягу виготовленої продукції до кількості працівників, що його виготовляли
- в) величини матеріальних витрат до кількості працівників, що його виготовляли
- г) обсягу виготовленої продукції до витрат виробничих ресурсів
- д) немає правильної відповіді

11. До показників ефективності виробництва належать:

- а) розмір національного доходу на душу населення
- б) частка фонду споживання у національному доході
- в) рівень заощаджень населення
- г) рівень та якість життя населення
- д) усі відповіді правильні

12. Закон зростання потреб визначає що:

- а) розвиток людини з її зростаючими потребами є неухильним
- б) особисті потреби людини є безмежними
- в) потреби людини змінюються в одному напрямку — у бік зростання
- г) у міру розвитку суспільного виробництва, а разом з ним і людини як особистості і продуктивної сили, відбувається поступове зростання її потреб
- д) усі відповіді правильні

13. Основна продуктивна сила виробництва — це:

- а) людина, тобто людський ресурс
- б) підприємець, тобто підприємницький талант
- в) високопрогресивна техніка
- г) природні ресурси, насамперед земля
- д) усі відповіді правильні

14. Яка з властивостей характеризує продукт праці як товар?

- а) виробництво для задоволення власних потреб
- б) корисність
- в) рідкість (обмеженість)
- г) вартість
- д) цінність

15. Закон вартості орієнтує товаровиробників на те, щоб:

- а) вони повсякчас оптимізували виробничі ресурси і використовували їх на межі виробничих можливостей
- б) товари за своїм обсягом, структурою та якістю відповідали повністю суспільним платоспроможним потребам
- в) вартість кінцевого суспільного продукту була найнижчою з усіх можливих варіантів виробничого процесу
- г) на отримання найвищого прибутку
- д) всі відповіді правильні

16. Уречевлена у товарі суспільна праця виробника - це:

- а) вартість товару
- б) мінова вартість товару
- в) корисність товару
- г) цінність товару
- д) рідкісність товару

17. Гроші як засіб обігу — це:

- а) засіб покриття певних зобов'язань
- б) засіб кількісного визначення величини вартості іншого товару
- в) засіб сплати боргів чи надання кредиту без відповідного зворотного руху товарів
- г) засіб придбання необхідного товару

д) засіб зберігання купівельної сили

18. Маса грошей в обігу знаходиться в:

а) обернено пропорційній залежності від номінального ВВП

б) прямо пропорційній залежності від номінального ВВП

в) прямо пропорційній залежності від швидкості обігу грошей

г) обернено пропорційній залежності від швидкості обігу грошей

д) немає правильної відповіді

19. Сутністю інфляції є:

а) емісія грошей

б) зменшення купівельної спроможності грошової одиниці

в) зростання швидкості обігу грошей

г) зменшення обсягу виробленої продукції

д) зменшення попиту

20. При якому різновиді грошової системи зв'язок грошей із золотом здійснювався не безпосередньо, а через іноземну валюту, яка мала золоте забезпечення:

а) золотозливковий стандарт

б) золотодевізний стандарт

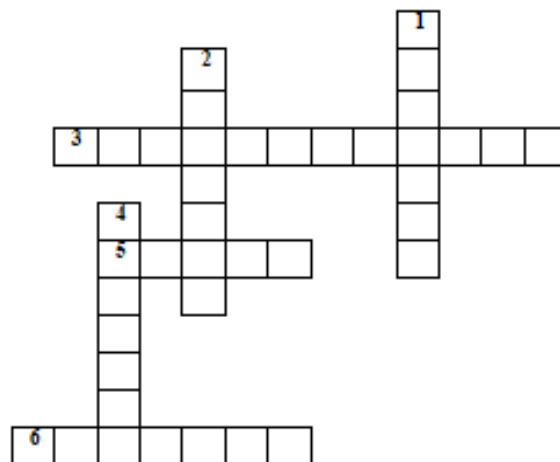
в) золотомонетний стандарт

г) біметалізм

д) золотодоларовий стандарт

Кросворди

Кросворд 1

По горизонталі:

3. Співвідношення між результатами і витратами.

5. Величина витрат праці, матеріалів, енергії на одиницю виробленої продукції.

6. Носій економічних благ.

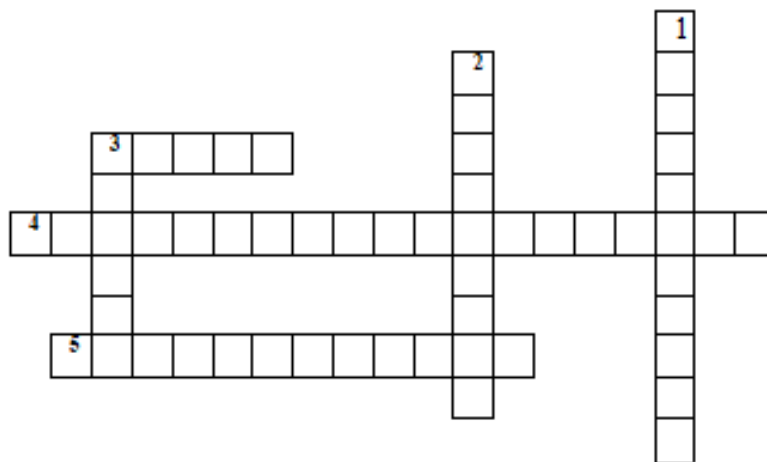
По вертикалі:

1. Один з факторів виробництва.

2. Узагальнююча назва елементів виробничої діяльності.

4. Потреби у свідомості людини.

Кросворд 2

По горизонталі:

3. Найважливіша складова процесу виробництва у будь-якому суспільстві.
4. Показник ефективності виробництва.
5. Вид благ.

По вертикалі:

1. Один з варіантів співвідношення потреб і виробництва.
2. Вид потреб у моделі ієрархії потреб К. Алдерфера.
3. Тип товарного виробництва, який притаманний докапіталістичному суспільству.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна» (Варіант 1)

1	Економічна теорія	6	Економічне моделювання
2	Меркантилізм	7	Економічні закони
3	Маржиналізм	8	Мікроекономіка
4	Інституціоналізм	9	Економічні принципи
5	Наукова абстракція	10	Економічне мислення

- А** Теорія, яка розглядає економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і політичних, соціологічних, соціально-психологічних факторів.
- Б** Сутнісні, стійкі, постійно повторювані, причинно-наслідкові взаємозв'язки між економічними процесами і явищами.
- В** Суспільна наука, яка вивчає поведінку людей і груп у виробництві, розподілі, обміні і споживанні матеріальних благ в цілях задоволення потреб при обмежених ресурсах, що породжує конкуренцію за їх використання.
- Г** Формалізований опис економічних процесів і явищ, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя.
- Д** Наука, яка вивчає поведінку економічних суб'єктів первинної ланки (домогосподарств, підприємств, фірм).
- Е** Напрямок економічної теорії, який вважав основним джерелом багатства

сфери обігу, торгівлю; багатство ототожнювали з накопиченням золотих і срібних монет.

- Є** Узагальнення, що містять певні допущення, усереднення, які відображають загальні тенденції розвитку економічної системи.
- Ж** Теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних, крайніх величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну у зв'язку зі зміною інших явищ.
- З** Метод пізнання економічних процесів і явищ, який полягає у поглибленому пізнанні реальних економічних процесів шляхом виокремлення найсуттєвіших ознак сторін певного явища.
- И** Сукупність поглядів, уявлень та суджень людини про реальну економічну діяльність, які визначають її господарську поведінку.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»
(Варіант 2)

1	Економічні інтереси	7	Потреба
2	Економічна ефективність	8	Фактори виробництва
3	Трудомісткість	9	Економічні інтереси домашніх господарств
4	Фондовіддача	10	Економічні інтереси підприємців
5	Розподіл		
6	Закон зростання потреб		
- А** Усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності.
 - Б** Інтереси, спрямовані на максимізацію корисності благ з урахуванням існуючих цін та доходів.
 - В** Досягнення виробництвом найвищих результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці або зниження сукупних витрат на одиницю продукції.
 - Г** Інтереси спрямовані на максимізацію прибутку, зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності продукції.
 - Д** Показник, який відображає кількість затраченої живої праці на виробництво одиниці продукції.
 - Е** Всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних та духовних благ.
 - Є** Показник, який характеризує ефективність використання засобів праці, тобто кількість продукції, виробленої з одиниці основних засобів.
 - Ж** Необхідність в чому-небудь об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому.
 - З** Процес визначення частки, кількості продукції, в якій кожен господарюючий суб'єкт бере участь у виробленому продукті.
 - И** Безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що, у свою чергу, стимулює появу дедалі нових і нових потреб.

ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ВЛАСНІСТЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- 2.1. Національна економіка та економічна система. Економічна система: сутність, цілі й основні структурні елементи, типи.
- 2.2. Власність: сутність, об'єкти та суб'єкти.
- 2.3. Типи, форми і види власності.
- 2.4. Суть, функції, етапи, позитивні та негативні риси ринку.
- 2.5. Основні суб'єкти ринкової економіки. Кругообіг ресурсів, товарів та доходів в умовах ринкової економічної системи. Доходи суб'єктів ринкової економіки.
- 2.6. Структура та інфраструктура ринку.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісіна Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. К.: Основи, 2001. 670 с.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос, 1999. 352 с.
5. Кемлбелл Р. Макконнелл, Стенді Л. Брю. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Ч. 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. С. Панчишина, О. Ватаманюка, І. Біка. Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1999. 649 с.
6. Макроекономіка: базовий курс: навч. посіб. / [проф. І.Й. Малий, проф. І.Ф. Радіонова, доц. Т.Ф. Куценко, доц. Н.В. Федірко та ін.]. К.: КНЕУ, 2016.
7. Макроекономіка: Підручник / Грегорі Н. Манків. К.: Основи, 2000. 588 с.
8. Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз. М.: ИНФРА-М, 2000. 856с.
9. Семуельсон Пол А. Економіка: Підручник. Львів: Світ, 1993.
10. Фридмен М. Основы монетаризма / М. Фридмен и др. Под науч. ред. Д.А. Козлова. М.: ТЕИС. 2002. 175 с.

2.1. Національна економіка та економічна система. Економічна система: сутність, цілі й основні структурні елементи, типи.

Економічні ресурси використовуються у межах національної економіки і відповідно певної господарської економічної системи. Національна економіка, або господарство країни – це сукупність домогосподарств, підприємств, відповідних державних інституцій, установ, інфраструктури та різних активів у межах певного природного середовища й державної території. Основне завдання національної економіки – виробництво й розподіл споживчих і капітальних благ, потрібних для підтримки життєдіяльності суспільства.

У національній економіці виділяють фізичну і грошову. Фізична економіка охоплює виробничі ресурси та вироблені життєві блага. Головним компонентом монетарної (грошової) економіки є гроші і пов'язані з ними процентні ставки, валютні курси тощо. Монетарна економіка обслуговує фізичну економіку,

впливає на неї, але має власні закономірності росту. Фізична і монетарна економіка утворюють складну єдність.

Національна економіка складається із галузей – сукупність підприємств і виробництв, які виготовляють однакову або подібну продукцію. Національна економіка має складну структуру і функціонує як певне системне утворення – економічна система.

Американський економіст П.Самуельсон визначає будь-яку економічну систему, незалежно від її соціально – економічної форми, як таку, що має відповідати на три запитання:

1. *Що* виробляти і в яких обсягах?
2. *Як* виробляти (хто і за допомогою яких ресурсів та технологій)?
3. *Для кого* виробляти (хто буде власником і споживачем виробленої продукції)?

Система – це сукупність взаємопов'язаних і розміщених у належному порядку елементів певного цілісного утворення

Економічна система – це сукупність взаємозв'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства

Структурні елементи економічної системи

Економічна система складається з трьох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей.

Економічні відносини – це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ.

Система економічних відносин складається з техніко – економічних, організаційно – економічних, соціально - економічних відносин.

Техніко – економічні відносини – це відносини між людьми з приводу використання ними знарядь та предметів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і створюють необхідні життєві блага. Техніко – економічні відносини є матеріально – речовим змістом суспільного виробництва.

Організаційно – економічні відносини – це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльністю між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництва.

Соціально - економічні відносини - насамперед це відносини власності в економічному значенні цього поняття. Відносини власності в економічній системі – спосіб поєднання працівника з засобами виробництва.

Механізм господарювання є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів, економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

В економічній теорії існують різні підходи до класифікації економічних систем (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1. Підходи до типізації економічних систем

Критерії класифікації економічних систем	Типи економічних систем	Ознаки економічних систем
Цивілізаційний підхід	<i>До індустріальні</i> (кінець XVIII- початок XIX ст.)	Панівне натуральне господарство з використанням ручної праці.
	<i>Індустріальні</i> (період Промислової революції)	Заміна ручної праці машинами, розвиток та поширення ринкових відносин.
	<i>Постіндустріальні</i> (сучасний етап)	Зростання ролі інтелектуальної праці, зростання сфери послуг, демократія, свобода особистості.
Формаційний підхід (за К.Марксом)	<i>Первинна</i> (архаїчна)	Первіснообщинний лад.
	<i>Вторинна</i> (з приватною власністю)	Рабовласницький, феодалський і капіталістичний спосіб виробництва.
	<i>Комуністична</i>	Ліквідація приватної власності і панування суспільної власності.

Найпоширенішою в економічній науці є класифікація економічних систем за *формою власності на засоби виробництва і за способом управління господарською діяльністю*. На основі цих ознак розрізняють такі типи економічних систем: традиційна, командна, ринкова, змішана.

Традиційна економічна система властива слаборозвиненим країнам. Вона характеризується багатуокладністю економіки, збереженням натурально–общинних форм господарювання, відсталою технікою, широким застосуванням ручної праці і виробництва, бідністю населення. На соціально–економічні процеси значний вплив справляють освячені століттями традиції та звичаї, релігійні та культові цінності, кастовий і соціальний поділ населення.

Ринкова економічна система характеризується поширенням приватної власності на інвестиційні ресурси, передбачає функціонування великої кількості діючих виробників і покупців товарів, свободу вибору підприємницької діяльності, особисту свободу всіх економічних суб'єктів, однаковий доступ їх до ресурсів, науково – технічних досягнень, інформації. Всі макро- та мікроекономічні процеси (розподіл ресурсів, ціноутворення, створення доходів) регулюються ринковим механізмом на основі вільної конкуренції. Втручання держави в економічні процеси виважене. Усі економічні рішення приймаються ринковими суб'єктами самостійно на свій страх і ризик.

Командна економічна система базується на пануванні державної власності, одержавленні та монополізації народного господарства, централізованому директивному плануванні виробництва і розподілі ресурсів, не визнає реальних товарно–грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення. Їй притаманні висока затратність виробництва, несприйнятливність до НТП, зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних

стимулів до ефективної праці, хронічний дефіцит (особливо товарів народного споживання). Командна економіка була панівною у колишньому Радянському Союзі та низці країн Східної Європи й Азії.

Змішана економічна система є адекватною формою функціонування сучасних розвинутих країн і характеризується такими рисами:

1) високим рівнем розвитку продуктивних сил і наявністю розвинутої інфраструктури суспільства;

2) різноманітністю (плюралізмом) форм власності й рівноправним функціонуванням різних господарюючих суб'єктів (приватних, колективних, корпоративних, державних);

3) поєднанням ринкового механізму з державними методами регулювання економіки, які органічно переплітаються і доповнюють один одного;

4) орієнтацією на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки. Збільшуються затрати на освіту, медичне обслуговування, створюються державні і приватні фонди соціального страхування та соціального забезпечення населення.

Особливості сучасних економічних систем

Прогрес людської цивілізації пов'язаний зі становленням товарного виробництва, на основі якого формуються різні моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2. Основні моделі сучасної соціально-орієнтованої ринкової економіки

Назва моделі	Характеристика моделі
Американська («індивідуалістичний» капіталізм)	Заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення. Групам населення з низькими доходами забезпечено прийнятний рівень життя завдяки частковим пільгам. Державне втручання в економіку неглибоке (визначення правил гри на ринку, підтримання стабільної кон'юнктури й економічної рівноваги та перерозподілу доходів через податковий механізм). Найвищим пріоритетом є задоволення індивідуальних потреб споживача. Велика кількість підприємств, здатних задовольняти різні смаки.
Японська («комуні тарний» капіталізм або державно-керований капіталізм)	Істотне втручання держави в господарське життя, зокрема у створення такого середовища, в якому прогресивні галузі зростають найшвидше. Розв'язанням соціальних завдань здебільшого займаються корпорації, а не держава. Відставання темпів зростання зарплатні порівняно зі зростанням продуктивності праці, як результат зниження витрат виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції на світових ринках. Високий розвиток національної свідомості, пріоритету інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на певні матеріальні жертви задля процвітання країни.
Шведська (розподільний соціалізм)	Створенням багатства займається приватний сектор, а держава здійснює перерозподіл доходів з метою усунення несправедливості. Частка державних видатків становить біля 70% валового внутрішнього продукту, 50% яких спрямовують на соціальні потреби. Високі податки і громіздкий бюрократичний апарат, що збільшує накладні витрати і знижує конкурентоспроможність на світових ринках.

2.2. Власність: сутність, об'єкти та суб'єкти.

Власність – це сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів.

Власність, як економічна категорія, виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів.

Власність, як юридична категорія, відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм.

Право власності – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності.

Володіння – початкова форма власності з господарським володінням ними. Саме по собі володіння не означає повної власності. Господарем об'єкта може бути як власник, так і не власник (наприклад, орендар).

Користування – виражає економічні відносини власності з приводу виробничого чи особистого використання корисних властивостей її об'єктів відповідно до функціонального призначення останніх.

Розпорядження – вища і всеохоплююча категорія прав власності, яка передбачає, що розпорядник об'єкта є його повним власником, а ,отже, має право самостійно вирішувати долю певного об'єкта (використовувати, продавати, обмінювати, здавати в оренду, дарувати, ліквідувати тощо) або делегувати таке право іншим суб'єктам ринкової системи.

Відносини власності виявляються через суб'єкти та об'єкти власності.

Об'єкти власності – це все те, що можна привласнити чи відчужити. До них належать засоби виробництва в усіх галузях народного господарства; нерухомість; природні ресурси; предмети особистого споживання та домашнього вжитку; гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби з них; інтелектуальна власність; культурні та історичні цінності.

Суб'єкти власності – це персоніфіковані носії відносин власності:

- окрема особа – людина як носій майнових і немайнових прав та обов'язків;
- юридичні особи – організації, підприємства, установи, об'єднання осіб усіх організаційно-правових форм;
- держава в особі органів державного управління, органів місцевого управління, органів місцевого управління та самоврядування;
- декілька держав або всі держави планети.

2.3. Типи, форми і види власності.

Найскладнішою проблемою економічної науки є проблема форм власності. Існують два підходи до класифікації форм власності: вертикально-історичний і горизонтально-структурний.

Вертикально-історичний підхід визначає історичні форми власності, які зароджуються у процесі тривалої еволюції суспільства, і зміни однієї форми власності іншою. Кожному етапу розвитку людського суспільства відповідає певна форма власності, яка відбиває досягнутий рівень розвитку продуктивних сил, особливості привласнення засобів і результатів виробництва та основного суб'єкта, який концентрує права власності. На перших етапах розвитку людство протягом тисячоліть використовувало колективні форми власності, спочатку у формі племінної, а потім — общинної власності. Низький рівень розвитку продуктивних сил зумовлював те, що люди могли тільки спільно (колективно) добувати засоби до існування і спільно їх споживати. Лише в такий спосіб людство могло вибороти своє право на життя. Згодом розвиток продуктивних сил, вдосконалення самої людини, зміни умов її життя приводять до формування нового типу власності — приватної. Ці два типи власності (суспільна, колективна й приватна) на різних етапах історичного розвитку суспільства виявлялися в найрізноманітніших конкретно-історичних формах, відображаючи соціально-економічну природу панівного суспільного ладу.

Для первіснообщинної форми власності характерні однакові права всіх членів общини на панівний об'єкт власності — землю, а також на засоби праці й результати виробництва.

Рабовласницька форма власності характеризується абсолютною концентрацією прав власності рабовласника на засоби виробництва, результати праці й на працівника (раба).

Феодална власність передбачає абсолютні права власності феодала на землю й обмежені права на працівника (селянина-кріпака).

Капіталістична власність характеризується зосередженням прав власності підприємця на засоби та результати праці і відсутністю власності на найманого робітника, який має особисту свободу.

Однак юридична рівноправність усіх громадян капіталістичного суспільства не означає рівності в розподілі й концентрації прав власності. Це породжує економічну владу одних і економічну залежність інших.

Ліквідація приватної власності в колишніх соціалістичних країнах і заміна її так званою загальнонародною власністю з метою зрівняти всіх людей у правах на засоби виробництва і результати їх використання спричинили розрив природно-еволюційного процесу розвитку відносин власності, що стало однією з причин кризи і розвалу соціалістичної системи.

Горизонтально-структурний підхід визначає класифікацію економічних форм власності, а також її види і типи.

На основі рівня розвитку продуктивних сил, характеру поєднання працівника із засобами виробництва, механізм розподілу доходу виділяють типи та форми власності (горизонтально-структурний підхід) (рис. 2.1).

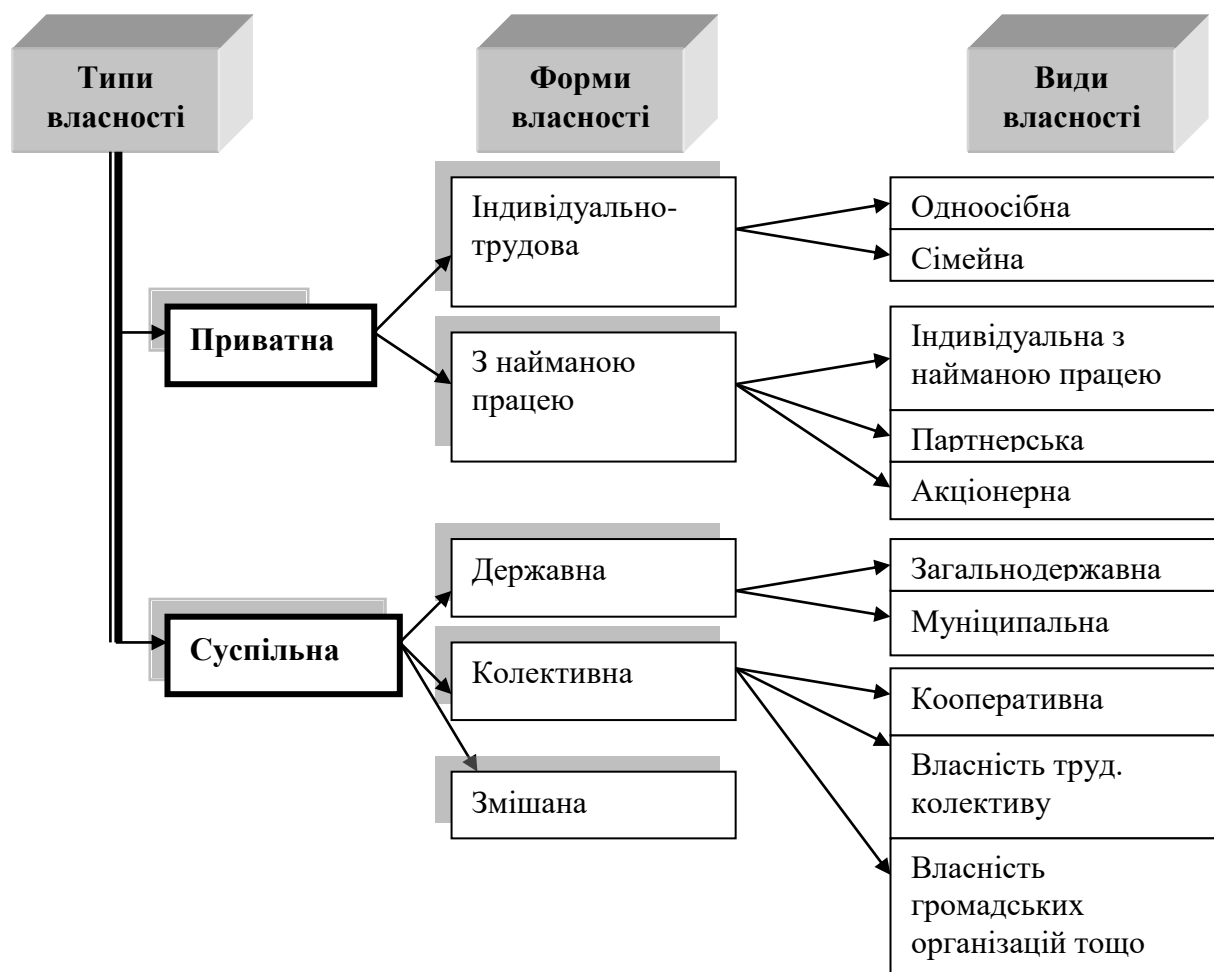

Рис. 2.1. Класифікація типів, форм та видів власності (горизонтально-структурний підхід)

Приватна власність — це такий тип власності, коли виключне право на володіння, користування і розпорядження об'єктом власності та отримання доходу належить приватній (фізичній чи юридичній) особі.

Індивідуально-трудова власність характеризується тим, що фізична особа в підприємницькій діяльності одночасно використовує власні засоби виробництва і свою робочу силу.

Якщо в господарстві використовується праця членів сім'ї, така власність має вигляд *сімейної трудової власності* (наприклад, фермерське сімейне господарство).

Партнерська власність є об'єднанням капіталів або майна кількох фізичних чи юридичних осіб. З метою здійснення спільної підприємницької

діяльності кожний учасник партнерського підприємства зберігає свою частку внесеного ним капіталу чи майна у партнерській власності.

Акціонерна (корпоративна) власність — це капітал, утворений завдяки випуску і продажу акцій.

Суспільна власність означає спільне привласнення засобів виробництва і його результатів.

Державна власність — це така система відносин, за якої абсолютні права на управління і розпорядження власністю здійснюють органи (інститути) державної влади.

Загальнодержавна власність — це спільна власність усіх громадян країни, яка не поділяється на частки і не персоніфікується між окремими учасниками економічного процесу.

Муніципальна (комунальна) власність — це власність, яка перебуває в розпорядженні регіональних державних органів (області, міста, району тощо).

Кооперативна власність — це об'єднана власність членів окремого кооперативу, створена на добровільних засадах для здійснення спільної діяльності. Кожен член кооперативу має однакові права на управління та дохід, який розподіляється відповідно до внесеного паю і трудового вкладу членів кооперативу.

Власність трудового колективу — спільна власність, передана державою чи іншим суб'єктом у розпорядження колективу підприємства (на умовах викупу чи оренди), яка використовується відповідно до чинного законодавства.

Власність громадських та релігійних об'єднань створюється за рахунок власних коштів, пожертвувань громадян чи організацій або шляхом передачі державного майна. Суб'єктами такої власності є партії, профспілки, спортивні товариства, церкви та інші громадські організації.

Змішана власність поєднує різні форми власності — приватну, державну, колективну, кооперативну та інші, в тому числі й власність іноземних суб'єктів.

В Україні до проголошення незалежності панували дві форми власності — *державна і колгоспно-кооперативна*.

За роки незалежності в Україні відбулися суттєві зміни у співвідношенні форм власності на основі роздержавлення і приватизації підприємств.

Приватизація – це відчуження майна, що перебуває у загальнодержавній і комунальній власності, на користь фізичних та недержавних юридичних осіб.

Роздержавлення – це перетворення недержавних підприємств у такі, що засновані на недержавних формах власності.

В Україні згідно Закону України «Про власність» закріплені такі форми власності:

➤ приватна (особиста, сімейна, селянського та особистого підсобного господарства);

- колективна (орендна, трудових колективів, громадсько-політичних та релігійних організацій, кооперативна, корпоративна, господарських асоціацій);
- державна (загальнодержавна, Автономної Республіки Крим, комунальна адміністративно-територіальних одиниць).

2.4. Сутність, функції, етапи, позитивні та негативні риси ринку.

З давніх часів ринок визначали як місце (ринкова площа), де здійснюється купівля або продаж товарів. Це є правильним лише частково на даному етапі розвитку суспільства.

Історично ринки виникли ще в рабовласницькому суспільстві. Але до XII ст. міста з округами були відокремленими економічними районами і мало залежали від ввозу продуктів харчування, сировини. У XII ст. починає розвиватися обмін між містами. В них відбувалися численні регулярні ярмарки. Так, у середині XII ст. ярмарки у великих містах на півдні Франції відбувалися по 6 разів на рік. Це свідчило про початок формування єдиного внутрішнього ринку під яким розуміли певний простір, де відбувається купівля-продаж товарів. Це тлумачення частково справедливе, однак ринок – в сучасних умовах це поняття місткіше. Адже в умовах неухильного зростання асортименту товарів з'являються нові форми купівлі - продажу. Масштабні торгівельні угоди можуть укладатися телефоном, у мережі Інтернет, чи через багаторівневий маркетинг. Тому **ринок** в сучасних умовах слід визначати як певну сукупність відносин власності між покупцями і продавцями з приводу купівлі – продажу товарів і послуг та механізм забезпечення цього процесу згідно із законами товарного виробництва.

Головним механізмом, що дає змогу узгодити дії суб'єктів ринку є система цін, тобто ринковий механізм.

Який, в свою чергу, встановлює ринкову рівновагу і розв'язує основні проблеми організації економіки:

- що виробляти? (попит споживачів є визначальним у визначенні видів та кількості продукції, що виготовляються. Вирішення цієї проблеми суперечливе, тому що збільшення виробництва одного блага може призвести до зменшення виробництва іншого блага, оскільки ресурси є обмеженими);

- як виробляти? (дану проблему розв'язує конкуренція між виробниками, яка пов'язана з розподілом ресурсів між окремими галузями, з технологією виробництва. Ринкова система має здатність позбавляти неприбуткові галузі ресурсів);

- для кого виробляти? (стосується економічних інтересів усіх верств населення і вимагає вирішення наступних питань. Хто повинен мати у своєму розпорядженні продукцію для задоволення своїх потреб? Як суспільний продукт

має розподілятися між галузями, підприємствами й індивідами? Кому надати пріоритет у процесі розподілу продукту? Дана проблема пов'язана з грошовими доходами споживачів).

Ринкова економіка - це така форма організації ринкового господарства, за якої кожний окремих споживач взаємодіє через ринки з підприємствами, з метою розв'язання головних проблем економічного життя - що, як і для кого виробляти.

Для вирішення основних економічних проблем застосовуються різні інструменти. Так, у традиційних (доіндустріальних) системах вибір здійснюється за допомогою інстинкту, традицій, звичаїв; у тоталітарній економіці — на підставі адміністративних заходів; у ринковій економіці — завдяки ринковій конкуренції, у змішаних системах — через сполучення ринкового механізму та суспільного економічного регулювання. За допомогою означених інструментів узгоджуються інтереси економічних суб'єктів, формуються критерії та напрями розвитку суспільного виробництва.

Об'єктами ринкових відносин виступають: споживчі товари і послуги, робоча сила, цінні папери, валюта, науково-технічна інформація, нерухомість тощо.

Суб'єктами ринкових відносин у результаті суспільного поділу праці стають усі економічні одиниці, що господарюють, виробляють і споживають економічні блага. Суспільний поділ праці, що призводить до відокремлення товаровиробників, виступає як головна умова і причина формування ринку.

Умови виникнення ринкового господарства:

- суспільний поділ праці, що ґрунтується на спеціалізації. Спеціалізація визначається порівняльними перевагами або відносно меншою альтернативною вартістю виробництва;
- економічна відокремленість суб'єктів господарювання зумовлена наявністю різних форм власності (що, як і скільки виробляти вирішує сам виробник);
- величина трансакційних витрат визначає умови і межі ділової активності;
- вільний обмін ресурсами, який забезпечує вільне ціноутворення та ефективне господарювання.

Принципи організації ринкової економіки:

1) *вільний ринок* (наявність значної кількості учасників конкуренції, вільний вхід – вихід на ринок, абсолютна мобільність усіх ресурсів, наявність повної і достовірної інформації про ринок і його учасників, відсутність монополії та дисбалансу в економіці);

2) *приватна власність* (у ринковій економіці усі види ресурсів повинні перебувати у власності приватних осіб та інституцій, а не уряду. Але усі форми власності мають право бути представлені в сучасній ринковій економіці);

3) *економічна свобода* (свобода підприємництва, споживання, переміщення ресурсів між сферами економіки, ціноутворення);

4) *особиста зацікавленість* (внутрішнім мотивом і рушійною силою економіки є економічні інтереси домогосподарств у підвищенні ступеня корисності спожитих благ, підприємців – у зростанні прибутків та рівня конкурентоспроможності власної продукції);

5) *конкуренція* (розпорошення економічної влади всередині двох складників економіки – фірм і домогосподарств);

6) *обмежене управління* (держава повинна дотримуватися принципу мінімізації втручання у господарську діяльність. Концепція ринкової економіки не допускає директивного, централізованого державного управління нею.).

Більш повно і глибоко сутність ринку можна розкрити через **функції**, які він виконує (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Функції ринку

Етапи формування ринку

1) *класичний вільний ринок* (до середини XIX ст.), в якому держава не втручається в економіку, вона лише стежила за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державної казни;

2) *регульований ринок* (середина XIX ст. – 50-ті роки XX ст.) характеризувався втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження діяльності монополій та захисту конкурентного середовища;

3) *соціально-орієнтований ринок*, у якому, крім механізмів регулювання, держава бере на себе виконання функції соціального захисту населення.

Ринку належить важлива позитивна роль в структурі економіки. Ринкова економіка довела, що їй немає альтернативи при вирішенні головних економічних завдань. По-перше, ринок забезпечує взаємозв'язок виробництва і споживання. Це досягається через встановлення відповідності пропозиції обсягом платоспроможного попиту. По-друге, ринок гарантує суспільну оцінку результатів праці відособлених виробників. Механізм такої оцінки полягає в одному: відбулася купівля-продаж чи ні. По-третє, ринок створює умови для високої ефективності виробництва. Цьому насамперед сприяє конкуренція, яка розоряє відстаючих і збагачує процвітаючих.

Позитивною властивістю ринкової системи є і те, що вона забезпечує своїм суб'єктам реальну економічну свободу, свободу вибору форм і способів господарювання. Споживачі вільні купувати те, що вони віддають перевагу; підприємства - виробляти і продавати те, що вони вважають за доцільне; постачальники ресурсів можуть за власним вибором знаходити місце докладання наявними у них матеріальним і людським ресурсам. При цьому споживачі демонструють свої переваги у формі попиту, а виробники і постачальники ресурсів відповідно реагують на цей попит, щоб забезпечити свої власні інтереси.

Ринок формує і виховує «економічної людини», для якого характерні розважливність і заповзятливість, готовність йти на ризик, відчуття особистої відповідальності за свої дії. Командна ж система формує «людину адміністративного», більше схильного до виконання чужих розпоряджень, а тому й малоініціативного.

Ринок з високим ступенем ефективності вирішує проблему виробництва необхідних споживачам товарів і послуг. Ринкова економіка в принципі не знає таких традиційних для командно-адміністративної системи явищ, як дефіцит, черги і т.д. Ринковий механізм сам створює постійно діючі стимули для підвищення ефективності виробництва.

Ринковий механізм встановлює чітку залежність між реальним внеском у створення необхідного споживачеві товару і розміром одержуваного доходу. Однією з умов реалізації особистих і сімейних доходів є наявність на споживчому ринку достатньої кількості та асортименту товарів за доступними цінами. Наявність достатньої кількості товарів і послуг дозволяє населенню вдало вкласти гроші, вибрати потрібний товар для задоволення своїх потреб.

Сучасна ринкова система краще, ніж інші, пристосована для застосування досягнень науково-технічного прогресу, інтенсифікації виробництва і в кінцевому рахунку більш повного задоволення потреб суспільства. Що лежить в основі цієї системи ринок виявив свою перевагу у використанні спонукальних стимулів до високоефективної господарської діяльності.

Ринкова економіка базується на принципі економічної доцільності, тобто на прагненні досягти максимального результату при мінімальних витратах. До цього підштовхують умови конкуренції, прагнення обійти суперника, пропозиція на ринку товарів більш високої якості і за нижчою ціною.

Основний економічний аргумент на користь ринкової системи і в тому, що вона сприяє ефективному розподілу ресурсів: спрямовує ресурси у виробництво тих товарів і послуг, в яких суспільство найбільше потребує.

Ринок неупереджено і жорстоко здійснює відбір як товарів, так і способів їх виробництва. Цей відбір незалежно від того, схвалюють або не схвалюють його люди, приносить найважливіші організують і регулюючі початки в економіку.

Ринок має й негативні сторони. При всій своїй величезній позитивній ролі він не в змозі забезпечити ефективне вирішення низки стратегічних завдань розвитку економіки і соціальних проблем. Наданий час ринку притаманні анархічність і стихійність, що призводять до економічних втрат та зниження ефективності господарювання. Ринок загострює проблему соціальної нерівності, породжує значну диференціацію доходів, майнове розшарування населення.

Ринкова економіка призводить до економічної диференціації виробників, вивільненню працівників з виробництва і появи безробіття, не дає соціальних гарантій малозабезпеченим верствам населення. Ринок сприяє економічно сильним групам споживачів. Водночас економічно слабкі групи (пенсіонери, інваліди, молодь та ін.) залишаються деколи знедоленими.

Ринок не в змозі самостійно реалізувати стратегічні ідеї в галузі науки і техніки, здійснити в масштабі всієї національної економіки великі структурні зрушення, зорієнтовані на перспективу. Конкурентна ринкова система не гарантує повної зайнятості населення і стабільного рівня цін. Негативні сторони - наслідок законів ринку, які викликають до життя тенденції до нестабільного розвитку економіки, до посилення нерівності в розподілі доходів, обмежують можливості розвитку сфер, пов'язаних з виробництвом суспільних благ і послуг.

Тому для сучасної ринкової системи характерно державне втручання в економічний розвиток. У ринковій економіці існують об'єктивні межі для розширення економічних функцій держави. Корируючи дію ринкового механізму, пом'якшуючи його негативні сторони, держава не повинна підривати основи ринкового ціноутворення і вільну конкуренцію.

2.5. Основні суб'єкти ринкової економіки. Кругообіг ресурсів, товарів та доходів в умовах ринкової економічної системи. Доходи суб'єктів ринкової економіки.

На ринку функціонують багато різноманітних учасників: це виробники і споживачі, підприємці і наймані робітники, банкіри і торговці, власники позичкового капіталу та власники цінних паперів та інші.

Домогосподарства на ринку одночасно виступають: як власники економічних ресурсів, пропонують на ринку ресурсів фактори виробництва; отримують доходи від проданих ресурсів; використовують доходи на придбання споживчих товарів та послуг для задоволення особистих потреб.

Підприємці пред'являють попит на ресурси; пропонують товари та послуги як для підприємницького й державного секторів (засоби виробництва й виробничі послуги), так і для домогосподарств (споживчі товари та послуги); а також вони здійснюють інвестування отриманих доходів.

Держава на ринку виконує такі функції: пред'являє попит на економічні ресурси для здійснення економічної діяльності в державному секторі економіки; пред'являє попит на засоби виробництва для виготовлення суспільних та інших благ; пропонує гроші та пред'являє попит на них; пропонує суспільні блага без їх безпосередньої оплати, що покращує продуктивність підприємницького сектору і зменшує витрати на споживання домогосподарств; здійснює урядове регулювання ринкової економіки.

Функції суб'єктів ринку відображаються у схемі кругопотоку ресурсів, продуктів і доходів в ринковій економіці (рис. 2.3).

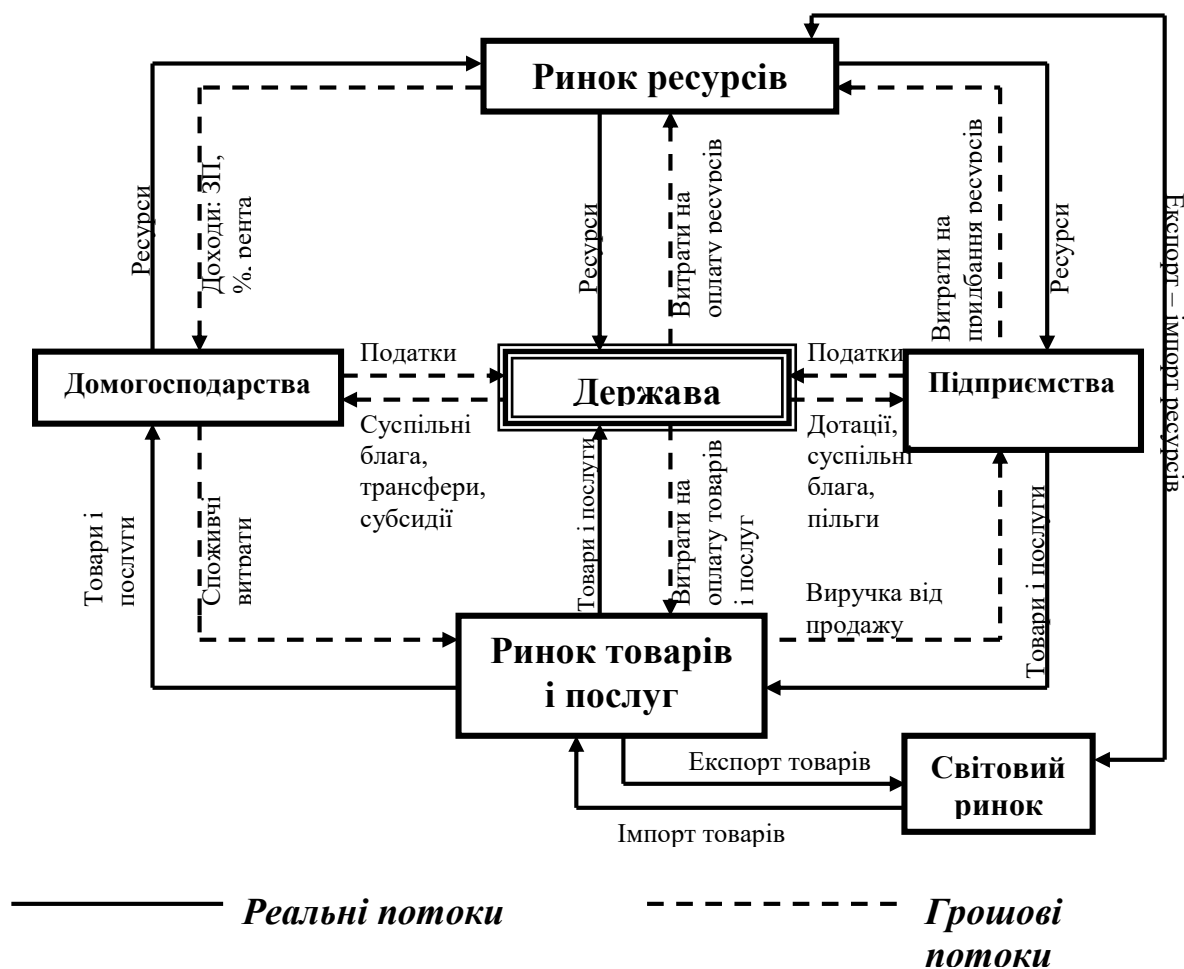

Рис. 2.3. Кругопотік ресурсів, товарів та доходів в умовах соціально - орієнтованої ринкової економіки

Функціонування ринкової економіки ґрунтується на взаємопов'язаному неперервному русі ресурсів, виготовлених продуктів і доходів. Такий рух називається кругопотоком. Особливості кругопотоку: 1) домогосподарства і підприємства беруть участь у кругопотоці як самостійні і незалежні суб'єкти господарювання; 2) схема кругопотоку відображає складне, взаємопов'язане переплетення процесів ухвалення рішень та економічної діяльності; 3) домогосподарства і підприємства є учасниками і ринку ресурсів і ринку товарів та послуг, проте в кожному випадку вони діють, як контрагенти. На ресурсних ринках фірми діють як покупці, а домогосподарства – як власники ресурсів і постачальники. На ринку товарів і послуг вони міняються ролями - домогосподарства, як споживачі, є покупцями, а підприємства – продавцями; 4) усі операції купівлі – продажу кількісно обмежені, оскільки обмежені грошові доходи економічних суб'єктів.

Однак дана схема кругопотоку не відображає наступних моментів:

- реального процесу формування цін на товари, послуги і ресурси;
- процесу формування заощаджень та трансформації їх на інвестиції через механізми фінансового ринку;
- тіньового сектору економіки та усього розмаїття взаємозв'язків і взаємозалежностей в економіці.

Держава як суб'єкт ринкового господарства

Реальна модель економічного устрою передбачає використання як ринкового механізму, що забезпечує ефективне функціонування економіки, так і державного механізму регулювання для вирішення низки проблем, від яких відмовляється ринок, або ринкове вирішення яких для суспільства надто дороге.

Аналізуючи період від Великої депресії (1930-і роки) до початку 1960-х років, економісти та політики зіткнулися з тим, що економіка вільного ринку, навіть найбагатшого в світі (наприклад США), виявилася неспроможною задовольнити деякі основні потреби суспільства. Така модель економіки завжди породжувала періоди безробіття і деякі з них мали масовий характер. За часів Великої депресії рівень безробіття сягнув 25%, а національний продукт у порівнянні з піковим 1929 р. зменшився приблизно на 30%.

Депресія висвітлила ті проблеми, які вже тривалий час існували в завуальованій формі. Внаслідок банкрутства банків та розвалу ринку акцій багато людей втратили фактично всі свої заощадження. Надто низькі ціни на сільськогосподарську продукцію позбавили багатьох фермерів можливості платити по заставних, а це призвело до їхнього розорення. Долаючи депресію, федеральний уряд не лише вживав активних заходів до стабілізації рівня економічної діяльності, а й прийняв законодавчі акти, спрямовані на «пом'якшення» багатьох конкретних проблем (страхування від безробіття, соціальне забезпечення, федеральне страхування вкладників, федеральні

програми дотування цін на сільськогосподарську продукцію), та низку інших програм, спрямованих на різноманітні соціально-економічні цілі. Загалом ці програми одержали назву «нового підходу».

Отже, необхідність виконання державою ряду економічних функцій пов'язана з наявністю

неспроможностей ринку:

недосконалість чи повна відсутність конкуренції на ринку (принципи вільної конкуренції здатні забезпечувати економічну ефективність на ринку за умов існування на ньому досконалої конкуренції. Однак будь-яка конкуренція – це явище не довготривале, оскільки процес розвитку товарного виробництва супроводжується концентрацією та централізацією капіталу, тобто утворенням монополії, яка в свою чергу зумовлює підвищення цін та зменшення обсягу виробництва благ. Загалом діяльність монополій порушує економічну рівновагу на ринку і призводить до зниження ефективності ринку);

- *суспільні блага* (існують деякі види товарів, що не пропонуються на ринку або ж, якщо пропонуються, то у недостатній кількості. Прикладом такого товару у великому масштабі є національна оборона; у малому масштабі — навігаційні засоби (наприклад, маяки). Вони називаються чистими товарами суспільного споживання (чисті суспільні блага) і мають дві важливі особливості:

- по-перше, ще одній додатковій особі нічого не коштує можливість користуватися товарами суспільного споживання. Формально існує нульова гранична вартість права кожної особи користуватися товарами суспільного споживання. Вартість оборони країни з населенням 1 млн. і одна особа є не більшою, ніж країни населенням 1 млн. осіб. Вартість маяка анітрохи не залежить від кількості кораблів, які пропливають повз нього;

- по-друге, загалом важко чи навіть неможливо відлучити особу від користування товарами суспільного споживання. Якщо я встановлюю маяк у певному каналі, повному підводних скель, щоб забезпечити своєму суднові безпечну навігацію, буде нелегко чи навіть неможливо заборонити іншим кораблям входити у канал за сигналами мого маяка. Якщо одна з властивостей виражена незначно благо буде називатися змішаним суспільним (автомобільні траси, освіта). Ринок не пропонуватиме взагалі або пропонуватиме не досить чистого товару суспільного споживання. Тому суспільні блага створюються державою, оскільки саме це в більшості випадків забезпечує ефективність.)

- *екстерналії* (існує багато випадків, коли дії окремої особи чи фірми позначаються на іншій особі чи фірмі; коли одна фірма наві'язує витрати іншій, не пропонуючи ніякої компенсації; або ж коли одна фірма створює вигоду для інших компаній, але не пожинає плодів її наслідків. Приклади, коли дії однієї особи накладають витрати на інших, є прикладами **негативних екстерналій**. Приклад. Забруднюючи довкілля, підприємство перекладає частину витрат (на

застосування очисних споруд, безвідходних технологій тощо), які йому належало б здійснювати, на населення, змушуючи його таким чином витрачатися на лікування, проживати в умовах дискомфорту і т. ін., і при цьому не компенсує йому цих витрат.

Але не всі екстерналії є негативними. Існують важливі приклади **позитивних екстерналій**, коли дії однієї особи приносять вигоду іншим. *Приклад.* Затрати на обмеження і ліквідацію епідемії холери (ізоляція хворих, надання їм медичної допомоги, утримання впродовж інкубаційного періоду тих, хто мав контакт із хворими, тощо) дають позитивний неоплачений ефект тим, хто міг би захворіти, але уник цієї біди, не оплачуючи безпосередньо перелічених послуг з охорони здоров'я.

У кожному з випадків таких екстерналій розподіл ресурсів, здійснюваний ринком, може виявитися неефективним. Позаяк індивіди не відшкодовують усіх витрат для захисту від породжуваних ними негативних екстерналій, вони надміру займатимуться такими видами діяльності; і навпаки, позаяк особи не повною мірою отримують вигоду від діяльності, що породжує позитивні екстерналії, вони зведуть цю діяльність до мінімуму. Тому, наприклад, побутує думка, що без урядового втручання рівень забруднення буде надто високим. Інакше кажучи, контроль за забрудненням породжує позитивну екстерналію, тому без урядового втручання здійснення контролю за забрудненням буде недостатнім.

Уряд реагує на екстерналії по-різному. В одних випадках (як правило, при негативних екстерналіях) він намагається регулювати певну діяльність; у такому разі уряд встановлює стандарти автомобільних викидів і накладає обмеження на забруднення фірмами повітря та води.

В інших випадках уряд може намагатися використовувати систему ціноутворення, накладаючи штрафи на негативні екстерналії та винагороджуючи позитивні екстерналії. Так, замість того, щоб регулювати рівень автомобільних викидів, уряд може накласти стягнення, пропорційне рівню викидів, вищому за критичний. Встановлюючи плату за використання доріг, принаймні у години пік, уряд може змусити водіїв усвідомити ті витрати, які вони накладають на інших. У випадку виникнення негативної екстерналії виробник перекладає частку своїх витрат на інших і тим самим виникає тенденція відносного надвиробництва, а у випадку позитивної екстерналії – виробник бере на себе частку витрат інших і тому виникає відносно недовиробництво. З метою забезпечення ефективного розподілу ресурсів держава повинна регулювати таку діяльність.)

- **неповні ринки** (чисті товари суспільного споживання та послуга не є єдиними, що їх не завжди адекватно пропонують приватні ринки. Там, де приватні ринки не у змозі забезпечити певний товар чи послугу, навіть якщо вартість пропозиції нижча від того, що можуть заплатити індивіди, виникає ринкова неспроможність, і такий ринок ми назріваємо **неповним** (повний ринок пропонує всі товари та послуги, якщо вартість цієї пропозиції менша від суми, яку

можуть заплатити індивіди). Деякі економісти вважають, що приватні ринки особливо невдало здійснюють пропозицію страхування та кредитування, і це є обґрунтуванням урядової діяльності у цих сферах.);

- **недостовірність і недостатність інформації** (дана неспроможність ринку зумовлює неоптимальну поведінку покупців і продавців, тому попит не створює адекватної пропозиції. Інформаційна асиметрія може викликати диктат однієї сторони ринкової угоди.);

- **безробіття, інфляція і дисбаланс** (ринкова економіка розвивається циклічно. Сучасний ринок не володіє досконалим механізмом, який здатний протистояти економічній нестабільності, тому виникають падіння виробництва, безробіття, інфляція. Все це зумовлює необхідність державного регулювання економіки у вигляді проведення економічної політики.).

Міра державного втручання в економіку залежить від багатьох причин історичного, політичного, ідеологічного характеру. Більшість країн, в тому числі і Україна, мають змішану економіку, яка функціонує на основі поєднання ринкового саморегулювання і державного регулювання.

Таким чином, *головні завдання держави в умовах ринкових економічних систем зводяться до:* правового забезпечення функціонування ринкового механізму; організації грошового обігу; захисту і сприяння розвитку конкуренції; виробництва суспільних благ; мінімізації трансакційних витрат (витрати пов'язані з функціонуванням ринку та передачею прав власності); компенсації зовнішніх ефектів (екстерналій); стабілізації макроекономічних коливань; перерозподілу доходів через податкову систему; реалізації національних інтересів у світовій економіці.

Домогосподарство як суб'єкт ринку

Домогосподарство – це окрема господарююча одиниця, що складається з однієї або групи осіб, об'єднаних місцем проживання і спільним бюджетом, яка є власником і постачальником ресурсів в економіку та одержує кошти для придбання необхідних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

Поняття сім'ї і домогосподарства близькі, але не тотожні. Сім'я - це суспільна одиниця, тобто це двоє або більше людей, пов'язаних родинними зв'язками, об'єднані побутом, взаємодопомогою. А домогосподарство – це економічна одиниця.

Функції домогосподарств в економічній системі:

1) *постачання ресурсів.* За схемою кругопотоку домогосподарства виступають власниками ми усіх виробничих ресурсів (землі, праці, капіталу), які постачають на ринок ресурсів з метою отримання доходів. Однак реальна картина складніша, оскільки фактично домогосподарства володіють робочою силою, а усі

інші ресурси опосередковано перебувають у їхній власності. Так, навіть у країнах із розвинутою ринковою економікою частина матеріальних ресурсів перебуває у власності держави. З іншого боку, більшість фірм самі володіють капітальними благами, а домогосподарства часто володіють капіталом лише опосередковано через власність на підприємства;

2) *одержання доходів*. Платежі за запропоновані на ринку ресурси становлять доходи домогосподарств. Найважливішим джерелом доходів є заробітна плата. Доходи від володіння матеріальними ресурсами – рента і процент (плата за капітал). Функціональний розподіл доходів вказує, яка частина грошового доходу суспільства припадає на кожен вид ресурсу. Наприклад, з початком ринкового реформування економіки України реальні доходи домогосподарств істотно знизились, а їх структура погіршилась: зросла частка негрошових доходів (від ведення особистого підсобного господарства). Зі стабілізацією економіки в Україні почала зростати частка оплати праці в доходах домогосподарства. Збільшується частка доходів, отриманих у грошовій формі, від підприємницької діяльності та власності;

3) *сплата податків державі з отриманих доходів*;

4) *користування суспільними благами, отримання трансфертних платежів і субсидій*. Трансфертні платежі – це виплати, які здійснює держава за рахунок податків особам, що не беруть участі у суспільному виробництві (наприклад, пенсії, стипендії допомоги по безробіттю);

5) *придбання товарів і послуг*. Усі споживчі видатки домогосподарств поділяють на три основні категорії: видатки на товари щоденного вжитку, на товари тривалого користування, видатки на послуги. Характерною особливістю структури споживчих видатків домогосподарств у країнах з розвинутою економікою є зростання частки на оплату послуг;

6) *формування заощаджень*. Заощадження – це та частина використовуваного доходу, яка не витрачається на споживання. Вони є основним джерелом інвестицій, які визначають розвиток економіки країни;

7) *виробництво товарів і послуг*. Домогосподарства можуть використовувати свої ресурси і самостійно виготовляти продукти праці. Залежно від мети виробництва, воно в межах домогосподарства поділяється на ринкове і неринкове. У першому випадку домогосподарства постачають вироблені товари та послуги для продажу на ринок, у другому – використовують для власного споживання.

Підприємство як суб'єкт ринкового господарства

Підприємці, як суб'єкти економічного життя, реалізують свої підприємницькі здібності через таку організаційно-господарську форму, як *підприємство*. Підприємствами в ринковій економіці є всі *самостійні господарські суб'єкти*, які мають право юридичної особи і здійснюють виробничу, науково-дослідницьку та інші види комерційної діяльності, щоб отримати прибуток. Це - заводи, фабрики, універмаги, інститути і крамниці, шахти і фірми та інші заклади, що виробляють товари або надають послуги задля отримання прибутку.

У структурі національної економіки підприємство є первинною ланкою, у якій поєднано фактори виробництва, виробляють продукцію або надають послуги, реалізують економічні інтереси суб'єктів господарювання, формують відносини між ними. Можна говорити про підприємство і як про єдність техніко-економічних і соціальних складників.

Найважливішими ознаками, що характеризують підприємство як первинну одиницю в структурі національної економіки, є : економічна відособленість; економічна самостійність.

Економічна відособленість виражає суть підприємства як окремого *товаровиробника* в межах національної чи навіть глобальної економіки. Вона означає, що все майно підприємства є його відособленою власністю, тобто, що підприємство *володіє* певними ресурсами, *користується* ними, тобто заміщує витрати за рахунок власних коштів, і *розраджується* цим майном, тобто привласнює результати виробництва. Саме це й визначає підприємство як окремого товаровиробника, продукт виробництва якого є товаром, і забезпечує можливість будувати свої стосунки з іншими підприємствами на основі ринкових засад, тобто через обмін.

Економічна самостійність характеризує підприємство як *юридичну особу*, що здатна впливати на організацію своєї діяльності, і має свої: статут, баланс, розрахунковий рахунок, печатку, товарний знак, право укладати угоди з іншими економічними суб'єктами.

У українській економічній літературі поряд з терміном «підприємство» вживають і термін «фірма». Підприємство як таке не є юридичною особою, відповідальність за нього несе фірма, яка його репрезентує. Більшість фірм має тільки одне підприємство, інші управляють декількома, а інколи й багатьма. Назва фірми може відображати ім'я або прізвище її власника або виробничу спрямованість фірми, а часто і просто якусь надуману назву тощо.

У ринковій економіці є велика різноманітність підприємств. Вони різняться за: власниками, розмірами, сферами діяльності.

Залежно від основних типів і форм власності (приватна, колективна (кооперативна), державна) виділяють такі правові види (форми) підприємств: *приватні, колективні, державні*.

У межах приватної власності виділяють: *одноосібне володіння (індивідуальне підприємство); партнерство (товариство); корпорацію*.

Індивідуальне підприємство є власністю однієї особи, суб'єкта, що самостійно веде справу, організовує, працює, веде бухгалтерію, здійснює управління, повністю відповідає за ризик і отримує увесь дохід.

Це найдавніша форма ведення господарки. *Перевагами таких підприємств* є: економічна свобода дій (вибір сфери діяльності, обсягів виробництва, способів використання доходу); оперативність; безпосередня зацікавленість в ефективній діяльності; низькі організаційні витрати. *Недоліками одноосібного володіння* є:

обмежені фінансові можливості; проблеми з отриманням кредитів і відповідно з оновленням виробництва та застосуванням здобутків НТП; зосередження в руках однієї особи функцій виробництва, управління і реалізації, що ускладнює життя й часто призводять до прийняття помилкових рішень, а навіть банкрутств.

Партнерство (товариство), як форма підприємництва, ґрунтується на об'єднанні майна (паїв) різних власників (громадян чи юридичних осіб) з відповідним розподілом прав та обов'язків залежно від величини внеску до статутного фонду.

Партнерства (товариства) бувають: повні (товариства з необмеженою відповідальністю); товариства з обмеженою відповідальністю (ТзОВ); змішані (командитні).

Повне товариство - це об'єднання громадян або юридичних осіб для спільної діяльності на основі угоди (договору) між ними. Вони характерні для сфер діяльності, де переважає інтелектуальна праця і де невеликі фірми надають професійні послуги (адвокатура, медицина, аудиторство, брокерство тощо).

У товаристві з обмеженою відповідальністю його члени відповідають за діяльність підприємства тільки в межах своїх паїв у статутному фонді. Ця форма товариства більше поширена, оскільки менше ризикова для підприємця; такі товариства поширені в будівництві, розробленні природних ресурсів, операціях з нерухомістю, посередницькій діяльності тощо.

Командитні товариства можуть об'єднувати на основі угоди кількох фізичних чи юридичних осіб (чи їх комбінацій) для спільної діяльності. Мають складнішу структуру, оскільки об'єднують: дійсних членів (комплементарів), які мають повну відповідальність за зобов'язаннями товариства; членів-вкладників (командитистів), відповідальність яких обмежується тільки їхніми внесками в капітал товариства. Право голосу мають тільки дійсні члени товариства.

Корпорація (акціонерне товариство) - форма об'єднання капіталів учасників акціонерного товариства.

Утворюється об'єднанням пайових внесків акціонерів і тому належить до товариств з обмеженою відповідальністю: члени АТ ризикують тільки своїм внеском у статутний капітал.

Акціонерні товариства за типом поділяються на **публічні** акціонерні товариства та **приватні** акціонерні товариства (рис. 2.4, таблиця 2.3).

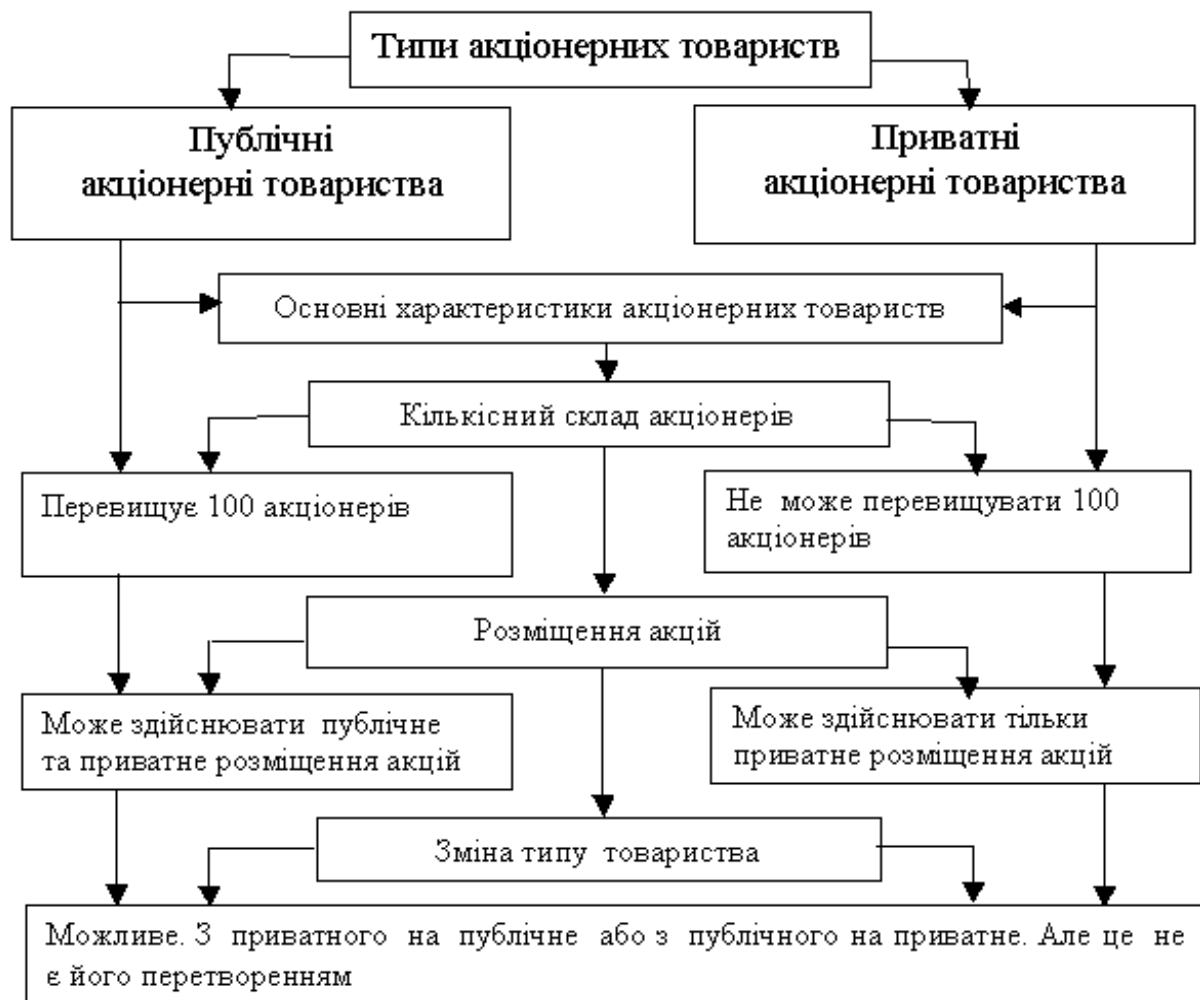

Рис. 2.4. Порівняльна характеристика типів акціонерних товариств

До переваг корпорацій слід віднести: кращі умови залучення фінансових ресурсів (через продаж акцій); легший доступ до кредитів; зменшення ризику банкрутства; ефективне управління і маркетинг. Корпораціям властиві такі недоліки: значні затрати й труднощі зі створенням та припиненням діяльності; ускладнена організаційна структура управління та його бюрократизація; подвійна система оподаткування.

У сучасній економіці набули поширення об'єднання підприємств. Найпростіше з них - **картель**. Це угода між підприємствами, які виробляють споріднену (однорідну) продукцію, щодо проведення узгодженої політики в галузі ціп, квот виробництва, розподілу ринків збуту, обміну патентами, ліцензіями тощо. Виробнича і збутова діяльність підприємств не регламентуються.

Синдикат - об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію щодо спільної її реалізації. Учасники угоди зберігають виробничу самостійність, але втрачають збутову - вся виготовлена продукція надходить до єдиної спільної структури, яка й займається її реалізацією. Доходи розподіляють пропорційно до частки виробництва кожного з учасників синдикату.

Таблиця 2.3. Характеристика типів акціонерних товариств

Особливості публічного акціонерного товариства	Особливості приватного акціонерного товариства
<ul style="list-style-type: none"> - акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства; - товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій; - при публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством; - товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, при цьому укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі; - у разі якщо умовами емісії акцій передбачена можливість їх оплати негрошовими коштами, товариство зобов'язане залучити незалежного експерта для встановлення ринкової вартості майна, майнових або немайнових прав, які передаються в обмін на акції, при цьому вартість негрошового внеску не може відхилитися від ринкової вартості акцій більше ніж на 10% ; - річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком); - обрання членів наглядової ради і ревізійної комісії товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування (<i>Кумулятивне голосування</i> - голосування під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами); - окрім питань, для вирішення яких законом вимагається кваліфікована більшість (три четвертих голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Товариство і його акціонери не мають право на свій розсуд розширяти коло питань, які вирішуються кваліфікованою більшістю, а також збільшувати число голосів, якими вирішуються інші питання. 	<ul style="list-style-type: none"> - максимальна кількість акціонерів не може бути більшою 100 осіб; - товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій; - статутом товариства може бути передбачено переважне право акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі. Зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва; - акціонер товариства завжди має переважне право на придбання акцій додаткової емісії, в той же час акціонер публічного акціонерного товариства може бути позбавлений такого права умовами публічного розміщення акцій додаткової емісії; - акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону; - умовами емісії акцій може бути передбачена можливість сплати за них не грошима, а майном, майновими або немайновими правами, при цьому оцінка негрошового внеску здійснюється товариством і інвестором на власний розсуд, без залучення незалежного експерта; - статутом товариства може встановлюватися коло питань, вирішення яких вимагає більшої кількості голосів акціонерів, ніж проста більшість або кваліфікована більшість; - на розсуд товариства, члени наглядової ради можуть обиратися за принципом пропорційності представництва або шляхом кумулятивного голосування; - товариство не зобов'язане розкривати свою фінансову звітність на фондовому ринку, хоча зобов'язане оприлюднювати фінансову звітність у Державному реєстрі юридичних осіб, як і будь-яка інша юридична особа, зареєстрована в Україні.

Трест - форма об'єднання, за якої його учасники повністю втрачають не тільки збутову, й виробничу самостійність. Трест виступає юридичною особою / несе повну відповідальність усім своїм майном за результати діяльності всіх

учасників об'єднання. Частку кожного учасника тресту визначає пакет акцій, відповідно до якого розподіляють і доходи.

Концерн - об'єднання підприємств різних галузей (промислових, фінансових, торговельних тощо), які формально незалежні, але підпорядковані фінансовому контролю та керівництву фірми-керівника - холдинговій компанії, яка й відповідає за всю господарсько-фінансову діяльність підприємств концерну (у межах пакетів акцій кожного з них).

Конгломерат - об'єднання підприємств різних, часто не споріднених галузей. Виникають через диверсифікацію (проникнення) в інші галузі, щоб забезпечити стабільність. Особливого поширення набули в перші десятиріччя після Другої світової війни. Для них характерні відсутність галузевого ядра, незмінність пропонованого ринку товарів і послуг, провідна роль банків та інших фінансово-кредитних інститутів у формуванні їхньої структури.

Найвищою формою об'єднання підприємств є **фінансово-промислові групи (ФПГ)**. Це - об'єднання великих промислових фірм з банківськими структурами, кожний з учасників якого функціонує самостійно і розв'язує власні завдання, але в разі потреби залучають до виконання якогось великого проекту. Координатором у ФПГ може бути промислова фірма або банківська структура.

Найпоширенішою організаційною формою підприємств, що виникли на основі кооперативної (колективної) власності, є **кооперативи** - об'єднання громадян з метою спільного виробництва (виробнича кооперація), збуту продукції (збутова кооперація), закупівлі та споживання товарів, послуг (споживча кооперація), будівництва та експлуатації житла (житлова кооперація).

Риси кооперативних підприємств: економічна самостійність та самоуправління; членство на засадах пайових внесків; особиста участь у розв'язанні господарських питань; необмежена відповідальність. Перевагами кооперативної форми підприємств є: простота створення, вступу та виходу з кооперативу; рівноправність членів у розв'язанні господарських питань; розподіл доходів пропорційно до трудової участі та пайового внеску. Недоліком кооперативної форми є обмеженість економічної свободи через потребу узгоджувати інтереси членів кооперативу.

У розвиненому ринковому господарстві підприємницька діяльність може здійснюватися на основі державної власності. **Державні підприємства** виробляють товари і послуги, продають їх, діють на основі обчислення доходів і витрат, тому змушені дбати про зменшення останніх. їхнім власником є держава. Державні органи: розробляють плани-замовлення для своїх підприємств; забезпечують їх потрібним первинним капіталом; призначають керівника; регулюють заробітну плату та розподіл доходів тощо.

Глава 8 Господарського кодексу України встановлює правовий статус державних та комунальних унітарних підприємств.

Згідно зі ст.73 ГК державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції у межах, визначених цим Кодексом та іншими законодавчими актами. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить. Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу. Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства. Державне унітарне підприємство є юридичною особою і тому йому властиві всі ознаки юридичної особи. Разом з тим, воно має певні особливості, що відрізняють його від інших підприємств. Державне унітарне підприємство створюється і діє на основі тільки однієї форми власності — державної.

Суцільна державна основа, на якій здійснюється діяльність державного підприємства, обумовлює унітарну (єдину) природу цієї юридичної особи. Державне унітарне підприємство функціонує на базі державного майна, що закріплюється за державним підприємством на праві господарського відання або оперативного управління. Майно, закріплене власником за унітарним підприємством, складає його статутний фонд. Його розмір, джерела і порядок створення передбачені в установчому документі — статуті. ст.73 ГК називає два **види державних унітарних підприємств — комерційні та казенні**. Відмінність між ними у тому, що **державні комерційні підприємства** володіють, користуються і розпоряджаються майном на основі права господарського відання, а **казенні підприємства** — на основі права оперативного управління.

За ГК (ст. 136) **право господарського відання** є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК та іншими законами. При порівнянні права господарського відання з правом власності звертає на себе увагу ідентичність їх змісту: як в одному, так і в іншому випадку суб'єкт відповідного права має правоможності володіння, користування і розпорядження майном. Виникає питання: чим вони відрізняються? Передусім, відмінність полягає у характері прав. Право власності є основним, самостійним правом, в той час як право господарського відання вторинне і залежить від права власності. Якщо право власності може існувати і без права господарського відання, то останнє неможливе без права власності. Вторинним характером права господарського ведення зумовлені і такі його обмеження як право власника контролювати використання майна шляхом аудиторських та інших перевірок, отримувати частку прибутку від використання цього

майна, ухвалювати рішення про ліквідацію або реорганізацію юридичної особи, в господарське ведення якої було надане майно, тощо.

Право оперативного управління - це засноване на праві власності іншої особи і наданому нею повноваженні право володіння, а також обмежені права користування і розпорядження майном в цілях і межах, встановлених власником. Як і право господарського відання, право оперативного управління є похідним від права власності і більш обмежене порівняно з ним. Воно також вужче, ніж право господарського відання. Якщо право господарського відання містить усі 3 правомочності - володіння, користування і розпорядження, то право оперативного управління, зазвичай охоплює одночасно лише 2 - володіння і користування або володіння і розпорядження.

У будь-якому випадку особа, в оперативному управлінні якої знаходиться майно, не має права розпоряджатися цим майном на свій розсуд, а може це робити лише в межах, встановлених власником. Відповідальність за своїми боргами особа, в чиему оперативному управлінні знаходиться майно, несе лише в межах цього майна. В решті випадків відповідальність субсидіарно несе власник такого майна. Право оперативного управління у радянському цивільному праві було закріплене раніше, ніж право господарського відання і тривалий час було єдиним засобом здійснення права державної власності. Однак з прийняттям Закону «Про власність», що нині втратив чинність, і появою права господарського відання майно на праві оперативного управління, як правило, закріплювалося за установами (хоча в деяких випадках на таких засадах майно може належати також підприємствам та організаціям).

Таким чином, фактично стався поділ права господарського відання та права оперативного управління також і за суб'єктивним складом.

Практика роздержавлення і приватизації державних підприємств в Україні витворила низку проміжних (перехідних) форм підприємств, зокрема так звані **колективні** (народні) та **орендні**.

Колективні підприємства - функціонують на основі власності асоціацій трудящих, яка виникає в результаті переходу всього майна державного підприємства (через безоплатну передачу або викуп) у власність трудового колективу підприємства.

У таких підприємствах виробничий капітал належать всьому колективу підприємства. Усі працівники колективного підприємства управляють колективним майном, розподіляють доходи. Частка працівника в доходах визначається його трудовим вкладом у створенні майна колективного підприємства.

Орендні підприємства - ґрунтуються на договірному, терміновому володінні виробничим капіталом, продукцією і доходами. За оренди суб'єкт власності та господарчий суб'єкт не збігаються.

Однак фіксація умов оренди і порядку взаємовідносин з орендодавцем надає орендареві певної економічної свободи. Орендні підприємства можуть бути проміжною формою в перетворенні державних підприємств: у випадку викупу всіх виробничих ресурсів орендар стає власником, і орендне підприємство

перетворюється, за ухвалою трудового колективу, в акціонерне, кооперативне, колективне, приватне або інший вид підприємства.

За розмірами підприємства поділяють на *великі, середні та малі*. Кожний з цих видів потрібний ринковій економіці й посідає в ній свою нішу та відіграє важливу роль в забезпеченні зайнятості й виробництва ВВП. Критеріями визначення масштабів (розмірів) підприємств служить: обсяг капіталу; чисельність зайнятих і обсяг випуску продукції.

З переходом до інноваційної моделі підприємництва з'являються його **нові форми**. Найсуттєвіші серед них: венчурне підприємництво; лізинг; інжиніринг; технопарки; франчайзинг та ін.

Венчурні (ризикові) фірми - це інноваційні підприємства, діяльність яких спрямована на реалізацію "ризикових проектів".

У сфері наукомісткого виробництва для отримання нових продуктів, послуг та технологій з метою присвоєння максимального прибутку. За своїми розмірами венчурні компанії належать до малих або середніх, а за організаційно-правовим статусом - це партнерства (товариства).

Лізинг - це спосіб розширення збуту через передачу майна в тимчасове користування на особливих умовах.

Лізингова фірма - спеціалізована фінансова (банківська чи позабанківська) інституція, яка, на прохання орендаря, купує потрібне обладнання чи нерухоме майно з метою передачі його в оренду на попередньо узгоджений термін за відповідну оплату. Із закінченням терміну оренди користувач (орендар) може: повернути об'єкт оренди; продовжити термін його оренди; викупити за залишковою вартістю.

Інжиніринг-система — це надання послуг фірмою-консультантом фірмі-клієнтові в будівельній справі, спорудженні промислових та інших об'єктів.

Відповідно до цього виділяють декілька видів інжинірингових фірм:

- інженерно-будівельні (надають повний комплекс послуг);
- інженерно-консультаційні (забезпечують проектування і будівництво без поставки обладнання);
- інженерно-дослідницькі (розробляють технології та матеріали; вивчають ринки; складають кошториси; здійснюють контроль за монтажем та запуском устаткування);
- консультаційні фірми з організації та управління (оптимізація структур

управління; кадрові питання; сприяння організації збуту).

Суть системи **франчайзингу** полягає в тому, що головна фірма (франчайзор) передає малим і середнім підприємствам-операторам (фрайчанзі) виняткове право на продаж ті товарів чи послуг під торговельною маркою компанії-франчайзора.

Згідно з угодою між головною фірмою і фірмою оператором визначають нормативи відрахувань від прибутку головної компанії і нормативи регулярних виплат за використання реклами під торговельною маркою франчайзора.

Технопарки - форма венчурного (ризикового) підприємництва, поширені в США та Західній Європі.

Технопарки виникли як нові форми організації та фінансування науково-дослідної та науково-виробничої роботи інтелектуальної еліти в нових, постіндустріальних умовах, як форма самоорганізації творчого потенціалу людей, так званого «класу інтелектуалів».

Доходи суб'єктів ринкової економіки

Дохід від використання землі

Рента — це ціна за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких обмежена. Пропозиція землі, як уже відомо, є фіксованою, а її вплив на земельну ренту — пасивним. Попит стає основним фактором, який визначає розмір земельної ренти. Проте сам попит на землю (та інші природні ресурси) залежить саме від якості землі.

Рента як додатковий прибуток на середніх і кращих землях була досліджена видатним англійським економістом Давідом Рікардо ще на початку ХІХ ст. Своє пояснення він зробив виходячи з трудової теорії вартості. Рікардо вважав, що вартість сільськогосподарських продуктів визначається витратами праці на гірших землях, а середні та кращі дають можливість отримувати надприбуток. Він стверджував, що найгірші ділянки взагалі не дають ренти.

К. Маркс, який також вибудовував свою теорію ренти на трудовій теорії вартості, заперечив ідею Рікардо про те, що гірші землі не приносять ренти, на тій підставі, що і найгіршу землю її власник не надасть у користування безплатно. Ренту, яку отримує власник, надаючи землю у користування і яка не залежить від якості землі, Маркс назвав абсолютною, а ту ренту, яку відкрив Рікардо, — диференціальною.

З огляду на те, що існує рента у формі обов'язкової плати за користування будь-якою землею і рента, породжена господарюванням на середніх і кращих землях, сучасні економісти розрізняють комерційну та економічну ренти.

Комерційна рента є доходом власника будь-якої землі. Економічна рента створюється лише на кращих землях.

Економічна рента може виникати принаймні ще у двох випадках.

Випадок перший пов'язаний із можливостями альтернативного використання однієї і тієї самої землі. Нехай певна ділянка землі традиційно використовувалася для вирощування кукурудзи, а попит на цей продукт і його продажна ціна зумовлювали ренту в розмірі 100 грошових одиниць. Виявилось, що земля придатна для вирощування винограду, а значний попит на виноград підняв ренту до 120 одиниць. У цьому випадку виникає економічна рента в обсязі 20 одиниць ($120 - 100 = 20$).

Другий випадок пов'язаний із вигідним розташуванням землі щодо ринків збуту, центрів бізнесової активності тощо.

Диференціація ціни помешкань зумовлена суттєвими відмінностями в ціні землі. Орендна плата за вигідніше розташовані ділянки та будови містить економічну ренту.

Своєрідної форми набуває рента в добувній промисловості. Коли із землі видобувають якийсь мінеральний ресурс, то рента сплачується за тонну видобутої сировини.

Ми вже наголошували, що земля може бути застосована по-різному з точки зору користувача. Одна й та сама ділянка може використовуватися для вирощування різних культур, для випасання худоби, для будівництва, для спортивного майданчика.

Соціальний прошарок населення, який існує лише за рахунок дивідендів або відсотків від своєї власності і не веде активної трудової діяльності називається **рантьє**.

Рента властива насамперед сільському господарству. Землевласник отримує земельну ренту, яка, в свою чергу, виступає у формі абсолютної ренти, диференційної та монопольної ренти.

Абсолютна рента визначається співвідношенням попиту і пропозиції. Її мають всі власники землі, які здають землю в оренду і вона є результатом власності на землю.

Різні ділянки землі мають різну родючість і розташування. За інших рівних умов, орендар буде сплачувати більше за одиницю землі, яка більш вигідно розташована і має більш високу родючість. Власник такої ділянки буде отримувати **диференційну ренту I**. Вона розраховується як різниця між ринковою ціною продукції і витратами виробництва. Витрати виробництва на таких ділянках будуть нижчими ніж на інших.

Виробник може здійснювати капіталовкладення в землю у вигляді нової техніки, технології, агрохімії і отримувати більший дохід, який буде створювати **диференційну ренту II**. Вона є результатом більш ефективного використання капіталу. Диференційна рента I, II виникає тому, що є власність на землю як на об'єкт господарювання.

Деякі ділянки землі мають унікальні властивості, що дозволяє вирощувати рідкісні культури. Тут виникає **монопольна рента**, тому що ціни на продукцію монополізовані і вищі, ніж на конкурентному ринку.

Є альтернатива й у власника землі: він може продати землю, здати її в оренду або залишити собі. Від продажу землі він хотів би мати таку суму, яка,

будучи покладена в банк, давала б йому дохід не нижчий, ніж рента. Інакше йому вигідніше віддавати землю в оренду й одержувати ренту. На підставі цього розраховується ціна землі, тобто капіталізована земельна рента. Формула її така:

$$\text{Ціна землі} = \frac{\text{Рента}}{\text{Відсоток за банківські вклади}} \cdot 100\% \quad (2.1)$$

Отже, ціна землі залежить від розміру ренти та від норми відсотка, що його дає банк своїм вкладникам.

Ціна землі в ринковій економіці зростає, що, безперечно, очікує і нашу країну в процесі побудови справжнього ринку.

Заробітна плата

Заробітна плата — це винагорода, яку одержує власник робочої сили за свою працю, або ціна, яку платить підприємець працівникові за використання його праці.

Перехід до ринкової економіки означає появу ринку праці, а, отже, купівлю-продаж товару робоча сила. Вихідним положенням при з'ясуванні суті заробітної плати слід брати потреби працівника. Вони можуть бути зведені до так званого **споживчого кошика**, тобто до певного набору життєвих засобів. Далі відбувається грошова оцінка життєвих засобів споживчого кошика з урахуванням деяких факторів оцінки робочої сили (кваліфікації працівника, умов його праці, співвідношення попиту і пропозиції на робочу силу). Все це утворює вартість або ціну робочої сили. Потім цю вартість ділять на тривалість робочого дня (при почасовій оплаті) або на кількість виробів, які мають бути вироблені при даному робочому дні (при відрядній оплаті) і одержують так звану ціну праці. Далі ціну праці зіставляють з мірою праці, тобто з тим обсягом роботи, який повинен бути виконаний працівником. Потім враховують фактичні витрати і результати праці, відповідно до яких встановлюють грошову оплату праці (фактичне одержання грошової винагороди).

Таким чином, заробітна плата виражає і вартість товару „робоча сила”, і оплату за працю, за витрати і її результати, що визначені ринком.

В економічній теорії розрізняють номінальну і реальну заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку одержує працівник за годину, день, місяць.

Реальна заробітна плата виражається в сумі товарів і послуг, які працівник може придбати за свою грошову заробітну плату.

Розмір реальної заробітної плати визначається за наступною формулою:

$$ЗП_{реал.} = \frac{ЗП_{номін.}}{\text{Індекс цін}} \quad (2.2)$$

де $ЗП_{реал.}$ – реальна заробітна плата (грн.);

$ЗП_{номін.}$ – номінальна заробітна плата (грн.);

Індекс цін виражає рівень інфляції в країні.

Номинальна і реальна заробітна плата не обов'язково змінюються в одному напрямі. Наприклад, номинальна заробітна плата може підвищитися, а реальна заробітна плата – знизитись, якщо ціни на товари і послуги зростали швидше, ніж номинальна заробітна плата.

Структура заробітної плати

Заробітна плата містить різні за функціональним значенням складові частини. Співвідношення між ними утворює структуру заробітної плати. У ній розрізняють основну, додаткову частини і види винагорода, що входять до кожної з них.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників (залежно від виробітку).

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установленні норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати і премії, пов'язані з використанням виробничих завдань і функцій.

Виділяють дві основні форми оплати праці: відрядна і погодинна.

При **відрядній** формі оплата праці проводиться за нормами і розцінками встановленими виходячи з розряду виконуваних робіт. Основними умовами застосування відрядної оплати праці є наявність кількісних показників роботи, що безпосередньо залежать від конкретного працівника і піддаються точному обліку.

Погодинна форма передбачає оплату праці в залежності від відпрацьованого часу.

Отже, винятково важлива роль заробітної плати в механізмі функціонування ринкової економіки зумовлена тим, що вона має виконувати такі функції:

а) **відтворювальна** функція заробітної плати полягає в тому, що вона є джерелом коштів для розширеного відтворення робочої сили;

б) **стимулююча**. Заробітна плата це основна ланка мотивації високоефективної праці; встановлення безпосередньої залежності заробітної плати від кількості і якості праці кожного працівника, його трудового внеску;

в) **регулююча**. Заробітна плата є засобом перерозподілу доходів з врахуванням ринкової кон'юнктури (якщо попит на робочу силу більший за пропозицію на неї, то в основному рівень заробітної плати зростає, і навпаки);

г) **соціальна**. Забезпечення соціальної справедливості (за однакову працю – однакова винагорода).

Позичковий відсоток

Позичковий процент є винагородою, яку дістає власник грошей за те, що надав їх підприємцям або приватним особам для користування. Гроші самі по собі не є продуктивним ресурсом, тобто не можуть виробляти товари чи послуги. Але за гроші підприємці купують засоби виробництва, наймають робочу силу, орендують землю, одержують інформацію і в результаті отримують готову продукцію. Оскільки частину готової продукції створено

завдяки використанню позичених грошей, підприємець має не лише повернути борг, а й заплатити за користування грошима. Ціна, яку сплачують за користування грошима, називається ставкою, або нормою позичкового процента. Вона розраховується як процент від кількості позичених грошей. Наприклад, якщо ви позичили 1000 грошових одиниць, а маєте повернути через рік 1200, то річна ставка процента становитиме 20.

$$((1200 - 1000)/1000) \cdot 100 \% = 20 \%$$

Ставка процента, як ви вже знаєте з попередньої теми, визначається взаємодією попиту і пропозиції на грошовому ринку. Рівень ставки процента залежить від багатьох факторів. Насамперед, слід розрізняти номінальну та реальну ставки процента. Номінальна ставка — це кількісне вираження процентної ставки за поточним курсом грошової одиниці. Реальна ставка дорівнює номінальній мінус темп інфляції:

$$i_r = i_n - T_i, \quad (2.3)$$

де, i_r — реальна ставка процента; i_n — номінальна ставка процента;
 T_i — темп інфляції.

Прийняття рішень з інвестування залежить від величини реальної ставки відсотку. Припустимо, банк надав позику під 50 % річних, але рівень інфляції також становить 50 %. У такій ситуації інфляція «з'їсть» приріст грошей, а отже, втратиться сенс діяльності банку.

Ставки відсотку диференційовані, тобто існує декілька ставок. Це залежить від таких чинників:

- Ризик. Якщо є можливість того, що позичальник не сплатить позику, то ставка відсотку буде високою.
- Термін. Ставка відсотку залежить від терміну позики. Для довгострокових позик вона більш висока ніж для короткострокових.
- Величина позики. За інших рівних умов ставка відсотку більш висока на меншу позику ніж на велику.
- Оподаткування. Кредитор, що має високий дохід може надати перевагу меншій ставці відсотку і сплачувати менший податок.
- Обмеження умов конкуренції ринку. Монопольне становище кредитора дозволяє йому штучно підвищувати ставку відсотку.

З економічної точки зору однакові суми, які мають різну часову локалізацію, відрізняються за величиною. Виникає необхідність розрахунку **вартості грошей у часі** – це принцип, який дозволяє на основі альтернативних варіантів отримання доходу визначити вартість грошей на момент, коли очікується їх одержання.

Майбутні гроші дешевше теперішніх як у наслідок інфляції, так й унаслідок того, що втрачається можливість отримання доходу від їх використання. Порівнювати грошові суми, отримані у різний час, дозволяє **метод дисконтування**. **Дисконт** (від англ. *discount* – вирахування, знижка) – зниження майбутнього доходу. **Теперішню вартість майбутнього доходу** можна розрахувати за формулою:

$$PDV = \frac{TR_n}{(1+i)^n}, \quad (2.4)$$

де TR_n – дохід n -го року; i – ставка відсотку; $1/(1+i)^n$ – *коефіцієнт дисконтування*.

Інвестиційне рішення залежить як від ставки позичкового відсотку, так й від норми прибутку, що очікується. Гроші будуть інвестуватися в тому випадку, коли норма чистого прибутку, що очікується, буде дорівнювати або перевищувати ставку позичкового відсотку.

Прибуток

Прибуток — це винагорода, яку одержує підприємець. У наступному розділі йтиметься про підприємство як унікальне явище ринкової економіки, про те, як підприємець обчислює свої доходи. В даній темі розглянемо прибуток як ще одну форму ринкової винагороди.

Власник землі одержує ренту, працівник — заробітну плату, власник грошового капіталу — процент, а підприємець винагороджується прибутком. Це є плата за те, що він організовує виробництво, управляє ним, упроваджує інновації (нововведення), ризикує. Виконуючи свої функції, підприємець забезпечує перевищення виручки (доходу) від реалізації продукції над витратами на виробництво.

Джерелом такого перевищення, по-перше, може бути досконалість організації виробництва та кваліфікованість управління. Завдяки цьому підприємець може навіть без додаткових інвестицій скоротити витрати на виробництво. Частка прибутку в ціні продукції збільшиться.

По-друге, реалізація нових ідей у процесі виробництва сприяє зниженню витрат, поліпшенню якості товарів і послуг, появи на ринку нової продукції, збільшенню обсягів продажу, що забезпечує додатковий дохід фірмі.

По-третє, прибуток є платою за ризик, який бере на себе підприємець. Економічним або підприємницьким ризиком називається загроза того, що підприємець матиме збитки, втратить ресурси чи одержить доходи менші, ніж ті, на які він розраховував. Але прибуток підприємець отримує, звичайно, не просто за те, що ризикує, а за те, що вміє своєчасно запобігти можливим втратам, реально оцінити варіанти виробничо-торговельних операцій, обрати кращі. Ризик, на який свідомо йде підприємець, упереджуючи всі негативні наслідки, є розумним. Це — гідна підстава для винагороди.

По-четверте, прибуток може включати відшкодування за виняткове становище виробника в певній галузі.

Прибуток — це дохід, який має кілька елементів. Його частиною є заробітна плата підприємця за управління певною справою. Вона подібна до плати, яку одержує звичайний службовець.

Другою частиною прибутку є так званий **нормальний прибуток**. Його визначають як прийнятне відшкодування капіталовкладень. Кожний підприємець, вклавши у справу капітал, сподівається на розумне відшкодування інвестицій у певній галузі. Якщо це відшкодування виявиться замалим, то

власник капіталу шукатиме іншого способу його застосування. У теоретичній моделі ідеальної ринкової економіки, де ніщо не перешкоджає переміщенню капіталу із галузі в галузь, має існувати загальна, усереднена норма прибутку для всіх. У реальному житті цей процес відбувається не зовсім так. Зокрема, деякі дослідники стверджують, що певні галузі є традиційно більш прибутковими і нормальний прибуток у них вищий, ніж в інших галузях.

Третя частина прибутку — це так звана **квазі-рента**. Вона є прибутком, що тимчасово виникає у підприємців певної галузі через ускладнення із входженням у неї конкурентів. Такі ускладнення можуть бути спричинені дефіцитом кваліфікованих працівників або необхідністю реконструкції підприємств протягом певного часу.

Четвертим елементом прибутку може бути **монопольна рента**. Вона виникає тоді, коли комусь із підприємців удається подолати своїх конкурентів і мати монополію у галузі. Це досягається патентуванням певних прав на виробництво, привласненням джерел натуральних ресурсів або надзвичайно майстерним виготовленням певних речей тощо.

Прибутки, які одержують окремі підприємці, розрізняються за своєю величиною, їхня диференціація зумовлюється різними факторами: кількістю залучених до виробництва коштів, прибутковість вкладів, рівень витрат на виробництво, швидкість обороту капіталу.

Чим більші обсяги вкладених у виробництво коштів, тим значніші обсяги виробництва, а отже, і виручка від реалізації. Відповідно збільшується величина отриманого прибутку.

Величина прибутку залежить від прибутковості, тобто від співвідношення прибутку і витрат. Існують галузі з різною прибутковістю, що залежить від технологічних особливостей, рівня технічного розвитку. Капітал, вкладений у більш прибуткове виробництво, забезпечує більший прибуток.

Прибуток, що обчислюється як різниця між виручкою (ціною реалізації) та витратами фірми (на виробництво і реалізацію продукції), називається **балансовим, або бухгалтерським прибутком**. Отримавши його, фірма має зробити певні виплати та відрахування. Головним чином, це — податок на прибуток, проценти за кредити, рентні платежі.

Після всіх відрахувань у підприємця залишається чистий прибуток. Хоча він є власністю підприємця, його ніколи не використовують тільки на особисті цілі. В ринковій економіці прибуток головним джерелом фінансування розвитку підприємства.

У конкурентній економіці прибуток виконує три функції:

1) розвитку виробництва, оскільки частина прибутку знову складається в розширення та оновлення підприємства, підготовку і перепідготовку кадрів, преміювання працівників тощо;

2) стимулу виробництва, оскільки прибуток спонукає підприємця до пошуку нових, нетрадиційних рішень у виробництві та реалізації продукту;

3) орієнтиру доцільного розподілу ресурсів, оскільки прибуток показує, яку галузь слід розвивати, а яку, навпаки, скорочувати чи залишати як

неконкурентоспроможну.

Розрахунковий прибуток – це різниця між вартістю реалізованої продукції і витратами на її виробництво. Підприємство може мати розрахунковий прибуток, але не мати економічного. При такому становищі інвестування капіталу в цю сферу діяльності припиняється.

Абсолютні розміри прибутку не є достатньою підставою для характеристики якості цієї роботи. Величина прибутку залежить від обсягу виробництва, на який впливає чимало чинників. Тому якість роботи підприємства визначають за відносним показником, який відображає ступінь прибутковості стосовно різних факторів виробництва. Таким показником є рентабельність.

Рентабельність підприємства – відношення прибутку до вартості основних виробничих та оборотних засобів.

Рівень рентабельності продукції – відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на її виробництво.

Нормальний прибуток – це той мінімальний дохід, який має заробити підприємець, щоб залишитися у своєму бізнесі. Можна також сказати, що це дохід, який власник міг би отримати, вкладаючи свої ресурси в інше діло, використовуючи власні ресурси поза своєю фірмою.

2.6. Структура та інфраструктура ринку

Сучасний ринок – це складне полі системне утворення, в якому ринкові закономірності тісно взаємодіють з регульовальними зусиллями держави.

Пізнати ринок як економічну категорію неможливо без глибокого аналізу його **структури**, тобто елементів, з яких він складається і які взаємодіють між собою. Для цього слід обрати критерій, за яким можна розмежувати елементи ринку.

I. За економічним призначенням об'єктів ринкових відносин

а) *ринок предметів споживання і послуг* призначений для задоволення фізіологічних та соціальних потреб людини;

б) *ринок засобів виробництва* спрямований на задоволення виробничих потреб;

в) *ринок нерухомості* формується для торгівлі землею, об'єктами, що на ній збудовані;

г) *ринок науково-технічних розробок та інформації* включає науково-технічну продукцію, технічні засоби інформації, інформаційні системи;

д) *фінансовий ринок (ринок капіталу, фондовий ринок)* – це специфічна сфера економічних відносин, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів. Він формується на основі коштів підприємств, організацій і населення й обслуговує обіг платіжних коштів, кредитів та цінних паперів;

е) ринок праці (ринок робочої сили) означає надання прав кожній людині на вільний продаж своєї робочої сили за власним бажанням і вибором на засадах трудового найму.

II. За ступенем зрілості ринкових відносин

а) розвинений ринок – це система товарно-грошових відносин, які є визначальною формою зв'язку між суб'єктами господарської діяльності, покупцями і продавцями, що здійснюється на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції товаровиробників і споживачів. *Характерні риси:* відпрацьованість і узгоджуваність законодавчих актів, нормативних документів щодо господарського життя його суб'єктів; стійкість позитивної психічної налаштованості населення щодо ринку;

б) ринок, що формується – перебуває у стадії становлення. *Характерні риси:* наявність елементів неринкових відносин (бартер, надмірне втручання держави у господарське життя), не відпрацьованість законодавчих документів, антиринкова психологія багатьох верств населення;

в) ринок з різним ступенем обмеження конкуренції (монопольний, олігопольний). Монопольним називається ринок, на якому домінує один постачальник або продавець. Головною ознакою *олігополії* є ситуація, коли на ринку товарів чи послуг панує мала кількість господарських суб'єктів.

III. Класифікація ринків відповідно до чинного законодавства

а) нелегальний (тіньовий) ринок – заборонений законом (приховування від обліку доходів, незаконна діяльність);

б) легальний ринок.

IV. За адміністративно-територіальною ознакою

а) місцевий – розташований у певному місці (на певній території), де здійснюється купівля продаж різноманітних товарів і послуг;

б) національний (внутрішній) – є ринком конкретної країни, який інтегрує у собі всі ринки: предметів споживання, засобів виробництва, нерухомості т.д.;

в) світовий – це сукупність національних ринків. Він ґрунтується на міжнародному поділі праці.

IV. Залежно від умов, в яких діють господарюючі суб'єкти

а) вільний;

б) монополізований;

в) монополістичної конкуренції;

г) регульований.

Сутність інфраструктури ринку та її організаційно – функціональна побудова

Ринкова інфраструктура – це сукупність допоміжних ланок і установ, які опосередковують і полегшують взаємодію економічних суб'єктів і забезпечують неперервне функціонування господарських зв'язків, укладання, виконання та регулювання ринкових угод.

Функції інфраструктури ринку:

- опосередкування взаємин економічних суб'єктів, забезпечення безперервності господарських взаємозв'язків і руху ресурсів;
- здійснення захисту, регулювання та контролю за діяльністю суб'єктів ринкових відносин.

Підсистеми ринкової інфраструктури:

1) інфраструктура реального сектору економіки (товарні біржі, оптові ринки, аукціони, ярмарки, консалтингові компанії, інформаційні центри, рекламні агентства, юридичні контори, біржі праці, митна система тощо);

2) інфраструктура фінансового сектору (фондові біржі, фінансово-кредитні посередники, банківська система, небанківські фінансові інститути).

Розглянемо особливості деяких елементів ринкової інфраструктури.

Біржа – організаційно–правова форма оптової торгівлі масовими товарами за стандартами та зразками (товарна біржа) або систематичних операцій з купівлі-продажу цінних паперів (фондова біржа), робочої сили (біржа праці).

Термін «біржа» в перекладі з латинської мови означає «шкіряний гаманець».

Біржі виникли ще у Стародавньому Римі, як збори торговців з метою обміну інформацією та укладання угод. Особливо поширення набули біржі у зв'язку з великими географічними відкриттями у XVI –XVII ст. Перша біржа була зареєстрована в Антверпені у 1531р. Згодом центр біржової торгівлі перемістився в Англію (перша біржа у Лондоні виникла у 1566р.). У XIX ст. через розвиток виробництва біржі з'являються у Німеччині, США, Франції, Японії, Росії.

У сучасних умовах біржі створюються переважно як закриті акціонерні товариства. Торгівля на біржі відбувається не безпосередньо між покупцями і продавцями, а через посередників: брокери, дилери, маклери. *Брокери* працюють

за кошти інвестора і від його імені. *Дилери* торгують на свій ризик, за власний кошт і від свого імені. Їх дохід визначається різницею між ціною купівлі та ціною продажу. *Маклери* – це висококваліфіковані працівники бірж, які регулюють проведення торгів з активами.

Розрізняють різні **види бірж**: товарні (спеціалізовані та універсальні), фондові, товарно-сировинні, валютні, біржі праці.

Товарна біржа – це оптовий товарний ринок, для якого характерні такі особливості:

- торгівля товарами за стандартами та зразками, що дає можливість реалізувати не сам товар, а контракт на його поставку;
- регулярність торгів на основі певних правил;
- формування цін на основі зіставлення попиту і пропозиції (котирування);
- стандартизація контрактів і мінімальних партій поставок.

Залежно від об'єкта продажу товарні біржі поділяють на *універсальні* та *спеціалізовані*.

Фондова біржа – це установа, яка створена для забезпечення сприятливих умов вільної купівлі-продажу цінних паперів за ринковими цінами на регулярній та упорядкованій основі.

Цінні папери - документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

Поява цінних паперів дала поштовх для виникнення і розвитку ринку цінних паперів та його інститутів. Перші операції з цінними паперами відбувалися на оптових ринках і товарних біржах. Батьківщиною фондової біржі вважається бельгійський порт Антверпен, який відіграв в епоху великих географічних відкриттів значну роль у світовій торгівлі. Слідом за Антверпеном на межі XVI і XVII ст. котирування майже всіх тогочасних цінних паперів почали здійснювати в нідерландському порту Амстердамі, де було створено одну з перших фондових бірж. Хоч ще раніше у світі існували певні елементи ринку цінних паперів: облігації державної позики стали об'єктом торгівлі у Венеції і Флоренції ще до 1328 року; в Генуї у XIV ст. діяв дуже активний ринок розписок та платіжних зобов'язань банку «Каса ді Сан – Джорджо», а з XV ст. акції – «частки» («куксен») німецьких рудень продавалися на лейпцизьких ярмарках; французькі ренти на Ратушу ввійшли в обіг у 1522 році.

На Амстердамській біржі покупець ставав власником акцій тільки шляхом запису їх на його ім'я в реєстрі. Спочатку вважали, що в такий спосіб можна протистояти спекуляції: адже гравець продає те, чим не володіє, а купує те, чим не володітиме. Тому спекуляція тут була досить поширеним явищем. Проте, в цю

добу дана практика ще не досягла такого розмаху, якою вона буде у наступному столітті, починаючи з Семилітньої війни, з розширення гри на акціях англійської Ост – Індської компанії, Англійського банку, Компанії Південних морів і особливо на позиках англійського уряду. Однак до 1747 року курси акцій не публікуватимуться офіційно, тим часом, як Амстердамська біржа це здійснювала ще у 1585р. Вибух спекуляції в Амстердамі пояснюється тим, що, по-перше – до неї були причетні не тільки великі капіталісти, а й дрібні гравці; по-друге – не було офіційного курсу, який дозволяв би легко стежити за зміною котирування; по-третє – маклер в такому разі звертався до людей, що не мали права доступу до біржі (ним володіли тільки купці та маклери).

Вагомим центром ринку цінних паперів також став Лондон. З 1695 року Королівська біржа почала здійснювати перші угоди з державними паперами, індськими акціями та акціями Англійського банку. Спекуляції на Лондонській біржі набули значного розповсюдження і стосувалися векселів державної скарбниці, морського відомства та акцій великих компаній (близько шістдесяти).

Розвиток міжнародної торгівлі став основним рушієм розвитку ринку цінних паперів і фондових бірж. Позитивний вплив на цей процес справили і державні фінанси: поява державних (казначейських) облігацій та векселів розширила коло цінних паперів на фондових біржах, передовсім Англії, Франції та Німеччини. Аналогічно еволюціонували фондові біржі і на американському континенті. Перша фондова біржа в Америці виникла у 1791 році у Філадельфії, а у 1792 році – у Нью-Йорку. На той час вони виконували важливу макроекономічну роль (наприклад, створення залізної дорожньої мережі у США у ХІХ ст. пов'язане з Нью-Йоркською біржею).

На початку ХІХ ст. роль фондових бірж в економіці зростає. Це значною мірою пов'язано з первісним нагромадженням капіталу і промисловою революцією, яка сприяла інтенсивному зростанню економіки і була джерелом нагромадження великих фінансових коштів. У 1840 році на Паризькій фондовій біржі котирувалися боргові і пайові цінні папери близько 130 емітентів.

У ХІХ ст. поряд з концентрацією фінансових коштів у великих фінансових і виробничих інститутах змінюється й ринок цінних паперів. Кількісні зміни вплинули на якість процесу обігу цінних паперів. Ринок цінних паперів удосконалюється, що, однак, не рятує його від злетів і падінь. В історію фондової біржі ХІХ ст. увійшли кризи 1869, 1873, і 1895 років. Якщо швидкий розквіт ринку цінних паперів позитивно впливає на поступальний розвиток економіки, то біржові кризи і спади активності на ринку цінних паперів є не тільки провісниками економічних криз, а й їх детонаторами. Світова економічна криза 1929 – 1933 років почалася саме з краху на Нью-Йоркській фондовій біржі 22 жовтня 1929 р., коли масовий продаж цінних паперів спричинив паніку інвесторів та біржовиків.

Таким чином, фондова біржа сприяє придбанню на певних умовах і на певний строк вільних грошей, залученню коштів за рахунок випуску і продажу

акцій, облігацій і спрямування їх на технічне оновлення підприємства, його переорієнтацію на випуск продукції, яка має найвищий попит. Фондова біржа представляє **вторинний ринок цінних паперів**, де здійснюється перепродаж цінних паперів.

Фондова біржа виконує функцію організатора торгів цінними паперами, надає місце для проведення цих торгів, створює необхідну інфраструктуру, позитивно впливає на економіку країни в цілому.

Для того, щоб емітент мав змогу продавати свої цінні папери на біржі він має пройти процедуру **лістингу** - сукупність процедур з включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів і емітента умовам та вимогам, установленим у правилах організатора торгівлі.

Валютна біржа – це ринок, на якому здійснюються певні операції з купівлі-продажу іноземних валют, зливків та виробів з благородних металів.

Основним завданням валютної біржі є організація і проведення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти; сприяння, регулювання і формування ринкового курсу гривні. Валютна біржа – це не лише місце торгівлі валютами, а й важливий організуючий чинник банківської політики. Вона організовує валютні торги, проводить розрахунки в іноземній та національній валюті відповідно до домовленостей, визначає поточний ринковий курс іноземних валют по відношенню до гривні, а також організовує операції Національного банку з метою регулювання або підтримки поточного валютного курсу національної грошової одиниці. Право на участь у торгах валютної біржі і право стати її членом мають лише зареєстровані *банки і фінансові установи*, які отримали офіційний дозвіл (ліцензію НБУ).

Біржа праці – це установа, яка здійснює посередницьку місію між найманими працівниками та роботодавцями у процесі купівлі-продажу товару “робоча сила”.

Існують і інші організаційні форми продажу товарів та послуг.

Фондова біржа – це установа, яка створена для забезпечення сприятливих умов вільної купівлі-продажу цінних паперів за ринковими цінами на регулярній та упорядкованій основі.

Аукціон — форма організації реалізації товарів та послуг, що ґрунтується на проведенні публічних торгів, де право купити має той, хто пропонує найвищу ціну.

Головні суб'єкти аукціону: власник цінностей (продавець); організатор аукціону; покупець.

Первинна (вихідна) ціна визначається угодою між організатором аукціону і власником — продавцем. Торги на аукціоні веде аукціоніст, який має певні повноваження оголошувати найвищу ціну під час торгів.

Види аукціонів:

➤ **товарні** — реалізують вироби мистецтва, ювелірні вироби, хутра та інші унікальні вироби;

➤ **валютні** — один із методів організації валютного ринку країни. Це публічні валютні торги. Об'єкт валютного аукціону — валютні відрахування організацій. Мета валютного аукціону — надання можливостей купити валюту тим господарюючим суб'єктам, які не мають можливості заробити її або отримати із централізованих фондів.

Торговельно-промислові палати — комерційні організації, головним завданням яких є сприяння розвитку економічних і торговельних зв'язків із партнерами зарубіжних країн. Вони є юридичними особами і здійснюють надання цільових інформаційних послуг.

Торговий дім — торговельні фірми, які закупають товари у виробників або оптовиків і перепродують їх всередині своєї держави або за її межами.

Ярмарок — періодично організована в одному й тому самому місці виставка зразків товарів широкого вжитку і (або) устаткування, транспортних засобів, засобів зв'язку, ноу-хау, де експоненти укладають угоди в національному та міжнародному масштабі.

На міжнародному ярмарку не дозволяється продаж на винос. Подекуди ярмарки визначають як місце періодичної торгівлі.

Консалтингові фірми надають послуги суб'єктам економіки з питань: дослідження і прогнозування ринку; оцінки торговельно-політичних умов здійснення експортно-імпортних операцій; розробки і впровадження маркетингових програм тощо.

Аудиторська фірма здійснює консультування з питань бухгалтерського обліку та контролю фінансової діяльності щодо проведення господарсько-фінансових ревізій; управління через систему обліку; готує висновки стосовно достовірності фінансового звіту фірм, що підлягають аудиторському контролю.

Банківська система як інфраструктурний елемент сучасної ринкової економіки загалом та кредитної системи зокрема розглядатиметься у Темі 11.

Окрім банківської системи елементом кредитної системи є також спеціалізовані

кредитно-фінансові інститути:

➤ *Ощадний банк* — фінансові установи, що спеціалізуються на обслуговуванні населення, залученні грошових заощаджень громадян, наданні кредитів та інших банківських послуг.

➤ *Іпотечний банк* — банк, що видає довгострокові кредити під заставу нерухомого майна.

➤ *Інноваційний банк* спеціалізується на фінансуванні й кредитуванні інноваційних проектів. Кредитування здійснюється шляхом придбання відповідних акцій та розміщення облігаційних позик.

➤ *Інвестиційний банк* надає довготермінові кредити промисловим підприємствам.

➤ *Банк споживчого кредиту* кредитує придбання споживчих товарів довгострокового користування.

➤ *Зовнішньоторговельний банк* здійснює операції з кредитування експорту та імпорту за зовнішньоторговельними розрахунками, гарантує й обліковує векселі з експортних кредитів, наданих комерційними банками.

До складу кредитної системи входять

небанківські фінансові інституції

, здатні акумулювати грошові засоби та розміщувати їх на засадах строковості, повернення і платності. До них належать:

1) *страхові компанії* мобілізують кошти, продаючи страхові поліси. Отримані кошти вони вкладають в акції, облігації, заставні документи. Доходи від цих активів використовують для виплати страхових відшкодувань в разі настання страхового випадку;

2) *пенсійні фонди* акумулюють грошові засоби у формі пенсійних внесків та нарахувань. Пенсійні фонди розрізняють за *формою організації* управління та за *структурою активів*. Так, мають місце пенсійні страхові фонди, управління якими здійснюють страхові компанії, а також пенсійні фонди, що перебувають в управлінні приватних підприємств або банків за дорученням останніх. Є також *фондовані пенсійні фонди* (їхні засоби інвестують у цінні папери) та *нефондовані* (виплата пенсій із поточних надходжень);

3) *інвестиційні фонди та компанії* — це особливий вид фінансових інститутів, які забезпечують посередництво інвестиційному процесі через акумулювання грошових коштів інвесторів через випуск і реалізацію власних цінних паперів та вкладання цих коштів в акції й облігації різних підприємств;

4) *кредитні спілки*. Більшість коштів кредитні спілки використовують для надання кредитів (споживчих та іпотечних) членам кредитної спілки; близько

30% коштів вкладають у без ризикові державні цінні папери, цінні папери урядових агентств, у депозитні сертифікати тощо.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте суть економічної системи. З яких елементів вона складається?
2. За якими критеріями визначаються типи економічних систем? У чому полягає відмінність формаційного і цивілізаційного підходів до типізації економічних систем?
3. Розкрийте зміст категорії «традиційна економіка».
4. Розкрийте зміст категорії «командно-адміністративна економіка».
5. Розкрийте зміст категорії «ринкова економіка».
6. Розкрийте зміст категорії «змішана економіка».
7. Які особливості американської, шведської і японської моделей соціально-орієнтованої ринкової економіки?
8. Визначте сутність економічного і юридичного розуміння відносин власності.
9. Що може бути об'єктом привласнення?
10. Хто може виступати суб'єктом власності?
11. Дайте визначення категорій «право власності», «відносини власності».
12. Перерахуйте основні типи, форми та види власності.
13. Перерахуйте основні передумови виникнення ринку.
14. Як змінювалися підходи до суті категорії «ринок» при удосконаленні процесу суспільного виробництва?
15. Які проблеми організації економіки вирішує ринковий механізм?
16. Охарактеризуйте принципи організації ринкової економіки.
17. Наведіть характеристику основних функцій ринку.
18. Дайте характеристику структури ринку за різними критеріями.
19. Дайте визначення ринкової інфраструктури.
20. Охарактеризуйте підсистеми ринкової інфраструктури.
21. Наведіть визначення біржі як елементу ринкової інфраструктури. Які функції в сучасному ринку виконують біржі? В якій організаційно-правовій формі функціонують біржі?
22. Які існують види бірж? Охарактеризуйте їх особливості.
23. Охарактеризуйте особливості торгів на товарній біржі.
24. Який механізм укладення угод на товарній біржі?
25. Які історичні особливості виникнення фондової біржі?
26. Який механізм укладення угод на фондовій біржі? Що таке котирування цінних паперів?
27. Сформулюйте принципи функціонування біржі праці.
28. Які завдання валютної біржі?
29. Які існують на ринку інші організаційні форми продажу товарів і послуг крім бірж?

30. Яка структура кредитної системи країни?
31. Охарактеризуйте функції Центрального і комерційного банків.
32. Які існують види банківських операцій?
33. Розкрийте суть діяльності спеціалізованих кредитно-фінансових та небанківських фінансових інститутів.
34. Назвіть суб'єкти ринкової економіки. Які функції вони виконують?
35. Відтворіть схему кругопотоку ресурсів, товарів і доходів в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки.
36. На яких припущеннях ґрунтується кругопотік ресурсів, товарів і доходів в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки і що в ньому не враховано?
37. Розкрийте вади ринкового саморегулювання та обґрунтуйте причини необхідності економічного втручання держави.
38. У чому полягають економічні функції держави і чи є вони сталими?
39. Назвіть головні напрямки держави з метою регулювання ринкових відносин.
40. Сформулюйте основні цілі державного регулювання економіки.
41. Чому держава повинна надавати суспільні блага?
42. Які чинники зумовлюють верхні та нижні межі державного регулювання економіки?
43. Чому підприємство виступає основним суб'єктом ринкової економіки?
44. За якими критеріями здійснюється класифікація сучасних підприємств? Наведіть приклади найбільш поширених класифікацій.
45. Які функції виконує домогосподарство в умовах ринкової економіки?
46. Що є головним доходом домогосподарств?
47. Охарактеризуйте об'єднання підприємств.
48. Назвіть і дайте характеристику нових форм підприємницької діяльності.

Творчі завдання

1. Назвіть позитивні і негативні риси традиційної, командно-адміністративної, ринкової і змішаної економічних систем. Який тип економічної системи характерний для нинішнього етапу розвитку економіки України?
2. Перерахуйте, які основні ознаки має економічна система України після завершення трансформаційного періоду.
3. Охарактеризуйте тенденції розвитку форм власності в Україні. З чим пов'язана їх зміна?
4. Поясніть, чому і яким чином ринкова система забезпечує координуючі і організаційні механізми, що виключають хаос у ринковій економіці.
5. Назвіть причини необхідності у сучасній ринковій економіці застосування антимонопольного законодавства.
6. Охарактеризуйте принципи функціонування та основні функції ринку праці. Вкажіть специфічні відмінності ринку праці від інших видів ринків.
7. Охарактеризуйте різницю між первинним і вторинним ринком цінних паперів.
8. Визначте спільні і відмінні риси ринку грошей та ринку цінних паперів.
9. Чому цінні папери називають фіктивним капіталом?

10. Що буде з пропозицією на ринку праці в кожному з випадків:

а) у галузі відбувається перехід до технології, що вимагає інтенсивної праці, а заробітна плата при цьому залишається без змін;

б) підвищення заробітної плати не створює умов для задоволення вищих потреб працівників;

в) під тиском профспілок досягнуто скорочення робочого тижня: підприємці почали оплачувати додатковий робочий час удвічі дорожче?

11. Чому найважливішою функцією держави є стабілізація ринкової економіки? Викладіть своє розуміння стабілізації економіки.

12. В чому, на вашу думку, полягає специфіка сучасної системи державного регулювання економіки України?

13. Наведіть основні джерела доходів населення України.

14. Наведіть приклади позитивних та негативних екстерналій.

15. Багато державних програм перерозподіляють дохід і виправляють ринкові неспроможності. З чим пов'язані ринкові неспроможності для кожної з наведених програм: а) програма позик студентам; б) державна початкова освіта; в) державна підтримка університетів; г) соціальне забезпечення.

16. Порівняйте можливості різних організаційних форм підприємницької діяльності. Наприклад, корпорацій і державних підприємств.

17. У чому Ви вбачаєте переваги і недоліки великих і малих підприємств?

18. Чи потрібно, на вашу думку, в сім'ї вести ретельний облік майна та грошових доходів і витрат?

Приклад відповіді на творче завдання

За допомогою відомих Вам понять прокоментуйте вислови:

а) «Користуйся своєю власністю, як людина, що має померти, а своє ж багатство бережи, як людина, що має довго жити» (Лукіан, грецький філософ II ст. до н.е.);

б) «Власність – це крадіжка» (П.Ж.Прудон, французький філософ XIX ст.);

в) «Не безладна роздача земель, не заспокоєння бунта подачками – бунт погашається силою, а визнання недоторканості приватної власності та, як наслідок, що звідси випливає, створення дрібної особистої земельної власності...- ось завдання, виконання яких уряд вважав і вважає питанням буття держави» (П.Століпін, політичний діяч XIX-XXст.).

Відповідь

а) вислів Лукіана буде більш зрозумілим, якщо трактувати його в межах Концепції міжчасових переваг: раціональний споживач повинен так розпорядитися сьогоднішніми і майбутніми доходами, які приносять йому капітал, щоб сумарна корисність була максимальною;

б) висловлення Прудона сучасні економісти вже не сприймають як парадокс, проте суперечка про трудову теорію вартості тривають і досі;

в) висловлення П.Століпіна можна охарактеризувати наступним чином: якщо права на легко доступний ресурс не визначені, кожен, хто має можливість доступу до цього ресурсу, намагається взяти максимально можливу його кількість. І ресурс незабаром вичерпується. Контролювати дані процеси повинна держава.

Задачі

1. Власник земельної ділянки отримує щорічну ренту у розмірі 15000 грн. Банківський відсоток дорівнює 8% річних. Якою буде ціна даної ділянки землі? Як вона зміниться, якщо банківський відсоток знизиться до 5%.

2. Власник земельної ділянки одержує щорічно 40000 дол. ренти. Банк сплачує вкладникам 3,2% . Як зміниться ціна даної ділянки, якщо рента зросте у 1,2 раза, а банківський процент скоротиться до 3% річних.

3. Торік ціна земельної ділянки становила 100 тис. грн, у поточному році зросла до 120 тис. грн. Ставка банківського процента зросла з 5% до 8% річних. Визначте, як змінилась рента з даної ділянки землі.

4. Пряма відрядна розцінка за обробку однієї деталі дорівнює 10 грн., а прогресивна – 11,50 грн. Виробнича норма – 150 деталей за зміну. Визначте денну заробітну плату робітника-розрядника, якщо він перевиконав норму на 20%.

5. Передбачається, що верстат використовуватиметься впродовж 3 років і приносить щорічний дохід в розмірі 2000 ум.гр.од. Його вартість до кінця третього року експлуатації становитиме 6000 ум.гр.од. Визначіть ціну верстата, яка повністю спрямовуватиметься на компенсацію витрат, якщо:

А) відсоткова ставка становитиме 8%;

Б) відсоткова ставка становитиме 10%;

В) відсоткова ставка становитиме 8%, а також передбачається інфляція в розмірі 7% річних?

6. Стапан вирішив купити бувший в експлуатації автомобіль за 2700 ум.гр.од. для надання послуг перевезення пасажирів. Він очікує одержати такі прибутки: у першому році 480 ум.гр.од., у другому – 750 ум.гр.од., у третьому – 1250 ум.гр.од., у четвертому – 1000 ум.гр.од., у п'ятому – 500 ум.гр.од. На шостий рік він автомобіль планує продати за 1000 ум.гр.од. Ставка відсотка становить 20 % річних.

Чи доцільне його інвестиційне рішення? Якою буде сьогоднішня цінність усього прибутку за 6 років?

Приклад розв'язку задач

1. Студент має 100 грн. і вирішує: заощадити їх чи витратити. Якщо він розмістить їх на депозитному рахунку, то через рік отримає на рахунку 112 грн. Інфляція складає 14% в рік. Завдання:

а) який розмір номінальної відсоткової ставки?

б) який розмір реальної відсоткової ставки?

в) що Ви б порадили зробити студенту: витратити гроші чи їх заощадити?

г) як вплине на Вашу пораду зниження темпу інфляції до 10% за умови незмінності номінальної відсоткової ставки?

Розв'язок

а) номінальна відсоткова ставка це фактично встановлена комерційним банком відсоткова ставка за депозитними рахунками. Її розмір визначається, в даному випадку, як відношення приросту коштів на депозитному рахунку за рік до суми коштів розміщеної на депозитному рахунку:

$$\frac{112 - 100}{100} * 100\% = 12\%$$

б) реальна ставка дорівнює номінальній мінус темп інфляції: $i_r = i_n - T_i$, де, i_r — реальна ставка процента; i_n — номінальна ставка процента; T_i — темп інфляції.

$$i_r = 12\% - 14\% = -2\%.$$

в) При від'ємній реальній відсотковій ставці доцільно витратити гроші зараз, оскільки сума відсоткового доходу не перевищить ріст цін на товари за досліджуваний період.

г) за умови зниження темпу інфляції до 10%, реальна відсоткова ставка становитиме 2% ($12\% - 10\% = 2\%$). За умови додатної реальної відсоткової ставки, гроші краще заощадити, розмістивши їх на депозитному рахунку.

2. Роману пропонують купити ділянку землі за 30 000 грн., орендна плата за землю становить 5400 грн. щороку. Ставка банківського відсотка — 10 % річних.

Визначити:

а) чи доцільно Роману погоджуватися, якщо він володіє достатньою сумою коштів для придбання земельної ділянки;

б) чи доцільно погоджуватися Роману на покупку, якщо в нього є в наявності лише половина необхідної суми, а другу половину він буде брати в кредит;

в) якою мінімальною сумою грошей Роману слід володіти, щоб погодитися на покупку, якщо він може розмістити свої гроші на депозитному рахунку за меншою ставкою відсотка, ніж 10%.

Розв'язок

а) для визначення доцільності придбання земельної ділянки за 30 000 грн. Роману необхідно визначити реальну ринкову ціну землі за формулою:

$$\text{Ціна землі} = \frac{\text{Рента}}{\text{Відсоток за банківські вклади}} \cdot 100\%$$

$$\text{Ціна землі} = (5400/0,1) * 100\% = 54\ 000 \text{ грн.}$$

Оскільки ціна землі становить 54 000 грн., а пропонують купити за 30 000 грн., то Роману доцільно погодитися на покупку.

б) якщо Роман візьме половину необхідної суми в кредит, то його щорічні виплати за кредитом становитимуть: $15 * 0,1 = 1,5$ тис. грн.

Купівля ділянки землі за 30 тис. грн. рівнозначна орендній платі 3 тис. грн. за рік. Оскільки сума отриманої орендної плати за землю $5,4 > 4,5$ де $4,5 = (1,5 + 3)$, то Роману буде вигідно купувати землю, якщо він навіть володітиме половиною необхідної суми.

в) якщо виразити мінімальну суму власних грошей через X , то сума кредиту становитиме $30 - X$, знаходимо X з рівняння: $(30 - X) * 0,1 + 30 * 0,1 = 5,4$.

$$\text{Звідси } X = 6 \text{ тис. грн.}$$

Таким чином, необхідна мінімальна сума власних коштів у Романа повинна становити не менше 6 000 грн. Лише за цієї умов буде вигідною покупка земельної ділянки за 30 000 грн.

3. У договорі двох комерційних фірм зазначено, що сторони вважають еквівалентними суми 10 тис. грн. сьогодні і 24414 грн. через чотири роки. Чи можливо за цими даними визначити, який відсоток на депозитний внесок забезпечуватимуть банки протягом чотирьох найближчих років?

Розв'язок

Ставку банківського відсотка можна визначити як ставку дисконтування з формули:

$$PDV = \frac{TR_n}{(1+i)^n}, \text{ тобто } 10\,000 = 24\,414 / (1+i)^4$$

$$10\,000 * (1+i)^4 = 24\,414$$

$$(1+i)^4 = 2,4414$$

$$1+i = \sqrt[4]{2,4414}$$

$$1+i = 1,25$$

$$i = 25\%$$

Звідси ставка дисконтування (ставка відсотка) складає 25% річних.

Тестові завдання

1. Чи правильне визначення: «власність – це річ, з приводу якої виникають відносини привласнення»?

- а) так
- б) ні

2. За якою ознакою економічні системи поділяються на традиційну, ринкову, командну, змішану:

- а) за формою власності на засоби виробництва
- б) за способом управління господарською діяльністю
- в) за цивілізаційними ознаками
- г) правильні відповіді а, в
- д) правильні відповіді а, б
- е) всі відповіді правильні

3. До якого типу власності належить муніципальна власність за горизонтально-структурним підходом?

- а) приватна
- б) державна
- в) змішана
- г) немає правильної відповіді

4. До структурних елементів економічної системи належать:

- а) виробничі сили, економічні відносини, господарський механізм
- б) продуктивні сили, економічні відносини, механізм господарювання
- в) продуктивні сили, організаційно–економічні відносини, механізм господарювання
- г) немає правильної відповіді

5. Що має первинне значення:

- а) власність в економічному розумінні
- б) власність в юридичному розумінні

6. Приватна власність – це форма юридичного закріплення за громадянином права:

- а) володіння і застосування якого-небудь майна
- б) користування і розпорядження певним майном
- в) застосування і розпорядження яким-небудь майном
- г) володіння, користування і розпорядження певним майном

7. Що є постійним дефіцитом в класичній ринковій економіці?

- а) соціальні гарантії
- б) послуги
- в) послуги спеціалістів світового рівня
- г) інтелектуальні товари
- д) всі відповіді правильні

8. Формою власності за горизонтально-структурним підходом є:

- а) суспільна
- б) приватна
- в) державна
- г) муніципальна
- д) акціонерна
- е) немає правильної відповіді

9. Яке з визначень найкраще розкриває сутність ринку в сучасній економіці:

- а) це місце, де здійснюється купівля або продаж товарів
- б) це сукупність відносин власності між покупцями і продавцями з приводу купівлі–продажу товарів і послуг
- в) це механізм, який дає можливість покупцям і продавцям знаходити один одного

10. Яку функцію виконує ринок, коли він забезпечує постійність зв'язків між різними галузями виробництва, попитом і споживанням та безперервність процесу відтворення:

- а) стимулюючу
- б) розподільчу
- в) інтегруючу
- г) регулюючу

11. До функцій комерційних банків належать:

- а) емісія безготівкових грошей
- б) видача грошових засобів з рахунків
- в) розміщення акумульованих грошових засобів
- г) зберігання золотовалютних резервів країни
- д) правильні відповіді а, б, в
- е) правильні відповіді б, в, г
- є) правильні відповіді б, в

12. Історично першим існував:

- а) регульований ринок
- б) класичний вільний ринок
- в) соціально – орієнтований ринок

13. Яка основна умова існування ринку:

- а) наявність покупця і продавця
- б) існування об'єкта купівлі–продажу
- в) наявність місця, де може розташуватись покупець і продавець
- г) наявність монополій
- д) немає правильної відповіді

14. В ринковій економіці домогосподарства виступають:

- а) економічними агентами, які володіють виробничими ресурсами
- б) основними виробниками благ і послуг
- в) покупцями виробничих ресурсів
- г) платниками трансфертних платежів

15. Позитивні риси ринку (дописати):

- а) відсутність дефіциту товару
- б) дієвий механізм мотивація праці
- в) ...

16. Позичковий капітал — це:

- а) капітал, яким володіють банки
- б) грошовий капітал, що надається в позичку на певний час, на умовах повернення та за плату у вигляді відсотка
- в) грошовий капітал, що рухається від одного підприємця до іншого
- г) капітал, який обслуговує ринкову інфраструктуру
- д) усі відповіді правильні

17. Економічний прибуток – це:

- а) розрахунковий прибуток
- б) нормальний прибуток
- в) різниця між розрахунковим і нормальним прибутком
- г) сума розрахункового і нормального прибутку
- д) бухгалтерський прибуток

18. Якщо як міра праці використовується кількість виготовленої продукції, то на підприємстві використовується:

- а) погодинна форма оплати праці
- б) акордна форма оплати праці
- в) відрядна форма оплати праці
- г) прогресивна форма оплати праці

19. До умов існування диференційної земельної ренти належить:

- а) відмінності у природній родючості землі
- б) відмінності у місцезнаходженні земельних ділянок
- в) обмеженість земельних ресурсів
- г) правильні відповіді а, в
- д) правильні відповіді а, б

20. Яку функцію виконує заробітна плата, коли вона виступає засобом перерозподілу доходів з врахуванням ринкової кон'юнктури:

- а) соціальну
- б) відтворювальну

- в) стимулюючу
- г) регулюючу
- д) немає правильних відповідей

21. За величиною нарахованих і реально отриманих доходів виділяють:

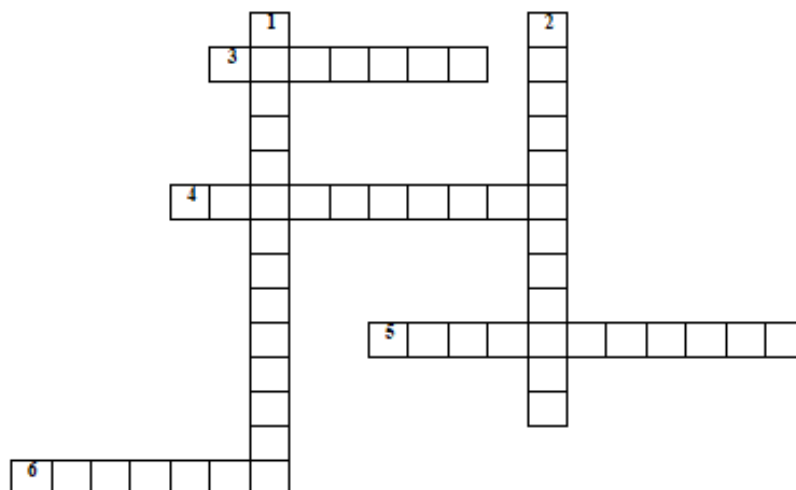
- а) доходи від власності
- б) номінальні доходи
- в) реальні доходи
- г) доходи, що безпосередньо не пов'язані з оцінкою результатів діяльності
- д) валовий, середній і граничний доходи
- е) правильні відповіді б, в
- є) правильні відповіді б, в, г

22. На розмір процентної ставки впливають фактори (дописати):

- а) ризикованість угоди
- б) розмір позики
- в) ...

Кросворди

Кросворд 1

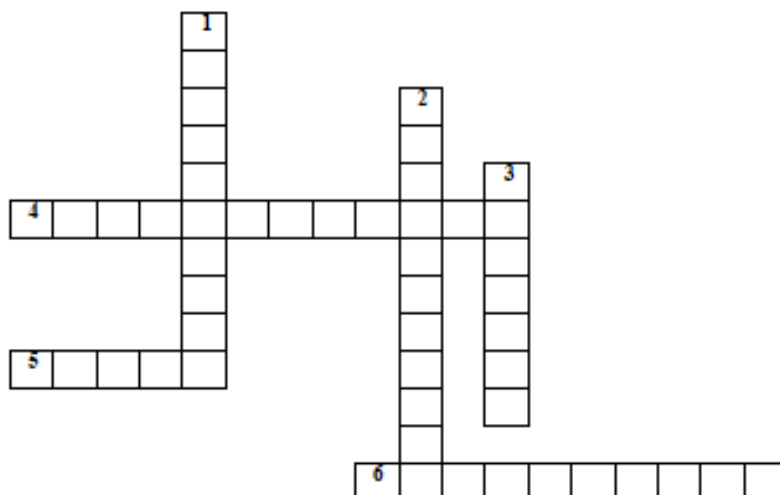
По горизонталі:

3. Властивість системи.
4. Економічна система, яка властива слаборозвиненим країнам.
5. Вид приватної власності.
6. Сукупність взаємопов'язаних і розміщених у належному порядку елементів певного цілісного утворення.

По вертикалі:

1. Історична форма власності, яка характеризується зосередженням прав власності підприємця на засоби та результати праці і відсутністю власності на найманого робітника, який має особисту свободу;
2. Конкретно-суспільний спосіб володіння річчю.

Кросворд 2

По горизонталі:

4. Реальна одиниця (із землею і капіталом), яка виконує одну або декілька функцій у виробництві товарів і послуг.
5. Фактор виробництва, який з одного боку може виступати засобом виробництва, а з іншого – предметом праці.
6. Тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети.

По вертикалі:

1. Форма господарювання, в якій відбувається процес зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості з метою планомірного зростання виробництва і забезпечення ефективної кооперації праці трудівників міста і села.
2. Вид підприємства залежно від основних форм власності.
3. Акціонерна компанія, яка використовує свій капітал для придбання контрольних пакетів акцій інших компаній з метою встановлення контролю над ними.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»
(Варіант 1)

1) Економічна система	6) Суб'єкти власності
2) Продуктивні сили	7) Корпоративна власність
3) Механізм господарювання	8) Муніципальна власність
4) Об'єкти власності	9) Власність трудового колективу
5) Партнерська власність	10) Капітал

А Структурний елемент економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних знань, важелів, правових норм та інституційних утворень.

Б Капітал, утворений завдяки випуску акцій.

- В** Економічний ресурс, що визначається як сукупність усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, які використовуються для виробництва товарів та послуг.
- Г** Об'єднання капіталів або майна кількох фізичних чи юридичних осіб.
- Д** Сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.
- Е** Все те, що можна привласнити чи відчужити.
- Є** Власність, яка перебуває у розпорядженні регіональних державних органів.
- Ж** Спільна власність, передана державою чи іншим суб'єктом у розпорядження колективу підприємства на умовах викупу чи оренди, яка використовується відповідно до чинного законодавства.
- З** Сукупність заходів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей.
- И** Персоніфіковані носії відносин власності.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»
(Варіант 2)

1) Ринок	6) Фондова біржа
2) Структура ринку	7) Фінансовий ринок
3) Біржа	8) Інфраструктура ринку
4) Банки	9) Аукціон
5) Розвинений ринок	10) Іпотека

- А** Певна сукупність відносин власності між покупцями і продавцями з приводу купівлі-продажу товарів і послуг та механізм забезпечення цього згідно із законами товарного виробництва.
- Б** Сукупність елементів, з яких складається ринок, і які взаємодіють між собою.
- В** Організаційно-правова форма оптової торгівлі масовими товарами.
- Г** Кредит під заставу нерухомого майна.
- Д** Місце, де проводиться публічний розпродаж дефіцитних товарів, які отримують ті покупці, що запропонували за даний товар найбільшу ціну.
- Е** Комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, що забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку.
- Є** Підприємства, що виконують посередницькі функції при здійсненні платежів і кредитних операцій між суб'єктами економічної діяльності.
- Ж** Система товарно-грошових відносин, які є визначальною формою зв'язку між суб'єктами господарської діяльності, покупцями і продавцями, що здійснюється на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції товаровиробників і споживачів.

З Специфічна сфера економічних відносин, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів.

И Установа, яка створена для забезпечення сприятливих умов вільного купівлі-продажу цінних паперів за ринковими цінами на регулярній та упорядкованій основі.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»

(Варіант 3)

1) Венчурні фірми	6) Корпорація
2) Домогосподарство	7) Інжипіринг-система
3) Трест	8) Кооперативи
4) Синдикат	9) Ліцензування
5) Технопарки	10) Орендні підприємства

А Надання послуг фірмою-консультантом фірмі-клієнтові в будівельній справі, спорудженні промислових та інших об'єктів.

Б Інноваційні підприємства, діяльність яких спрямована на реалізацію «ризикових проектів».

В Підприємства, діяльність яких ґрунтується на договірному, терміновому володінні виробничим капіталом, продукцією і доходами.

Г Об'єднання громадян з метою спільного виробництва, збуту продукції, закупівлі та споживання товарів, послуг, будівництва та експлуатації житла.

Д Форма об'єднання підприємств, за якої його учасники повністю втрачають не тільки збутову, й виробничу самостійність.

Е Видача державними органами дозволу на право займатися певним видом діяльності, у тому числі експортно-імпортними операціями тощо.

Є Об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію щодо спільної її реалізації.

Ж Форма об'єднання капіталів учасників акціонерного товариства.

З Окрема господарююча одиниця, що складається з однієї або групи осіб, об'єднаних місцем проживання і спільним бюджетом, яка є власником і постачальником ресурсів в економіку та одержує кошти для придбання необхідних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

ТЕМА 3. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- 3.1. Економічна думка в древніх цивілізаціях.
- 3.2. Економічна думка в Середньовіччі.
- 3.3. Економічна система меркантилізму.
- 3.4. Класичний напрям економічної думки.
- 3.5. Еволюція класичної політекономії у ХІХ ст.
- 3.6. Маржинальна революція та генезис неокласичної школи

Література

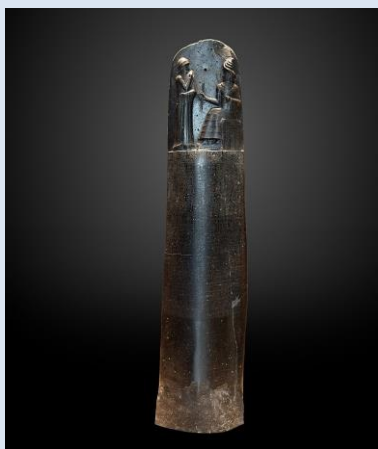
1. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. / За ред. В.Д. Базилевича. 3-тє вид. випр. і доп. К.: Знання, 2006. Ч. 1 582 с. Ч. 2 575 с.
2. Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2014.504с.
3. Горбачевська О.В., Хмелярчук М.І., Стасишин А.В. Історія економіки та економічної думки у логічних схемах: навч.посібник. К.: УБС НБУ, 2013. 526 с.
4. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б Решетняк. Х.: НТУ «ХПІ», 2010. 336 с.
5. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХст.: навч.посібн. / В.В. Козюк [та ін.]; за ред. В.В.Козюка, Л.А. Радіонової. К.: Знання, 2011. 582 с.

3.1. Економічна думка в древніх цивілізаціях.

Економічна думка зародилася і розвивалася паралельно з господарською діяльністю людини і суспільства. Перше своє оформлення у вигляді якоїсь системи поглядів на економічну діяльність людей вона отримала вже в древніх цивілізаціях.

До нашої ери виникли два центри світової цивілізації (таблиця 3.1).

Все це відобразилось на економічній думці двох цивілізацій.

*Сталла із законами
Хамуранні*

На Стародавньому Сході одним з перших творів, присвячених проблемам регулювання економічного життя, був кодекс царя *Хаммурані* в Стародавньому Вавилоні, який можна розглядати як прообраз сучасного Цивільного кодексу. Кодекс царя *Хаммурані* санкціонував приватну власність і давав їй різні гарантії: впорядковувалися права наследства, забезпечувалися гарантії в разі крадіжки, обману, визнавалося законним велике землеволодіння і визначалися орендні відносини. У той же час економічні права людини ставилися в залежність від приналежності його до певної касты або стану. Багато статей кодексу стосувалося регулювання торгівлі. Так, якщо придбаний раб страждав хворобами, покупець мав право повернути його продавцеві, який був зобов'язаний повернути плачену суму.

Таблиця 3.1. Основні риси Східної та Античної цивілізації

Східна цивілізація	Антична цивілізація
Існувала у Стародавньому Єгипеті, держави Месопотамії, Стародавній Індії, Стародавньому Китаї оформилася в II-I тис. до н.е.	Існувала у Стародавньої Греції, Стародавнього Риму) виникла в I тис. до н.е.
<ul style="list-style-type: none"> • особлива роль сільського господарства в життя суспільства, обслуговуємо - працею общинників • централізований характер господарювання, держава - верховний розпорядник всіх економічних ресурсів, головним образом землі • значимість іригаційних систем (зрошувальних систем, каналів, резервуарів для накопичення води) в господарській діяльності • організація праці рабів і общинників в храмовому господарстві, на будівництві грандіозних світських і культових споруд • підлегле становище людини, розвиток боргового рабства, велика кількість податків і натуральних повинностей 	<ul style="list-style-type: none"> • формування невеликих держав-полісів з демократичними режимами правління • децентралізований характер господарювання • загальна натуральна військова повинність, скасування обов'язкових податків в Стародавньому Римі • розвиток ремесла, торгівлі і міняльної справи • отримання вільними громадянами значних політичних прав

Економічна думка Стародавньої Індії знайшла відображення в текстах «Вед» - збірниках давньоіндійських молитов, релігійних гімнів і магічних заклинаний, і в поемі «Махабхарата», на основі яких були розроблені закони Ману (I тис. до н.е.).

Закони Ману – давньоіндійська збірка законів. Складена брахманами близько II ст. до н.е. Назва походить від міфічного прабатька людства - Ману. Складається з 12 розділів, які у свою чергу поділяються на 2 650 віршів. Фактично Закони Ману є збіркою релігійних, етичних та юридичних настанов. Вони вважаються першим етапом розвитку індуського права. Найбільше правових норм міститься в розділах 8 та 9. Юридичні правила обґрунтовувалися переважно релігійними настановами. Закони Ману відзначалися формалізмом та відсутністю різниці між цивільними та кримінальними нормами. Норми Законів Ману умовно можна поділити на три групи: 1) релігійні накази жерців (брахманів); 2) норми, що визначають організацію державної влади; 3) норми цивільного та кримінального законодавства. Закони Ману регламентують дії царів та їх оточення. Царя заборонялося обожнювати, відкидалося його право на релігійну зверхність. Тому в Стародавній Індії не існувало класичних форм деспотизму. Водночас цар наділявся широким колом повноважень для ефективного управління державою.

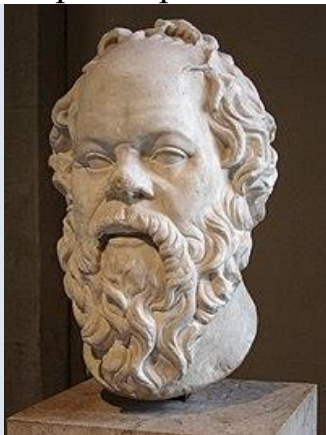

Конфуцій. Портрет невідомого автора

У Стародавньому Китаї до нашої ери велися запеклі суперечки між «легістами» і прихильниками **Конфуція** (VI-V ст. До н.е.) про межі втручання держави в економічне життя. Конфуціанці були затятими прихильниками розвитку громади, відродження «колодязної системи», при якій група сімейств повинна була об'єднуватися в общину і обробляти не тільки свій наділ, а й десятину, урожай з якої йшов державі. Вони виступали проти широкого втручання держави в торгівлю, за скасування мит. Легісти («законники»), навпаки, розвивали ідею сильної держави і збагачення скарбниці.

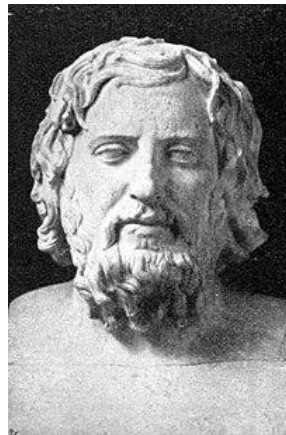
Наступ на громаду і культ держави були основними ідеями в навчанні легистів. Вони вважали правомірними для народу заняттями лише землеробством і військовою справою, а всі дохідні промисли (в першу чергу, виробництво солі і заліза) і торгівлю пропонували зробити державними монополіями. Вони ж розробили ідею «амбарної системи» - свого роду громадських засіків, куди надходила велика частина виробленого продукту і рівномірно розподілялася між ринками. Система, запропонована легістами, реально існувала в Стародавньому Китаї і вже тоді породила масу негативних наслідків: зниження ефективності господарювання, роздування бюрократичного апарату, розвиток корупції.

Давньогрецькі філософи **Сократ, Ксенофонт, Платон, Арістотель** близько V-IV ст. до н.е. заснували, поряд з іншими філософськими знаннями, так звану теорію корисних мистецтв.

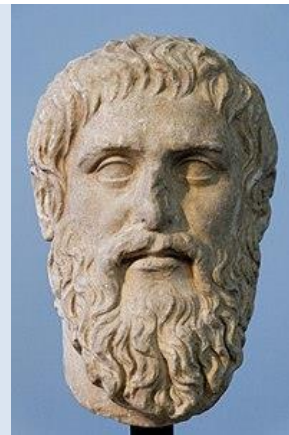
Сократ

давньогрецький філософ, вважається одним із засновників Західної філософії. Сократ не залишив жодного письмового джерела після себе, тому його вчення відоме здебільшого завдяки свідченням його послідовників, зокрема його найвидатнішого учня — Платона, який виклав ідеї учителя в «Апології Сократа»

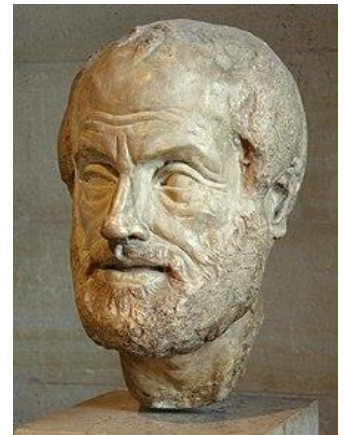
Ксенофонт

давньогрецький історик, письменник, політичний та військовий діяч; учень Сократа

Платон

давньогрецький мислитель, засновник філософської школи відомої як Академія Платона. Один із основоположників європейської філософії

Арістотель

давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ і логік, засновник класичної логіки

До корисних мистецтв вони відносили землеробство, медицину, військову справу і мистецтво управління будинком. Останнє з легкої руки Ксенофонта набуло назву «економія», що походило від двох грецьких слів «ойкос» - будинок, житло, і «номос» - правило. Головний твір *Ксенофонта* так і називалося - «*Ойкономікс*», що з древнегрецького найбільш адекватно перекладається як «Домострой». Таким чином, економіка це - правила ведення домашнього господарства. Міркування про мистецтво економії у давньогрецьких філософів трансформувалося в оригінальні вчення про багатство, поділі праці, обміні, природне право.

Платон відомий як родоначальник утопічного напрямку економічеський думки, творець першої моделі ідеальної держави (названого їм «Атлантидою»), яку він виклав у праці «*Політейя*» («*Держава*»). В основі держави Платона лежав поділ суспільства на стани згідно трьох основних людських чеснот: мудрості,

мужності і почуття міри. Громадяни, які мають вищу чеснотою, мудрістю, за задумом Платона, повинні сформувати стан філософів. Філософи покликані управляти державою, піклуватися про процвітання чеснот, контролювати виробництво і споживання і розподіляти обов'язки в суспільстві. Мужні люди повинні скласти стан воїнів, яким доручається охорона зовнішнього і внутрішнього порядку. Найбільш поширеною чеснотою в державі Платона є почуття міри. Її власники утворюють стан землеробів і ремісників, функція яких - перетворення матеріального світу. Людина, що не володіє жодною з зазначених чеснот, на думку Платона, не мав права бути вільним, повинен був бути перетворений в раба. Щоб виключити вплив особистого інтересу на прийняття рішень, Платон запропонував для стану філософів (а потім і воїнів) скасувати приватну власність, ввести зрівняльний розподіл, а також спільність дружин і дітей. Модель держави Платона отримала назву аристократичного комунізму.

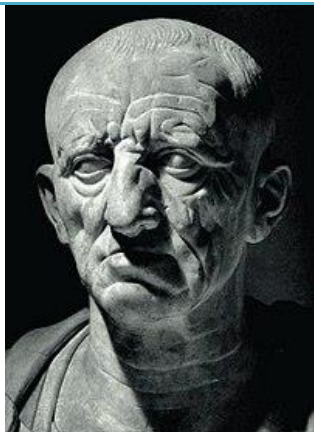
Аристотеля, афінського мислителя, наставника і вихователя Олександра Македонського, перш за все, можна вважати засновником теорії природного права. Критикуючи ідеалістичні погляди Платона, він писав, що ідея приватної власності має глибоке коріння в самій людській природі, заснована на його інстинктах. Аристотель також писав про політичну природу людини. Виділяючи справжні і несправжні форми правління, він доводив, що політичний лад здатний покращувати або, навпаки, спотворювати, людську сутність. З точки зору поліпшення людської природи, найкращим державним пристроєм є таке, яке поєднує елементи істинних форм правління - монархії, аристократії і демократії. Дивно, що в своїх філософських міркуваннях Аристотель передбачив те політичний устрій, до якого шляхом історичного відбору прийдуть розвинені європейські держави і США до початку ХХ століття. Справжнім формам правління Аристотель протиставляє помилкові, небажані форми: тиранію, олігархію і анархію. Вони спотворюють моральність людини. Господарську діяльність Аристотель також розділив на справжню економіку - мистецтво створювати блага, і неправдиву економіку, або «хрематистику»- мистецтво наживати стан шляхом перепродажу і ростовщичества, особливо з метою накопичення монети. Засуджуючи неправдиву економіку, Аристотель в той же час підкреслював неможливість виділення «чистої економіки», звільнення її від хрематистики. Аристотелем вперше в економічній науці була поставлена проблема вимірювання вартості (цінності) товару. А дані їм пояснення поклали початок тривалим дискусіям, які пройшли через всю історію економічної думки.

Теорія корисності, яка заявила про себе в повний голос на початку ХІХ століття в роботах Ж. Б. Сея і перетворилася в самостійну завершену концепцію лише в працях Австрійської школи граничної корисності, фактично взяла за основу першої вихідне положення Аристотеля - про те, що вартість (цінність) товарів визначається споживачем виходячи з його потреб.

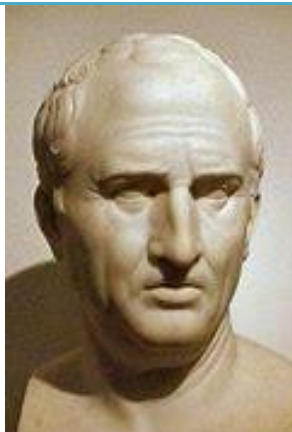
Теорія витрат А. Сміта та Д. Рікардо і її ідеологізована версія, трудова теорія вартості К. Маркса, фактично розвинули друге положення, висловлене Аристотелем: в основі обміну лежить рівність робіт. І лише в кінці ХІХ століття англійський економіст А. Маршалл зуміє об'єднати теорію корисності і теорію витрат, створивши оригінальну концепцію ринкової рівноваги, яка демонструвала б

«узгодження» ціни попиту, яка визначається корисністю, і ціни пропозиції, яка визначається витратами виробництва.

Не менш плідною була економічна думка Стародавнього Риму. Однак, на відміну від думки Стародавньої Греції, вона носила скоріше не філософську, а строго прагматичну (тобто практичну) спрямованість. Давньоримські вчені **Катон**, **Варрон**, **Колумелла** присвячували свої трактати питанням ефективності організації праці в рабовласницьких господарствах (латифундіях і віллах), а брати Гай і Тиберій Гракх написали проект аграрні перебудови Риму та мав у II столітті до н.е. революційне значення.

Марк Порцій Катон

Марк Теренцій Варрон

Луцій Юній Модерат Колумелла

В історію економіки увійшов римський імператор **Діоклетіан** (III-IV ст. н.е.), який здійснив ряд радикальних законопроектів, які і сьогодні можуть послужити уроком реформаторам, які вважають економічну політику всемогутнім знаряддям. З метою боротьби з дорожнечою, спекуляцією і запобігання голодних бунтів Діоклетіан видав знаменитий едикт про ціни (301 р.н.е.), який встановлював максимальні значення цін на всі сільськогосподарські продукти, ремісники ні вироби, перевезення, а також фіксував ставки заробітної плати. Дієвість цінового регулювання підкріплювалася двоетапною грошовою реформою, спрямованою на боротьбу з псуванням монет і збільшення їх гідності. Однак благим намірам імператора не судилося здійснитися. Вільне встановлення цін і особливо порушення їх пропорцій призвело до виникнення дефіцитів і ще більшого розвитку спекуляції. В кінцевому рахунку життя сама скасувала едикт Діоклетіана. Таким чином, вже в древніх цивілізаціях були закладені основи економічних знань.

Гай Аврелій Валерій Діоклетіан

римський імператор з 20 листопада 284 по 1 травня 305.
Носив спеціальні титул перемоги: *Germanicus Maximus* («великий переможець германський»), *Sarmaticus Maximus* («великий переможець Сарматський») з 285 р.; *Persicus Maximus* («великий переможець Персії») з 295 р.; *Britannicus Maximus* («великий переможець британський»), *Carpicus Maximus* («великий переможець карпів») з 297 р.

3.2. Економічна думка в Середньовіччі

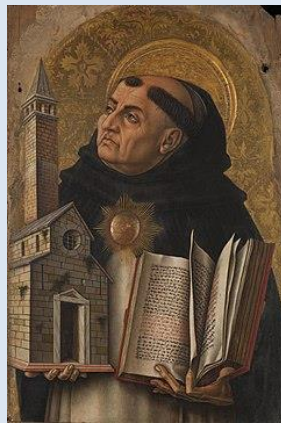
У середні століття економічна думка розвивалася в основному в рамках релігійно-філософської думки і базувалася на так званому «канонічних правах» - права, засновані на церковних канонах, приписах. «Канонічне право» прийшло на місце «римським правом».

У Східному Середземномор'ї на землі Палестини був написаний **Старий Заповіт Біблії**, що є важливим історичним джерелом з історії господарства стародавніх євреїв та іудейсько-ізраїльських держав.

Ідейно-ціннісною установкою Біблії є визнання людської індивідуальності та примату особистості, як образу та подобою Божого, над соціальним статусом, національною належністю тощо. Основою Мойсеевих законів є справедливість, що означає визнання прав людини на життя, власність, одяг, житло, працю і відпочинок, і праведність, що передбачає виконання людиною своїх обов'язків відповідно до заповідей Бога.

Економічні уявлення Старого Заповіту — це захист інтересів бідних верств населення, засудження багатства і влади, заклик до відновлення земельної патріархальної громади. Засуджувалися надмірне нагромадження багатства і розкоші, лихварство, пропонувалося боргове рабство обмежити шістьма роками, заборонялося використовувати потреби ближніх для власного збагачення, затримувати плату за працю найманого робітника, обважувати та обмірювати покупців, вимагалось періодично прощати борги і відпускати на волю рабів, багатство розглядалось як знак божої прихильності за справедливість і праведність.

Найбільш яскравим представником того часу є італійський богослов **Фома Аквінський** (Томмазо Аквінат - лат.). У XIII столітті він написав «Трактат про справедливу ціну», що став на багато років нормативним документом католицької Церкви. «Справедливої» Аквінський вважав ціну, яка покриває витрати і забезпечує кожному стану «личить йому добробут».

**Фома
Аквінський**

Фома Аквінський - католицький теолог, філософ-схоласт, монах-домініканець.

Один із найвизначніших та найвпливовіших мислителів всесвітньої історії. Засновник теологічної і філософської школи томізму.

Народився у замку Рокказекка поблизу Аквіно, Сицилійське королівство. Створив своєрідну енциклопедію католицького богослов'я «*Сума теології*», в якій усі питання пізнання природи і суспільства розглядалися з позицій теологічного раціоналізму. Висунув ідею гармонії віри і розуму; розрізняв істини розуму та істини одкровення, вважаючи останні недоступними розуму, підвладними лише душі (вірі).

Таким чином, норма прибутковості ставилася в залежність від класової приналежності людини. В інших своїх творах Аквінський виклав оригінальне вчення про позичковий відсоток, де розділили займи на 2 види:

- споживчі позики, різновидом яких є також грошова позика. В цьому випадку позичальник повинен відшкодувати тільки еквівалент, кредитор не має права на відсоток, бо час, який він надає в розпорядження позичальника, на думку Ф. Аквінського, не може мати грошовій оцінки,

- орендні (майнові) позики. Повинно бути повернуто майно і частина доходу від його використання. У випадку з майновими позиками кредитор має право на отримання відсотка.

Засноване на подібних постулатах канонічне право в середньовіччі перешкоджало накопиченню капіталу і збагаченню торговців.

Господарськими документами епохи середньовіччя були:

- «Салічна правда» (480-515) - судебник королівства франків, ініціатор - король Хлодвіг;

- Капитулярій про віллах - господарський реєстр правління Карла Великого (кінець VIII ст.);

- Книга страшного суду (1086 г.) - поземельна перепис англійського населення;

- нормативні документи монастирів, що регулювали економічне життя, типу Сен-Жерменського поліптіка;

- Статут Ганзейського союзу - статут західно-європейської купецької гільдії, який регулював правила торгівлі, а також статuti інших купецьких гільдій і цехів.

3.3. Економічна система меркантилізму

Великі географічні відкриття (кінець XV-XVII століття) сприяли розвитку транснаціональної і міжконтинентальної торгівлі, формування єдиного світового ринку і поклали початок епосі первісного нагромадження капіталу. Успіхи держав багато в чому стали залежати від раціональної зовнішньоекономічної політики і від активності на зовнішніх ринках купців-негоціантів. В цей період виникає новий напрям економічної мислі - «меркантилізм». Воно походить від італійського «*мерканте*» - купець, торговець. Дійсно, меркантилізм відбивав погляди і інтереси народжувався торгового капіталу.

Саме в цей час з'являється термін «політична економія», який ввів меркантиліст Антуан де Монкретьєн. Так називалася економічна наука аж до кінця XIX століття, коли неокласик А. Маршалл запропонував перейменувати її в «економікс».

Ідеї меркантилістів цілком збігалися з державними інтересами. Тому не випадково представники меркантилізму виступали і в якості представників великих торгових компаній (наприклад, Томас Ман був одним з керівником Ост-Індської компанії).

Основними представниками меркантилізму в Англії були *Вільям Стаффорд* і *Томас Ман*, у Франції - *Антуан де Монкретьєн*, в Італії - *Ло Ренс Скаруффі* і *Антоніо Серра*, в Іспанії - *Оліварес* і *Сантіс-Ортіс*.

Основними представниками меркантилізму в Англії були *Вільям Стаффорд* і *Томас Ман*, у Франції - *Антуан де Монкретьєн*, в Італії - *Ло Ренс Скаруффі* і *Антоніо Серра*, в Іспанії - *Оліварес* і *Сантіс-Ортіс*.

Томас Ман

англійський економіст, меркантиліст. За допомогою меркантилістських засад створив запропонований набір «засобів для збагачення королівства», який зосереджувався на перевищенні експорту над імпортом

Антуан де Монкретьєн

французький поет, економіст, засновник меркантилізму у Франції, драматург. Автор терміну «політична економія»

Під багатством країни меркантилісти розуміли запаси благородних металів - золота і срібла, в монетах і злитках. Благородні метали, на їх думку, є універсальним мірилом багатства, грошима за своєю суттю. Від їх кількості в країні залежить обсяг втягуються в оборот ресурсів, а значить, в кінцевому рахунку, і її розвиток.

Оскільки запаси дорогоцінних металів обмежені, невідтворені і нерівномірно розподілені між країнами, меркантилісти вважали важливою розробкою економічної політики, спрямованої на їх перерозподіл. Джерелом зростання багатства нації вони вважали, в першу чергу, зовнішню торгівлю. Однак вони не гребували пропонувати й інші способи збагачення - міжнародне лихварство і навіть колоніальний грабіж.

У своєму розвитку меркантилізм пройшов два історичних етапи (таблиця 3.2):

1) *ранній меркантилізму*, якому відповідає теорія грошового балансу та утвердження монетарної системи;

2) *пізній меркантилізму*, якому відповідає теорія торговельного балансу та утвердження мануфактурної системи.

Для розвитку вітчизняного виробництва і торгівлі меркантилісти запропонували державну політику **протекціонізму**.

Протекціонізм- захисту вітчизняного виробника і продавця від іноземної конкуренції і всебічного сприяння просуванню своїх продуктів на світові ринки.

Таблиця 3.2. Спільне та відмінне в економічних ідеях раннього та пізнього меркантилізму

Ранній меркантилізм (XV- XVI ст.)	Пізній меркантилізм (XVI- XVIIIст.)
спільне	
визнання предметом дослідження сферу обігу; застосування як метод дослідження опису та класифікації господарських явищ; формування емпіричних закономірностей; ототожнення багатство націй із золотом та сріблом; визначення зовнішньої торгівлі єдиним джерелом багатства; обґрунтування необхідності активного державного регулювання господарського життя; захист політики протекціонізму	
відмінне	
монетарна система, доктрина активного грошового балансу; завдання держави, залучити якомога більшу кількість грошей із-зі кордону; вирішення проблем шляхом максимального державного втручання, перевага надається прямим адміністративним методам; підтримка на максимально високому рівні цін на експортні товари, жорстке обмеження імпорту, заборона вивезення з країни золота та срібла; металічна теорія грошей, пояснення грошової сутності золота і срібла їх природними властивостями; визначення таких функцій грошей, як міра вартості та засіб утворення скарбів	мануфактурна система, доктрина активного торговельного балансу; завдання держави: збільшення експорту за рахунок стимулювання вітчизняного виробництва та розвитку посередницької торгівлі; започаткування економічних методів державного регулювання , більша економічна самостійність купців та купецьких компаній; ліквідація жорстких обмежень на імпорт товарів, допускаються відносно низькі ціни на експорт за умови позитивного сальдо у зовнішній торгівлі; започаткування кількісної теорії грошей під впливом «революції цін»; визначення грошей як капіталу

У стандартному меркантилістському наборі політика протекціонізму включала наступний комплекс заходів:

- введення високих мит на ввезення готових іноземних товарів, особливо таких, які країна в змозі виробляти самостійно;
- обмеження або пряма заборона ввезення дорогих предметів розкоші;
- скасування або значне зниження мит на вивезення вітчизняних товарів за кордон, крім ситуації, коли обсяг їх виробництва всередині країни не здатний забезпечити задоволення внутрішніх потреб;
- скасування мит на ввезення іноземної сировини;
- введення високих мит і навіть прямих заборон на вивіз вітчизняної сировини.

3.4. Класичний напрям економічної думки

У XVIII столітті мануфактурна система в найбільш розвинених країнах досягла свого розквіту, виник ринок праці, на зміну епосі торгового капіталізму прийшла епоха промислового капіталізму і вільної конкуренції. У цей час

розвивається новий напрямок економічної думки, що отримало згодом назву «класичного». Воно виникає майже одночасно у Франції і в Англії і представлено двома школами:

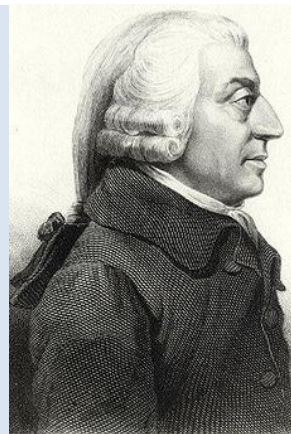
- школою фізіократів у Франції (представники - *Франсуа Кене і Анн Робер Жак Тюрго*);
- «класичною політекономією» в Англії (представники - *Вільям Петті, Адам Сміт, Давид Рікардо*).

Основна ідея класичного напрямку - ідея природного економічного порядку. *Природний порядок* - такий стан речей, яке формується в умовах повної економічної свободи, при дотриманні принципу *laissez faire*. Це вже стало популярним вираз є частиною знаменитої фрази, що приписується Гурне: «*Laissez faire, laissez passer*», що означає приблизно наступне: «Дайте людям самим робити свої справи, дайте справам йти своїм ходом». Іншими словами, економічний порядок існує не завдяки регулюючій ролі держави або внаслідок «суспільного договору», а виникає спонтанно, автоматично, як результат дії об'єктивних економічних законів.

Другою важливою складовою класичного напрямку економічної думки є вимога дотримання в економічній політиці держави принципів **економічного лібералізму**, тобто *проведення політики вільної торгівлі, зведення до мінімуму участі держави в перерозподіл розподілі суспільного багатства*. Найбільш ясно і виразно значення лібералізму для розвитку держави висловив Адам Сміт у своєму епохальному трактаті «*Дослідження про природу і причини багатства народів*» (1776):

"Для того щоб підняти державу з найнижчої сходинок варварства до вищого ступеня добробуту, потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні, все інше зробить природний хід речей".

Таким чином, А. Сміт був першим, хто заговорив про існування об'єктивних, не залежних від волі і свідомості людей, економічних законів. Раз вже мова пішла про закони, значить, економіка могла претендувати на статус науки. Науки, засновником якої, за загальним визнанням, став Адам Сміт.

Адам Сміт

шотландський економіст і філософ-етик; засновник класичного напрямку сучасної економічної теорії. Головна праця — «Дослідження про природу і причини багатства народів» (англ. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*), видана 1776 року.

Третя ідея класичного напрямку концепція економічної людини - «розумного егоїста», за висловом А. Сміта. Егоїстична людина керується мотивом до ефективних дій, він прагне більше отримати і менше затратити. Він буде займатися тими видами діяльності, які дозволяють йому досягти кращих результатів. Таким чином він заощадить зусилля свої і в цілому ресурси суспільства. Він буде купувати той товар, який в найкращій мірі задовольняє його потреби. Таким чином, він сигналізує про те, що потрібно робити, куди направляти громадські ресурси. У той же час розумні егоїсти намагаються зробити свої взаємовідносини один з одним більш передбачуваними і довготривалими, а значить, раціональними, і прагнуть до необхідності згоди, упорядкування своїх дій.

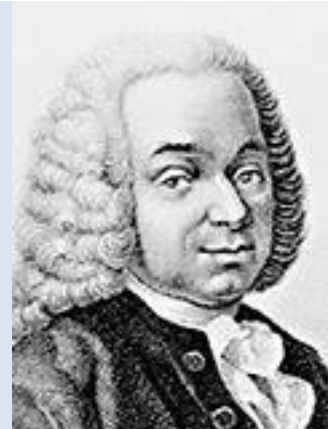
Давид Рікардо

англійський економіст, класик політичної економії, послідовник і одночасно опонент Адама Сміта, виявив закономірність в умовах вільної конкуренції тенденцію норми прибутку до пониження, розробив теорію про форми земельної ренти. Стверджував, що цінність продуктів визначається кількістю праці, необхідної для їх виробництва, і розробив теорію розподілу, що пояснює, як ця цінність розділяється між різними класами суспільства.

Так стихійно виникає економічний порядок зі своєю внутрішньою логікою, націленою на ефективність. Перешкодити цьому може тільки держава або зовнішні некеровані обставини. Тому Сміт вважав, що держава в ринковій економіці має виконувати функції «нічного сторожа», іншими словами, охоронця майнових прав, коли вони знаходяться поза контролем самих людей.

Четвертою характерною рисою класичного напрямку є перенесення основної уваги з сфери обігу (торгівлі), якій меркантилісти надавали виняткового значення, на сферу виробництва. Виробник і його поведінка стає головним об'єктом вивчення класиків.

Для **фізіократів** джерелом багатства була земля, тобто сільське господарство, і це не випадково - адже саме напрямок виник як «Пізня опозиція» діяльності прем'єр-міністра Франції Кольбера, який проводив меркантилістську політику, ціною удушення власного сільського господарства, обклавши селянське населення непомірними податками. Засновник школи фізіократів **Ф. Кене** - розробив теорію чистого продукту і доводив, що він створюється тільки в землеробстві, де діє дармова сила природи, яка не потребує відшкодування. Стверджуючи, що в сільському господарстві має місце приріст вартості, фізіократи в той же час помилково вважали, що в інших галузях (наприклад, в промисловості) відбувається тільки додавання вже створених вартостей.

Франсуа Кене

французький економіст, засновник школи фізіократів, лейб-медик короля Людовіка XV. Відомий своєю працею «Економічна таблиця» (1758), в якій виклав основні ідеї «фізіократії». Також, він запровадив у суспільствознавчі науки термін «економічний аналіз».

Франсуа Кене (1694 - 1767) був придворним медиком Людовіка XV, а проблемами економіки зайнявся в 60 років. Його основні праці: «Населення» (1756), «Фермери», «Зерно», «Податки» (1757), «Економічна таблиця» (1758).

Франсуа Кене також відомий як творець знаменитої «**Економічної таблиці**», де він показав, як продукт виробляється і розподіляється між станами, і при цьому підготовляються умови для відновлення виробництва в новому році. Згодом ця таблиця лягла в основу схем відтворення Карла Маркса, а ще пізніше - моделі міжгалузевого балансу (таблиці «Витрати-випуск») американського економіста лауреата Нобелівської премії з економіки, Василя Васильовича Леонтєва.

Основні ідеї фізіократів:

1) економічні закони носять природний характер (тобто, зрозумілі кожному), і відхилення від них веде до порушення процесу виробництва;

2) джерелом багатства є сфера виробництва матеріальних благ - землеробство. Тільки землеробська праця є продуктивною, так як при цьому працюють природа і земля, а праця в інших сферах (торгівля і промисловість) є непродуктивною або «безплідним»;

3) під чистим продуктом фізіократи розуміли різницю між сумою всіх благ і витратами на виробництво продукту в сільському господарстві. Цей надлишок (чистий продукт) - унікальний дар природи. Промисловий працю лише змінює його форму, не збільшуючи розміру чистого продукту;

4) фізіократи проаналізували речовинні складові частини капіталу, розрізняючи «щорічні аванси», річні витрати і «первинні аванси», які становлять фонд організації землеробського господарства і витрачають відразу на багато років вперед. «Первинні аванси» (витрати на землеробське облаштування) відповідають основному капіталу, а «щорічні аванси» - оборотному капіталу;

5) гроші не зараховувалися до жодного з видів авансів. Для фізіократів не існувало поняття «грошового капіталу», вони стверджували, що гроші самі по собі безплідні, і визнавали лише одну функцію грошей - як засоби обігу. Накопичення грошей вважали шкідливим, оскільки воно вилучає гроші з обігу і позбавляє їх єдиною корисною функції - служити обміну товарів.

Представники *класичної політекономії* (У. Петті, А. Сміт, Д. Ріккардо) дивилися ширше фізіократів: джерело багатства вони бачили у всій виробничій сфері (промисловості, сільському господарстві, будівництві), пов'язували можливості його створення в першу чергу з рівнем розвитку техніки, технології, професійних навичок, до елементів багатства відносили, крім іншого, гроші і накопичене майно.

Уільям Петті

англійський економіст, учений, лікар, філософ, підприємець, член парламенту та Королівського товариства

Адам Сміт народився в 1723 р в Шотландії в сім'ї митного чиновника. У 1751 р він був призначений професором логіки в Глазковському університеті, а в кінці року перейшов на кафедру моральної філософії. Дружба з економістом Давидом Юмом привела його до вивчення економічної науки.

У 1764 р він залишив кафедру і прийняв пропозицію супроводжувати під час закордонної подорожі молодого лорда, пасинка герцога Баклі. Подорож тривала більше 2-х років. Сміт побував в Тулузі, Женеві, Парижі, зустрічався з Кене і Тюрго. Після повернення до Шотландії він взявся за створення книги «Дослідження про природу і причини багатства народів», яка вийшла в світ в 1776 р. Предметом вивчення економічної науки Сміт вважав економічний розвиток суспільства і підвищення його добробуту. Джерелом багатства є сфера виробництва.

Основні принципи, з яких виходив Сміт, сформувалися в тісному зв'язку з вченням про «природному порядку», створеним фізіократами. Однак якщо останні ставили «природний порядок» в залежності від сил природи, то Сміт вважав, що він визначається людською природою і їй відповідає. Людина - егоїст, він переслідує тільки особисті цілі. Особистий інтерес одного індивідуума обмежений лише інтересами інших. Суспільство складається з безлічі індивідів, а інтереси суспільства складаються з інтересів його членів. Отже, аналіз суспільних інтересів повинен ґрунтуватися на аналізі природи і інтересів індивіда.

Люди потребують один одного як егоїсти, вони надають взаємні послуги, тому єдиною формою, що дозволяє найкращим чином досягти взаємного надання послуг, є обмін. Дією «економічної людини», єдиним мотивом якого є прагнення до багатства, Сміт намагався пояснити всі економічні процеси.

Центральне місце в його вченні займає концепція *економічного лібералізму*: ринкові закони кращим чином можуть впливати на економіку, коли приватний інтерес стоїть вище суспільного, тобто коли інтереси суспільства в цілому розглядаються як сума інтересів складових його осіб.

Держава повинна підтримувати режим природної свободи: охороняти правопорядок, вільну конкуренцію і приватну власність. Воно повинно виконувати і такі функції, як організацію народної освіти, громадських робіт, систем зв'язку, транспорту та комунальних служб.

Сміт писав: «Гроші - це велике колесо обігу».

Дохід робітників, на його думку, знаходиться в прямій залежності від рівня національного багатства країни. Він заперечував закономірність зниження величини оплати праці до рівня прожиткового мінімуму.

Широко відомі погляди вченого на *поділ праці*. Центральна ідея Сміта полягає в тому, що джерелом багатства є *праця*. Багатство суспільства він ставить в залежність від 2-х факторів: частки населення, зайнятого продуктивною працею;

продуктивності праці. При цьому Сміт зауважив, що другий фактор має більше значення. На його думку, спеціалізація підвищує продуктивність праці. Він виявив універсальний характер поділу праці від простих операцій на підприємстві до галузей виробництва і суспільних класів. Оскільки поділ праці викликає зниження витрат виробництва, то воно відкриває простір для використання машин, так як механізувати можна було лише прості операції.

Зосередивши свою увагу на *мінову вартість*, Сміт виявляє мірило в затратах праці на виробництво товарів. Це лежить в основі обміну. Джерелом цінності є *праця*. Під природною ціною він розумів грошовий вираз мінової вартості і вважав, що в тривалій тенденції фактичні ринкові ціни прагнуть до неї як до певного центру коливань. При врівноваженні попиту і пропозиції в умовах вільної конкуренції ринкові ціни збігаються з природними.

Капітал характеризується Смітом як одна з двох частин запасів, від якої очікують отримати дохід, а інша частина - це та, яка йде на споживання. Їм було запроваджено поділ капіталу на основний і оборотний.

Сміт вважав, що капіталістична економіка може перебувати в 3-х станах: *зростання, падіння і застою*. Він розробив 2 взаємопов'язані схеми простого і розширеного відтворення. У схемі простого відтворення здійснюється рух від громадського запасу до валового продукту (доходу) і фонду відшкодування. У схемі розширеного відтворення додаються фонди заощадження і накопичення. Розширене відтворення створює динаміку багатства країни, залежить від зростання накопичення капіталів і від більш ефективного вживання. Сміт відкрив явище технічного прогресу як фактора розширеного відтворення.

Подальший розвиток класичної політекономії відбулося в працях **Давида Рікардо (1772-1823)**.

Давид Рікардо оголосив себе продовжувачем вчення А. Сміта і більшу частину свого вчення виклав у роботі «Начала політичної економії і податкового оподаткування» (1817). Перш за все, західна економічна наука вважає Д. Рікардо засновником трудової теорії вартості. Саме він довів цю теорію до досконалості: мінова цінність товару визначається витратами суспільно необхідної праці, при цьому мова йде як про живу, так і про речову працю, а складна праця за допомогою системи коефіцієнтів призводять до простого, що дозволяє їх порівнювати.

В золотий фонд економічної думки увійшли дві теорії Д. Рікардо. *Перша* - теорія диференціальної ренти. *Друга* - принцип порівняльного переваги, розроблений стосовно міжнародної торгівлі.

Рікардо розкриває механізм *диференціальної ренти*, що виникає завдяки різниці в місці розташування і родючості ділянок землі. *Диференціальна рента* в його розумінні - це різниця між витратами праці на гірших землях (за якими визначається ціна хліба) і індивідуальними витратами праці на кращих і середніх ділянках. При залученні в оборот все більш гірших ділянок землі рентний залишок зростає. Рікардо пише:

«Не тому хліб дорогий, що платиться рента, а рента платиться тому, що хліб дорогий».

Для пояснення існування рентного доходу з гірших ділянок землі він вводить додатково *«ренту рідкості»*, тобто додатковий дохід, пов'язаний з обмеженістю її пропозиції.

Розглядаючи взаємозв'язок між розмірами прибутку і заробітків робітників, Рікардо приходять до висновку, що зростання номінальної заробітної плати веде до зниження прибутку, тому що заробітна плата і прибуток антагоністичні, знаходяться в зворотному відношенні один до одного.

«Підвищення заробітної плати не підвищує ціни товарів, але незмінно знижує прибуток». «Все що збільшує заробітну плату, необхідно зменшує прибуток».

Цю тезу про зворотного зв'язку двох видів доходів Рікардо повторює багато разів.

Таким чином, на думку Рікардо, основна тенденція, що характеризує динаміку доходів, полягає в наступному: з розвитком суспільства реальна заробітна плата залишається незмінною, рента зростає, а рівень прибутку падає.

Рікардо послідовно дотримувався положення, згідно з яким вартість створюється працею робітників. Визначення вартості робочим часом - загальний закон.

Класик політичної економії виходить з того, що сама праця є товаром, продаваним робітниками. Прибуток капіталіста представляє собою відрахування із праці робітника. Товари продаються за вартістю, а прибуток виходить за капіталом. У цьому таїться протиріччя.

Безперечно цінність для економічної науки мав розроблений Рікардо **принцип порівняльної переваги** в міжнародній торгівлі. У той час в економічній науці панував принцип *абсолютних переваг* Адама Сміта, згідно з яким міжнародний поділ праці і обмін товарами між країнами ефективні тільки в тому випадку, якщо кожна з них щось виробляє з меншими абсолютними витратами. Рікардо довів, що потрібно брати до уваги не абсолютні витрати, а відносні. На конкретному прикладі Рікардо показує, що навіть при відсутності абсолютних переваг у однієї з країн, але наявності відносних переваг, спеціалізація національних економік і обмін при певних співвідношеннях призводить до індивідуальної і загальної економії праці.

Принцип порівняльної переваги мав велику пізнавальну цінність для економічної науки. Згодом він був проілюстрований за допомогою кривих виробничих трансформацій, з'єднаний з вченням про альтернативної вартості і поширений з зовнішньої торгівлі на інші види діяльності.

Таким чином Д.Рікардо був послідовником А.Сміта, завершив створення класичної школи економічної теорії і справедливо займає друге місце в списку видючих економістів світу (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3. Порівняльний аналіз економічних поглядів А.Сміта та Д.Рікардо

Економічні погляди А.Сміта	Економічні погляди Д.Рікардо
об'єднує	
<ul style="list-style-type: none"> • визначення ринкових відносин вічними, природними, заснованими на дії об'єктивних економічних законів; • ідея про особистий інтерес як головну рушійну силу розвитку суспільства за умов економічної свободи; • трактування природи суспільного багатства та джерел його зростання; • обґрунтування принципу економічного лібералізму, захист політики фритредерства тощо 	
відрізняє	
<ul style="list-style-type: none"> • множинність підходів, непослідовність у трактуванні сутності вартості та джерел її формування; • визначення завданням економічної науки дослідження природи та основних чинників зростання суспільного багатства; • ідея гармонії економічних інтересів основних класів суспільства за умов «природного» порядку; • оптимізм у поглядах на проблеми нагромадження капіталу та економічного зростання 	<ul style="list-style-type: none"> • строгий монізм, послідовне дотримання трудової теорії вартості; • визначення завданням економічної теорії виявленням законів розподілу суспільного багатства; • визначення протилежності економічних інтересів основних класів буржуазного суспільства; • песимістичний прогноз стосовно перспектив нагромадження капіталу та економічного зростання

3.5. Еволюція класичної політекономії у ХІХ ст.

Поява праць А. Сміта і Д. Рікардо, що заклали основи класичного напрямку економічної думки, не могло не вплинути на наступний розвиток економічної науки. Можна виділити наступні напрямки, в яких розвивалася економічна думка після (і частково під час) А. Сміта і Д. Рікардо.

1. Розвиток вчення А. Сміта і Д. Рікардо. Жан-Батист Сей (послідовник А. Сміта), Джон Стюарт Мілль (учень Д. Рікардо), Томас Роберт Мальтус (в деякому відношенні однодумець Д. Рікардо).

2. Вульгаризація і романтизація вчення А. Сміта і Д. Рікардо в трудах: Т.Р. Мальтуса («теорія народонаселення»), Фредеріка Бастіа («теорія взаємних послуг», «економічні гармонії»), Нассау Вільяма Сеніора («теорія стриманості», «теорія останньої години»).

3. Критика класичного напрямку економічної думки - Фрідріх Ліст і історична школа в Німеччині.

4. Дрібнобуржуазна критика капіталізму. Жан Шарль Леонар Симонд де Сімонді («теорія недоспоживання», «теорія третіх осіб»), П'єр Жозеф Прудон («власність – крадіжка», «конституційована вартість», проект робочих грошей).

5. Соціально-утопічний напрямок економічної думки. Анрі Сен-Симон, Шарль Фур'є, Роберт Оуен.

6. Економічне вчення марксизму. К.Маркс, Ф.Енгельс.

Томас Роберт Мальтус

*англійський священик, вчений,
демограф і економіст,
автор теорії, згідно з якою
неконтрольоване зростання
народонаселення повинне
привести до голоду на Землі.*

Англійський економіст **Томас Роберт Мальтус** в 1798 році написав книгу *«Досвід про закон народонаселення»*, яка потрясла світ і завдяки якій за політекономією на тривалий час приліпилося назва «похмурої науки». Він вивів закономірність, згідно з якою населення світу збільшується в геометричній прогресії (подвоюється кожні 25 років), а виробництво засобів існування збільшується в арифметичній прогресії. Останнє припущення ґрунтувалося на законі спадної родючості ґрунту, відкритий ним в листуванні з Д. Рікардо. За такою динамікою, перед людством періодично встає проблема перенаселення. Якщо моральні обмеження виявляються бездіяльними, на допомогу приходять такі природні сили, як голод, злидні, епідемії і війни, які розчищають і ліквідують надлишок населення. Постановка проблеми про існування рівноваги між двома системами (економічної і демографічної) в наручному плані була новою і цілком заможною. І зараз існують послідовники Т.Мальтуса, однак вони недооцінюють можливості науково-технічного прогресу, до того ж не враховують природні ринкові сили, що призводять до появи заміників дорожчають ресурсів.

Жан Батист Сей - економіст, популяризував ідеї Адама Сміта у Франції і розробив ряд оригінальних наукових концепцій. Сей увійшов в історію політичної економії як засновник теорії *«трьох факторів виробництва»* і як автор знаменитого *«закону ринків»*, або *«тотожності Сея»*.

Жан-Батіст Сей

*XVIII ст. французький економіст,
представник класичної школи економічної науки*

Жан-Батист Сей (1767-1832) - комерсант і підприємець, вчений і професор промислової економії - відомий як популяризатор праць основоположників класичної школи, творець власної, суб'єктивної концепції цінності (вартості). Основна праця «Трактат політичної економії»

На противагу трудової теорії цінності (вартості) Д. Рікардо, Сей пропонує теорію трьох факторів, які однаково беруть участь в створенні вартості, до яких відносить: *найману працю, капітал і земля*. Кожен фактор претендує на свою частку в сукупному продукті, останній розпадається відповідно на три доходу:

заробітну плату, прибуток і ренту. Кожний дохід - це плата за цілком певну послугу. Він заперечує *прибуток* як реальну величину. На його думку, вона в дійсності складається з заробітної плати підприємця як винагороди за його працю і відсотка як винагороди за послугу капіталу. *Земельна рента* - це винагорода за право власності. Винагорода того чи іншого чинника залежить від його рідкості. Так, здібності і знання фермера зустрічаються частіше, ніж здібності і знання купця. Завдяки рідкості здатності купця оплачуються дорожче.

«**Закон Сея**» з'явився в контексті його теорії ринків. Сей висуває ідею, що кризи надвиробництва неможливі, так як саме виробництво створює адекватний (рівний) собі попит. Він виходить з очевидною, з його точки зору, істини: виробництво породжує рівні собі доходи. Доходи створюють рівний собі попит. Значить, виробництво саме породжує адекватний совокупний попит. Можуть мати місце лише часткові диспропорції: виробництво окремих товарів і попит на них можуть не збігатися. Але в макроекономічному аспекті тотожність є непорушним. Роль грошей в даному випадку зведена до функції засобу обігу, вони лише тимчасові агенти в процесі обміну товарів на продукти.

Цей закон широко використовується сучасною західною економічною наукою. Його взяли на озброєння неокласики, неоліберали, які висунули тезу про так звану нейтральність грошей. Закон Сея добре вписалося в математичну систему рівноваги Вальраса. «Закон Сея» стане одним з пунктів боротьби між неокласичним напрямком і кейнсіанством.

Вчення класиків породило не тільки хвилю наслідувачів і учнів, а й потужну критику. З цією критикою виступила **історична школа** в Німеччині. Одним з ідейних натхненників, які стояли біля витоків утворення історичної школи, був **Фрідріх Ліст**. Свої погляди він виклав у знаменитому творі «**Національна система політичної економії**» (1841 г.). Ф. Ліст піддав різкій критиці поза національний і неісторичний підхід А. Сміта і Д. Рікардо.

Фрідріх Ліст

(6 серпня 1789, м.Ройтлінген, Вюртемберг — 30 листопада 1846, Куфштайн, Тіроль) — німецький економіст, політик, публіцист

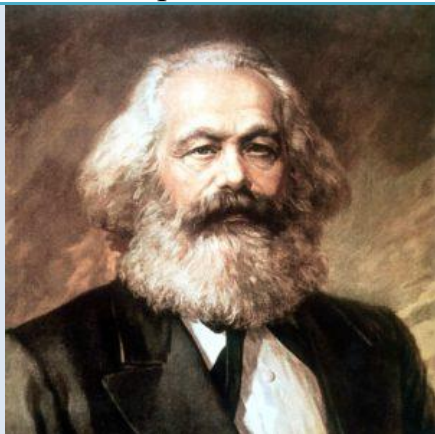
Центральне місце в «національній системі політичної економії» Ліста посідала «**теорія продуктивних сил**». Відповідно до цієї теорії, добробут нації визначається не кількістю багатства, а ступенем розвитку продуктивних сил, що створюють ці багатства. Іншими словами, не самим багатством, а здатністю його створювати. До таких продуктивних сил він відносить працю, капітал, а також соціально-політичні установи, правові інститути, мораль, релігію.

Ф. Ліст визнавав доцільність тимчасового огороження країни від більш розвинених держав за допомогою введення протекціоністських бар'єрів. Ліст був противником вільної торгівлі, за яку виступала більш розвинена в усіх відношеннях

Англія. Ідеал Ліста - це не міжнародний поділ праці, а незалежна нація з повним набором всіх галузей економіки.

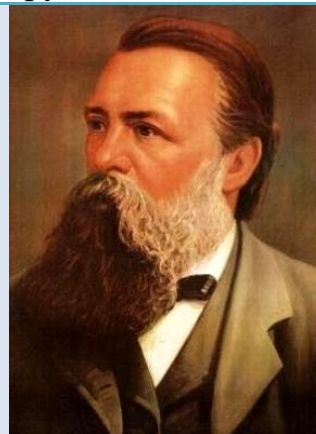
Програма економічного відродження Німеччини, покладена в основу економічної політики імперського канцлера князя Отто фон Бісмарка в 40-і роки ХІХ століття, в значній мірі спиралася на ідеї Ф. Ліста, хоча самого Ліста за життя неодноразово випроводжували за межі країни.

В середині - останній третині ХІХ століття виникає **марксизм**, засновники - **Карл Маркс і Фрідріх Енгельс**. Марксизм не можна назвати чисто економічним ученням. Це, скоріше, поставлений на політичне підґрунтя економічний аналіз.

Карл Гайнріх Маркс

(5 травня 1818, Трір — 14 березня 1883, Лондон) — німецький філософ-матеріаліст, теоретик-суспільствознавець, політеконом, політичний журналіст - публіцист; протагоніст робітничого соціалістичного руху та один із засновників Першого Інтернаціоналу

Фрідріх Енгельс

(28 листопада 1820, м. Бармен, нині Вупперталь, Німеччина — 5 серпня 1895, Лондон) — німецький підприємець, політичний діяч, філософ, історик, публіцист. Один з основоположників марксизму — перший систематизатор та видавець творів Карла Маркса

Головне твір К. Маркса «*Kapital*» (I том вийшов 1867 році при житті Маркса, II і III томи були підготовлені Енгельс після смерті Маркса в 1885 і 1894 рр.).

Маркс створив теорію трудової вартості. Ввів поняття «*доданої вартості*». Він вважав, що саме витрати суспільної праці визначають вартість товару.

Додана вартість - вартість, створена неоплаченою працею найманого робітника понад вартість його робочої сили і безоплатно привласнюється капіталістом. Передумовою виробництва додаткової вартості є перетворення робочої сили в товар. Маркс ввів формулу капіталу: $D - T - D'$, де D - гроші; T - товар; $D' = D + d$.

Купівля товару здійснюється для його продажу з метою збільшення капіталу. Приріст вартості (d) над спочатку авансованої сумою грошей, пущених в обіг, називається додаткової вартості. Зростання початкової суми грошей за рахунок приєднання доданої вартості робить їх капіталом. Капітал не може виникнути з товарного обігу, з іншого боку, якби власник грошей не пускав їх в обіг, то ніякого

приросту не могло бути. Отже, додаткова вартість не може виникнути і поза обігом.

Капіталіст купує споживчу вартість товару «робоча сила», що володіє властивістю бути джерелом вартості. Реалізується вона на 2-му етапі обміну між працею і капіталом - в процесі виробництва, коли і створюється нова вартість, яка містить додаткову вартість. Реально додаткова вартість виступає у вигляді прибутку, яка в процесі реалізації і розподілу приймає форми: підприємницький дохід, відсотки, земельна рента.

Вартість товару (W) в теорії Маркса визначається за формулою: $W=C+V+m$, де C - постійний капітал, тобто вартість витрачених коштів виробництва, V - змінний капітал, тобто вартість робочої сили, m - додаткова вартість. Праця має двоїтий характер: існує конкретна і абстрактна сторона праці. Конкретна праця визначається застосуванням в процесі виробництва професійних навичок робітника, а абстрактний праця пов'язана з інтенсивністю і тривалістю робочого часу. У вартості товару: C - стара вартість, переноситься на створений продукт конкретною працею робітника; V + m - нова вартість, створюється абстрактною працею робітника.

К. Маркс досліджував капіталістичні цикли. Цикл включає 4 фази: криза, депресія, поживлення і підйом. Кризи він виводить з основного протиріччя капіталізму: виробництво здійснюється заради прибутку, а не заради споживання, накопичення капіталу перевищує споживчі можливості населення, і виникає перевиробництво.

Зауважимо, що багато в навчанні Маркса була запозичена у класиків, Сміта і Рікардо, однак, було поставлено на єдиний фундамент - трудову теорію вартості і отримало відповідну політичну інтерпретацію.

3.6. Маржинальна революція та генезис неокласичної школи.

В останній третині XIX ст. виник новий напрям економічної думки - маржиналізм.

Основна ідея маржиналізму - дослідження граничних економічних величин як взаємопов'язаних явищ економічної системи в масштабі фірми, галузі, народного господарства.

У центрі нового вчення стояв суб'єкт з його потребами.

У маржиналістів були попередники: **Йоганн фон Тюнен** (1783-1850) розробив теорію граничної продуктивності; **Антуан Огюстен Курно** (1801-1877) написав книгу «Математичні основи теорії багатства», **Жюль Дюпюї** займався проблемою виміру корисності суспільних послуг; **Герман Госсен** (1810-1858) сформулював закони граничної корисності. Маржиналістська революція проходила в 2 етапи (таблиця 3.4).

Йоганн фон Тюнен
(24 червня 1783, Канарієнхаузен, поруч з м. Євер, герцогство Ольденбург — 22 вересня 1850, Телов, Мекленбург) — німецький економіст, представник німецької географічної школи в економічній науці, один з попередників маржиналізму

Герман Гайнріх Госсен
(7 вересня 1810, Дюрен — 13 лютого 1858, Кельн) — прусський (німецький) економіст. У своїй праці, опублікованій 1854 року у Брауншвейзі, першим математично обґрунтував основи теорії граничної корисності

Антуан Огюстен Курно
(28 серпня 1801, Гре — 30 березня 1877, м. Париж) — французький математик, філософ, економіст і адміністратор в галузі університетської освіти. Був першим автором який дав визначення функції попиту і зобразив її графік

Шарль Олександр Дююї
(5 листопада 1851, Ле-Пюї-ан-Веле, департамент Верхня Луара — 23 липня 1923, Іль-сюр-Тет, департамент Східні Піренеї) — французький політичний діяч, тричі займав пост прем'єр-міністра.

Таблиця 3.4. Етапи маржинальної революції

Маржинальна революція	
Перший етап охоплює 70-80 рр. XIX ст.	Другий етап (1890-ті рр.) Отримав назву неокласичної школи.
Представниками: Карл Менгер (1840-1921) - основоположник австрійської школи маржиналізму; Фрідріх фон Візер (1851-1926); Ейген фон Бем-Баверк (1851-1914); Вільям Стенлі Джевонс (1835-1882); Леон Вальрас (1834-1910); Вільфредо Парето (1848-1923).	Представниками: Джон Бейтс Кларк (1847-1910); Альфред Маршалл (1842-1924).
Суб'єктивний напрям політичної економії	Неокласичний напрям в економічній теорії
Характерні риси: <ul style="list-style-type: none"> • суб'єктивно-психологічний підхід; • причинно-наслідковий аналіз; • визначення цінності економічних благ вихідною категорією наукових досліджень; • обґрунтування теорії граничної корисності як головної умови визначення цінності товарів. 	Характерні риси: <ul style="list-style-type: none"> • відмова від суб'єктивно-психологічний підходу; • заміна причинно-наслідкового методу функціональним; • відмова від пошуку вихідної категорії першопричини ціни; • створення єдиної двокритеріальної теорії ціни, заснованої на одночасному вимірі граничних витрат і граничної корисності; • поєднання сфери виробництва і сфери споживання у єдину цілісну систему економічного аналізу

Сутність маржиналістської революції:

1. Здійснено переворот в методах аналізу. Центр тяжкості в аналізі був переміщений з витрат на кінцеві результати. В якості вихідного моменту для економічної теорії була прийнята суб'єктивна мотивація економічної поведінки

індивідів. В економічну науку був вперше введений принцип граничності. Виник граничний аналіз.

2. Чи змінилася постановка завдань. Маржиналісти зробили упор на статичних задачах, характерних для короткострокових періодів, в які величини не встигають змінитися. При цьому аналізуються різні способи використання ресурсів для задоволення потреб.

3. Відбулася революція в теорії цінності. Відкидається класичний підхід, тобто зведення цінності до витрат праці або до інших факторів. Цінність визначається ступенем корисного ефекту, тобто ступенем задоволення потреб.

Неокласичний напрям «відрізняється від» *старого класичного напрямку* «застосуванням принципово нових методів та розширенням об'єкта дослідження».

По-перше, саме неокласики стали активно вивчати споживача і виявили закони *процесу споживання*. Стари класики приділяла основну увагу поведінці виробника, його витратам, доходу, і сформулювала закони в сфері виробництва. Справжню увагу поведінці споживачам стала приділяти тільки *Австрійська школа*, яка стояла біля витоків утворення неокласичного напрямку економічної думки. «Австрійцями» були виявлені два закони споживчої поведінки: **закон спадної граничної корисності** та **закон рівноваги споживача**.

По-друге, в працях неокласиків набуває поширення так званий «маржиналізм», або «*граничний аналіз*». Маржиналісти ввели в економічний оборот так звані граничні (приростні) величини, такі як «*гранична корисність*», «*гранична продуктивність*», «*граничні витрати*». Граничний аналіз дозволив функціонально описати зміна окремих мікроекономічних змінних. З'явилася можливість широкого застосування в економіці математичних методів, моделювання поведінки окремих суб'єктів (фірми, споживача) і функціонування ринків на мікрорівні. Таким чином, неокласика зробила істотний прорив в методології дослідження.

По-третє, графічні та економіко-математичні моделі, побудовані неокласиками, володіли одним істотним властивістю: вони припускали досягнення цільової функції при встановленні внутрішньої рівноваги. Тобто ці моделі були статичними і підтримували ідею ефективної саморегуляції ринкової економіки.

Неокласики вивчали окремого суб'єкта господарської діяльності, який керується власними інтересами, а не інтересами групи або тим більше суспільства, він вільний від впливу «*громадської думки*». Цей принцип в економічній науці отримав назву «*методологічного індивідуалізму*». Більш того, суб'єкт діє раціонально: по-перше, він прагне до максимізації корисності або доходу, по-друге, має здібності і достатньою інформацією для того, щоб оцінити всі наявні у нього альтернативи.

Все неокласичні закономірності формуються на мікрорівні. Макроекономіки як самостійної науки з власними закономірностями у неокласиків просто не існує. Національне господарство в їх розумінні є механічною сумою індивідуальних суб'єктів, що взаємодіють за допомогою ринків. Це положення стане в подальшому об'єктом критики з боку кейнсіанців. Тим часом, багато з того, що вивчає студент в сучасній мікроекономіці, було вперше досліджено саме неокласиками.

Біля витоків виникнення неокласичного напрямку економічної думки був французький математик **Антуан Огюстен Курно** (основний твір - «*Математичні основи теорії багатства*», 1838 г.), який вперши побудував функцію попиту, ввів поняття цінової еластичності попиту і вирішив проблему максимізації прибутку для досконалої конкуренції, олігополії та монополії. Рівновага фірми, коли граничні витрати дорівнюють граничному доходу, так і називається з тих пір рівновагою Курно.

Неокласичний напрям включає кілька напрямів:

• *Австрійська школа*, іменована також «школою граничної корисності».

Карл Менгер (засновник), **Йоген Бем-Баверк**, **Фрідріх фон Візер**. В Україні ідеї цієї школи частково поділяв **Михайло Іванович Туган-Барановський**, який намагався поєднати теорію граничної корисності з трудовою теорією вартості К. Маркса.

Карл Менгер
(23 лютого 1840, Новий Сонч — 26 лютого 1921, Відень) — австрійський економіст, відомий внеском у теорію ціноутворення, засновник Австрійської школи економіки

Йоген Бем-Баверк
(1851 — 1914)
австрійський економіст, який розвинув концепцію граничної корисності.

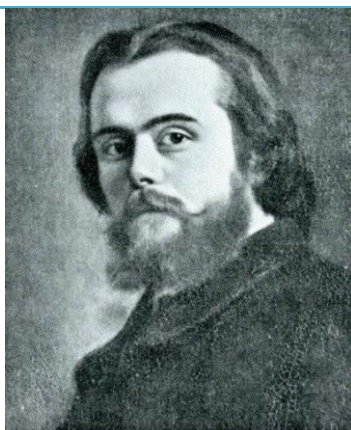

Фрідріх фон Візер
(10 липня 1851, Відень — 22 липня 1926, Бруннвінкель) — економіст, представник австрійської школи в політичній економії

Михайло Іванович Туган-Барановський
(20 січня 1865, с. Солоне, Харківська губернія, Російська імперія (зараз — Україна) — 21 січня 1919, біля станції Затишшя, УНР) — український вчений-економіст

• *Лозаннська школа*. **Леон Вальрас** (Франція), **Вільфредо Парето** (Італія).

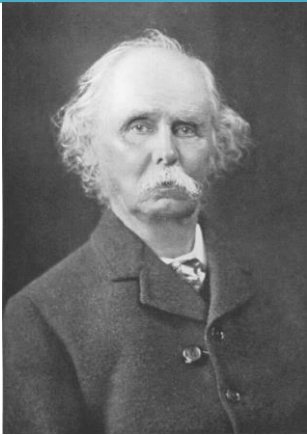
Леон Вальрас
(16 грудня 1834, Евре, Франція — 5 січня 1910, Монтре, Швейцарія) — видатний французький економіст, один із лідерів маржиналістської революції, засновник і лідер Лозанської школи маржиналізму. Засновник теорії загальної рівноваги.

Вільфредо Парето
(15 липня 1848, Франція — 19 серпня 1923, Лозанна, Швейцарія) — італійський економіст і соціолог, зробив важливий внесок в економіку, соціологію і моральну філософію. Він ввів поняття ефективності Парето і допоміг розвитку галузі мікроекономіки. Його теорії вплинули на Беніто Муссоліні і розвиток Італійського фашизму. Один з основоположників теорії еліт. Він розробив теорії, названі згодом його ім'ям: статистичний розподіл Парето і оптимум Парето.

• **Кембріжская школа.** Альфред Маршалл, Артур Сесіл Пігу (Англія).

Окремо в цій класифікації варто австрійський економіст **Йозеф Шумпетер**, якого нерідко називають «дисидентом» в середовищі неокласиків. Йому належать оригінальні теорії підприємництва та економічного розвитку.

Альфред Маршалл
(26 липня 1842, Лондон — 13 липня 1924, Кембридж) — англійський економіст, лідер неокласичного напрямку в економічній науці

Артур Сесіль Пігу
(18 листопада 1877, Рейд, Айл-оф-Вайт — 7 березня 1959, Кембридж, Велика Британія) — англійський економіст, видатний представник Кембриджської неокласичної школи, учень і послідовник засновника цієї школи Альфреда Маршалла, автор концепції економіки добробуту. В історію ім'я економіста увійшло разом з відкритим ним «ефектом Пігу», коли при зростанні грошової маси відсутність інфляційних очікувань і гнучка система цін та процентних ставок можуть призвести не до підвищення, а до зниження рівня цін

Йозеф Алоїз Шумпетер
(8 лютого 1883 — 8 січня 1950) — австрійський і американський економіст, соціолог та історик економічної думки. В 1986 році на честь заслуг економіста і для вивчення його творчості було створено «Міжнародне товариство Йозефа Шумпетера». В 2001 році в Берліні заснований Інститут Шумпетера. Частина особистої бібліотеки вченого зберігається в токійському університеті Хітоцубасі (бібліотека Шумпетера)

Засновником неокласичного напрямку вважається професор англійського Кембриджа **Альфред Маршалл** (1842-1924). Його основна праця «**Принципи економічної науки**» (1890).

Головна заслуга А. Маршалла полягає в тому, що він перший дав наукове поєднання трьох основних теорій цінності:

- 1) нової для того часу, але яка перебільшує роль споживача у формуванні ціни, теорії **граничної корисності**,
- 2) незаслужено забутої (і реабілітованої Маршаллом) **теорії витрат**, біля витоків якої стояв Рікардо,
- 3) **теорії попиту та пропозиції**. За Маршаллу, корисність і витрати подібні двом лез ножиць, кожне з яких бере участь у процесі різання. Вони обидва впливають на ціну.

Ціна, яку згоден сплатити споживач (ціна споживача), залежить від закону спадної граничної корисності. Графічна інтерпретація цього положення дає нам закон попиту: обсяг закупівель знаходиться в зворотній залежності від ціни (графік попиту D). Витрати ж впливають на ціну виробника, будучи її нижнім обмежувачем. Більшого обсягу пропозиції товару відповідає більш висока ціна пропозиції, так як з ростом виробництва зростають так звані витрати втрачених можливостей, тобто доводиться відволікати ресурси з все більш прибуткових галузей, ясно, що такі ресурси мають більш високу оцінку. Так діє закон пропозиції (графік пропозиції S). При поєднанні кривих попиту і пропозиції виникає знаменитий «хрест Маршалла» (подібний до тих ножиць, про які говорилося вище). Та ціна, при якій кількість пропонованого товару збігається з кількістю товару, яке бажають купити споживачі, є рівноважною ціною. Звідси висновок: ринкова ціна визначається рівновагою граничної корисності (яку відображає крива попиту) і граничних витрат (яку відображає крива пропозиції).

Маршалл вивчав ринкову рівновагу на товарних ринках, фактори, що впливають на попит і пропозицію, еластичність попиту за ціною (хоча саме поняття цінової еластичності попиту було введено ще в 1838 році французьким математиком А.О. Курно). Йому належить виділення короткочасного і довготривалого аспектів дослідження. А. Маршалл першим аналізував проблему стійкості рівноваги. Нову науку, яка отримала розвиток в працях неокласиків, він запропонував назвати «**Economics**» - замість застарілої назви «політична економія».

Засновник Лозаннської школи італо-французький економіст **Леон Вальрас** створив економіко-математичну мікроекономічну модель загальної рівноваги, де показав взаємозв'язок всіх ринків (ринків товарів і послуг, ринків факторів виробництва і ринку грошей) і продемонстрував дію «закону Сея» (*сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції*). Вальрас ввів припущення, що зміна ціни на даний товар має надавати найбільший вплив на попит саме на цей товар і менше - на попит на інші товари. Однак точно сформулювати і формалізувати це положення вдалося лише послідовникам Вальраса.

Вальрас надав неокласичній системі ринкової рівноваги і ринкової саморегуляції логічну завершеність.

Вальрас надав неокласичній системі ринкової рівноваги і ринкової саморегуляції логічну завершеність.

Таким чином, на противагу класичній політичній економії, спрямованій на аналіз глобальних динамічних процесів та закономірностей розвитку ринкової економіки, неокласики прагнули сформулювати закономірності оптимального господарювання та визначити принципи рівноваги на мікрорівні за умов вільної конкуренції (таблиці 3.5).

Таблиця 3.5. Спільні та відмінні ознаки класичної політичної економії та неокласичної економічної теорії

Класична політична економія	Неокласична економічна теорія
Спільні	
<ul style="list-style-type: none"> • прагнення дотримуватися принципу «чистого знання», «чистої теорії» без суб'єктивізму, психологізму, ідеологічних нашарувань; • ідея саморегульованої та рівноважної ринкової економіки, яка узгоджує наміри окремих економічних суб'єктів; • принцип економічного лібералізму 	
Відмінне	
<ul style="list-style-type: none"> • трактування політичної економії як науки, яка досліджує універсальні закони економічного зростання; • застосування причинно-наслідкового аналізу, з'ясування глибинної сутності економічних категорій, їх поділ первинні та вторинні; • націленість на динамічні процеси, вербальне дослідження розвитку економіку на довгих інтервалах часу; • у центрі дослідження – проблеми зростання суспільного багатства залежно від темпів нагромадження капіталу та темпів зростання населення; • витратний принцип визначення ціни, який пов'язує її величину з затратами праці (витрати виробництва); • визначення сфери виробництва первинною по відношенню до сфери обігу 	<ul style="list-style-type: none"> • трактування економічної теорії як науки про оптимальне використання обмежених ресурсів для задоволення людських потреб; • застосування функціонального аналізу, дослідження взаємозалежності економічних змінних, включення з уваги економічної науки дилеми первинних і вторинних економічних категорій; • націленість на статичні процеси, обмежені короткими інтервалами часу, які допускають математичне формулювання та вирішення ; • у центрі дослідження – поведінка окремих фірм, споживачів, які прагнуть максимізувати прибуток (корисність); • в основі визначення ціни – взаємодія попиту та пропозиції; • поєднання сфери виробництва і сфери обігу в об'єкт цілісного системного аналізу

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Хто вперше застосував термін «економія»?
2. Хто вважав, що гроші мають тільки дві функції: міри вартості і засобів обігу?
3. Хто висловив думку про те, що в процесі обміну відбувається зрівнювання всіх товарів і вони стають порівнянними, хоч і є різними споживними вартостями?
4. Хто з видатних мислителів давнини розрізняв два види багатства: багатство як сукупність споживних вартостей і багатство як нагромадження грошей?
5. Який загальний об'єкт дослідження викладений у творах Катона, Варрона й Колумелли?
6. Який кодекс законів є пам'яткою Вавилонського царства?
7. Назвіть основні економічні вчення Стародавнього Сходу.
8. Хто з учених ділив науку про багатство на економіку і «хрематистику»?
9. Назвіть відомих економістів Стародавнього Риму.
10. Які риси притаманні розвитку античного господарства Давньої Греції та Давнього Риму?

11. Хто є автором трактату «Домострой»?
12. Що було основними джерелами економічної думки періоду Середньовіччя?
13. Як називається державна політика, що передбачає встановлення високих митних тарифів?
14. Яка з теорій грошей була розроблена пізніми меркантилістами?
15. Хто вперше ввів в обіг термін «політична економія»?
16. Яка економічна школа, що виникла у Франції у XVIII ст. досліджувала проблеми сільського господарства?
17. Яка економічна школа дотримувалася принципу «laissez faire» у регулюванні економіки?
18. Школа фізіократів, вчення Ф. Кене.
19. Економічне вчення А. Сміта и Д. Рикардо.
20. Назвіть послідовників А. Сміта и Д. Рикардо.
21. Хто з класиків вперше розглянув просте відтворення?
22. Хто є автором теорії трудової вартості в Англії?
23. Хто в історії світової економічної думки вперше розподілив капітал на основний та оборотний?
24. Хто є автором теорії «трьох факторів виробництва»?
25. Хто є автором «невидимої руки ринку»?
26. Порівняльна характеристика трудової теорії вартості А. Сміта та Д. Рикардо.
27. Теорія «народонаселення» Т. Мальтуса і сучасність. Кого вважають засновником альтернативної німецької школи політичної економії?
28. Назвіть головну працю К. Маркса.
29. Хто з економістів вперше почав вивчати економічне поняття «добробут»? Представником якої школи він був?
30. К. Маркс та його теорія додаткової вартості.
31. «Маржинальна революція»: її сутність, етапи та представники.
32. Загальні риси та відмінності економічних поглядів представників англійської та австрійської школи маржиналізму.

Тестові завдання

1. **Ідеї мислителів якої країни (країн) стали відправною точкою для сучасної економічної науки:**
 - а) Стародавньої Індії
 - б) Стародавнього Риму
 - в) Стародавнього Китаю
 - г) Стародавнього Єгипту
2. **Економічна думка стародавнього світу характеризується:**
 - а) визнанням значної ролі держави в економічному житті суспільства
 - б) переважанням натуральна-господарського ставлення до економічних питань
 - в) відображенням стану соціально-економічного і політичного розвитку тогочасних суспільств
 - г) глибоким теоретичним аналізом тогочасної економічної системи

3. Аристотель відносив до сфери хрематистики:

- а) землеробство і ремесло
- б) велику торгівлю і лихварство
- в) дрібну торгівлю
- г) немає правильної відповіді

4. Що древні греки розуміли під «мистецтвом економії»?

- а) Правила управління домашнім господарством
- б) раціональне політичний устрій країни
- в) знання основ бухгалтерського обліку та звітності
- г) вміння держави ефективно розпоряджатися скарбницею

5. Назвіть найважливішу економічну проблему стародавньої римської літератури:

- а) захист економічних інтересів селянства
- б) рабовласництво і його виправдання
- в) організація та методи господарювання в рабовласницьких латифундіях
- г) збільшення ефективності сільського господарства

6. Хто дарував світу слово «Економікос»:

- а) Каутіл'я Вішнагупта
- б) Варрон
- в) Фома Аквінський
- г) Ксенофонт Афінський

7. Фома Аквінський відомий як ...

- а) автор одного з перших утопічних проектів ідеальної держави
- б) засновник школи меркантилізму
- в) автор ідеї «природного порядку»
- г) засновник теорії справедливої ціни

8. Об'єктом вивчення меркантилізму є:

- а) багатство та джерела його зростання
- б) первісне накопичення капіталу
- в) мануфактурне виробництво
- г) усі відповіді правильні

9. Меркантилізм – це:

- а) напрям економічної думки, щодо значення торговельного капіталу і сфери обігу у процесі нагромадження багатства
- б) процес концентрації великих грошових засобів у керівників великомасштабних виробництв
- в) основне джерело первісного нагромадження капіталу
- г) немає правильних відповідей

10. Завданнями відповідно концепції раннього меркантилізму є:

- а) контроль за кваліфікацією робітників, якістю продукції, умовами виробництва та цінами на готову продукту
- б) розвиток мануфактурного виробництва

в) накопичення грошових коштів у країні та збільшення притоку грошей із-за кордону і зберігання у країні

г) немає правильних відповідей

11. До представників раннього меркантилізму належить:

а) А. Монкретьєн

б) В. Стаффорд

в) Дж. Кейнс

г) Дж. Робінсон

12. Для пізнього меркантилізму характерна:

а) теорія активного торгового балансу

б) теорія активного грошового балансу та утвердження монетарної системи

в) розширення бази оподаткування і нагромадження капіталу

г) немає правильних відповідей

13. До представників пізнього меркантилізму належить:

а) Г. Скаруффі

б) Б. Даванцатті

в) Х. де Маріана

г) Ж.-Б. Кольбер

14. Засновниками класичної школи політекономії були:

а) А. Сміт, Д. Рікардо

б) Ф. Кене, А. Тюрго

в) У. Петті, П. Буагільбер

г) У. Петті, Ж.-Б. Сей

15. Назвіть позиції, на яких наполягав Т. Мальтус:

а) інтереси великої буржуазії першочергові

б) причина бідності пов'язана з неправомірним розподілом ресурсів

в) населення Землі зростає в геометричній прогресії

г) у своїй бідності незаможні класи винні самі через зростання своєї чисельності

д) в основі відстоювання засобів існування від зростання населення лежить закон спадної родючості ґрунту

16. Джерелом багатства школа фізіократів вважала ...

а) сільське господарство

б) міжнародне лихварство

в) зовнішню торгівлю

г) промисловість

17. Ф. Кене відомий як ...

а) один з серйозних критиків теорії А. Сміта і Д. Рікардо

б) автор «закону ринків»

в) представник утопічною економічної думки

г) творець «Економічної таблиці»

18. Адам Сміт визначав вартість речі:

- а) працею, витраченим на її виробництво при гірших умовах
- б) працею, обмінюваних на товар -для суспільства, в якому існує поділ праці
- в) її рідкістю
- г) її корисністю

19. Хто вперше розділив два поняття: «споживча цінність» і «мінова цінність» і намагався довести, що друге не визначається першим?

- а) К. Маркс
- б) А. Сміт
- в) Ж.-Б. Сей
- г) Ксенофонт

20. Основний твір Адама Сміта має назву ...

- а) «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс зовнішньої торгівлі як принцип нашого багатства»
- б) «Принципи економічної науки»
- в) «Дослідження про природу і причини багатства народів»
- г) «Капітал»

21. А. Сміт вважав, що:

- а) ціна товару складається з трьох доходів: прибутку, зарплати і ренти
- б) чистий дохід дорівнює сукупному доходу за вирахуванням витрат на основний капітал
- в) чистий дохід дорівнює нулю
- г) чистий дохід розпадається на прибуток і ренту

22. «Парадокс води і алмазу» виявив:

- а) А. Сміт
- б) Д. Рікардо
- в) П. Буагільбер
- г) А. Маршалл

23. У Золотий Фонд економічної думки увійшли наступні відкриття Д. Рікардо:

- а) трудова теорія вартості та закон народонаселення
- б) закон ринків і трудова теорія вартості
- в) принцип порівняльної переваги і теорія диференціальної ренти
- г) закон ринків і принцип порівняльних переваг

24. Теорія трьох факторів виробництва належить:

- а) А.Сміту
- б) Ж.-Б. Сею
- в) Д. Рікардо
- г) Антуану де Монкретьєном

25. Т. Мальтус відомий як:

- а) автор закону спадної ефективності факторів виробництва
- б) критик Д. Рікардо

- в) автор книги «Нові початку політичної економії і податкового обкладення»
- г) автор закону народонаселення.

26. Хто з перелічених економістів є автором теорії додаткової вартості:

- а) Д. Рікардо
- б) А. Сміт
- в) К. Маркс
- г) Д. С. Мілль
- д) В. Петті

27. Що об'єднує старе і нове класичний напрям економічної думки?

- а) визнання необхідності вивчення поведінки споживача і законів сфери споживання
- б) використання функціонального і графічного аналізу
- в) розробка загальної економіко-математичної моделі ринкової рівноваги
- г) розвиток ідей лібералізму

28. Одним з важливих відмінностей неокласичного напрямку економічної думки від старого класичного напрямку є ...

- а) застосування аналітичного методу дослідження, б) розвиток трудової теорії вартості
- в) розвиток методів граничного аналізу
- г) створення концепції саморегульованої ринкової економіки

29. Хто обґрунтував історичний метод у дослідженні історії економіки:

- а) Ф. Лист
- б) К. Бюхер
- в) К. Маркс
- г) В. Ленін
- д) В. Рошер

30. Який метод дослідження економічної теорії маржиналізму є основним:

- а) кількісний
- б) статистичний
- в) математичного аналізу економічних явищ та процесів
- г) історичний
- д) емпіричний?

31. Основи теорії попиту та пропозиції на товарних ринках, еластичності були розроблені:

- а) А. Смітом
- б) К. Марксом
- в) Л. Вальрасом
- г) А. Маршаллом

32. Хто був засновником німецької альтернативної школи в Німеччині:

- а) К. Бюхер
- б) Ф. Лист
- в) В. Рошер
- г) М. Вебер
- д) К. Книс
- е) Г. Госсен?

33. До представників англійської школи маржиналізму належать:

- а) Л. Вальрас
- б) Дж. Б. Кларк
- в) А. Маршалл
- г) К. Менгер
- д) Ф. Візер

34. А. Маршалл відомий як:

- а) автор концепції «економічної людини»
- б) автор твору «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей»
- в) вчений, який заклав основи сучасної мікроекономіки
- г) вчений, який заклав основи сучасної макроекономіки

35. Хто ввів поняття «ціна виробника» і «ціна споживача»?

- а) А. Сміт
- б) А. Тюрго
- в) Аристотель
- г) А. Маршалл.

Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь обґрунтуйте

1. Під поняттям «економіка» Аристотель розумів процес пов'язаний із нагромадженням грошового (лихварство) та торговельного капіталів.
2. Платон уперше застосував термін «економія».
3. Основною формою організації сільськогосподарського виробництва у Стародавньому Римі була рабовласницька вілла.
4. Економічний трактат «Артхашастра» – пам'ятка ідей Конфуція.
5. Відомий твір Святого Аврелія Августина мав назву «Сповідь».
6. В економічній літературі в розвитку меркантилізму як теорії й економічної політики розрізняють три історичних етапи.
7. Для раннього меркантилізму була характерною теорія активного грошового балансу та утвердження монетарної системи.
8. Для пізнього або зрілого меркантилізму стала характерною теорія активного балансу зовнішньої торгівлі та утвердження мануфактурної системи.
9. В основі концепцій раннього та пізнього меркантилізму є єдиний основний напрямок економічного розвитку країни, який полягає в тому, що єдиним справжнім багатством є сільське господарство.
10. У період розвитку пізнього меркантилізму як засіб для забезпечення більшого розвитку експорту активно розвивалася політика протекціонізму.
11. К. Маркс був представником німецької історичної школи.
12. Метод дослідження німецької альтернативної школи політичної економії – історичний.
13. Представники старої історичної школи – К. Бюхер, М. Вебер.
14. Засновником теорії граничної корисності – маржиналізму був Ф. Візер.
15. Маршалл А. представник маржиналізму на другому етапі у 90-ті рр. XIX ст.

Творче завдання

1. Порівняйте особливості економічних ідей Ксенофонта і Аристотеля і заповніть таблицю

Критерії	Ксенофонт	Аристотель
Предмет дослідження		
Метод дослідження		
Багатство суспільства та його джерела		
Економічна теорія		
Інші (доповніть список)		

2. Особливості класичної школи політекономії

Критерії	
Хронологічні рамки	
Етапи розвитку	
Представники	
Предмет і метод дослідження	
Пріоритетні принципи економічного аналізу	
Теорія вартості	
Теорія багатства та грошей	
Головний принцип економічної політики	
Принцип досягнення макроекономічної рівноваги	
Теорія економічного зростання	
Інші (доповніть список)	

3. Порівняльна характеристика економічних ідей А. Сміта та Д. Рікардо

Критерії	А. Сміт	Д. Рікардо
Етап класичної школи політекономії, до якого належав вчений		
Основна робота		
Предмет дослідження		
Метод дослідження		
Теорія вартості		
Теорія багатства і грошей		
Теорія ренти		
Теорія міжнародної торгівлі		
Інші (доповніть список)		

Установіть відповідність

1. Установіть відповідність між мислителем та країною, яку він аналізував:

1. Конфуцій	а) Рим
2. Ксенофонт	б) Китай
3. Хаммурапі	в) Вавилон

2. Установіть відповідність між мислителями та їх творами:

1. Ксенофонт	а) «Про сільське господарство»
2. Варрон	б) «Економікос»
3. Каутілья	в) «Артхашастра»

3. Установіть відповідність між представниками економічної думки Стародавньої Греції та їх основними роботами:

1. Ксенофонт а) «Закони», «Держава»;
2. Аристотель б) «Економікос», «Домострой»;
3. Платон в) «Никомахова етика» і «Політика».

4. Установіть відповідність між представниками меркантилізму та їх основними працями:

1. Т. Мен а) «Багатства Англії – у зовнішній торгівлі»
2. А. Монкретьєн б) «Трактат політичної економії»
3. Г. Скаруффі в) «Міркування про монету»

5. Установіть відповідність між етапами економічного розвитку та її представниками:

1. Ранній меркантилізм а) М. Фрідмен
2. Пізній меркантилізм б) А. Кольбер
3. Монетаризм в) Т. Мен

6. Установіть відповідність представників класичної школи політекономії та етапів, до яких вони належали:

1. А. Сміт а) Представник першого етапу класичної школи політекономії
2. Д. Рикардо б) Представник другого етапу класичної школи політекономії
3. У. Петті в) Представник третього етапу класичної школи політекономії

7. Установіть відповідність представників класичної школи політекономії та їх теорій:

1. Д. Рикардо а) Теорія відносних переваг
2. Ж. Сей б) Теорія абсолютних переваг
3. А. Сміт в) Теорія трьох факторів виробництва

8. Установіть відповідність представників класичної школи політекономії та їх основних робіт:

1. Дж. Мілль а) «Економічна таблиця»
2. Ф. Кене б) «Дослідження про природу та причини багатства народів»
3. А. Сміт в) «Основи політичної економії»

9. Установіть відповідність між сферою досліджень економічних концепцій та школами:

1. Меркантилізм. а) сфера виробництва
2. Класична школа політекономії б) сфера споживання
3. Маржиналізм в) сфера обігу, торгівлі

10. Установіть відповідність представників класичної школи політекономії та термінів, що стали методологічною основою їх досліджень:

1. П. Буагільбер а) «Економічна людина»
2. Ф. Кене б) «Ринкова ціна»
3. А. Сміт в) «Чистий продукт»

ТЕМА 4. ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ

4.1. Американський інституціоналізм.

4.2. Економічне вчення Дж. М. Кейнса.

4.3. Неолібералізм в Німеччині. Концепція соціально-ринкового господарства.

4.4. Неокласичне відолдження.

Література

1. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. / За ред. В.Д. Базилевича. 3-тє вид. випр. і доп. - К.: Знання, 2006. Ч. 1. 582 с. Ч. 2 575 с.
2. Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навч. посіб./ Н.М. Краус. К. : «Центр учбової літератури», 2014. 504с.
3. Горбачевська О.В., Хмелярчук М.І., Стасишин А.В. Історія економіки та економічної думки у логічних схемах: навч.посібник. К.: УБС НБУ, 2013. 526 с.
4. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б Решетняк. Х.: НТУ «ХПІ», 2010. 336 с.
5. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХст.: навч.посібн. / В.В. Козюк [та ін.]; за ред. В.В.Козюка, Л.А. Радіонової. К.: Знання, 2011. 582 с.

4.1. Американський інституціоналізм

В кінці ХІХ – початок ХХ ст. капіталізм вільної конкуренції переростає в монополістичну стадію. Відбувається концентрація виробництва і капіталу, а також здійснилась централізація банківського капіталу. В наслідок чого виникають гостри соціальні протиріччя. Це призвело до появи в економічній теорії нового напрямку, який нині прийнято називати **соціально інституціональним**, або просто **інституціоналізм**.

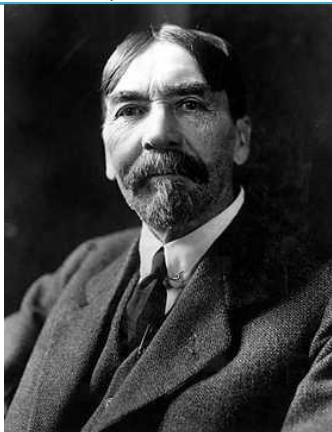
Інституціоналізм - це в певному сенсі альтернатива неокласичному напрямку економічної теорії. **Інституціоналістів** рушійною силою економіки, поряд з матеріальними факторами, вважають також духовні, моральні, правові та інші фактори, що розглядаються в історичному контексті. Іншими словами, інституціоналізм як предмет свого аналізу висуває як економічні, так і неекономічні проблеми соціально-економічного розвитку. При цьому об'єкти дослідження, інститути не поділяються на первинні або вторинні і не протиставляються один одному.

Інституціоналізм - пройшло в своєму розвитку два етапи:

- перший ,старий американський інституціоналізм – початок ХХ століття,
- неоінституціоналізм - друга половина ХХ століття. Найбільшого розвитку він досягає в 70-90-і роки ХХ століття.

Представники старого американського інституціоналізму (Т. Веблен, У.К. Мітчелл, Дж.М. Кларк, Дж. Коммонс) критикували концепцію раціонального економічного людини, на якій базувався класичний аналіз. Так, основоположник напрямку, **Торстейн Веблен** (основне добуток - *«Теорія*

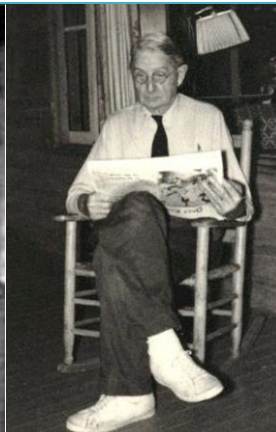
дозвільного класу», 1899) писав про різні інстинктах, управляючих поведінкою людини: інстинкті майстерності, батьківському почутті, інстинкті цікавості, інстинкті створити попит, агресивного суперництва і наслідування. В економічну теорію увійшов так званий *«Ефект демонстративного споживання»* (ефект Веблена) як психологічний фактор попиту.

Торстейн Бунде Веблен
(30 липня 1857 — 03 серпня 1929) — американський економіст, соціолог та публіцист.
Основоположник інституційного напрямку політичної економії. Викладав Корнельському, Чиказькому, Стенфордському університетам, а також в університеті штату Міссурі.

Веслі Клер Мітчелл
(5 серпня 1874 — 29 жовтня 1948 рр.) — американський економіст і статистик, представник Гарвардської школи.
Викладав у Колумбійському університеті.
Президент Економетричного товариства (1942 — 1943). Президент Американської економічної асоціації в 1924 р.

Джон Моріс Кларк
(30 листопада 1884, Нортгемптон — 27 червня 1963, Вестпорт) — американський економіст, доктор філософії, досліджував ефект акселератора

Джон Роджерс Коммонс
(13 жовтня 1862, Холландсберг, Огайо — 11 травня 1945, Форт-Лодердейл, Флорида) — американський економіст, викладач трудової історії в університеті Вісконсин-Медісон, один із основоположників інституційної економіки

На думку представників старого американського інституціоналізму, на дії людини впливають такі інституційні освіти, як держава, корпорації, профспілки, право, етика, інститут сім'ї та ін. **Джон Коммонс** писав про підпорядкованість індивідуальних дій колективним, що підривало один з основоположних принципів неокласики - принцип методологічного індивідуалізму, згідно з яким людина сама приймає рішення і керується власними егоїстичними устремліннями, ні на кого не озираючись. Виявилось, людина не така однозначна і незалежний в своїх діях.

Представники старого американського інституціоналізму ввели в економічну науку і саме поняття «інститути», яке в другій половині ХХ століття уточнили **неоінституціоналісти**. Під інститутами в сучасній економічній науці прийнято розуміти формальні і неформальні правила гри в суспільстві, що виступають в якості обмежувальних рамок чоловічок поведінки.

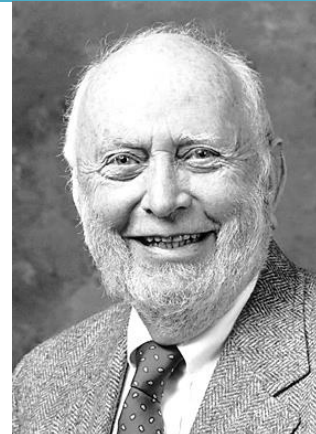
Неоінституціоналізм отримав найбільший розвиток в роботах американських економістів, лауреатів Нобелівської премії **Рональда Коуза** і **Дугласа Норта**. Представники неоінституціоналізму намагалися вже не стільки спростувати

неокласику, скільки уточнити її методологічні посилки, доповнити новими положеннями і здійснити синтез інституціоналізму і неокласики.

Рональд Гарі Коуз

(29 грудня 1910, Вілсден, Північно-Західний Лондон — 2 вересня 2013, Чикаго) — англо-американський економіст, Кліфтон Р. Масер Професор Емерітус з економіки у Правничій школі Чиказького університету. Лауреат Нобелівської премії з економіки 1991 року за «відкриття і роз'яснення значення вартості укладання угод та майнових прав для інституціональної структури економіки та її функціонування» (як революційний прорив у розумінні цієї структури охарактеризовано його наукові досягнення).

Дуглас Сесіл Норт

(5 листопада 1920, Кембридж, штат Массачусетс — 23 листопада 2015) — американський економіст. Лауреат Нобелівської премії з економіки 1993 р. «за відродження досліджень в галузі економічної історії, завдяки додатку до них економічної теорії та кількісних методів, що дозволяють пояснювати економічні та інституційні зміни» (разом з Робертом Фогелем).

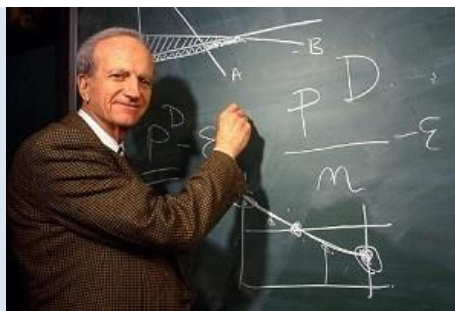
На місце принципу досконалої раціональності приходять принцип обмежених раціональності економічних суб'єктів, які мають неповною інформацією при прийнятті рішень, а їх ментальні і рахункові можності недосконалі. Крім того, один з основоположних принципів неокласики, *принцип методологічного індивідуалізму* (самостійності індивідуумів при прийнятті рішень), тепер поширюється на фірму і держава, які раніше розглядалися як єдиних неподільних суб'єктів. В теорії одного з основоположників неоінституціоналізму **Р. Коуза** фірма розглядається як мережа внутрішніх контрактів, вирішується проблема кордонів фірми і ринку. У *теорії суспільного вибору* Джеймса Б'юкенена держава також розглядається як сукупність наділених владою осіб, які керуються складною системою інтересів.

Джеймс Макгілл Б'юкенен

(3 жовтня 1919, Марфрісборо, штат Теннесі — 9 січня 2013) — американський економіст, лауреат Нобелівської премії (1986 р.) «за дослідження договірних і конституційних основ теорії прийняття економічних і політичних рішень». Один з засновників школи нової політичної економії.

Поширення граничного аналізу та методології неoinституціоналізму на дослідження інших сфер економічного життя (сімейних відносин, права, політики) породжує так званий «економічний імперіалізм». Його засновник, американський економіст **Гаррі Беккер**, показує, що злочинець, раціонально приймає рішення про вчинення протиправної дії, так само, як і звичайний економічний суб'єкт, порівнює граничні витрати і граничний дохід. Аналогічними розрахунками в дусі маржиналізму керується людина, що приймає рішення про вступ у шлюб.

Гері Стенлі Беккер

(2 грудня 1930 р. - 3 травня 2014 р.) – американський економіст.

Лауреат Нобелівської премії 1992 р. «За розповсюдження сфери мікроекономічного аналізу на цілий ряд аспектів людської поведінки і взаємодії, включаючи неринкову поведінку».

В рамках неoinституціоналізму з'являються нові теорії та концепції, які становлять кістяк навчання. Одна з них - **теорія прав власності** (автори: **Р. Коуз**, **А. Алчіан**, **Г. Демсец**). Інша - **теорія трансакційних витрат** (**Р. Коуз**, **О. Вільямсон**), тобто витрат ринкової взаємодії. Раніше розглядалися лише трансформаційні витрати, тобто витрати пов'язані з перетворенням благ, тільки вони і бралися до уваги при виробленні виробничих рішень. До трансакційних витрат *неoinституціоналісти* відносять витрати пошуку інформації, вимірювання атрибутів блага, ведення переговорів, укладення договорів, захисту прав власності і витрати опортуністичного поведінки. Вони доводять значимість характеристик прав власності та розміру трансакційних витрат для розміщення ресурсів, а, отже, для добробуту суспільства.

Армен Альберт Алчіан
(12 квітня 1914, м. Фресно, Каліфорнія, США — 19 лютого 2013, м. Лос-Анджелес) — американський економіст вірменського походження, один з творців економічної теорії прав власності, співавтор ефекту Алчіана-Аллена, був професором Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі.

Гарольд Демсец
(31 травня 1930 Чикаго — 4 січня 2019) — американський економіст, професор економіки Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі.

Олівер Вільямсон
(27 вересня 1932, С'юпріор, шт. Вісконсин — 21 травня 2020) — американський економіст, представник неoinституціоналізму. Лауреат Нобелівської премії з економіки 2009 року разом з Елінором Остром «За роботу з аналізу економічного управління». Олівер Вільямсон — один з відомих класичних інституціоналістів. Його роботи з теорії управління і внутрішньокорпоративних трансакцій стали основою безлічі практичних застосувань.

У неінституціоналізмі розвиваються також теорія контрактів і теорія організації. Частиною теорії контрактів є концепція економічного опортунізму, під яким розуміється ухилення економічних суб'єктів від явних або неявних умов контракту з використанням обману та навіть підступності. Формою предконтрактного опортунізму є «погіршує відбір» (adverse selection), який має місце на ринку товарів неоднорідної якості, а умовою його виникнення є наявність приватної інформації про характеристики блага.

У знаменитому прикладі з ринком «лимонів» (старих автомобілів) **Джордж Акерлоф** демонструє, як на ринку залишаються тільки автомобілі нижчої якості. Основна форма пітконтрактного опортунізму «моральний ризик» (moral hazard), під яким розуміється поведінка суб'єкта, засноване на довірі, а не на чіткій специфікації його прав і обов'язків. Його різновидом є «ухилення», або «ухиляння» (shirking). Інша форма постконтрактний опортунізму «вимагання», здійснюється у формі вимоги переділу надприбутку із застосуванням погрози вийти з кооперації, що пов'язано з великими втратами для всієї групи.

Джордж Акерлоф

(17 червня 1940, Нью-

Гейвен, Коннектикут, США) —

американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки (2001) «за аналіз ринків з несиметричною інформацією» разом з Джозефом

Стігліцем і Майклом Спенсом, засновник інформаційної економічної теорії. Крім того Акерлоф відомий своїми дослідженнями ринку праці і особливо неринкових зарплат, які формують нині основи новокейнсіанської школи макроекономіки.

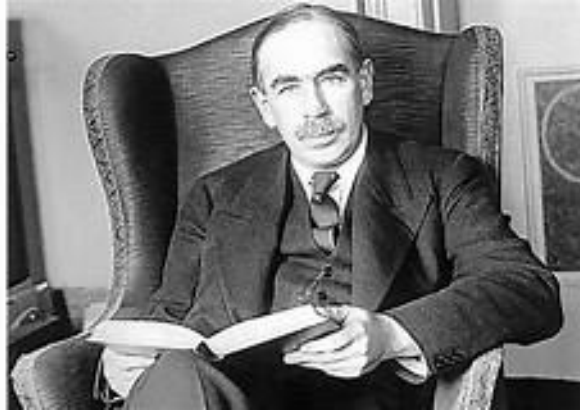
Умовою для «вимагання» є інвестиції в специфічні активи, що приносять квазіренту, яка, власне, і виступає предметом розподілу (О. Вільямсон).

Нарешті, Д. Норт створив теорію інституціональних змін і став одним з основоположників нової економічної історії.

4.2. Економічне вчення Дж. М. Кейнса.

Незважаючи на видиму завершеність і доведеність, неокласичний напрямок в кінці 20-х років ХХ століття виявилось в серйозному теоретичному кризі. Основні його положення стала спростовувати саме життя. У цей час більшість розвинених країн переживали жорстокий за всю історію людства криза перевиробництва, який в подальшому в деяких країнах (Німеччині, Іспанії, Італії) привів до влади націонал-соціалістів. У США ця криза отримав назву «великої депресії» (1929-1933). Незважаючи на всі запевнення ринково орієнтованих урядів, виявилось, що подолати кризу без жорстких заходів з боку держави неможливо. Здатність ринкової економіки до саморегулювання була поставлена під сумнів.

В цей час з'являється новий напрям економічної думки - **кейнсіанство**, засновником якого став професор англійської Кембриджа **Джон Мейнард Кейнс**.

Джон Мейнард Кейнс, 1-ий барон Кейнс

(5 червня 1883, Кембридж — 21 квітня 1946, маєток Тілтон, графство Сассекс) — був англійським економістом, чий ідеї фундаментально змінили теорію і практику макроекономіки та економічну політику багатьох урядів.

Навчався у засновника Кембриджської школи економічної думки А. Маршалла.

Але, всупереч очікуванням, не став його спадкоємцем і ледь не затьмарив славу свого вчителя.

Своєрідне осмислення наслідків найтривалішого і важкої економічної кризи 1929-1933 рр. відбилося в положеннях виданої Дж. М. Кейнсом в Лондоні своєю книгу під назвою «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936).

Цей твір приніс йому широку популярність і визнання, оскільки вже в 30-і роки послужило теоретико-методологічною базою програм стабілізації економіки на рівні урядів у ряді держав Європи та США.

А сам автор книги був радником у складі уряду Великобританії і розробив багато практичні рекомендації в області економічної політики. За всю парламентську історію Великобританії Дж. М. Кейнс став першим серед вчених-економістів, хто був удостоєний англійською королевою титулу лорда, що дає йому право участі в якості пера в засіданнях верхньої палати парламенту в Лондоні.

У числі його публікацій: «Трактат про ймовірність» (1921), «Трактат про грошову реформу» (1923), «Економічні наслідки містера Черчілля» (1925), «Кінець вільного підприємництва» (1926), «Трактат про гроші» (1930) і деякі інші.

«**Загальна теорія**» Дж.М. Кейнса стала поворотним пунктом в економічній науці ХХ ст. і багато в чому визначає економічну політику країн і в даний час. Її головна нова ідея полягає в тому, що система ринкових економічних відносин аж ніяк не є досконалою і саморегулювальною і що максимально можливу зайнятість і економічне зростання може забезпечити лише активне втручання держави в економіку.

Новаторство економічного вчення Кейнса в методологічному плані проявилось, *по-перше*, у перевазі макроекономічного аналізу мікроекономічному підходу, які зробили його основоположником макроекономіки як самостійного розділу економічної теорії, і, *по-друге*, в обґрунтуванні (виходячи з якогось «Психологічного закону») концепції про так званому ефективному попиті, тобто потенційно можливий і стимулюється державою попиті.

Спираючись на власну, «революційну» на ті часи методологію дослідження, Кейнс на відміну від своїх попередників говорив про необхідність недопущення за допомогою держави урізання заробітної плати як основної умови ліквідації безробіття, а також про те, що споживання зважаючи психологічно обумовленої схильності людини до заощадження зростає набагато повільніше доходів.

За Кейнсом, психологічна схильність людини зберігати певну частину доходу стримує збільшення доходу через скорочення обсягу капіталовкладень, від яких залежить перманентне отримання доходу.

У методології дослідження Кейнса враховується важливий вплив на економічне зростання і неекономічні чинники: держави (стимулюючого споживчий попит на засоби виробництва і нові інвестиції) і психології людей (яка зумовлює ступінь усвідомлених взаємин господарюючих суб'єктів).

Кейнс заперечував вплив меркантилістів на створену ним концепцію державного регулювання економічних процесів. Загальні з ними судження очевидні:

- в прагненні збільшення маси грошей в країні (як засіб їх здешевлення і відповідно зниження ставок позичкового відсотка і заохочення інвестицій у виробництво);

- у схваленні зростання цін (як спосіб, що стимулює розширення торгівлі і виробництва);

- у визнанні того, що нестача грошей спричиняє безробіття;

- в розумінні національного (державного) характеру економічної політики.

У його вченні чітко простежується думка про недоцільність надмірної ощадливості і накопичення і, навпаки, можливу користь всебічного витрачання коштів, оскільки, як вважав учений, в першому випадку кошти, швидше за все, придбають неефективну ліквідну (грошову) форму, а в другому - можуть бути спрямовані на збільшення попиту і зайнятості. Він також різко і аргументовано критикує тих економістів, які дотримуються догматичних постулатів «*закону ринків*» Ж. Б. Сея та інших суто «економічним» законам, називаючи їх представниками «класичної школи».

Кейнс робить контрвисновок: *«Психологія суспільства така, що з ростом сукупного реального доходу збільшується і сукупне споживання, проте не в такій же мірі, в якій росте дохід»*. Для виявлення причин неповної зайнятості та неповної реалізації, нерівноважності економіки, а також для обґрунтування методів її зовнішнього (державного) регулювання «*психологія суспільства*» має не менш важливе значення, ніж «*закони економіки*».

Тим часом нарощування інвестицій і зумовлений цим ріст національного доходу і зайнятості населення може розглядатися як доцільний економічний ефект. Останній, який отримав в економічній літературі назву **ефекту мультиплікатора**, означає, що *«збільшення інвестицій призводить до збільшення національного доходу суспільства, причому на величину більшу, ніж первісний ріст інвестицій»*.

Дж. М. Кейнс назвав його *«мультиплікатором інвестицій»*, який характеризує положення про те, що *«коли відбувається приріст загальної суми інвестицій, то дохід збільшується на суму, яка в n разів перевершує приріст інвестицій»*. Причина такого становища полягає в «*психологічному законі*», в силу якого «в міру того, як реальний дохід зростає, суспільство бажає споживати постійно зменшується його частина».

Далі він приходить до висновку про те, що «принцип мультиплікатора дозволяє дати спільну відповідь на питання про те, яким чином коливання інвестицій, що становлять відносно невелику частку національного доходу, здатні викликати такі коливання сукупної зайнятості та доходу, які характеризуються набагато більшою амплітудою».

Підсумком свого дослідження Кейнс вважав створення теорії, яка «вказує на життєву необхідність створення централізованого контролю в питаннях, які нині в основному надані приватної ініціативи ... Держава повинна буде надавати своє керівне вплив на схильність до споживання частково шляхом відповідної системи податків, частково фіксуванням норми відсотка і, можливо, іншими способами », бо «саме у визначенні обсягу зайнятості, а не в розподілі праці тих, хто вже працює, існуюча система виявилася непридатною». Але все ж залишаються широкі можливості для прояву приватної ініціативи і відповідальності ».

Ефективність регулювання державою економічних процесів, згідно Кейнсу, залежить від вишукування коштів (державні інвестиції, досягнення) по повній зайнятості населення, зниження і фіксування норми відсотка. Він при цьому вважав, що державні інвестиції в разі їх нестачі повинні гарантуватися випуском додаткових грошей, а можливий дефіцит бюджету буде запобігати зростанням зайнятості та падінням норми відсотка. Інакше кажучи, чим нижче норма позичкового відсотка, тим вище стимули до інвестицій, до зростання рівня інвестиційного попиту, що в свою чергу розширює межі зайнятості, веде до подолання безробіття. При цьому вихідним для себе він вважав таке положення про кількісної теорії грошей, відповідно до якого в реальній дійсності «замість постійних цін при наявності невикористаних ресурсів і цін, що ростуть пропорційне кількості грошей в умовах повного використання ресурсів, ми практично маємо ціни, поступово зростаючі по міру збільшення зайнятості чинників».

Для Кейнса повна зайнятість залежить від правильного співвідношення процентної ставки і заробітної плати і може бути досягнута швидше шляхом зниження першої, ніж скорочення другий. Фундаментальна причина безробіття у Кейнса полягає в тому, що ставка відсотка в довгостроковій перспективі залишається занадто високою.

Дж. М. Кейнс дійшов твердження, що для успішного функціонування ринкової системи необхідним є державне регулювання інвестиційного процесу. В теорії Кейнса встановлено обумовленість недостатнього рівня ефективного попиту та його основних структурних складових.

Вирішення проблеми ефективного попиту Дж. М. Кейнс розглядав як найважливіший шлях подолання економічної кризи, розширення виробництва, зростання національного доходу та вирішення проблем зайнятості. Н цьому базується зміст макроекономічної моделі Кейнса (таблиця 4.1).

**Таблиця 4.1. Механізм функціонування макроекономічної моделі
Дж. М. Кейнса**

МАКРОЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ДЖ.М. КЕЙНСА	
Державне регулювання ринкової економіки	
Бюджетна політика	Регулювання державних видатків (збільшення) і податків (зниження)
Кредитно-грошова політика	Регулювання норми процента (фіксація, зниження)
Стимулювання сукупного попиту	
Стимулювання споживчого попиту (С)	Стимулювання інвестиційного попиту (І)
-Збільшення схильності до споживання. -Збільшення схильності до заощадження.	-Відмова від переваги ліквідності -Відносне підвищення граничної ефективності капіталу. -Збільшення схильності до інвестування. -Дія мультиплікаційного процесу (ΔI)
Досягнення макроекономічної рівноваги за умов зростання ефективного попиту ($AD + \Delta AD = AS$)	
Розширення обсягу національного виробництва ($\Delta ВВП$)	
Ліквідація циклічного безробіття, досягнення повної зайнятості	
Вихід економіки зі стану кризи	

Ідеї Кейнса знайшли застосування в економічній програмі американського Президента **Франкліна Рузвельта**, завдяки чому економіка США змогла вийти з «великої депресії» і зберегти риси ринкової економіки. В інших країнах, як ми з'ясували, справа йшла зовсім по-іншому. Після Другої світової війни теоретична концепція та практичні рекомендації Кейнса були керівництвом до дії урядів провідних розвинених країн. Еволюція кейнсіанського напрямку подано в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2. Основні етапи еволюції кейнсіанського напрямку

30 ті- 40 – ві рр. ХХ ст.	Генезис кейнсіанства: виникнення теорії Кейнса та започаткування схожих наукових розробок а галузі макроекономічної теорії
50-70- ті рр. ХХ ст.	Формування і розвиток некейнсіанства: його теоретичне розгалуження, перетворення ортодоксального кейнсіанства у провідний напрям світової економічної науки та домінуючу теоретичну основу державного регулювання ринкової економіки
Середина 70–х – початок 80-х рр. ХХ ст.	Криза теорії та політики ортодоксального кейнсіанства, втрата теоретичного лідерства, перехід в опозицію до неокласики
80-ті рр. ХХ ст. - сучасність	Подальша еволюція кейнсіанства: диференціація течій, розмежування з ортодоксією новітніх модернізованих течій – посткейнсіанства та нового кейнсіанства

Найвищої результативності кейнсіанська макроекономічна політика досягла в 60-ті рр. ХХ ст. До початку 70- х рр. вона давала в цілому стійкі позитивні результати в межах тих економічних умов, для яких була розроблена. Завдяки їй економічний стан в розвинутих країнах світу з ринковою економікою відзначився в цей період найбільшою стабільністю, а у США з початку 60-х рр. впродовж наступних восьми років спостерігалось безперервне економічне зростання.

Проте серйозним недоліком теорії було ігнорування процесів, що відбуваються у грошовій сфері, а також проблеми ціноутворення. Збої кейнсіанського регулювання виявилися у середині 70-х рр., коли світова ринкова економіка зазнала глибоких циклічних коливань, структурних криз та проблем стагфляції.

4.3. Неолібералізм у Німеччині. Концепція соціально-ринкового-господарства.

Неолібералізм виник майже одночасно з кейнсіанством в 30-і рр. як самостійна система поглядів на проблему державного регулювання економіки.

Неоліберальна концепція і в теоретичних розробках і в практичному застосуванні ґрунтується на ідеї пріоритету умов для необмеженої вільної конкуренції не всупереч, а завдяки певному втручанню держави в економічні процеси.

Якщо кейнсіанство за початкове вважає здійснення заходів активного державного втручання в економіку, *то неолібералізм - щодо пасивного державного регулювання.* За кейнсіанським моделям перевага віддається сукупності державних заходів щодо інвестування різних сфер економіки, розширенню обсягів урядових замовлень, закупівель, посилення податкової політики. Їх крайній прояв приводить, як очевидно з економічної історії, до дефіциту державного бюджету та інфляції.

Неоліберали виступають за лібералізацію економіки, використання принципів вільного ціноутворення, провідну роль в економіці приватної власності і недержавних господарських структур, бачу чи роль регулювання економіки державою в його функціях «нічного сторожа» або «спортивного судді»

Представники неоліберальної концепції державного регулювання економіки, пам'ятаючи напуття Л. Ерхарда - «конкуренція скрізь, де можливо, регулювання - там, де необхідно», - довели правомірність обмеженої державної участі в економічних процесах і більшого його сприяння вільному і стабільному функціонуванню підприємців умова усунення нерівновагі в економіці.

Уже в 30-і рр. для протидії кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки, що обмежує систему вільної конкуренції, в ряді країн були створені неоліберальні центри з вироблення альтернативних заходів державного втручання в економіку, які (заходи) сприяли б відродженню і практичному втіленню ідей економічного лібералізму. Найбільш крупні центри неолібералізму в Німеччині, США та Англії отримали назву відповідно:

- **Фрайбургської школи** (її лідери - *В. Ойкен, В. Ренке, А. Рюстов, Л. Ерхард та ін.*);

Вальтер Ойкен
(17 січня 1891, Йена — 20 березня 1950, Лондон) — німецький економіст, представник Фрайбургської школи неолібералізму. Видавець щорічника *ORDO*.

Вільгельм Ренке
(10.10.1899, Швармштедт, Німеччина - 12.2.1966, Женева), швейцарський економіст.
Один з творців теорії «соціального ринкового господарства». Велику увагу приділяв питанням міжнародних економічних і валютно-кредитних відносин, а також кон'юнктури та економічних криз.

Александр Рюстов
(8 апреля 1885, Висбаден — 30 люля 1963, Хайдельберг) —
німецький економіст, соціолог, историк, один из ведуицих теоретиков социально-ориентированной рыночной экономики и ордолиберализма. Автор термина «неолиберализм».

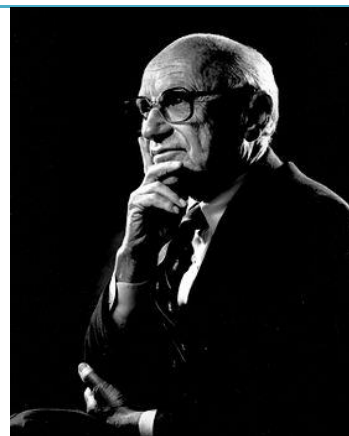

Людвіг Ерхард
(4 лютого 1897 — 5 травня 1977) — міністр економіки в уряді Конрада Аденауера та його наступник на посту федерального канцлера (1963–1966), християнський демократ (ХДС). Після розпаду коаліції уступив місце ширшій коаліції на чолі з Куртом Кісінгером.

- Чиказької шкоди, яку також називають «монетарною школою» (її лідери - Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.);

Людвіг фон Мізес
(29 вересня 1881, Львів, Австро-Угорщина — 10 жовтня 1973, Нью-Йорк, США) — австрійський економіст, основоположник неолібералізму, засновник австрійської школи економіки. Послідовний критик економічної бази соціалізму, глибокий аналіз культури ринкових відносин якого став основою класичної ліберальної перспективи політичної економії та правової держави.

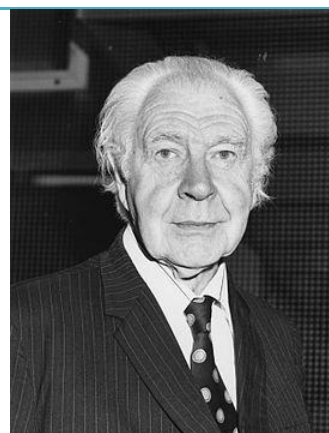
Мілтон Фрідман
(31 липня 1912, Нью-Йорк — 16 листопада 2006, Сан-Франциско) — американський економіст, який у 1976 році став лауреатом премії з економічних наук на честь Альфреда Нобеля за досягнення у дослідженні споживчого аналізу, розробці грошово-кредитної теорії та демонстрації складності стабілізаційної політики.

- Лондонської школи (її лідери - Ф. Гаєк, Л. Роббінс та ін.).

Фрідріх-Август фон Гаєк

(8 травня 1899, Відень — 23 березня 1992, Фрайбург) — австрійський економіст та представник Австрійської школи економіки, послідовний захисник ідеалів економічної свободи, опонент Джона Мейнарда Кейнса, переконаний критик соціалізму, лауреат Нобелівської премії з економіки 1974 р.

Ліонель Чарльз Роббінс, барон Роббінс

(22 листопада 1898, м. Мідлсекс, Велика Британія — 15 травня 1984, Лондон) — британський економіст, був видатним діячем економічного факультету Лондонської школи економіки. Він відомий своїм керівництвом на LSE[прояснити] а також запропонованим визначенням економіки.

Передуючи короткій характеристиці особливостей шкіл неоліберальних ідей різних країн, слід зазначити, що представники неоліберального руху ще на початку 30-х рр. намагалися виробити єдину науково-практичну платформу. Спільні в даному зв'язку принципи неолібералізму були продекларовані в міжнародному масштабі в 1938 році на конференції в Парижі. Цей форум неолібералів нині називають також «колоквіумом Ліппмана» через співзвучність схвалених на конференції принципів неолібералізму з положеннями виданої в тому ж році американським економістом А. Уолтером Ліппманом книги під назвою «Вільне місто».

Суть схвалених в Парижі спільних принципів неоліберального руху зводилася до проголошення необхідності державного сприяння в поверненні правил вільної конкуренції і забезпеченні їх виконання всіма господарюючими суб'єктами. Умова пріоритету приватної власності, свободи операції і вільних ринків могло бути переглянута діями держави лише в екстремальних випадках (війна, стихійне лихо, катастрофа тощо)

Концепція соціального ринкового господарства.

Що таке «ордолібералізм»? Після другої світової війни ідеологія неолібералізму знайшла спільне практичне застосування спочатку в Західній Німеччині (ФРН). Тут починаючи з 1948 р ці ідеї набули статусу державної доктрини уряду Аденауера - Ерхарда. Видатні німецькі теоретики неолібералізму **В. Ренке, А. Рюстов** і інші очолили критику будь-якого прояву монополізму радий: свободи і гуманізму. В.Ойкен та його послідовники у Фрайбурзького університету з того ж 1948 почалися випуск щорічник «Ордо», який зіграв роль теоретичної трибуни неолібералізму всіх країн. Саме слово «Ордо», обране В. Ойкеном, перетворилося в збірне поняття, яке символізує «природний лад вільного ринкового господарства». Західнонімецька доктрина неолібералізму під впливом «школи Ойкена» почала навіть іменуватися «ордолибералізмом».

Сутність «соціального ринкового господарства»

Теоретикам неолібералізму ФРН належить ідея поєднання принципу «свободи ринку» і справедливого розподілу за принципом «соціального вирівнювання». Вперше її концептуально виклав **А. Мюллер-Армак** в своїй книзі *«Господарське управління і ринкове господарство»* (1947), в якій також вперше використовував термін **«Соціальне ринкове господарство»**.

Альфред Мюллер-Армак

(28 червня 1901—Кельн, 16 березня 1978) —
німецький економіст і політик.

Професор економіки університету
Мюнстера і Кельнського університету.

Мюллер-Армак увів у науковий обіг термін «соціально-ринкова економіка» в 1946. Альфред Мюллер-Армак — один з ключових діячів Кельнської школи економістів. Після 1952 р. працював у міністерстві економіки.

Розробки в цьому напрямку були продовжені В. Репке, Л. Ерхардом, В. Ойкеном і ін. Причому про створення моделі «соціального ринкового господарства» як головне завдання економічної політики країни було заявлено самим канцлером ФРН К. Аденауером в передмові до книги В. Ріпці *«правильна німецька економічна політика?»* (1950).

За влучним висловом В.Репке «соціальне ринкове господарство» - це шлях до **«Економічного гуманізму»**. У своїй книзі *«Гуманне суспільство»* він писав, що цей тип господарства протиставляє колективізму персоналізм, концентрації влади - свободу, централізму - децентралізм, організації - мимовільність і т.д.

Солідарності з думкою В.Репке, Л. Ерхард на з'їзді християнсько-демократичного союзу (ХДС) в 1957 р стверджував про початок другого етапу у ФРН «соціального ринкового господарства». Трохи пізніше в одній зі своїх публікацій початку 60-х рр. Л. Ерхард підкреслював, що саме «вільне змагання є насамперед основним елементом соціального ринкового господарства». А на черговому партійному з'їзді ХДС в 1965 р Л. Ерхард заявив про завершення у ФРН програми створення «соціального ринкового господарства», що перетворила цю країну в «оформлене суспільство».

Доктрина «сформованого суспільства», на думку Л. Ерхарда і його однодумців, - це пошук кращого «природного економічного порядку», який можливо досягти через створення «соціального ринкового господарства». У ній категорично заперечуються марксистські ідеї про п'ять форм (типах) суспільного ладу і виробничих відносин і про антагонізм класів. Вона заснована на положенні В. Ойкена про те, що людському суспільству притаманні тільки два типи економіки: **«Централізована керована»** (тоталітаризм) і **«мінова економіка»** (за іншою термінологією - «вільне, відкрите господарство»), а також на ідеї про поєднання цих типів економіки з переважанням ознак одного з них в конкретних історичних умовах.

В.Ойкен про типах «економічних систем» Вальтер Ойкен (1891 -1950) у своїй витримала дев'ять видань книзі «Підстави національної економії» (1947) здійснив фундаментальне опрацювання проблематики типології основних форм ринкової організації економіки. У розділі цієї книги «Економічні системи» їм доводиться природне співіснування в одних і тих же суспільствах двох ідеальних, як він вважає, типів економіки: мінової і централізовано керованої. Він пише: «Система» централізовано керованої економіки »характеризується тим, що все повсякденне економічне життя суспільства регулюється планами, що виходять із одного центру. Якщо ж економіка суспільства складається з двох і більше окремих господарств, кожне з яких становить і проводить в життя особисті плани, то це - система «мінової економіки».

Далі В. Ойкен уточнює, що «в історичній реальності» елементи обох цих систем «в більшості випадків переплітаються» і що система «немінової економіки ... існувала і існує в двох формах: як«проста централізована керована економіка»(відособлене господарство) або як «централізовано - адміністративна економіка », Причому елементи обох форм немінової (централізованою керованою) економіки, пише він,« мали місце не тільки в деяких країнах і в окремі часи, .наприклад, в езуїтській громаді Парагваю, або в державі інків, або в Росії 40-х років нашого століття. Вони зустрічалися всюди і у всі часи. Іноді вони домінували, інколи лише доповнювали загальну картину, але завжди виступали в з'єднанні з елементами мінової економіки ».

Разом з тим, за Ойкену, «дві згадані форми реалізуються, а трьох формах», кожен з яких він характеризує так:

а) «тотальна централізована керована економіка» (обмін взагалі не допускається; виробництво, розподіл і споживання продуктів «до останньої дрібниці» здійснюється за вказівками і наказами центрального керівництва);

б) «Централізована керована економіка з вільним обміном предметами споживання» (обмін здійснюється також за наявності центральної інстанції, яка визначає «спосіб використання продуктивних сил, тимчасову структуру виробничого процесу, спосіб розподілу продуктів». Але на відміну від першого варіанту споживачі можуть тут вносити корективи в розподіл предметів споживання шляхом обміну»);

в) «централізована керована економіка з вільним споживчим вибором» (споживчий вибір благ вільний, але, як правило, з тих, які намічає для виробництва «центральна інстанція»).

Роль держави в «соціальному ринковому господарстві» Усвідомлюючи неможливість автоматичного функціонування «вільного ринкового господарства», В. Репке і Л. Ерхард визнавали необхідним протиставити будь-якого прояву анархії виробництва відповідні заходи державного втручання, які забезпечували б «синтез між вільним і соціально обов'язковим суспільним ладом». Роль держави, згідно образної ілюстрації Ріпці-Ерхарда, порівнюється з положенням судді (арбітра) на футбольному полі, який строго спостерігає за діями футбольних команд відповідно до певних правил, але не має права безпосередньо брати участь в грі. Іншими словами, держава для підтримки умов існування «соціального ринкового

господарства» як «ідеального типу» вільного ринкового господарства має стежити за дотриманням «правил» вільної конкуренції («чесної гри»), контролювати умови ціноутворення і припиняти спроби встановлення монопольних цін, гарантувати охорону і пріоритетне значення приватної власності в товарно-грошовому господарстві без монополій.

У 60-70-і рр. концепція неолібералів про створення і функціонування моделі «Соціального ринкового господарства» багато в чому була співзвучна виниклій в той період моделі інституціоналістів про «суспільство загального благоденства», оскільки і в тій, і іншій відкидаються положення про експлуатацію людини людиною і класовий антагонізм. Обидві моделі, крім того, гуртуються на ідеї активної соціальної функції держави щодо забезпечення всім, громадянам рівних прав і рівних можливостей в отриманні соціальних послуг та підвищення їх добробуту. При цьому під зовнішнім проявом «загального благоденства» були, звичайно, на увазі не тільки зростання числа акціонерів у різних верствах суспільства, а й збільшена стабільність всіх суспільних інститутів, впевненість значної частини трудящих в завтрашньому дні і т.д.

4.4. Неокласичне відродження.

70-80-і роки ХХ століття ознаменували криза кейнсіанства. Розширення державного втручання в економіку, в тому числі у формі прямого збільшення державної власності, призвело до зниження ефективності господарювання, загострення проблеми дефіциту бюджету та інфляції. Це збіглося з періодом так званих стагфляційних криз в США і Західній Європі, приводом до яких послужило підвищення цін на нафту країнами ОПЕК (міжнародної корпорації експортерів нафти).

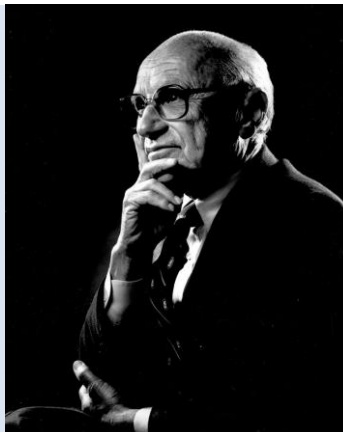
Стагфляція означає поєднання спаду виробництва та інфляції (зростання цін). Два негативних явища раніше не супроводжували один одного. До того ж, відповідно до кейнсіанської концепції, вони вимагали протилежних заходів державного регулювання. Боротьба зі спадом, за Кейнсом, має проводитися шляхом штучного стимулювання попиту, головним чином, за допомогою зростання бюджетних витрат, а також збільшення пропозиції грошей. Все це могло привести до подальшого загострення фінансових проблем: зростання дефіциту держбюджету і посилення інфляції. Боротьба з інфляцією, навпаки, вимагала скорочення державних витрат і посилення кредитно грошового регулювання.

У цей час все голосніше звучить гасло: «Назад до Сміта!». Починається неокласичний відродження. Відбувається повернення до ідей лібералізму, обґрунтовується необхідність зменшення активності держави в економіці і вироблення стандартів державної політики, замість кейнсіанської концепції дискретного регулювання. Неокласичний напрям розвивається не тільки вглиб (розробляються нові теорії та концепції), але і вшир: в його рамках з'являються нові самостійні школи. Перш за все, нові класики намагаються створити власну макроекономіку, альтернативну кейнсіанській.

Одним з нових відгалужень в даний час, є **монетаризм**.

Засновник монетаризму - професор Чиказького університету **Мілтон Фрідман** (Головним твором М. Фрідмана, написаним спільно з Анною Шварц, є «*Грошова історія Сполучених Штатів Америки: 1867 - 1960 рр.*»), Де автори спробували довести грошове походження «великої депресії» 1929-1932-х років. Назва цієї школи походить від англійського «money» - «гроші».

Основна теза М. Фрідмана, «тільки гроші мають значення», слід інтерпретувати так: розмір грошової маси визначає рівень цін в країні і значення інших номінальних (мають грошовий вираз) змінних, наприклад, номінальної процентної ставки. Але він зовсім не означає, що за допомогою грошово-кредитної політики можна впливати на реальну економіку - рівень виробництва і зайнятості.

Мілтон Фрідман

(31 липня 1912, Нью-Йорк — 16 листопада 2006, Сан-Франциско) — американський економіст, який у 1976 році став лауреатом премії з економічних наук на честь Альфреда Нобеля за досягнення у дослідженні споживчого аналізу, розробці грошово-кредитної теорії та демонстрації складності стабілізаційної політики.

Економіка, на думку Фрідмана, завжди функціонує в стані повної зайнятості і не має резервів зростання. Правда, він вважав, що за допомогою грошово-кредитної політики економічних суб'єктів можна на час ввести оману. Макроекономічний шок вони через незнання візьмуть за сприятливу кон'юнктуру на їх мікроекономічних ринках, збільшать випуск продукції і зайнятість. Однак з часом, зіткнувшись із зростанням цін на контактних ринках, в першу чергу, ринках факторів виробництва, вони зрозуміють, що помилялися. Відбудеться переоцінка цінностей і відновлення «status quo»: виробництво і зайнятість повернуться до колишнього рівня, а ціни зростуть пропорційно збільшенню грошової маси. Теоретична схема М. Фрідмана базувалася на «трьох китах»: *теорії природного рівня безробіття, концепції адаптивних очікувань і концепції нейтральності грошей* («грошової вуалі»).

Визнаючи виключно важливим розробку стандартів кредитно грошового регулювання, М. Фрідман запропонував так зване «*грошове правило*» («правило Фрідмана»), згідно з яким *держави повинні збільшувати грошову масу, орієнтуючись на згладжений довгострокове зростання реального валового національного продукту, тобто, по його підрахунками, на 3-4% в рік.*

Збільшення грошової маси понад цього, на думку Фрідмана, призводить до інфляції, в той час як Кейнс вважав, що гроші здатні стимулювати ділову активність і викликати зростання виробництва. М. Фрідман виступив противником активної, тобто змінюється в залежності від стадії циклу, кредитно-грошової політики, яку пропонували кейнсіанці. Він доводив, що між вживанням відповідних заходів і їх ефектом існує лаг (проміжок) часу, тому ці дії можуть виявитися не тільки несвоєчасними, а й небезпечними і часто самі провокують економічний цикл.

Теоретична концепція монетаризму була покладена в кінці 70-х - 80-і роки в основу економічної політики Президента США Р. Рейгана і Прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер.

Інший школою, що розвивається в рамках неокласичного напрямку, є школа «економіки пропозиції» (supply-side economics) Засновник школи - **А. Лаффер**. На відміну від послідовників Кейнса, її представники вважають, що збільшити виробництво можна не шляхом стимулювання попиту, а за допомогою стимулювання самого пропозиції, в першу чергу, за допомогою зниження податків. Оптимізація податків: встановлення обґрунтованої ставки оподаткування та ефективної структури податків, - дозволяє одночасно вирішити дві проблеми: досягти максимальних темпів економічного зростання і знизити рівень інфляції в країні.

Артур Бец Лаффер

(14 серпня 1940, Янгстаун, Огайо) — американський економіст, один із засновників теорії пропозиції. Побудував криву Лаффера, яка показує, що за певних обставин, зниження податків може призвести до збільшення податкових надходжень. Навчався в Єльському університеті, доктор філософії Стенфордського університету. Професор Університету Південної Кароліни і Університету Чикаго.

Високі податки, на думку представників школи «**економіки пропозиції**», підривають стимули підприємницької діяльності, зменшують можливості інвестування, призводять до зростання витрат і цін. Крім того, в умовах браку власних ресурсів для розвитку підприємці змушені збільшувати попит на кредит, що призводить до зростання процентної ставки і також сприяє зниженню інвестиційної активності, подорожчання виробництва.

Оподаткування доходів від заощаджень (відсотків, дивідендів) змінює переваги людей на користь збільшення споживання і скорочення заощадження. А висока ставка податку на заробітну плату змінює переваги людей на користь збільшення дозвілля і скорочення пропозиції праці. Так обґрунтовується ефективність податків як інструментів впливу на сукупну пропозицію товарів і послуг.

Лаффер запропонував одну з перших моделей оптимізації оподаткування, представлену у вигляді «**кривої Лаффера**» (рис. 4.1). «Крива Лаффера» показує залежність податкових надходжень в казну від величини податкової ставки (в% до

чистого доходу). Крива складається з двох відрізків. На першому відрізку підвищення податкової ставки призводить до збільшення податкової суми, що надходить до бюджету, на другому - до її зниження. Ця зворотна залежність пояснюється двома причинами. *По-перше*, при високому оподаткуванні в дію вступає така сила, як прагнення збігти податків, «піти в тінь». *По-друге*, на цьому «поганому» ділянці податкова ставка зростає в меншій мірі, ніж звужується база оподаткування по причині спаду виробництва.

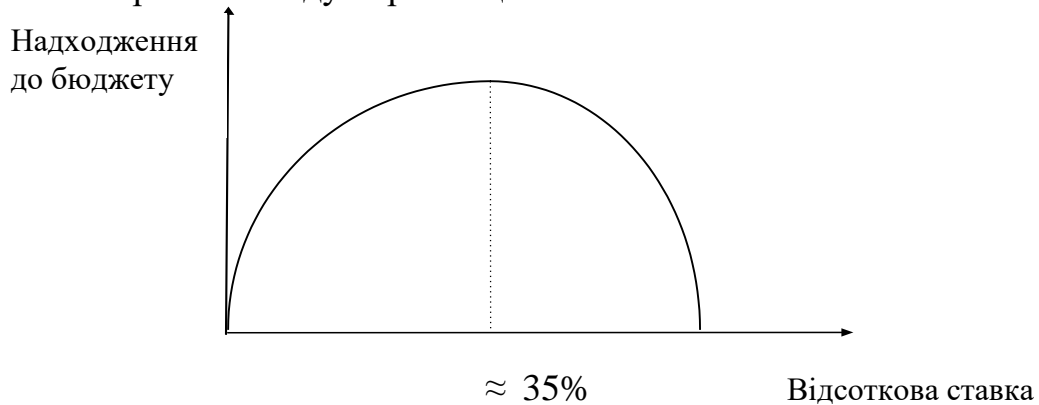

Рис. 4.1. Крива Лаффера

За розрахунками А. Лаффера, оптимальною ставкою оподаткування, забезпечувати максимум бюджетних надходжень в довгостроковому періоді, являється 35% від чистого доходу. При цьому економіка функціонує в стані повної зайнятості і досягає потенціалу економічного зростання.

Пропозиції Лаффера по зниженню податків були частиною програми виходу з стагфляційного кризи Р. Рейгана, де вони поєднувалися із заходами монетаристської спрямованості.

Третім сучасним відгалуженням неокласичного напрямку і найбільш ортодоксальним варіантом монетаризму є нова класична макроекономіка, більш відома як **теорія раціональних очікувань**. Її представники (*Роберт Лукас, Томас Сарджент*) заперечують позитивний вплив дискретної економічної політики на поведінку господарюючих суб'єктів не тільки в довгостроковому, а й в короткостроковому періоді.

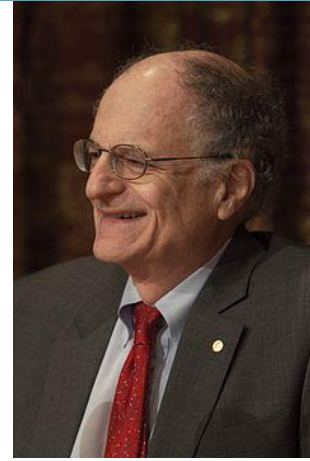
На їхню думку, сучасне суспільство досить інформоване і високо інтелектуальної. Володіючи накопиченим практичним досвідом, люди здатні не тільки передбачити заходи економічної політики, а й передбачити їх наслідки. Крім того, вони не просто мають адаптаційним механізмом, а й використовують його з деяким випередженням. На противагу монетаристської концепції адаптивних очікувань, представники нової класичної макроекономіки розробили концепцію раціональних очікувань. Раціональні економічні суб'єкти своїми діями зводять нанівець реальний ефект будь-якої активної економічної політики. Спроби стимулювати виробництво за допомогою зростання грошової маси або збільшення бюджетних витрат, на переконання представників школи, призводять лише до зростання загального рівня цін.

Роберт Емерсон Лукас

(15 вересня 1937, Якіма, Вашингтон) —

американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки (1995), професор Чиказького університету, став засновником політекономічної школи, котра поставила в 70-х рр. під сумнів справедливість багатьох положень як кейнсіанської, так і монетаристської доктрин. Цей напрямок відомий під назвою « нової класичної школи еконо-мікс ». Він заперечував будь-які форми державного втручання в економіку і базувався на суб'єктивістському підході до аналізу економічних явищ.

Томас Джон Сарджент

(19 липня 1943, Пасадена, Каліфорнія) —

американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки за 2011 рік (спільно з Крістофером Альбертом Сімсом «за емпіричне дослідження причинно-наслідкових зв'язків в макроекономіці»). Бакалавр Каліфорнійського університету в Берклі (1964); доктор філософії Гарвардського університету (1968). Викладав в Пенсільванському (1970–1971), Міннесотському (1971–1987), Чиказькому (1991–1998), Стенфордському (1998–2002), Принстонському (2009-досьогодні, не постійно) і Нью-Йоркському (з 2002) університетах. Лауреат премії Неммерса (1996). Президент Товариства економічної динаміки (1989–1992), Економетричного товариства (2005) та Американської економічної асоціації (2007).

Визнаючи неефективність дискретного регулювання, вони виступають за консерватизм в економічній політиці, заснований на строгих правилах державного регулювання.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Економічне вчення А. Маршалла і Л. Вальраса. Система рівноважних моделей.
2. Економічне вчення Дж.М. Кейнса. Кейнсіанство як альтернатива неокласика.
3. Криза кейнсіанства і неокласичний відродження. Характеристика школи монетаризму.
4. «Економіка пропозиції» А. Лаффера і «теорія раціональних очікувань» Р. Лукаса і Т. Сарджент.
5. Старий американський інституціоналізм та його основні положення.
6. Неінституціоналізм, нові методологічні посилки і концепції в економічній теорії (теорія прав власності, теорія трансакційних витрат і т.п.).
7. Що можна назвати центральною проблемою теорії Кейнса?

8. Який напрям інституціоналізму започаткував Т. Веблен?
9. Що є головною причиною виникнення інституціоналізму?
10. Наведіть приклади «економічних інститутів».
11. Неокласичний напрям економічної думки, його основні положення, відмінності від старої класики.
12. Який напрям 30-х р. ХХ ст. поєднав у собі теорії вільного ринкового господарства та державне регулювання економіки?
13. Обґрунтування якої концепції здійснювалось на основі дії «психологічного закону»?
14. Яку роль в економіці повинна була грати держава, за Кейнсом?
15. Хто вперше використав термін «соціальне ринкове господарство»?

Тестові завдання

1. **Одна з важливих причин кризи неокласичного напрямку економічної думки.**
 - а) поява марксизму
 - б) зростання дефіциту бюджету
 - в) світова криза перевиробництва
 - г) світові стагфляційні кризи.
2. **Дж. М. Кейнс:**
 - а) розробив теорію регулювання економіки на основі управління попитом
 - б) розробив програму підтримки підприємництва
 - в) був прихильником золотого стандарту
 - г) був одним з основних критиків ідей М. Фрідмана.
3. **Економічні пропозиції Дж. М. Кейнса ...**
 - а) були покладені в основу економічної політики Ф.Рузвельта
 - б) довели свою неспроможність під час «великої депресії»
 - в) застосовувалися для боротьби зі стагфляцією 70-80-х років
 - г) підтримуються сучасними монетаристами.
4. **Яка з перерахованих нижче ідей не є кейнсіанською?**
 - а) ідея автоматично встановлюється ринкової рівноваги
 - б) ідея управління ефективним попитом
 - в) ідея дискретного державного регулювання економіки
 - г) ідея можливості неповного завантаження потужностей і циклічної безробіття.
5. **Концепція мультиплікатора показує:**
 - а) що глобальне рівновагу досягається при відсутності повної зайнятості
 - б) що гранична схильність до споживання падає
 - в) співвідношення між приростом інвестицій і приростом пропозиції
 - г) співвідношення між приростом інвестицій і приростом доходу.
6. **У чому, на думку Кейнса, полягала головна помилка Сея?**
 - а) в недооцінці ролі держави, як стимулятора господарської діяльності
 - б) в тому, що інвестиції завжди дорівнюють заощадженням
 - в) у твердженні, що пропозиція автоматично породжує рівний собі попит
 - г) в недообліку функції споживання.

7. Одна з важливих причин кризи кейнсіанства ...

- а) світові кризи перевиробництва 20-30-х років
- б) відродження неокласичного напрямку економічної думки
- в) стагфляційні кризи 70-80-х років у Західній Європі та США
- г) зменшення частки державного сектора в економіці провідних країн в 50-60-і роки ХХ століття.

8. Що таке стагфляція?

- а) Поєднання дефляції і спаду виробництва
- б) поєднання інфляції і спаду виробництва
- в) поєднання безробіття та економічного зростання
- г) підвищення цін на енергоносії на світовому ринку.

9. Яка школа не входить в сучасне неокласичний напрямок?

- а) історична школа
- б) школа раціональних очікувань
- в) монетаризм
- г) «школа економіки пропозиції».

10. Яку політику школа монетаризму вважала основною?

- а) фіскальну
- б) кредитно-грошову,
- в) антициклічної,
- г) соціальну.

11. «Грошове правило» М. Фрідмана визначало, що приріст грошової маси повинен

- а) залежить від стадії циклу
- б) з деяким лагом часу випереджати виробничий цикл
- в) відповідати середньорічним приростом номінального ВВП
- г) відповідати середньорічним приростом реального ВВП.

12. А. Лаффер відомий як ...

- а) автор теорії «раціональних очікувань»
- б) засновник монетаризму
- в) прихильник встановлення оптимальних податкових ставок
- г) автор концепції управління ефективним попитом.

13. Крива Лаффера показує ...

- а) залежність надходжень в казну від ставки оподаткування
- б) залежність податкової ставки від темпу економічного зростання
- в) залежність надходжень в казну від часу
- г) залежність економічного зростання від ставки оподаткування.

14. Школа «економіки пропозиції» вважала основною ...

- а) податкову політику держави
- б) кредитно-грошову політику держави
- в) антимонопольну політику держави
- г) соціальну політику держави.

15. Напрямок, що визнає вплив формальних і неформальних правил на вибір економічних суб'єктів, має назву ...

- а) інституціоналізм
- б) кейнсіанство
- в) маржиналізм
- г) школа економіки пропозиції.

16. Автор «Теорії дозвільного класу» -

- а) У. Мітчелл
- б) К. Маркс
- в) Т. Веблен
- г) Р. Коуз.

17. Яка з перерахованих нижче теорій (концепцій) не належить неонституціоналізму?

- а) теорія трансакційних витрат
- б) теорія прав власності
- в) теорія контрактів
- г) теорія природного рівня безробіття.

18. У якій країні у 30-х р. було проголошено антикризову програму «Новий курс», спрямовану на оздоровлення економіки:

- а) Японія
- б) Англія
- в) США
- г) Німеччина?

19. Які заходи по виходу з кризи пропонували неокласики:

- а) регулювання грошової маси
- б) активне втручання держави в економічне життя
- в) обмеження діяльності монополій
- г) законодавче регулювання цін?

Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь обґрунтуйте

1. Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. охопила насамперед банківську сферу.

2. Американський економіст Т. Веблен впровадив термін «інституціоналізм» в економічну науку в 1919 р.

3. Другий етап розвитку інституціоналізму пов'язують з революційними теоріями недосконалої конкуренції.

4. Особливістю кейнсіанської методології є те, що Дж. М. Кейнс не враховував психологічну мотивацію економічної діяльності.

5. Представники інституціоналізму придержувалися поглядів класичної школи політекономії в особі А. Сміта і Д. Рікардо .

6. На думку Веблена, економічна поведінка людей носить більш складний часто ірраціональний характер.

7. Головним феноменом сучасного життя В. К. Мітчелл вважав гроші і грошовий обіг.

8. Дж. М. Кейнс вважав, що в умовах масового безробіття можна не побоюватися інфляції.

9. Необералізм включає тільки одне положення: ринок як най-більш ефективна система господарювання створює найкращі умови для економічного зростання.

Творче завдання

1. Проаналізуйте особливості інституціоналізму і заповніть таблицю.

Критерії	Характерні риси
Хронологічні рамки	
Предмет вивчення	
Методи дослідження	
Основа аналізу	
Об'єкт аналізу	
Методологічні принципи	
Течії напрямку та їх основні представники	
Основні ідеї кожного напрямку	
Інші (доповніть список)	

2. Проаналізуйте особливості економічних ідей Кейнса і заповніть таблицю.

Критерії	Характерні риси
Напрямок	
Предмет дослідження	
Метод дослідження	
Принцип ефективного попиту	
Теорія споживання	
Концепція мультиплікатора інвестицій	
Концепція акселератора інвестицій	
Досвід практичного застосування кейнсіанських рецептів в макроекономічній політиці	
Інші (доповніть список)	

3. Порівняйте погляди неокласиків та Дж. М. Кейнса і заповніть таблицю.

Критерії	Неокласики	Дж. М. Кейнс
Предмет дослідження		
Методологія дослідження		
Об'єкт дослідження		
Проблема економічної рівноваги		
Ринкові регулятори		
Економічна роль держави в ринковій системі		
Інші (доповніть список)		

Установіть відповідність

1. Установіть відповідність представників інституціоналізму та їх основних робіт:

1. Т. Веблен	а) «Лекції про тишу економічної теорії», «Цикли ділової активності»
2. Д. Коммонс	б) «Теорія бездіяльного класу», «Інженери та система цін»
3. У. Мітчелл	в) «Правові започаткування капіталізму», «Інституційна економіка»

2. Установіть відповідність між основними напрямками економічної теорії ХХ ст. та їх представниками:

1. Інституціональний	а) Т. Веблен, Дж. Коммонс, Дж. Гобсон
2. Кейнсіанський	б) В. Ойкен, Ф. Хайек, В. Рьопке
3. Неоліберальний	в) Дж. М. Кейнс, С. Харріс, Дж. Б. Кларк

3. Установіть відповідність між основними напрямками інституціоналізму та їх засновниками.

1. Т. Веблен	а) кон'юнктурно-статистичний напрям
2. Д. Коммонс	б) соціально-психологічний напрям
3. У. Мітчелл	в) соціально-правовий напрям

4. Установіть відповідність між концепціями та їх представниками:

1. Фрідріх фон Хайек	а) Концепція мультиплікатора
2. В. Ойкен	б) Концепція ідеальних типів господарських систем
3. Дж. М. Кейнс	в) Концепція спонтанного порядку

5. Установіть відповідність між економічними школами та їх представниками:

1. Неокласицизм	а) Ф. фон Хайек
2. Кейнсіанство	б) Ч. Пірс
3. Інституціоналізм	в) Дж. Робінсон
4. Неолібералізм	г) Д. Хікс

6. Установіть відповідність між основними напрямками інституціоналізму та їх засновниками.

1. Т. Веблен	а) кон'юнктурно-статистичний напрям
2. Д. Коммонс	б) соціально-психологічний напрям
3. У. Мітчелл	в) соціально-правовий напрям

РОЗДІЛ II

МІКРОЕКОНОМІКА

ТЕМА 5. ПРЕДМЕТ МІКРОЕКОНОМІКИ. ОСНОВИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- 5.1. Предмет мікроекономічного дослідження. Об'єкти мікроекономіки. Мікроекономічні суб'єкти та їх поведінка.
- 5.2. Обмеженість ресурсів та альтернативна вартість. Крива виробничих можливостей. Вибір. Методологія мікроекономіки.
- 5.3. Попит і пропозиція: сутність, закони та фактори.
- 5.4. Ринкова рівновага, її зміни та відхилення.
- 5.5. Еластичність попиту і пропозиції.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Островерха. Кн. 2: Мікроекономіка. - 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
6. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
7. Базілінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.

5.1. Предмет мікроекономічного дослідження. Об'єкти мікроекономіки. Мікроекономічні суб'єкти та їх поведінка.

Мікро і макроекономіка є складовими частинами економічної теорії (економікс). Мікро... (від грец. *μικρός* – малий) – у нашому випадку, пов'язаний з вивченням малих економічних явищ і величин.

Відмінність між ними є такою, як між лісовим насадженням та окремими деревами. Дослідника макрорівня буде цікавити приріст всього насадження,

мікрорівня - приріст окремого дерева, від якого залежить розвиток та стан насадження.

Економічна діяльність спрямована на задоволення потреб людини. В умовах ринку існує можливість альтернативного вибору. Необхідність такого вибору обумовлена основним протиріччям: між потребами, що постійно зростають і можливостями їх задоволення. Основу протиріччя складає обмеженість ресурсів. Відомо, що темпи зростання потреб перевищують темпи зростання ресурсів і тому ресурси є відносно обмеженими, тобто економічними (виробничими). Відносна обмеженість ресурсів означає, що навіть за умов їх повного використання, кількість благ, що будуть вироблені, є недостатньою для задоволення всіх потреб.

Мікроекономіка вивчає поведінку економічних суб'єктів.

Суб'єкт (від лат. *subjectum* – підкладене) – носій певного роду діяльності; джерело активності, спрямованої на об'єкт. Суб'єктами на мікрорівні є домогосподарство (споживач благ і постачальник ресурсів), фірма (підприємство), державні та громадські організації.

Домогосподарство – це особа чи група осіб, які на основі об'єднання доходів та власності, приймають економічні рішення. Воно є як споживачем товарів та послуг, так й постачальником ресурсів.

Фірма (підприємство) в мікроекономіці – це суб'єкт господарювання, що за допомогою економічних ресурсів, виробляє товари та послуги, реалізовує їх і намагається збільшити прибуток.

Державні та громадські організації здійснюють вплив на суб'єктів, регулюючи їх відносини щодо оптимізації поведінки та створення суспільних благ.

Факт обмеженості ресурсів обумовлює необхідність раціональної поведінки суб'єктів для досягнення мети. **Раціональність** (розумність) поведінки суб'єктів спрямована на ефективне використання обмежених ресурсів: досягнення кращого результату за наявних ресурсів. У своїй поведінці суб'єкти керуються особистим інтересом. Досягнення раціональності для кожного суб'єкту дозволить, по-перше, **оптимізувати** функціонування економічної системи і, по-друге, оптимізувати суспільний інтерес.

Основним методом дослідження в мікроекономіці є аналіз **граничних показників**: суб'єкта цікавить не стільки загальний результат, а його зміни (приріст чи скорочення) за змін використаних ресурсів.

Обмеженість ресурсів обумовлює необхідність **альтернативного вибору**. Оптимізація результату на основі граничного аналізу передбачає **рівновагу** суб'єктів – між втратами, що виникли та результатом вибору. Отже, діяльність суб'єктів на мікрорівні ґрунтується на таких принципах, як: раціональність, альтернативність, оптимальність та рівновага.

5.2. Обмеженість ресурсів та альтернативна вартість. Крива виробничих можливостей. Вибір. Методологія мікроекономіки.

Базовим аспектом мікроекономіки для визначення цінності ресурсу та ефективності його використання є *альтернативна вартість*.

Припустимо, що економіка країни використовує власні ресурси на виробництво лише двох товарів: засобів виробництва і предметів споживання.

Будь-яка точка на кривій виробничих можливостей (рис. 5.1) показує максимальну кількість одиниць засобів виробництва і предметів споживання, які виробляються ефективному використанню ресурсів.

т.А характеризує максимально можливу кількість засобів виробництва, яка виробляється з наявних ресурсів, за умов відсутності виробництва предметів споживання. **т.Д** – навпаки.

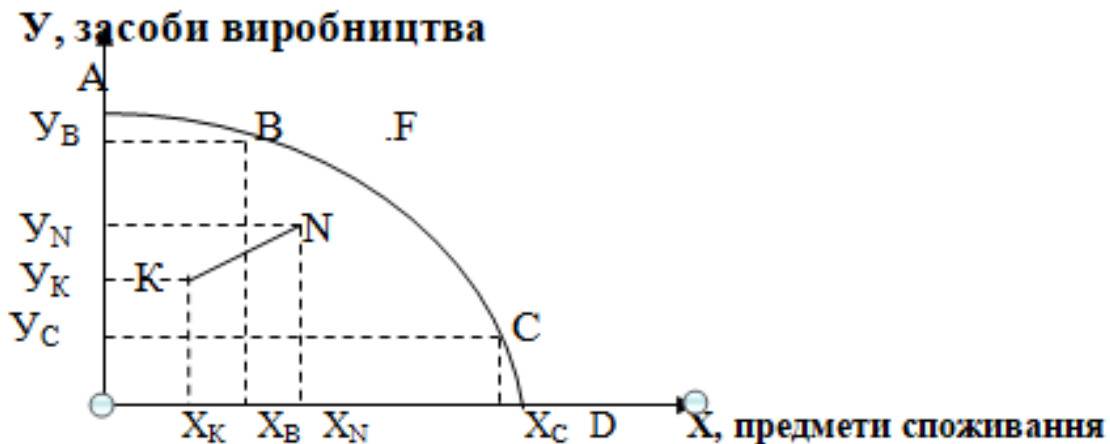

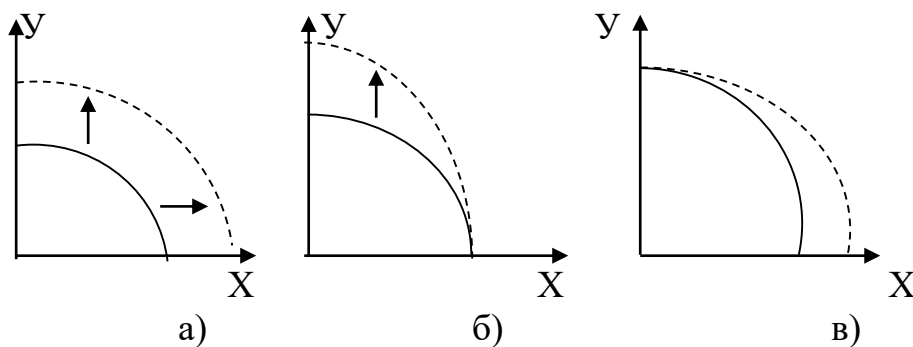
Рис. 5.1. Межа виробничих можливостей

Точки К і N характеризують виробництво певних кількостей засобів виробництва і предметів споживання при неповному використанні ресурсів. Пересуваючись уздовж кривої з **т.В** в **т.С**, слід відмовитися від виробництва певної кількості засобів виробництва.

Точка F знаходиться поза межею виробничих можливостей країни. Рух вздовж кривої характеризує *альтернативну вартість* або вартість втрачених можливостей, а саме кількість одиниць товару, якою необхідно пожертвувати заради виробництва однієї додаткової одиниці іншого товару.

Так, при переході з **т.В** в **т.С** ми відмовляємось від виробництва ($У_B - У_C$) одиниць засобів виробництва для того, щоб створити додатково ($Х_C - Х_B$) одиниць предметів споживання. В якій точці на кривій слід зупинитися, вирішує граничний аналіз, згідно з логікою якого: кращий вибір буде при рівності вартості втрачених можливостей і корисності від додаткових одиниць блага.

Економіка може вийти за межу своїх виробничих можливостей в наслідок запровадження *нововведень*.

У – засоби виробництва;
 Х – предмети споживання.

- а) нововведення запроваджуються одразу в усіх галузях;
- б) нововведення запроваджуються переважно в галузях, що виробляють засоби виробництва;
- в) нововведення запроваджуються переважно в галузях, що виробляють предмети споживання.

Ринковій системі доводиться вирішувати такі основні питання: що виробляти? Скільки виробляти? Як виробляти? Для кого виробляти? Чи здатна ринкова система до адаптації? При вирішенні цих питань керуються принципом альтернативної вартості на основі використання граничного аналізу.

В наслідок обмеженості ресурсів концепція *ефективності* є центральною в економічному аналізі.

Ефективність – можливість використати найкращим чином ресурси для досягнення максимального результату. Стан економіки може бути характеризований як ефективний, якщо ефективність досягнута одночасно на всіх взаємопов'язаних ринках.

Альтернативна вартість (АВ) товару визначається кількістю товару, від якої треба відмовитись, щоб отримати деяку кількість іншого товару:

$$AB_{\text{товару}X} = \frac{\Delta Y}{\Delta X} \quad (5.1)$$

У ринковій економіці специфічними сигналами, які дозволяють визначити ефективність обраних напрямків використання ресурсів, є *ринкові ціни*. Вони є головним засобом передачі інформації. Ринкові ціни, вільно пристосовуючись до ринкових умов, відіграють роль *механізму*, що координує.

Мікроекономіка в своїх дослідженнях використовує різні методи. Метод *в перек. з грецької* – це «шлях до чогось», тому *метод* – це діяльність, яка спрямована на досягнення мети. Методами економічного дослідження є:

- 1) методи формальної логіки;
- 2) методи діалектичної логіки;
- 3) економіко-математичне моделювання;

4) економічні експерименти.

1. Засновником формальної логіки був Аристотель. Формальна логіка включає аналіз і синтез; індукцію і дедукцію; порівняння; аналогію; гіпотезу тощо.

Аналіз – це пізнання, яке передбачає поділ цілого на частини. *Синтез* – це метод поєднання окремих частин. *Індукція* – це метод, що передбачає рух від часткового до загального. *Дедукція* – це метод руху від загального до часткового. *Порівняння* – метод визначення подібності або відмінності явищ і процесів. *Аналогія* – це метод перенесення властивостей відомого явища на невідоме. *Гіпотеза* – це метод пізнання, що передбачає науковий підхід і характеризує причини та взаємозв'язки явищ і процесів. Вона виникає в тому випадку, коли з'являються нові факти, які суперечать старій теорії.

2. *Діалектика* – це наука про найбільш загальні закони розвитку. Її засновниками були представники німецької класичної філософії (Кант, Гегель, Фіхте). В економічних дослідженнях її використав К.Маркс.

Методами діалектичної логіки є:

- сходження від абстрактного до конкретного;
- єдність історичного і логічного.

3. Математизація економічної науки стала основою для розвитку економіко-математичного моделювання. Цьому сприяло перетворення формальної логіки в математичну. Засновниками математичної логіки є Буль, Джевонс, Шрьодер, а економічної – Богданов, Кантарович, Вінер.

Модель – це взаємозв'язок між екзогенними (відомі величини, що вводяться в модель /зовнішні/) та ендогенними (величини, які отримують при вирішенні задачі /внутрішні/) факторами. Найбільш простою моделлю є графіки. Моделі поділяються на:

- абстрактно-теоретичні і конкретно-логічні;
- статичні і динамічні;
- лінійні і нелінійні;
- макро- і мікроекономічні.

При вивченні реальних економічних процесів використовується метод *економічного експерименту* – це штучне відтворення економічного явища. Експерименти проводяться на мікрорівні (Форд, Тейлор тощо) і макрорівні (кейнсіанство, монетаризм).

5.3. Попит і пропозиція: сутність, закони та фактори.

Ринок є середовищем, у якому взаємодіють основні суб'єкти – споживачі (покупці) та виробники (продавці). Логіку їх поведінки відображають дві ринкові сили: попит і пропозиція. Результатом такої взаємодії може бути угода про купівлю-продаж блага. За взаємодії попиту і пропозиції визначається ціна, яка є регулятором ринкових процесів.

Попит – це кількість товару чи послуги, яку споживачі бажають і можуть купити за певної ціни у певний проміжок часу.

Він є платоспроможним. Попит окремого споживача називається *індивідуальним*, усіх споживачів блага – *ринковим*. Ринковий попит – це сума індивідуального попиту споживачів блага.

Американський економіст Х. Лейбенстайн попит поділяє на дві групи: *функціональний* і *нефункціональний* (рис. 5.2).

Важливу частину нефункціонального попиту займає попит соціальний, який обумовлений впливом соціуму на споживача. У соціальному попиті можуть діяти три ефекти. *Ефект приєднання до більшості* – величина, на яку попит збільшується унаслідок того, що інші купують це благо.

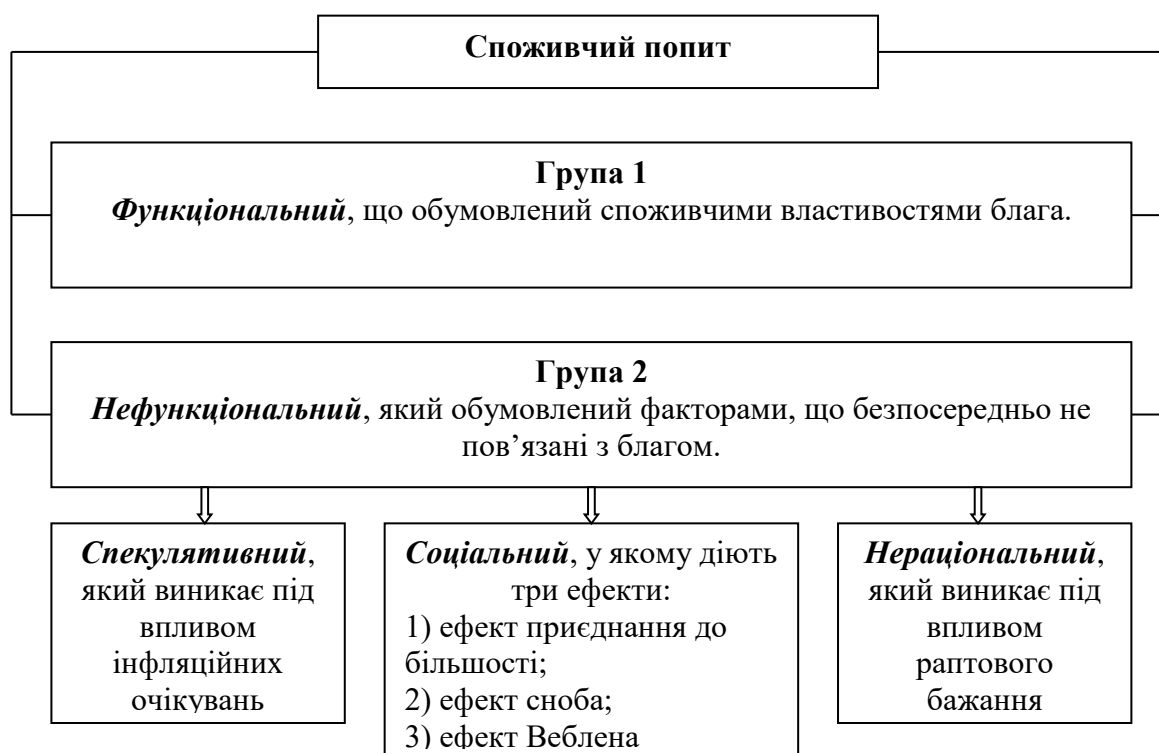

Рис. 5.2. Класифікація споживчого попиту за Х. Лейбенстайном

Ефект сноба – це величина, на яку попит зменшується внаслідок того, що інші купують це благо (прагнення «виділитися з юрби»). *Ефект Веблена* – це престижне споживання благ, які мають високу ціну. Цей ефект діє щодо заможних споживачів.

На більшості ринків діє **закон попиту**, який характеризує обернений взаємозв'язок між ціною та обсягом попиту (кількістю блага, що купують споживачі). Крива попиту має спадний характер і від'ємний нахил (рис. 5.3).

Зміна ціни призводить до зміни обсягу попиту і відбувається рух уздовж кривої попиту. Спадний характер кривої попиту пояснюється ефектом доходу та ефектом заміщення. **Ефект доходу** означає, що у випадку підвищення ціни,

реальний дохід споживачів зменшується і вони купують менший обсяг товару та навпаки. **Ефект заміщення** означає, що у випадку підвищення ціни, споживачі будуть замішувати цей товар більш дешевим і тому зменшується споживання товару та навпаки.

Зміна попиту відбувається під впливом нецінових факторів (детермінантів). Зростання попиту призведе до зміщення кривої попиту праворуч, зменшення – ліворуч (рис. 5.4). Вплив нецінового фактора розглядається за умов, що інші фактори не змінюються.

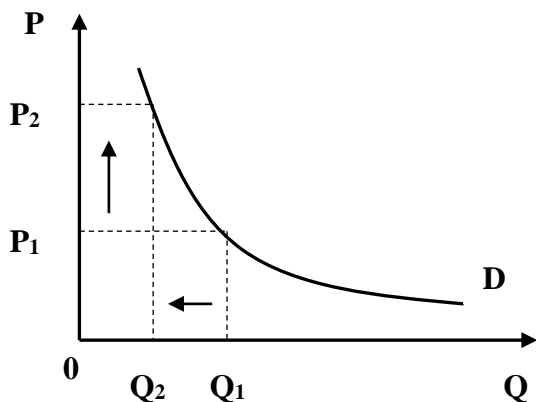

Рис. 5.3. Крива попиту

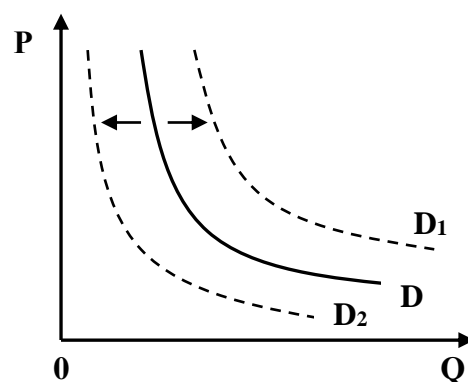

Рис. 5.4. Зміщення кривої попиту

Основні **нецінові фактори** – це:

1) *зміна доходу споживачів*. У випадку збільшення доходу попит зростає на нормальні (більш якісні) товари і зменшується на аномальні (менш якісні) товари та навпаки;

2) *зміна смаків чи переваг споживачів*. Сприятливі зміни смаків споживачів призводять до збільшення попиту, несприятливі – до зменшення;

3) *зміна ціни на супутні товари*. Супутні товари поділяються на товари-субститути (замінники) і товари-комплементи (товари, що доповнюють). Зміна ціни на товар-субститут і зміна попиту на даний товар відбувається в одному напрямку, для товарів-комплементів – у протилежних напрямках;

4) *очікування споживачів на зміну ціни і доходу в найближчому майбутньому*. Очікування споживачів підвищення ціни і доходу найближчим часом приводить до зростання попиту у теперішній час та навпаки;

5) *зміна кількості споживачів*. Збільшення кількості споживачів (під впливом міграції, сезону тощо) призводить до зростання попиту та навпаки.

Крива попиту відображає **ціну попиту** – максимальну ціну, яку може заплатити споживач за товар. Вона визначається величиною його доходу та може не співпадати з ринковою ціною.

Крива попиту лінійного характеру описується рівнянням:

$$Q_D = a - b \times P, \quad b = \Delta Q_D / \Delta P \quad (5.2)$$

де a, b – числові коефіцієнти, що визначають нахил кривої попиту, P – ціна товару.

Виробник (продавець) представляє іншу сторону ринкових відносин – **пропозицію**.

Пропозиція - є результатом виробництва і відображає кількість товару чи послуги, яку виробники бажають та можуть постачати на ринок за певної ціни в певний проміжок часу.

На більшості ринків діє **закон пропозиції**, який характеризує прямий взаємозв'язок між ціною та обсягом пропозиції, тому крива пропозиції має висхідний характер та додатній нахил (рис. 5.5). Зміна ціни приводить до зміни кількості товару, що пропонують виробники і відбувається рух уздовж кривої пропозиції. Зміна пропозиції визначається дією нецінових факторів (детермінантів), під впливом яких пропозиція може зростати і крива пропозиції буде зміщуватися праворуч, або зменшуватися і крива пропозиції буде зміщуватися ліворуч (рис. 5.6).

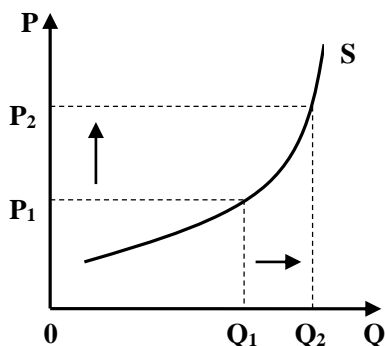

Рис. 5.5. Крива пропозиції

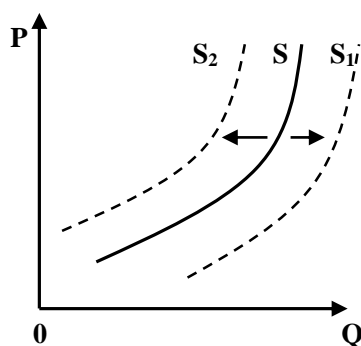

Рис. 5.6. Зміщення кривої пропозиції

Вплив нецінового фактору на зміну пропозиції розглядається за умов, що інші фактори не діють. Основні **нецінові фактори** зміни пропозиції – це:

1) **зміна ціни на ресурси**. Підвищення ціни на ресурси призводить до зростання витрат на виробництво товару, зменшення прибутку виробників (за існуючого рівня ціни) і зменшення пропозиції та навпаки;

2) **запровадження новітньої технології**. Новітні технології забезпечують зниження середніх витрат, збільшення прибутку виробників і збільшення пропозиції;

3) **зміна податків і дотацій**. Підвищення податків і зниження дотацій збільшує витрати, зменшує прибуток і пропозицію та навпаки;

4) **зміна ціни на споріднені товари**. Споріднений товар виробник може виготовляти без суттєвих змін у технології (столи і шафи). Між зміною ціни на

споріднений товар і зміною пропозиції даного товару існує обернений взаємозв'язок;

5) очікування виробників на зміну ціни у найближчому майбутньому. Очікування виробниками підвищення ціни призводить до зниження пропозиції та навпаки;

б) зміна кількості виробників. Збільшення кількості виробників призводить до збільшення пропозиції товару та навпаки.

Крива пропозиції відображає **ціну пропозиції** – мінімальну ціну, за якої виробники можуть продавати товар на ринку. У випадку лінійного характеру кривої пропозиції її рівняння матиме вигляд:

$$Q_s = c + d \times P, \quad d = \Delta Q_s / \Delta P \quad (5.3)$$

де c і d - числові коефіцієнти, що визначають нахил кривої пропозиції.

5.4. Ринкова рівновага, її зміни та відхилення.

За взаємодії попиту і пропозиції можуть виникати різні ситуації. Одна із ситуацій, що виникає – **ринкова рівновага**, тобто стан ринку, за якого кількість товару, що пропонують виробники відповідає кількості товару, що купують споживачі (рис. 5.7). Така ситуація виникає за умов встановлення **ціни рівноваги** (P_E). У стані рівноваги ціна попиту дорівнює ціні пропозиції. В мікроекономіці розглядається ринок одного товару чи послуги, а рівновага на такому ринку називається частковою.

Будь-які відхилення від стану рівноваги призводять до виникнення **надлишку** чи **дефіциту**. Надлишок виникає у тому випадку, якщо на ринку встановлюється ціна (P_1), що перевищує ціну рівноваги, дефіцит – коли ціна (P_2) нижче від ціни рівноваги (рис. 5.7).

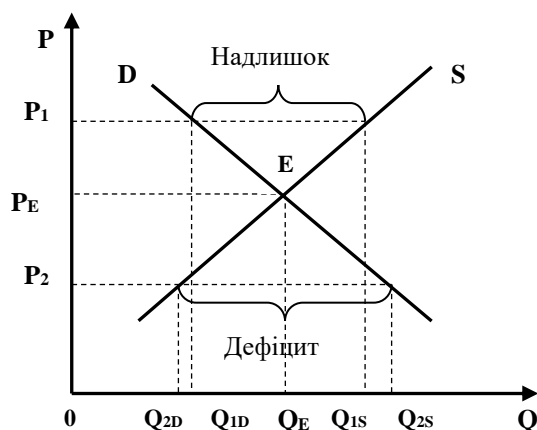

Рис. 5.7. Взаємодія попиту і пропозиції

Рівновага – це стан динамічний: ціна рівноваги та рівноважна кількість товару можуть змінюватися як під впливом зміни попиту, так й під впливом змін пропозиції.

Ціна рівноваги є вигідною для більшості споживачів, тому що вона нижче ніж максимально можлива ціна. Крім того, вона є вигідною і для більшості виробників, тому що є вище за мінімально можливу ціну. Площа трикутника над ціною рівноваги характеризує *надлишок споживача*, а під ціною рівноваги – *надлишок виробника* (рис. 5.8).

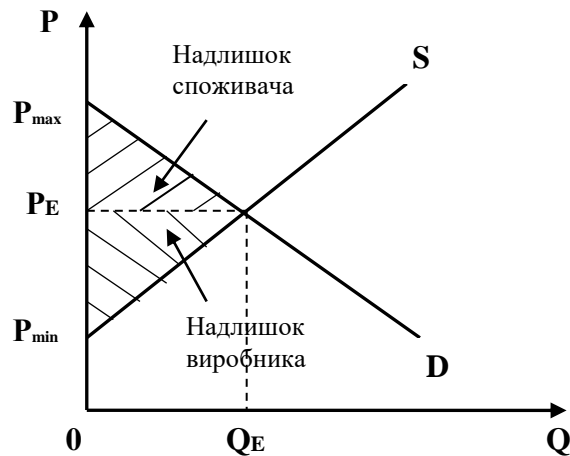

Рис. 5.8. Надлишки споживача і виробника

Ціна рівноваги виконує важливі **функції** в економіці: *інформаційну* – вона є орієнтиром для всіх суб'єктів ринкової економіки; *нормуючу* – вона нормує розподіл товарів і попит виробника на ресурси; *стимулюючу* – регулює розширення чи скорочення виробництва.

Ринкова рівновага може бути: *стійкою* і *нестійкою*, *локальною* і *глобальною*. Стійка рівновага, в свою чергу, поділяється на *абсолютну* і *відносну*.

Абсолютна рівновага має місце у випадку встановлення єдиної ціни рівноваги, відносна – за незначних відхилень від ціни рівноваги. Якщо рівновага досягається лише в певних межах коливання ціни, то - це локальна рівновага. Якщо рівновага встановлюється за будь-яких відхилень цін від рівноважної, то така рівновага має глобальний характер.

5.5. Еластичність попиту і пропозиції.

Еластичність – це одна із найважливіших категорій економічної науки, яка була запроваджена А. Маршалом і означає виражену у відсотках зміну однієї величини як реагування на виражену у відсотках зміну іншої.

Чутливість споживачів і продавців на зміну ціни може бути різною за інтенсивністю. Так, споживачі по-різному відреагують на підвищення ціни автомобілів і хліба. Для характеристики ступеня впливу зміни ціни на поведінку споживачів і виробників використовують поняття **цінової еластичності попиту і пропозиції**, яка визначається співвідношенням між відсотковими змінами обсягу попиту і пропозиції та відсотковими змінами ціни. Величина еластичності вимірюється за допомогою коефіцієнтів цінової еластичності попиту (E_D^P) і пропозиції (E_S^P):

$$E_D^P = \frac{\Delta Q_D}{\Delta P} \times \frac{P}{Q_D}, \quad E_S^P = \frac{\Delta Q_S}{\Delta P} \times \frac{P}{Q_S}. \quad (5.4)$$

Залежно від величини коефіцієнту виділяють різні види еластичності попиту і пропозиції (рис. 5.9).

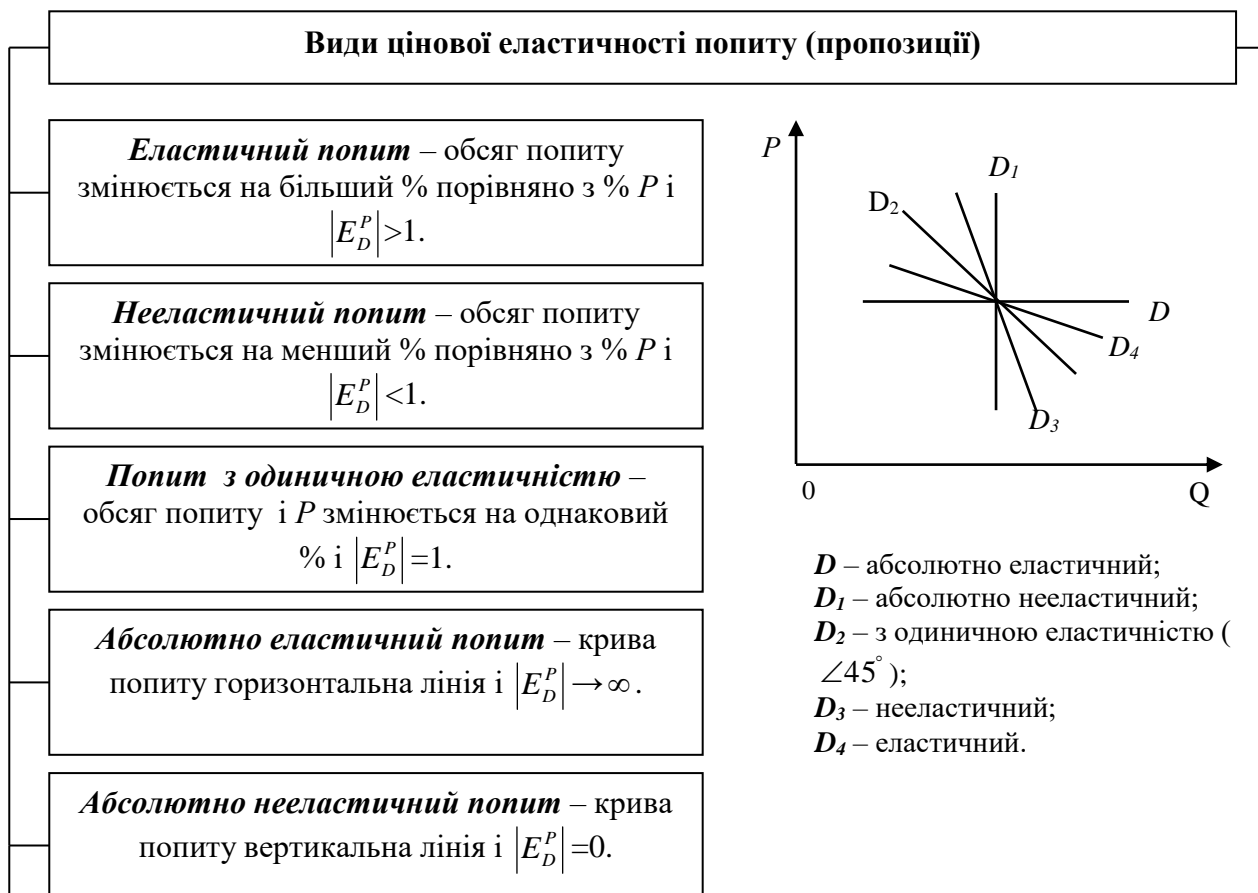

Рис. 5.9. Класифікація цінової еластичності попиту і пропозиції

Коефіцієнт цінової еластичності попиту має від’ємне значення, проте при визначенні ступеня еластичності знак «-» не враховується, а враховується лише абсолютне значення показника. Знак «-» вказує на те, що обсяг попиту і ціна змінюються у протилежних напрямках. Коефіцієнт цінової еластичності пропозиції має знак «+» – обсяг пропозиції і ціна змінюються в одному напрямі.

Цінова еластичність попиту і пропозиції визначає нахил кривих: більш висока еластичність – більший нахил кривих до горизонтальної вісі і навпаки.

Основними **факторами**, що спричиняють зміну **цінової еластичності попиту** є: наявність товарів-субститутів (більше таких товарів – більш еластичний попит і навпаки); частка товару у бюджеті споживача (більша частка товару у бюджеті – більш еластичний попит і навпаки); необхідність товару для споживача (для товарів першої необхідності попит є нееластичним, для більшості товарів розкоші – еластичним); фактор часу (у нетривалому періоді попит є нееластичним, у тривалому – еластичним); величина запасу (більший запас товару у споживача впливатиме на підвищення еластичності попиту та навпаки).

Фактором, що спричиняє зміну **цінової еластичності пропозиції** є фактор часу. Ця залежність є прямою: у миттєвому періоді, коли ресурси не змінюються, пропозиція – абсолютно нееластична; в короткостроковому періоді, коли можна змінити кількість деяких ресурсів – пропозиція еластична, а в довгостроковому періоді, коли достатньо часу для зміни кількості всіх ресурсів – пропозиція абсолютно еластична.

Від величини цінової еластичності попиту залежить можливість виробника збільшувати обсяг реалізації продукції за рахунок зниження ціни. За умов еластичного попиту загальний дохід виробника зростатиме у випадку зниження ціни, за умов нееластичного – знижуватиметься. Цінову еластичність попиту має враховувати уряд при визначенні переліку підакцизних товарів та ціновому регулюванні сільськогосподарської продукції.

Перехресна еластичність – це чутливість споживчого попиту на товар А до змін, що відбулися в ціні супутнього товару В.

Коефіцієнт перехресної еластичності попиту – це відношення відсоткової зміни попиту на товар А до відсоткової зміни ціни товару В.

$$E_{DA/B} = \frac{\Delta Q_{DA}}{\Delta P_B}, \quad (5.5)$$

де $E_{DA/B}$ – перехресна еластичність попиту;

ΔQ_{DA} - відсоткова зміна обсягу попиту на товар А;

ΔP_B - відсоткова зміна ціни на товар В.

- Для товарів-замінників: обсяг попиту на товар А змінюється прямо пропорційно зміні ціни на товар В ($E_{DA/B} > 0$);

- Для взаємодоповнюючих товарів: обсяг попиту на товар А знаходиться в оберненій залежності від зміни ціни на товар В ($E_{DA/B} < 0$);

- Для незалежних товарів (які не є спорідненими) коефіцієнт перехресної еластичності має нульове значення, тобто $E_{DA/B} = 0$. Це означає, що, наприклад, зміна ціни на пральний порошок не впливає на обсяг попиту на взуття.

Еластичність попиту за доходом показує ступінь зміни попиту на товар, зумовлений зміною доходу споживача

$$E_{DI} = \frac{\text{Відсоткова зміна обсягу попиту}}{\text{Відсоткова зміна доходу}} \quad (5.6)$$

де E_{DI} – коефіцієнт еластичності попиту за доходом.

Відсоткова зміна доходу визначається як відношення зміни обсягу доходу до обсягу доходу до його зміни.

Для нормальних товарів $E_{DI} > 0$, для нижчих - $E_{DI} < 0$.

Нормальні товари – це такі товари, попит на які зростає в міру зростання доходів споживачів.

Нижчі товари – це товари, попит на які в міру зростання доходів споживачів зменшується (неякісні товари, послуги щодо ремонту одягу та взуття тощо).

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Поясніть відмінність між мікро – і макрорівнем та охарактеризуйте суб'єкти мікрорівня.
2. Доведіть сутність предмету мікроекономіки, використовуючи принципи раціональності, альтернативності, оптимальності та рівноваги.
3. Розкрийте сутність попиту та його класифікацію за допомогою конкретних прикладів.
4. Поясніть дію закону попиту та факторів, що спричиняють його зміни.
5. Охарактеризуйте вплив ефекту доходу та ефекту заміщення на форму кривої попиту.
6. Розкрийте дію закону пропозиції та факторів її зміни. Як сучасні тенденції на вітчизняних ринках впливають на пропозицію товарів і послуг?
7. Використайте графічний аналіз для пояснення взаємодії попиту і пропозиції. Яким чином ціна рівноваги задовольняє більшість виробників і споживачів?
8. Охарактеризуйте наслідки відхилення від ціни рівноваги. У яких випадках можуть виникати ситуації надлишку чи дефіциту?
9. Що означає цінова еластичність попиту і пропозиції? Як суб'єкти ринку враховують її у своїх діях? Поясніть.
10. Порівняйте зміну загального доходу виробника за різних видів цінової еластичності попиту.
11. Які фактори впливають на цінову еластичність попиту і пропозиції? Поясніть їх дію на конкретних прикладах.

Творчі завдання

1. Припустимо, що Ви є власником магазину з продажу морозива в курортному містечку, в якому через ріст цін на даний час відкривається багато подібних магазинів. Як би Ви використовували товари-замінники, щоб перемогти в конкурентній боротьбі? Як би Ви реалізували ідею про еластичність попиту, вирішуючи, чи варто підвищувати ціни на Ваші фірмові сорти морозива?

2. Чому, якщо ціна на бензин зростає, попит на більшість автомобілів зменшується. Поясніть, чому це слід розглядати як зміну попиту, а не як рух по кривій попиту?

3. Поясніть, як ціна полегшує вирішення питань, «Що?», «Як?» і «Для кого?» в ринковій економіці.

4. «Коли в ринковій економіці діють сили попиту і пропозиції, лише ціна рівноваги має значення. Решта цін до справи не відносяться». Поясніть цей вислів.

5. «Закон попиту діє тому, що у споживачів є можливість заміни. Закон пропозиції діє тому, що у виробників є можливість заміни». Поясніть цей вислів.

6. Значна кількість споживачів, які стурбовані станом навколишнього середовища, відмовляються купувати напої в пластикових пляшках. Деякі органи місцевої влади приймають міри, щоб викидання у сміття пластикової тари стало дорогою та складною справою. Що відбудеться з кривою попиту і ціною рівноваги на пластикові пляшки? Що відбудеться з попитом на алюмінієву тару, яка може бути повторно використана? Ускладнимо завдання: припустимо, що деяке підприємство використовує 1 млрд. пластикових пляшок в рік для виробництва покриття для тенісних кортів та тенісних шариків. Як зміниться крива попиту на пластикові пляшки в міру того, як будуть з'являтися нові способи повторного використання пластику? Як це вплине на сферу економіки, що виготовляє пластик?

7. Ціна блага змінюється в залежності від часу та місця. За допомогою закону попиту і пропозиції поясніть розбіжності в цінах в наведених прикладах:

- диня в січні дорожча ніж у липні;
- хліб вранішньої випічки дорожчий за хліб, зпечений ввечері;
- пляшка «Кока-коли» дорожча на пляжі ніж в супермаркеті;
- питна вода дорожча там, де ґрунтові води забруднені, і дешевші там, де вони чистіші;
- зимовий одяг в листопаді дорожчий, ніж у квітні.

8. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: заючи стан економіки, що відображається точкою на лінії виробничих можливостей, можна відповісти на питання "для к«го розвивається виробництво?» і на чії потреби воно орієнтується.

9. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: економісти пропонують стимулювати зростання безробіття, щоб забезпечити формування резервів для майбутнього розвитку виробництва.

10. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо економіка ефективна, то в ній не діє закон зменшуючої продуктивності факторів виробництва.

11. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо в моделі виробничих можливостей економіка

знаходиться за межею виробничих можливостей, то недостатньо ефективно використовуються ресурси.

12. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: в економіці, якщо вона знаходиться на межі виробничих можливостей, альтернативні витрати постійні.

13. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: економічне зростання означає, що збільшується обсяг виробництва економічних благ, а межа виробничих можливостей економіки переміщується вправо.

14. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо межа виробничих можливостей переміщується вправо, то не варто остерігатись приросту населення.

15. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо виробничі можливості двох країн однакові і вони здійснюють вибір між виробництвом засобів виробництва і виробництвом споживчих благ, то країна, в якій вибір здійснений на користь збільшення виробництва засобів виробництва, в майбутньому змістить криву своїх виробничих можливостей вправо швидше, ніж країна, що обрала пріоритетом збільшення виробництва споживчих благ.

16. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо уряд встановлює верхню межу ціни, то обсяг попиту і пропозиції даного товару рівні.

17. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: зміни споживчих смаків призводить до руху попиту вздовж кривої попиту, а ріст доходів споживачів – до переміщення кривої попиту.

18. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: за інших рівних умов поганий врожай картоплі зумовить збільшення цін на картопляні чіпси.

19. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо одночасно збільшиться пропозиція товару і доходи споживачів, можливим є незмінність ціни.

20. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: обсяг виручки від реалізації змінюється в залежності від величини коефіцієнта цінової еластичності товару, що реалізується.

21. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо при зменшенні ціни на підручники зі 100 гр.од. до 50 гр.од. об'єм продаж не зміниться, то попит на підручники є абсолютно нееластичним.

22. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: чим меншу кількість замінників має товар, тим більш еластичним є попит на нього.

23. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: попит на предмети розкоші більш еластичний, ніж попит на товари першої необхідності.

24. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: якщо зі збільшенням ціни товару зменшується виручка, то попит на даний товар є еластичним.

25. Обґрунтуйте свою думку стосовно правильності чи неправильності наведеного твердження: об'єм продаж товарів першої необхідності різко збільшиться, якщо ціни на них зменшуються.

Приклад відповіді на творче завдання

1. Зростання виробництва зернових в Україні з 20 млн. т у 2003 році до 42 млн. т у 2004 році привело до зниження прибутків сільгоспвиробників. Поясніть це, використовуючи апарат попиту і пропозиції.

Чому більш високі урожаї зернових в Україні в 2013-2018 роках (на рівні близько 60-70 млн. т) у порівнянні із 2012 роком (46 млн. т) не привели до зниження цін на зерно і, відповідно, прибутків сільгоспвиробників?

Відповідь

За нееластичного попиту зростання пропозиції більш ніж у 2 рази при відсутності розвиненого експорту привело до зниження цін, а це спричиняє падіння виручки. При одночасному зростанні витрат на збирання урожаю, це приводить до зниження прибутків.

Через 9 років значно покращилася експортна інфраструктура (нові термінали в Миколаєві та Одесі). В цьому випадку надлишок продукції пішов на експорт і падіння цін не відбулося.

2. Як науково-технічний прогрес (НТП) впливає на зайнятість населення? Поясніть, чому дуже часто (навіть в самих розвинених країнах світу) населення сприймає негативно впровадження досягнень НТП у виробничий процес.

Чи загрожує широке впровадження штучного інтелекту (AI – Artificial intelligence) добробуту населення? Чому Білл Гейтс запропонував обкладати податком роботів, які працюють у компаніях, аналогічно до податку на працівників? Відповідь поясніть?

Відповідь

НТП викликає структурні зрушення в економіці, що приводить до структурного безробіття та необхідності перекваліфікації, а це не всім подобається, особливо працівникам з низькою кваліфікацією, які перші потрапляють під скорочення. Тому і частина населення негативно сприймає прискорення НТП. Широке впровадження AI збільшує сферу застосування машинної праці, навіть в сфері послуг та розумової праці (наприклад – страхові компанії, готельний та ресторанний бізнес, автоматизація обліку і т. ін.). а це викликає зменшення попиту на робочу силу та зниження зайнятості, отже і добробуту. Саме тому Б. Гейтс і запропонував обкладати податком роботів, які працюють у компаніях, аналогічно до податку на працівників, щоб мати, по-перше, джерело доходів для бюджету з метою підтримки людей, які втратили роботу через прискорену автоматизацію виробничих процесів. По-друге, такий

захід дозволить децю уповільнити процес заміни людини роботами, що дасть час людям, які втрачають роботу на адаптацію.

3. Розходження в підходах економістів і соціологів до вивчення того, як людина робить вибір, відображені у афоризмі: якщо економісти вивчають, чому людина робить той або інший вибір, то соціологи вивчають, чому в людини немає вибору. Чи згодні Ви з даним твердженням? Поясніть свою думку.

Відповідь

Модель «людина економічна», яка знаходиться в основі неокласичної економічної теорії, заснована на припущенні, що в ситуації вибору індивід приймає рішення автономно, незалежно від інших людей. І навпаки, модель «людина соціальна», яка знаходиться в основі соціологічної теорії, стверджує, що в ситуації вибору індивід приймає рішення, насаджене його соціальним оточенням (вихованням, нормами моралі, права тощо), а його індивідуальні схильності принципового значення не мають.

Задачі

1. На ринку даного товару функція попиту описується рівнянням:

$$Q_D = 6 - P, \text{ а функція пропозиції: } Q_S = -3 + 2P.$$

Визначіть:

1) Рівноважну ціну і рівноважну кількість даного товару.

2) Якщо ціна на даний товар становитиме 2 грн, що утвориться на ринку: надлишок чи дефіцит товару? У якому розмірі?

3) Яка буде ситуація на ринку, коли ціна підвищиться до 4 грн?

Усе зобразіть графічно.

2. В таблиці представлені дані, що характеризують різноманітні ситуації на ринку консерв:

Ціна за одиницю, ум. гр. од.	Об'єм попиту, млн. банок в рік	Об'єм пропозиції, млн. банок в рік
8	70	10
16	60	30
24	50	50
32	40	70
40	30	90

Завдання:

а) зобразити криві попиту і пропозиції за даними таблиці;

б) якщо ринкова ціна на банку консерви дорівнює 10 ум. гр од, то що характерно для ринку: надлишок чи дефіцит продукції? Який його об'єм?

в) записати рівняння попиту і пропозиції;

г) яка рівноважна ціна на цьому ринку?

д) ріст споживчих витрат підвищив споживання консервів на 15 млн банок при кожному рівні цін. Якими будуть рівноважна ціна і рівноважний об'єм продукції (арифметичним і графічним методами)?

3. Функція попиту споживачів на яблука представлена формулою: $Q_d = 13 - 2P$, а функція пропозиції яблук $Q_s = -5 + 4P$.

Q_d , Q_s – обсяг попиту і пропозиції яблук, тис. т на місяць;

P – ціна 1 кг яблук у грн.

Визначити:

а) рівноважну ціну;

б) рівноважний обсяг попиту та пропозиції у натуральному та грошовому виразі.

Усі розрахунки зробити графічно та арифметично.

4. Обчисліть коефіцієнт еластичності попиту за ціною, якщо ціна на товар підвищилась з 1,5 грн до 2 грн, а величина попиту зменшилась з 1000 до 900 одиниць.

5. В таблиці наведені показники про різні товари. Визначити еластичності попиту і коефіцієнти еластичності попиту.

P_0 , P_1 – стара і нова ціна;

Q_0 , Q_1 – старі і нові обсяги попиту;

V_0 , V_1 – старі і нові доходи споживачів.

показники	товар А	товар F	товар С	товари X, У
P_0	10 грн	400 грн	-	25 грн за 1шт. товару X
Q_0	15 млн шт.	600 млн шт.	16 шт.	160 шт. товару У
P_1	16 грн	16 грн	-	35 грн за 1шт. товару X
Q_1	10 млн шт.	1800 млн шт.	40 шт.	160 шт. товару У
V_0	-	-	2 тис грн.	-
V_1	-	-	4 тис грн.	-

6. Як впливають перераховані в таблиці зміни на попит і пропозицію (відзначити у таблиці)? Охарактеризуйте їх вплив за допомогою прямих попиту і пропозиції.

Зміна (за інших рівних умов)	Зсув кривої попиту	Рух уздовж кривої попиту	Зсув кривої пропозиції	Рух уздовж кривої пропозиції
1. Зміна цін на супутні товари				
2. Впровадження нової технології				
3. Зміна моди на товари				
4. Зміна доходів споживачів				
5. Зміна цін на сировину				

7. У таблиці представлений об'єм попиту на товар при різних рівнях цін.

Ціна, грн.	Об'єм попиту, шт.
2,1	10
1,8	20
1,5	30
1,2	40
0,9	50
0,6	60
0,3	70

Завдання:

- накресліть криву попиту;
- розрахуйте коефіцієнт цінової еластичності попиту для всіх вказаних інтервалів ціни;
- при якій ціні коефіцієнт цінової еластичності дорівнює одиниці?
- при яких значеннях ціни попит є еластичним і нееластичним?

8. Функція ринкового попиту має вигляд: $Q_D = 10 - 4P$. Збільшення доходів населення призвело до збільшення попиту на 20% при кожній ціні (P). Знайдіть нову функцію попиту і покажіть її на графіку.

9. Функція попиту на товар характеризується рівнянням: $Q_D = 27 - 3P$, а функція пропозиції: $Q_S = -9 + 6P$.

Визначити: а) ціну рівноваги і рівноважний обсяг товару; б) яка ситуація виникає на ринку, якщо держава встановлює межу на рівні 3 грн. і 6 грн. за одиницю товару?

10. Ситуація на ринку характеризується такими умовами: при ціні 10 грн споживачі взмозі купити 40 тис шт., а продавці продати 10 тис. шт.; при ціні 20 грн – відповідно 30 і 20 тис шт.; при ціні 30 грн – 20 і 30 тис шт., при ціні 40 грн – 10 і 40 тис шт. Визначити: а) функцію попиту і функцію пропозиції. Зобразити їх графічно; б) ситуацію, яка виникне на ринку, якщо ціна на товар становитиме 35 грн?

11. Виробничу можливість випуску військової та цивільної продукції подано в таблиці.

Види продукції	Виробничі альтернативи				
	А	Б	В	Г	Д
Автомобілі, тис. шт.	0	2	4	6	8
Військові літаки, шт.	30	27	21	12	0

а) Зобразіть криву виробничих можливостей. Що показують точки (А, Б, В, Г, Д) на кривій?

б) Позначте точку Е за межами кривої і поясніть, що вона відображає. Яким чином економіка може досягти рівня точці Е?

в) Якщо економіка перебуває у точці В, то якою буде альтернативна вартість виробництва однієї додаткової одиниці автомобілів і додаткової одиниці військових літаків? Поясніть, як ця крива відображає закон зростання альтернативної вартості.

г) Відобразіть на малюнку нові криві виробничих можливостей, якщо: удосконалюються технології виробництва військових літаків; удосконалюється виробництво автомобілів; науково-технічний прогрес впливає на обидва виробництва.

12. Відмовляючись від роботи столяра з зарплатою 12000 грн. за рік або роботи референта з зарплатою 10000 грн. за рік, Іван поступив у навчальний заклад з річною платою за навчання 6000 грн. Якою є альтернативна вартість його рішення у першому році його навчання, якщо він у вільний час працює в магазині з оплатою 4000 грн. за рік.

13. Подорож із Одеси до Рівного триває 8 годин поїздом і 3 години літаком (з врахуванням часу поїздки до аеропорту). Вартість подорожі поїздом 100 грн., літаком – 250 грн. У подорож відправляються троє: Абрамов, Борисов, Венгеров. Годинна ставка оплати праці Абрамова – 20 грн., Борисова – 30, Венгерова – 50. Яким видом транспорту поїде кожен з них?

14. Програміст Петрова заробляє 10 грн./год. Її мати на пенсії. В магазині за яблуками по 8 грн/кг необхідно стояти в черзі годину, за яблуками по 12 грн/кг – черги немає. При якому обсязі покупок придбання більш дешевого м'яса вигідно програмісту Петровій? Її матері?

15. Попит і пропозиція товару характеризується рівняннями:

$$Q_D = 600 - 25P$$

$$Q_S = 100 + 100P$$

Розрахуйте ціну рівноваги (P) та рівноважний обсяг товару (Q) на ринку. Держава встановлює податок з кожної одиниці товару в розмірі 2,5 грн. Розрахуйте втрати виробників і покупців товару.

16. Функція попиту на газ має вигляд: $Q_D^G = 3,75P_H - 5P_G$, функція пропозиції: $Q_S^G = 14 + 2P_G + 0,25P_H$, де P_G , P_H – відповідно ціна газу і нафти.

Визначити:

а) при яких цінах на енергоносії обсяги попиту і пропозиції становлять 20 одиниць?

б) на скільки відсотків зміниться обсяг реалізації газу при збільшенні ціни на 25%?

Приклад розв'язку задачі

1. Функція попиту населення на товар: $Q_d = 10 - P$, функція пропозиції товару: $Q_s = -1 + P$, де Q_d – обсяг попиту, млн.шт./рік; Q_s – обсяг пропозиції, млн.шт./рік; P – ціна одиниці товару, грн. Визначте, як 20-відсоткове зниження попиту вплине на ціну товару.

Розв'язок

Передусім визначимо параметри ринкової рівноваги до зниження попиту. Для цього підставимо в умову ринкової рівноваги $Q_d = Q_s$ дані рівняння попиту і пропозиції та знайдемо P і Q :

$$10 - P = -1 + P$$

$$2P = 11$$

$$P = 5,5 \text{ (грн.)}$$

Підставивши значення P в будь-яке з двох рівнянь (попиту чи пропозиції), одержимо значення Q : $Q = 10 - 5,5 = 4,5$ (млн. шт./рік)

Зменшення попиту на 20% означає зміщення кривої попиту вліво на 20%. Тепер обсяг попиту буде складати 80% від попередньої величини. Домноживши праву частину рівняння попиту на 0,8, одержимо нове рівняння для кривої попиту $D1$ (пропозиція $Q_s = -1 + P$ не змінилася):

$$0,8(10 - P) = -1 + P$$

$$8 - 0,8P = -1 + P$$

$$1,8P = 9$$

$$P_1 = 5 \text{ (грн.)}$$

$$Q_1 = 4 \text{ (од.)}$$

Отже, спад попиту на 20% викликав пониження ціни з 5,5 грн. до 5 грн. за одиницю товару або на 9,1%.

2. Супермаркет реалізує за день 300 кг яблук за ціною 5 грн. Цінова еластичність попиту на яблука дорівнює -5 . Як зміниться обсяг продажу і виторг супермаркету, якщо ціна на яблука буде знижена на 20%. Чи є доцільним скорочення ціни?

Розв'язання

1. Скориставшись формулою цінової еластичності попиту, знайдемо, як зміниться обсяг продажу внаслідок зниження ціни на 20%:

$$E_{dp} = \frac{\% \Delta Q_d}{\% \Delta P_d} \Rightarrow \% \Delta Q_d = E_{dp} \cdot \% \Delta P;$$

$$\% \Delta Q_d = (-5) \cdot (-20) = 100.$$

2. Знаходимо обсяг продажу після зниження ціни (Q_1):

$$Q_1 = Q_0 + \frac{Q_0 \cdot \% \Delta Q}{100\%} = 300 + \frac{300 \cdot 100\%}{100\%} = 600, \text{ кг.}$$

3. Знайдемо, якою буде нова, скорочена на 20% ціна яблук (P_1):

$$P_1 = \frac{P_0 \cdot (100\% - 20\%)}{100\%} = 5 \cdot 0,8 = 4, \text{ грн.}$$

4. Знайдемо, як зміниться сукупний дохід після зниження ціни:

$$TR = P \cdot Q,$$

$$\Delta TR = TR_1 - TR_0 = 4 \cdot 600 - 5 \cdot 300 = 900, \text{ грн.}$$

Висновок. Скорочення ціни є доцільним, тому, що завдяки цьому супермаркет вдвічі – з 300 до 600 кг збільшив обсяг продажу яблук, а його виторг зріс на 900 грн.

3. Альтернативна вартість виготовлення фотоапарата становить 12 годинників. Підприємство може виробити за місяць 600 годинників. Дирекція вирішує виробити 40 фотоапаратів. Скільки годинників при цьому можна виробити?

Розв'язок

Визначимо альтернативну вартість 600 годинників:

1 фотоапарат=12 годинників,

X фотоапаратів = 600 годинників, $X=600/50=12$

Отже, альтернативна вартість 600 годинників становить 50 фотоапаратів, що означає: підприємство може виробити або 600 годинників або 50 фотоапаратів.

Визначимо альтернативні витрати виробництва 40 фотоапаратів:

1 фотоапарат=12 годинників, а

40 фотоапаратів = X годинників,

отже альтернативна вартість виробництва 40 фотоапаратів становить 480 годинників ($x = 40 \cdot 12 = 480$ годинників).

При виробництві 40 фотоапаратів підприємство зможе виготовити 120 годинників ($600 - 480 = 120$ годинників).

Тестові завдання

1. Мікроекономіка досліджує:

- а) поведінку окремих економічних суб'єктів, котрі приймають рішення в умовах обмеженості ресурсів
- б) поведінку виробників, котрі приймають рішення щодо виробництва в умовах обмеженості ресурсів
- в) поведінку споживачів, котрі приймають рішення щодо покупок в умовах обмеженості доходу
- г) прийняття державою рішень щодо виробництва благ в умовах обмеженості ресурсів
- д) поведінку економіки в цілому

2. Основна економічна суперечність, що вивчається мікроекономікою, зумовлена:

- а) посиленням втручанням держави в економіку та процесом глобалізації
- б) погіршенням екологічної ситуації та існуванням монополій
- в) наявністю практично в усіх країнах світу інфляції та безробіття
- г) безмежністю потреб та обмеженістю ресурсів, необхідних для їх задоволення
- д) ідеальним типом економіки

3. Як зміниться вигляд кривої виробничих можливостей, якщо у виробництві товару X і товару Y відбудеться підвищення ефективності використання ресурсів:

- а) крива зсунеться вліво
- б) крива зсунеться вправо
- в) крива стане крутішою
- г) крива стане вологішою
- д) вигляд кривої не зміниться

4. Закон попиту описує:

- а) обернено-пропорційну залежність між ціною та обсягом попиту
- б) пряму залежність між ціною та обсягом попиту
- в) обернену залежність між ціною та обсягом попиту
- г) пряму пропорційну залежність між ціною та обсягом попиту
- д) абсолютну автономію ціни та обсягу попиту

5. Пряма залежність між обсягом і ціною на товар, що існує вздовж кривої пропозиції, показує, що:

- а) збільшення обсягу пропозиції має наслідком зменшення ціни на ресурси
- б) фірми можуть встановити вищу ціну, якщо продають більше товару
- в) зростання ціни стимулює фірми виробляти більше товару і пропонувати для продажу
- г) покупці пропонуватимуть завжди низькі ціни за невеликі кількості товару
- д) покупці пропонуватимуть завжди високі ціни за великі кількості товару

6. Встановлення державою ціни на рівні, вищому за рівноважний, викликає:

- а) появу стійкого надлишку товару
- б) появу дефіциту товару
- в) зменшення пропонування
- г) одночасне і однакове збільшення попиту і пропонування
- д) збільшення попиту

7. Стійка ринкова рівновага поділяється на:

- а) локальна і глобальна
- б) перехресна і одинична
- в) еластична і нееластична
- г) абсолютна і відносна
- д) нормуюча і стимулююча

8. Які з перелічених товарів мають найбільш нееластичний попит:

- а) телевізори
- б) життєво необхідні ліки
- в) автомобілі
- г) подорожі під час відпустки
- д) картопля

9. Припустимо, що ринкова ціна на товар знижується. Якщо процентна зміна обсягу менша за процентну зміну ціни, тоді пропозиція:

- а) абсолютно еластична
- б) еластична
- в) нееластична
- г) має одиничну еластичність
- д) абсолютно нееластична

10. Що мають на увазі, стверджуючи, що кожна економічна система стикається з фактом обмеженості ресурсів?

а) деякі продукти можна купити тільки за дуже високими цінами
б) бідні держави стикаються з нестачею певних продуктів, а багаті держави цієї проблеми не мають

в) виробничі ресурси ніколи не бувають достатніми, щоб задовільнити всі людські потреби

г) у будь-якій економіці бувають спади, коли існує нестача чого-небудь

д) відсутність у країні певних природних ресурсів

12. Альтернативна вартість вимірюється:

а) індексом споживчих цін

б) ціною товару, що купується

в) кількістю одного блага, від якої треба відмовитися заради одержання додаткової одиниці іншого блага

г) кількістю ресурсів, необхідних для виробництва даного товару

д) граничною корисністю товару

13. Фермер на своєму полі може вирощувати картоплю й пшеницю. Якщо він засадить усе поле картоплею, то збере 600 т, а якщо посіє пшеницю — то 200 т. Альтернативна вартість однієї тонни пшениці становить:

а) $1/3$ т картоплі

б) 6 т картоплі

в) альтернативну вартість визначити неможливо, оскільки невідомі ціни

г) 3 т картоплі

д) всі відповіді хибні

14. Якщо відбувається падіння споживання меду серед міського населення, а ціна цього продукту збільшується вдвічі, то це можна пояснити тим, що:

а) попит на мед виріс

б) одночасно зменшився попит на мед і його пропозиція

в) крива пропозиції меду є вертикальною

г) пропозиція меду збільшилася

д) всі відповіді хибні

15. Крива абсолютно нееластичного попиту представляє собою:

а) вертикальну лінію

б) горизонтальну лінію;

в) криву лінію з від'ємним нахилом

г) пряму лінію з від'ємним нахилом

д) криву лінію з додатним нахилом

Кросворди

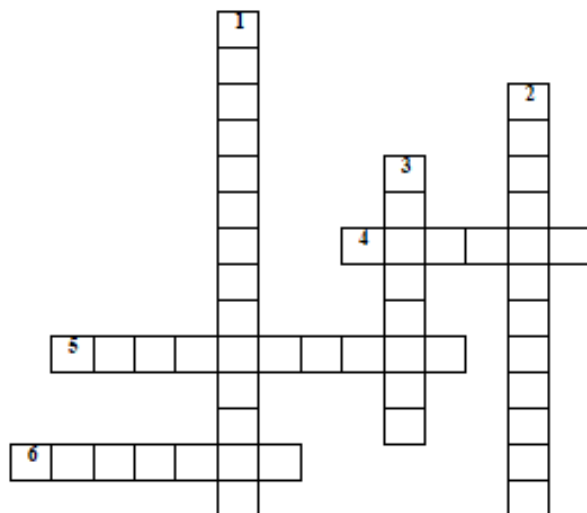
Кросворд 1

По горизонталі:

4. Добуток ціни та кількості проданого продукту.

5. Яку назву мають товари, коли зниження ціни одного зменшує попит на інший?

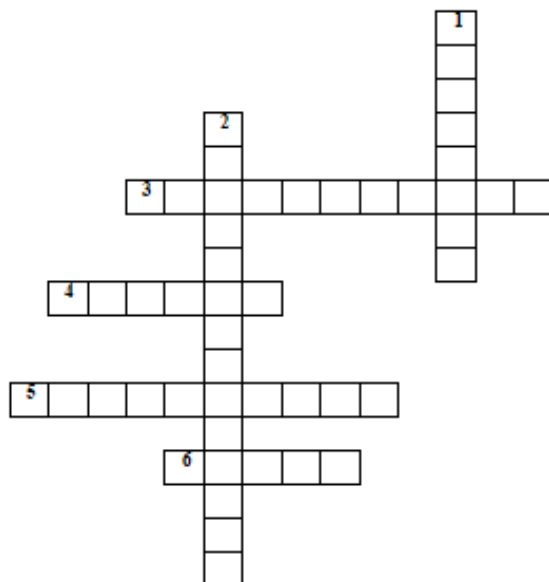
6. Ефект, який характеризує ситуацію зростання попиту на престижні товари навіть за умови зростання цін на них.

По вертикалі:

1. Товари, коли зменшення ціни одного з них веде до збільшення попиту на інший.
2. Фактори, які визначають величину попиту і пропозиції.
3. Різниця між виручкою та витратами.

Кросворд 2

По горизонталі:

3. Різниця між безподатковим доходом і видатками.
4. Втрати економіки.
5. Сукупні витрати індивіда або країни на споживчі товари за певний період.
6. Обмежена кількість чого-небудь.

По вертикалі:

1. Ринок, на якому продають і купують різні продукти праці.
2. Поняття, яке характеризує відношення результату до затрат праці.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»

1	Ефект доходу	6	Ринкова рівновага
2	Ефект заміщення	7	Нижчі товари
3	Закон капіталу	8	Нееластичний попит
4	Закон пропозиції	9	Нормальні товари
5	Еластичність	10	Перехресна еластичність

- А** Чутливість споживчого попиту на товар А до змін, що відбулися в ціні супутнього товару В.
- Б** Товари, попит на які зростає в міру зростання доходів споживачів.
- В** Зниження ціни на споживчі товари рівнозначне зростанню доходу.
- Г** Ступінь реакції однієї величини на зміну іншої на 1%.
- Д** Ситуація на ринку, коли підприємці пропонують за певною ціною стільки товарів, скільки споживачі готові купити.
- Е** Зміна ціни на 1% зумовлює зміну обсягу попиту.
- Є** Споживач замінює відносно дорожчий товар, купуючи дешевші товари у значно більшій кількості.
- Ж** За інших рівних умов, коли ціна на товар зростає, обсяг попиту на товар зменшується.
- З** Товари, попит на які в міру зростання доходів споживачів зменшується.
- И** Чим вища ціна (за інших рівних умов), тим більше товару товаровиробники готові запропонувати на ринок упродовж певного проміжку часу.

ТЕМА 6. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

6.1. Корисність та її види.

6.2. Крива байдужості, гранична норма заміщення.

6.3. Бюджетна лінія та вибір споживача.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Острове́рха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Острове́рха. Кн. 2: Мікроекономіка. - 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
6. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
7. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.

6.1. Корисність та її види.

Важливим суб'єктом ринкових відносин на мікрорівні є споживач, що вирішує три питання: 1) що купити? 2) скільки коштує? 3) чи вистачить грошей на покупку? Відповідь на перше запитання дає корисність, на друге – ціна і на третє – бюджет (дохід) споживача.

Корисність – це здатність товарів і послуг задовольняти потреби споживача.

На мікрорівні розглядається **економічна корисність**: благо є економічно корисним, якщо його купує споживач, незалежно від того як воно впливає на його здоров'я. Категорія корисності розглядалась економістами, починаючи з XVIII ст. – це: Тюрго, Кондільяк, Сміт, Маркс, Менгер, Госсен та інші.

Розрізняють два підходи щодо аналізу корисності: кардиналістський і ординалістський. *Кардиналісти* оцінюють корисність числом (ютилами), тому їх підхід називається кількісним. *Ординалісти* вважають, що споживач здійснює вибір між благами та наборами благ, тому їх підхід є порядковим.

Корисність можна поділити на види: пряма, непряма і повна; тактична і стратегічна; загальна і гранична.

Пряма корисність – це задоволення від блага, що безпосередньо впливає на добробут людини (споживання яблука чи винограду). **Непряма корисність** – це задоволення від блага, що безпосередньо не впливає на добробут людини, проте використовуються для виготовлення благ з прямою корисністю (споживання вина з яблука чи винограду). **Повна корисність** – це сукупність прямої і непрямой корисності.

Тактична корисність – це задоволення від блага у даний час. **Стратегічна корисність** – це задоволення від блага з врахуванням його тривалого споживання. Більшість благ має тактичну корисність, частина – стратегічну (наприклад, ліки).

Загальна корисність (TU) – це задоволення від споживання певної кількості блага за певний час (наприклад, з'їсти чотири бутерброди за півгодини).

Гранична корисність (MU) – це задоволення від кожної додаткової одиниці блага (від кожного бутерброда).

$$MU = \frac{\Delta TU}{\Delta Q} \quad (6.1)$$

У межах звичайної норми споживання збільшення кількості блага, що споживається, призводить до зростання загальної і зменшення граничної корисності. Споживання позанорму означає, що загальна корисність зменшується, а гранична набуває від'ємного значення.

По відношенню до більшості благ діє **закон спадної граничної корисності**:

кожна додаткова одиниця блага, що споживається, забезпечує меншу граничну корисність порівняно з попередньою (Перший закон Госсена).

Англійський економіст В.Джевонс (1835-1882рр.) першим почав систематично використовувати граничну корисність для аналізу поведінки споживача і так пояснював цей закон: якщо обсяг їжі поділити на 10 частин (кожну десятю частину він назвав інкрементом) і вилучати поступово одну частину, то останні інкременти їжі є менш необхідні порівняно з першими.

Для антиблаг (алкоголь, марки) діє **закон граничної корисності, що зростає**: кожна додаткова одиниця антиблага, що споживається, забезпечує більшу граничну корисність порівняно з попередньою.

6.2. Крива байдужості, гранична норма заміщення.

Суб'єктивні уявлення споживача щодо вибору між двома благами можна охарактеризувати за допомогою **кривої байдужості** – лінії, що поєднує різні комбінації (варіанти) двох благ, споживаючи які суб'єкт матиме однаковий рівень задоволення (корисності).

Нехай, суб'єкт упродовж тижня споживає м'ясо і сир. Він може їх комбінувати у різних співвідношеннях (табл. 6.1).

Таблиця 6.1. Варіанти споживання благ

Комбінації (варіанти)	М'ясо (X), кг /тижд.	Сир (Y), кг / тижд.	MRS _{X,Y} , гранична норма заміщення
C	4,0	1,5	-
D	3,0	2,0	0,5
E	2,5	2,5	1,0
F	2,0	3,5	2,0

Ці набори благ мають однакову корисність і, якщо з'єднати всі точки варіантів споживання X і Y, то вони будуть відображати лінію рівної корисності (U, рис. 6.1).

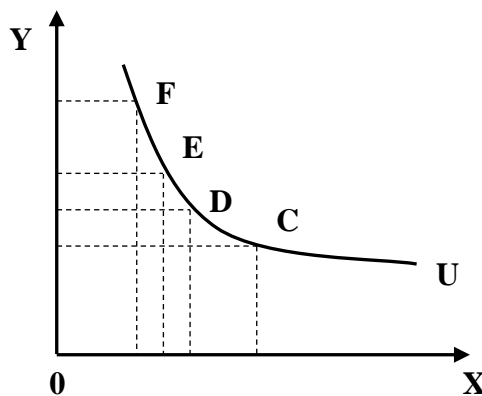

Рис. 6.1. Крива байдужості

Крива байдужості має спадний характер, тому що збільшення споживання одного блага призводить до зменшення споживання іншого. Рух уздовж кривої байдужості характеризується **граничною нормою заміщення**, яка показує зміни споживання одного блага у випадку зміни споживання іншого на кожную додаткову одиницю:

$$MRS_{X,Y} = \frac{\Delta Y}{\Delta X}, \quad MRS_{Y,X} = \frac{\Delta X}{\Delta Y}. \quad (6.2)$$

Суб'єкт може збільшувати чи зменшувати споживання як одного, так й іншого блага і, відповідно, мати більший (U_1) чи менший рівень корисності (U_2). Всі комбінації, що будуть характеризувати такі зміни, можна відобразити новими кривими байдужості, сукупність яких називається **картою кривих байдужості** (рис. 6.2).

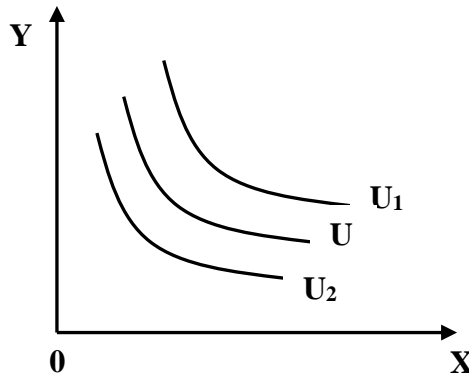

Рис. 6.2. Карта кривих байдужості

Криві байдужості не перетинаються, тому що одна комбінація двох благ не може забезпечувати два чи більше рівня корисності. Криві байдужості відображають можливі варіанти вибору споживача без врахування його бюджетних можливостей.

6.3. Бюджетна лінія та вибір споживача.

Споживач здійснює вибір, враховуючи ціну благ та свої бюджетні можливості, які характеризуються **бюджетною лінією**. Вона поєднує різні комбінації двох благ, при споживанні яких бюджет витрачається повністю (рис. 6.3).

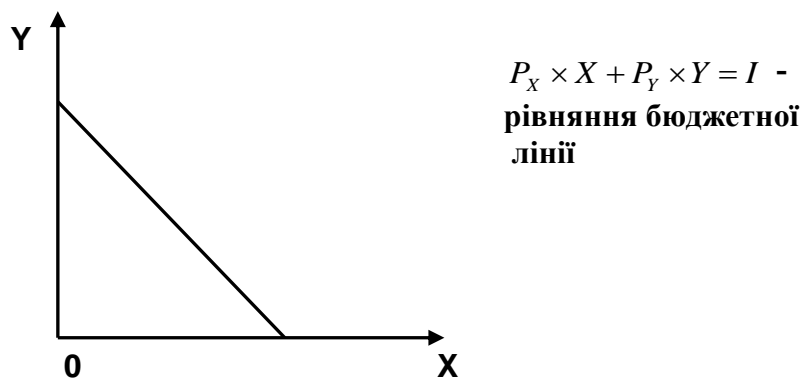

Рис. 6.3. Бюджетна лінія

Будь-які комбінації двох благ, які розміщуються у середині трикутника характеризують неповне використання бюджетних можливостей споживача. Комбінації благ за межами трикутника, є недосяжними для споживача за даного бюджету. За умов зміни бюджету та незмінних цін бюджетна лінія буде зміщуватися праворуч у випадку зростання бюджету і ліворуч у випадку його зменшення. За умов зміни ціни блага і незмінному бюджеті бюджетна лінія змінюватиме кут нахилу.

Для визначення оптимальної комбінації двох благ необхідно поєднати бюджетну лінію і карту байдужості (рис. 6.4). Точка дотику кривої байдужості U до бюджетної лінії – це **оптимум** чи **рівновага споживача**. Точки перетину кривої байдужості U_2 і бюджетної лінії не є оптимальними, тому що: по-перше, є надлишок одного блага, а іншого недостатньо; по-друге, комбінації благ на кривій байдужості U_2 характеризують менший рівень корисності порівняно з кривою U .

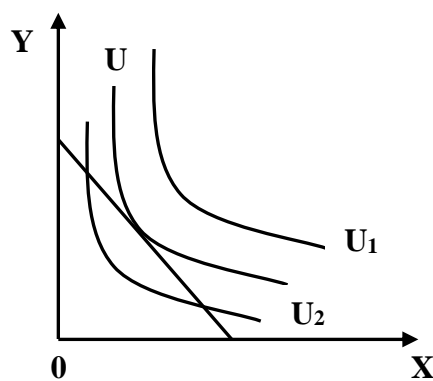

Рис. 6.4. Оптимум споживача

Рівновага (оптимум) споживача:

- кардиналістський підхід (другий закон Госсена): $\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$; (6.3)

- ординалістський підхід: $-MRS_{x,y} = \frac{P_x}{P_y}$. (6.4)

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Поясніть сутність економічної корисності і наведіть її класифікацію з конкретними прикладами.

2. Порівняйте кардиналістський та ординалістський підходи щодо аналізу корисності.

3. Доведіть дію закону спадної граничної корисності і закону граничної корисності, що зростає.

4. Охарактеризуйте криву байдужості.

5. Чому крива байдужості має спадний характер? Поясніть це за допомогою граничної норми заміщення.

6. Що таке карта байдужості?

7. Поясніть сутність бюджетної лінії та впливу на неї зміни бюджету і ціни благ.

8. Наведіть графічну та аналітичну інтерпретацію рівноваги споживача.

Творчі завдання

1. На основі матеріалів теми та даних наведених нижче виконайте такі завдання:

1) визначте характер залежності між послугами;

2) визначте і порівняйте переваги депозитних вкладів різних банків і виберіть два найбільш привабливі;

3) покажіть графічно Вашу точку «оптимального вибору», враховуючи рівень доходу і здатність до заощадження.

Інформація про деякі види депозитної діяльності банків (2020 рік):

— VAB Банк: річні ставки % по депозитах строком до 2-х років становлять 18,46% у грн., 12,49% у дол. і 10,41% у євро;

— Інвест-Кредит-Банк: річні ставки % по депозитах строком до 3-х років становлять 19,5% у грн., 11,5% у дол. і 10,5% у євро;

— Перший Інвестиційний Банк: річні ставки % по депозитах строком на 3 місяці становлять 17,0% у грн., 12,5% у дол. і 12,5% у євро з можливістю поповнення;

— КВАДРО БАНК: річні ставки % по депозитах становлять 18,0% у грн., 12,0% у дол. і 12,0% у євро (з бонусом). Можливі різні депозитні програми (з поповненням, з виплатою % щомісяця, з достроковим зняттям коштів тощо);

— Universal Bank: річні ставки % по депозитах строком на 3 місяці і відсоткова ставка зростає щомісяця. В кінці року ставка % становитиме 20,0% у грн., 13,0% у дол. і 14,0% у євро;

— УКРПРОМБАНК: річні середні ставки % по депозитах становлять 23,0% у грн., 17,1% у дол. і 16,0% у євро. Є різні умови депозитних програм.

2. Студент щотижня отримує від батьків 1000 грн. на їжу та розваги. Накресліть бюджетну лінію студента для кожної з наступних ситуацій, позначаючи продукти харчування на вертикальній осі, а розваги – на горизонтальній:

а) ціна продуктів харчування – 50 грн. за одиницю, ціна розваг – 50 грн. за одиницю;

б) ціна продуктів харчування – 50 грн. за одиницю, ціна розваг – 100 грн. за одиницю;

- с) ціна продуктів харчування – 100 грн. за одиницю, ціна розваг – 50 грн. за одиницю;
- д) ціна продуктів харчування – 40 грн. за одиницю, ціна розваг – 40 грн. за одиницю;
- е) ціна продуктів харчування – 50 грн. за одиницю, ціна розваг – 50 грн. за одиницю, але доходи студента збільшуються до 1250 грн. в тиждень;
- ф) прокоментуйте бюджетні лінії d) і е), а також порівняйте їх з бюджетною лінією а).

Приклад відповіді на творче завдання

1. Студент читає журнали і художні книги. Таблиця 1 демонструє корисність, яку він отримує від споживання різної кількості журналів та книг. Ціна журналу 15 грн, а ціна книги 75 грн. Припустимо, що за визначений період студент зазвичай купує 2 книги та 10 журналів. Визначіть:

- скільки грошей витрачає студент на придбання даної кількості книг та журналів;
- яку корисність він отримує від споживання такої комбінації товарів;
- розрахуйте граничну корисність, яку отримує студент від споживання книг та журналів;
- розрахуйте відношення граничної корисності до ціни для кожного товару;
- визначіть, чи максимізує студент корисності за якої комбінації сподивання книг та журналів;
- яку корисність він отримає, якщо увесь свій бюджет буде витратити на придбання книг?

Таблиця 1. Корисність від використання журналів і книг

Кількість блага	Корисність (ютилі)	
	журнал	книга
1	60	360
2	111	630
3	156	810
4	196	945
5	232	1050
6	265	1140
7	295	1215
8	322	1275
9	347	1320
10	371	1350

Відповідь

Кількість витрачених грошей студентом на придбання книг та журналів визначається, як: $10 \cdot 15 + 2 \cdot 75 = 300$ грн.

Корисність, яку він отримує від споживання такої комбінації товарів: $630 + 371 = 1001$ ютиль (за даними таблиці).

Гранична корисність (MU), яку отримує студент від споживання книг та журналів подано нижче в таблиці 2.

Таблиця 2. Розрахунок граничної корисності від використання журналів та книг

Кількість блага	Журнали			Книги		
	корисність, ютиль	гранична корисність MU	MU/P	корисність, ютиль	гранична корисність MU	MU/P
1	60	-	-	360	-	-
2	111	$111-60=51$	3,4	630	$630-360=270$	3,6
3	156	$156-111=45$	3,0	810	$810-630=180$	2,4
4	196	$196-156=40$	2,7	945	$945-810=135$	1,8
5	232	$232-196=36$	2,4	1050	$1050-945=105$	1,4
6	265	$265-232=33$	2,2	1140	$1140-1050=90$	1,2
7	295	$295-265=30$	2,0	1215	$1215-1140=75$	1,0
8	322	$322-295=27$	1,8	1275	$1275-1215=60$	0,8
9	347	$347-322=25$	1,7	1320	$1320-1275=45$	0,6
10	371	$371-347=24$	1,6	1350	$1350-1320=30$	0,4

З таблиці 2 видно, що співпадіння по показнику MU/P: 5 журналів і 3 книги, 8 журналів і 4 книги. Зважаючи на бюджет студента 300 грн. на книги та журнали, максимізація корисності відбувається за комбінації 5 журналів і 2 книги ($5 \cdot 15 + 3 \cdot 75 = 300$ грн.). Друга комбінація благ виходить за межі бюджету студента.

Якщо студент увесь свій бюджет буде витратити на придбання книг, то він зможе придбати їх у кількості 4 од. ($300 \text{ грн} / 75 \text{ грн} = 4 \text{ од.}$), а корисність при цьому становитиме згідно таблиці 1 – 945 ютиль.

Розрахунок відношення граничної корисності до ціни для кожного товару наведен в таблиці 2.

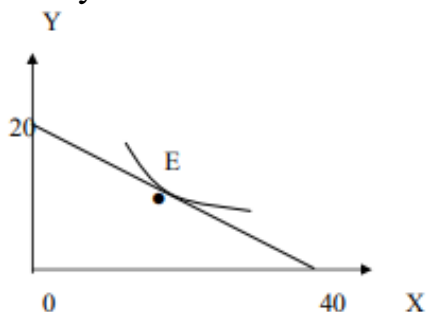
Задачі

1. Гранична корисність масла для француза характеризується функцією $MU_M = 40 - 5Q_M$, де Q_M – кількість масла, кг. Гранична корисність хліба: $MU_x = 20 - 3Q_x$, де Q_x – кількість батонів хліба, шт. Ціна одного кілограма масла 5 франків, ціна одного батона хліба – 1 франк. Загальний дохід споживача становить 20 франків на тиждень. Яку кількість масла і хліба купує раціональний француз?

2. Споживач витрачає 20 грн. в тиждень на молоко і хліб. Гранична корисність молока для нього $20 - 3x$, де x – кількість літрів молока. Гранична корисність хліба становить $40 - 5y$, де y – кількість буханок хліба. Ціна 1 л молока складає 1 грн., а 1 буханки хліба – 0,5 грн. Яку кількість хліба і молока купить раціональний споживач?

3. Споживач витрачає 13 грн. в тиждень на яблука і груші. Гранична корисність яблук для нього визначається рівнянням $MU_x = 20 - 3x$, де x – кількість яблук. Гранична корисність груш складає $MU_y = 19 - 3y$, де y – кількість груш. Ціна товарів 2 і 1 грн. відповідно. Яку кількість яблук і груш купить раціональний споживач?

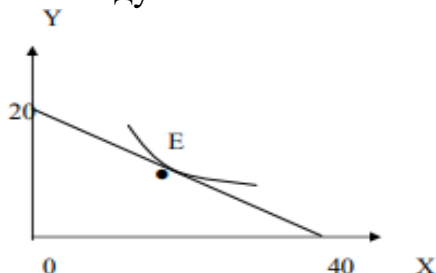
4. Доход споживача складає 200 грн. на місяць. На рисунку зображено його бюджетну лінію.

Знайдіть:

- ціну товару X та Y;
- як зміниться положення X бюджетної лінії, якщо доход споживача зросте до 400 грн.?
- визначте граничну норму заміни товару X товаром Y у точці E.

5. На рисунку зображено бюджетну лінію деякого споживача і одну з його кривих байдужості.

Визначити:

- величину доходу споживача, якщо відомо, що ціна товару X становить 10 грн.;
- ціну товару Y;
- граничну норму заміщення товару X товаром Y у т.Е.

Приклад розв'язку задач

1. Загальна корисність різної кількості печива та цукерок для споживача подана у таблиці:

Кількість товарів, кг	Повна корисність від споживання	
	печива	цукерок
1	20	40
2	38	60
3	52	70
4	62	75
5	67	75

Ціна 1 кг печива – 5 грн., ціна 1 кг цукерок – 10 гр. Яку кількість печива і цукерок купить раціональний споживач, якщо на ці товари протягом місяця він витрачає 40 грн. ?

Розв'язок

Оскільки мова йде про раціонального споживача, то передбачається, що він знаходиться в стані рівноваги. Отже, повинно виконуватись правило максимізації корисності: $MU_x / P_x = MU_y / P_y$. Нехай x – печиво, y – цукерки. Обчислимо показники MU_x , MU_y , а також співвідношення MU_x / P_x та MU_y / P_y і занесемо їх в таблицю.

К-ть товарів	MU_x	MU_y	MU_x / P_x	MU_y / P_y
1	20	40	4	4
2	18	20	3,6	2
3	14	10	2,8	1
4	10	5	2	0,5
5	5	0	1	0

Знайдемо тепер таку комбінацію товарів x і y , для якої виконуватимуться умови:

1) $MU_x / P_x = MU_y / P_y$;

2) дохід витрачений повністю.

З розрахунків видно, що перша умова задовольняється для таких комбінацій товарів :

$1x + 1y$;

$4x + 2y$;

$5x + 3y$.

Перевіримо виконання другої умови для цих комбінацій товарів:

1) $1 \cdot 5 + 1 \cdot 10 = 15$ (грн.) – дохід витрачений не повністю;

2) $4 \cdot 5 + 2 \cdot 10 = 40$ (грн.) – дохід витрачений повністю.

Третю комбінацію товарів перевіряти недоцільно, бо вона містить більшу їх кількість, ніж попередня, а отже, грошей у споживача на таку кількість товарів x і y не вистачить. Таким чином, у стані рівноваги раціональний споживач придбає 4 кг печива і 2 кг цукерок за місяць, витративши на це 40 грн.

2. Споживач витрачає 70 грн. в місяць на помідори та огірки. Гранична корисність помідорів для нього $30 - 2x$, де x – кількість кг помідорів. Гранична корисність огірків становить $20 - 5y$, де y – кількість кг огірків. Ціна 1 кг помідорів складає 2 грн., а 1 кг огірків – 10 грн. Яку кількість помідорів і огірків купить раціональний споживач ?

Розв'язок

Для споживача, що знаходиться у стані рівноваги, виконується рівність : $MU_x / MU_y = P_x / P_y$.

Згідно даних задачі матимемо: $(30 - 2x)/(20 - 5y) = 2/10$.

Вибір споживача залежить від бюджетного обмеження : $I = P_x \cdot X + P_y \cdot Y$.

За умовою : $2x + 10y = 70$.

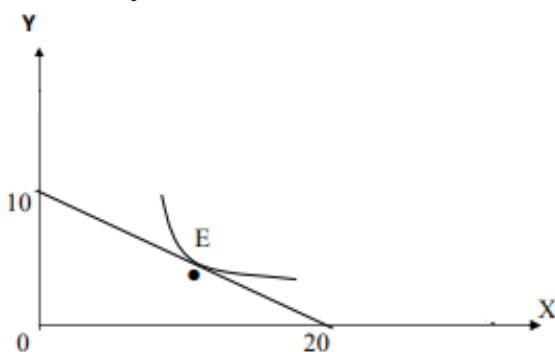
Складемо систему рівнянь:

$$\begin{cases} (30 - 2x)/(20 - 5y) = 2/10 \\ 2x + 10y = 70 \end{cases}$$

Розв'язавши її, одержимо: $x = 15$ кг; $y = 4$ кг.

Отже, раціональний споживач купить 15 кг помідорів і 4 кг огірків.

3. Дохід споживача складає 400 грн. на місяць. На рисунку зображено його бюджетну лінію.

Знайдіть:

а) ціну товару X;

б) ціну товару Y;

в) як зміниться положення бюджетної лінії, якщо дохід споживача зросте до 600 грн.?

г) визначте граничну норму заміни товару X товаром Y у точці E.

Розв'язок

а) якщо б споживач весь свій дохід витрачав лише на товар X , то зміг би купити 20 одиниць цього товару. Отже, $P_x = I / Q_x = 400 / 20 = 20$ (грн.).

б) аналогічно, при витрачанні всіх грошей тільки на товар Y , його ціна становитиме :

$$P_y = I / Q_y = 400 / 10 = 40 \text{ (грн.)}$$

в) якщо ціни на товари X і Y залишаються незмінними, а сума доходу зростає до 600 грн., то споживач зможе купити більшу кількість обох товарів: $Q_x = I / P_x = 600 / 20 = 30$ (од.); $Q_y = I / P_y = 600 / 40 = 15$ (од.). Бюджетна лінія посується вправо паралельно до попередньої і перетинатиме тепер вісь Y при $Q_y = 15$, а вісь X – при $Q_x = 30$.

г) У точці дотику бюджетної лінії і кривої байдужості гранична норма заміни $MRS_{xy} = 0,5$.

Тестові завдання

1. Яке з поданих тверджень найкраще відображає закон спадної граничної корисності:

а) чим більше деякого блага споживає людина, тим меншу корисність від споживання вона отримує

б) чим менше деякого блага споживає людина, тим меншу додаткову корисність вона одержує в результаті споживання додаткової одиниці цього блага

в) чим менше деякого блага споживає людина, тим меншу корисність від споживання вона отримує

г) чим більше деякого блага споживає людина, тим меншу додаткову корисність вона одержує в результаті споживання додаткової одиниці цього блага

д) не має правильної відповіді

2. Задоволення від блага в даний час – це корисність:

а) тактична

б) стратегічна

в) гранична

г) повна

д) непряма

3. Які два наукові підходи використовують щодо аналізу корисності:

а) класичний і кейнсіанський

б) марксистський і неокласичний

в) інституціоналізм і неолібералізм

г) кардиналістський і марксистський

д) кардиналістський і ординалістський

4. Теорія поведінки споживача передбачає, що споживач намагається максимізувати:

а) граничну корисність

б) середню корисність

в) загальну корисність

г) суму загальної та граничної корисностей

д) різницю загальної та граничної корисностей

5. Яке з наведених тверджень є правильним:

- а) криві байдужості для взаємодоповнюваних благ – це лінії, паралельні до однієї з координатних осей
- б) криві байдужості для товарів-абсолютних заміників мають вигляд прямих кутів
- в) криві байдужості для пари «корисне благо-нейтральне благо» є висхідними
- г) криві байдужості для пари «антиблаго-благо» - це лінії, паралельні до однієї з координатних осей
- д) усі попередні твердження хибні

6. Для якої пари товарів криві байдужості найбільше нагадуватимуть прямі лінії:

- а) бензин та автомобілі
- б) піца та сік
- в) напій «Кока-кола» та напій «Фанта»
- г) правий та лівий жіночі чобітки
- д) зубна щітка та зубна паста

7. Карта байдужості – це:

- а) сукупність кривих, кожна з яких представляє різний рівень доходу споживача
- б) сукупність кривих байдужості, кожна з яких представляє деякий інший рівень корисності
- в) сукупність кривих однакового рівня доходу споживача, кожна з яких представляє деякий інший рівень доходу
- г) сукупність кривих загальної та граничної корисності
- д) сукупність кривих середньої та граничної корисності

8. Зміна доходу споживача графічно відобразиться:

- а) переміщенням бюджетної прямої паралельно вправо
- б) переміщенням бюджетної прямої паралельно вліво
- в) зменшенням нахилу бюджетної прямої
- г) збільшенням нахилу бюджетної прямої
- д) немає правильної відповіді

9. Якщо споживач обирає комбінацію товарів, відображену точкою, що лежить на частині площини, обмеженій бюджетною прямою та осями координат, то він:

- а) максимізує граничну корисність
- б) не повністю витрачає свій грошовий дохід
- в) максимізує загальну корисність
- г) прагне купити більше товарів, ніж це дає змогу зробити його бюджет
- д) усі попередні відповіді хибні

10. У стані рівноваги споживача:

- а) споживач одержує однакоvu корисність від споживання обох благ
- б) споживач витрачає однакоvu кількість грошей на кожне з благ
- в) виконується рівність $MU_x = MU_y$
- г) справедлива рівність $MU_x/MU_y = P_x/P_y$
- д) усі попередні відповіді правильні

11. Якщо споживач рухається вгору вздовж кривої байдужості, його загальне задоволення:

- а) зростає
- б) зменшується
- в) залишається незмінним
- г) спочатку зростає, а потім зменшується
- д) немає правильної відповіді

12. Зменшення ціни товару приведе до того, що споживач досягне нового рівноважного стану:

- а) на більш низькій кривій байдужості
- б) на більш високій кривій байдужості
- в) на тій самій кривій байдужості, але з комбінацією товарів, що містить більше того товару, ціна якого знизилась
- г) на тій самій кривій байдужості, але з комбінацією товарів, що містить менше того товару, ціна якого знизилась
- д) немає правильної відповіді

13. Кардиналістська модель поведінки споживача:

- а) не потребує кількісного визначення величини корисності
- б) не потребує порівняння корисності різних благ
- в) не вимагає незалежності корисностей різних благ однієї від іншої
- г) передбачає можливість визначення кількісної величини корисності
- д) немає правильної відповіді

14. Гранична корисність – це:

- а) додаткова корисність від споживання додаткової одиниці блага
- б) зміна сукупної корисності набору товарів при зміні кількості певного блага на одиницю
- в) приріст сукупної корисності
- г) порівняння корисності благ
- д) немає правильної відповіді

15. П'яте морозиво, яке ви їсте, надає вам менше задоволення, ніж перше. Це приклад:

- а) дії закону попиту
- б) дії закону спадної граничної корисності
- в) наявності надлишку товару
- г) наявності дефіциту товару
- д) немає правильної відповіді

16. Закон спадної граничної корисності (перший закон Госсена) твердить, що:

- а) відношення граничних корисностей благ до їхніх цін повинні бути рівні
- б) сукупна корисність зростає зі зростанням споживання благ
- в) величина задоволення від споживання кожної додаткової одиниці блага даного виду зменшується до досягнення нульового значення в точці повного насичення потреби
- г) зі зростанням доходів споживачів величина задоволення від споживання кожної додаткової одиниці блага даного виду зменшується
- д) немає правильної відповіді

17. Який з наведених нижче переліків значень граничної корисності ілюструє закон спадної граничної корисності:

- а) 20, 15, 10, 5
- б) 20, 10, 10, 10
- в) 20, 30, 40, 50
- г) 20, 28, 34, 38
- д) немає правильної відповіді

18. Карта байдужості – це:

- а) сукупність кривих, кожна з яких представляє різний рівень доходу споживача
- б) сукупність кривих однакового рівня корисності, кожна з яких представляє деякий інший рівень
- в) сукупність кривих однакового рівня доходу споживача, кожна з яких представляє деякий інший рівень доходу
- г) сукупність кривих сукупної та граничної корисності
- д) немає правильної відповіді.

Завдання для перевірки знань «Правильне чи неправильне твердження»

Визначіть правильне чи неправильне твердження. Відповідь обґрунтуйте.

1. Криві байдужості ніколи не перетинаються.
2. Нахил бюджетної лінії залежить від співвідношення цін двох товарів.
3. Споживач максимізує корисність, якщо його бюджетна лінія перетинає криву байдужості.
4. Зміни величини доходу призводить до зміни в нахилі бюджетної лінії.
5. Лінія «дохід-споживання» нахилена вверх-вправо, якщо обидва отовари є нормальними.
6. Ефект заміщення при збільшенні цін на товари призводить до зменшення попиту на даний товар.
7. Загальна корисність зростає при збільшенні рівня споживання.
8. Умова споживчої рівноваги полягає в тому, що загальна корисність товару А дорівнює загальній корисності товару Б.
9. Якщо Ви купуєте більшу кількість певного товару, то Ваша гранична корисність зростає.
10. Нахил кривої байдужості вимірює порівняльну граничну корисність двох товарів.
11. Бюджетна лінія переміщується вліво і займає положення паралельно початковій, якщо дохід споживача зростає.
12. Чим менший дохід споживача, тим вище розміщується його бюджетна лінія.
13. Якщо гранична корисність зменшується, то загальна корисність також зменшується.
14. Зміщення бюджетної лінії відбувається внаслідок зміни рівня задоволення потреб споживача.
15. Гранична корисність – це зміна в загальній корисності, яка викликана споживанням додаткової одиниці блага.

ТЕМА 7. МІКРОЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ФІРМИ

- 7.1. Економічна природа та теорія фірми (підприємства). Види та суб'єкти підприємницької діяльності. Форми підприємництва.
- 7.2. Підприємство як суб'єкт економічної системи. Організаційно-правові форми підприємств. Види підприємств за розмірами. Види об'єднань підприємств. Нові форми підприємницької діяльності.
- 7.3. Витрати фірми, коротко – і довгостроковий період.
- 7.4. Дохід та прибуток фірми.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Островерха. Кн. 2: Мікроекономіка. 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
6. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
7. Базілінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.
8. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

7.1. Економічна природа та теорія фірми (підприємства). Види та суб'єкти підприємницької діяльності. Форми підприємництва.

Основним суб'єктом ринку є **фірма** (підприємство), поширення якої пов'язують з періодом початкового накопичення капіталу. За деякий час вони стають основою фабричного виробництва і організаційною формою підприємницької діяльності. Фірма (від італ. *firma* – підпис) означала „торгове ім'я” комерсанта. Поступово її значення та функції змінювались.

В навчальній літературі фірма розглядається як організація, економічний та правовий суб'єкт, що здійснює виробничу діяльність і має господарську самостійність. Фірма є координатором у розподілі ресурсів, тому її функція полягає в об'єднанні ресурсів для виробництва благ з метою збільшення прибутку.

Між фірмою і підприємством суттєвих відмінностей немає, проте деякі аспекти їх можуть відрізнити, зокрема мета діяльності. Як зазначено, основною метою фірми є одержання прибутку, а діяльність підприємства, залежно від форми власності, може бути неприбутковою. На мікрорівні розглядається поведінка суб'єктів, що діють в ринкових умовах, тому будемо вважати, що фірма і підприємство є аналогічними за суттю.

Існування фірми пов'язано з певним парадоксом, суть якого обумовлюють дві форми організації господарської діяльності: спонтанний порядок та ієрархія. **Спонтанний порядок (неусвідомлена координація)** передбачає узгодження дій через ринок. Рішення учасників угоди здійснюються самостійно через власні мотиви та наявність інформації. **Ієрархія (усвідомлена координація)** передбачає підпорядкування дій учасників розпорядженням центральної влади („ієрархія” походить від грец. *hierarchia* – священна влада). Роль координатора виконує керівник, який організовує і планує діяльність.

Внутрішня структура фірми – це типовий приклад ієрархії. Спонтанний порядок та ієрархія – це два полюси, що взаємодіють і не мають абсолютних переваг, проте кожний з яких має свої позитиви та негативи. Фактори, що забезпечують більш високу ефективність фірми порівняно із спонтанним порядком, такі: краще пристосування до складних ділових операцій та координація спеціалізованих ресурсів; зниження ризику недобросовісності партнерів; підвищення адаптації до спонтанних змін ситуації.

Різні аспекти економічної природи фірми охарактеризовані у теоріях економістів (рис. 7.1).

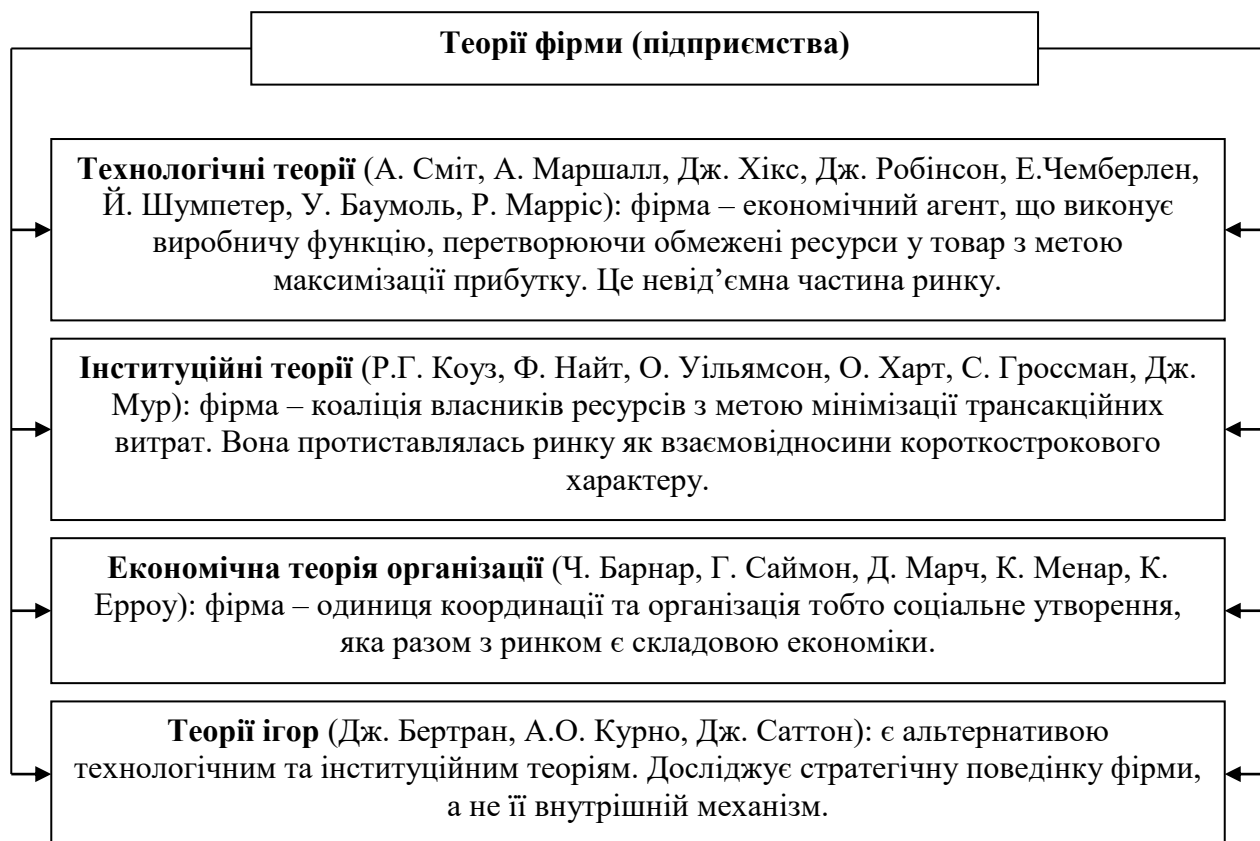

Рис. 7.1. Теорії економічної природи фірми (підприємства)

У будь-якій економічній системі функціонує велика кількість різних фірм, у яких можна виділити три основні типи організаційно-правових форм підприємницької діяльності.

Підприємці як суб'єкти економічного життя реалізують свої підприємницькі здібності через таку організаційно-господарську форму, як *підприємство*. Підприємствами в ринковій економіці є всі *самостійні господарські суб'єкти, які мають право юридичної особи* і здійснюють виробничу, науково-дослідницьку та інші види комерційної діяльності, щоб отримати прибуток. Це - заводи, фабрики, універмаги, інститути і крамниці, шахти і фірми та інші заклади, що виробляють товари або надають послуги задля отримання прибутку.

Підприємницька діяльність здійснюється від імені та під майнову відповідальність певними суб'єктами. **Суб'єктами підприємницької діяльності** можуть бути громадяни нашої держави, інших держав, які не обмежені законом у правоздатності, юридичні особи всіх форм власності.

В Україні суб'єкт підприємницької діяльності може бути зареєстрований у двох формах — як юридична чи фізична особа. **Фізичні особи (громадяни)** організують індивідуальне виробництво, де засоби виробництва належать організатору і використовується власна праця. Виробництво може здійснюватись фізичною особою із застосуванням найманої праці і капіталу.

Юридичні особи (товариства, акціонери, кооперативи, спільні підприємства, асоціації та об'єднання) як суб'єкти підприємницької діяльності здійснюють виробничу діяльність порівняно з індивідуальним підприємством у більших обсягах та із залученням найманої робочої сили.

Своєрідне місце серед суб'єктів підприємницької діяльності посідає **держава**. Воно зумовлене тим, що в ринковій економіці, з одного боку, державою розробляються, приймаються до виконання та контролюються правила ведення підприємницької діяльності. З іншого боку, вона не може усунутись із сфери підприємництва, бо в кожній державі існує державний сектор, в якому зосереджуються найбільш життєво важливі галузі економіки або підприємства, що з якихось причин нераціонально використовують ресурси в межах приватнопідприємницької діяльності. Функції підприємця як власника цих об'єктів держава делегує корпораціям, асоціаціям, кооперативам, спільним підприємствам. Чинним законодавством у нашій державі не заборонено займатися підприємницькою діяльністю таким категоріям громадян, як військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Не можуть бути зареєстровані як підприємці особи, котрі мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, а також особи, яким суд заборонив займатися певною підприємницькою діяльністю з правом здійснення відповідного її виду до закінчення строку, встановленого вироком суду. Особи з непогашеною судимістю також не мають права бути співзасновниками підприємницької організації, обіймати в підприємницьких

товариствах та їх спілках або об'єднаннях керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Стосовно першої категорії громадян зазначені обмеження для участі у підприємницькій діяльності зумовлені кількома обставинами. По-перше, у зв'язку зі своїм службовим становищем вони можуть його використовувати для того, щоб поставити себе у більш вигідне становище порівняно з іншими суб'єктами підприємництва. Тим часом світова практика ведення підприємницької діяльності виходить із, принципу однакових можливостей для всіх учасників. По-друге, зазначені обмеження позбавляють категорії громадян, причетних до розробки законодавства, нормативних актів, укладання міждержавних угод, можливості створювати більш сприятливі умови для ведення підприємницької діяльності окремим групам державних службовців або особам, одержувати від цього певні вигоди. Такі обмеження спрямовані на захист суспільства від корупції, зловживань владними повноваженнями та інших негативних явищ.

Обмеження для ведення підприємництва особами, які мають, непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, унеможливають для нечесних та кримінальних осіб доступ до цього виду діяльності.

Рівноправними партнерами серед учасників підприємництва є **державні структури**. Вони розміщують урядові замовлення підприємствам, визначають ціни, склад і обсяг пільг при виконанні спеціальних робіт. Держава і сама створює підприємства.

Підприємства державного сектору в країнах із соціальною ринковою економікою створюються з метою:

- забезпечення робочих місць, послаблення циклічних коливань в економіці, зокрема економічної кризи;
- утримання галузей комунального господарства — водопостачання, електропостачання, телефонного зв'язку, муніципального транспорту, що зумовлено необхідністю створення соціальних гарантій споживання цих видів послуг для абсолютної більшості населення і відповідно контролю за цінами в цих галузях;
- забезпечення обороноздатності країни, яка під впливом інтересів військового лобі у законодавчих органах та інших факторів перевищує межі доцільності, переростає у гігантський ринок зброї;
- поповнення державного бюджету. Для цього створювалися фіскальні монополії, відповідні види підприємств (соляна — в Австрії, Німеччині, Франції та в інших країнах, горілчано-спиртова — у Франції, Німеччині й сірникова у Франції).

Об'єктом підприємництва є певний вид виробничої і невиробничої діяльності. Це можуть бути промислове, сільськогосподарське або інше виробництво, торгівля в усіх її формах, посередництво, виконання певних робіт, інноваційна справа, операції з грошовими коштами або цінними паперами. Результат такої діяльності матеріалізується у вигляді продукції, наданих послуг, виконаних робіт, інформації.

Світовий досвід господарювання свідчить про те, що підприємницьку діяльність можна проводити в будь-якій сфері національної економіки, крім тих, відсутність контролю за якими з боку держави може створювати небезпеку для суспільства, шкодитиме довкіллю, здоров'ю людей. Тому виготовленням зброї, військової техніки, грошових знаків, наркотичних засобів займаються лише державні підприємства.

Згідно вітчизняного законодавства діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробкою, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями. Це поширюється й на діяльність, пов'язану з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію стеження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів), виплатою та доставкою пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам.

У нашій державі багато видів підприємницької діяльності потребують ліцензування, тобто отримання спеціального дозволу на їх ведення в державних органах. Це стосується виробництва пива, вина, лікєро-горілчаних напоїв, тютюнових виробів, розвідки та експлуатації корисних копалин, виготовлення і реалізації медикаментів та хімічних речовин, ремонту спортивної, мисливської та інших видів зброї, здійснення медичної, ветеринарної та юридичної практики. Ліцензування цих видів підприємницької діяльності дає змогу державним органам їх контролювати і регулювати.

Суб'єкти підприємництва у своїй діяльності дотримуються певних **принципів**, тобто основоположних фундаментальних ідей, відповідно до яких вона здійснюється. Законодавством України передбачено, що підприємництво базується на таких принципах:

- вільний вибір видів діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;
- залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;

- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем — юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Успішне підприємництво значною мірою залежить від вибору прийнятного для кожного з його суб'єктів виду і форми діяльності. Розуміння їх суті, змісту діяльності має неабияке значення для організації власної справи, бо від вибору виду та форми діяльності майбутньої фірми багато в чому залежать її життєздатність, становище в ринковому середовищі, перспективи подальшого соціально-економічного розвитку.

Підприємництво дозволяється в будь-якій галузі національної економіки, якщо така діяльність не заборонена законом, — у промисловості, будівництві, сільському, лісовому, рибному господарстві, торгівлі, побутовому обслуговуванні, у видавничій, банківській, біржовій справах, консультуванні, інформуванні у сфері операцій з цінними паперами. Основними сферами підприємництва є виробництво продукції і надання послуг, торгівля і посередництво.

У визначенні видів підприємництва можна керуватися відповідними ознаками, які дають змогу привести всю їх різноманітність до певної системи. З урахуванням сфери функціонування підприємство як організація корисної виробничої діяльності, спрямованої на виробництво товарів, надання послуг, виконання робіт, поділяється на такі види: виробниче, комерційне, фінансове, посередницьке, страхове.

Основа підприємницької діяльності становить певна форма власності — приватна, акціонерна, колективна, державна. **Згідно з цими формами вирізняють три основні форми підприємництва:** індивідуальну, колективну, державну.

Індивідуальне підприємництво ґрунтується на приватній власності фізичної особи та її праці і спрямоване на отримання особистого доходу або прибутку. Таке підприємство ведеться окремо особою від свого імені і на свій страх і ризик. Індивідуальний підприємець несе повну відповідальність за наслідки своєї діяльності всім своїм майном, яке у виняткових випадках може бути навіть втрачене.

Позитивними рисами індивідуального підприємства є мобільність діяльності, мінімальний контроль з боку держави.

Колективна форма підприємства ґрунтується на власності трудового колективу на майно, продукцію та доходи і передбачає здійснення господарських операцій колективним суб'єктом. Останнє потребує утворення підприємства (товариства), які можуть бути юридичними та неюридичними особами. Підприємство стає юридичною особою за наявності таких ознак: організаційна єдність; володіння необхідним майном; самостійна майнова відповідальність; представництво від власного імені в господарській діяльності; власний розрахунковий рахунок у банку.

Наявність державного сектору в ринковій економіці породжує існування державного підприємництва. Воно здійснюється підприємствами, які не перебувають повністю у власності або під контролем держави завдяки володінню контрольним пакетом акцій. Частка державного сектору у розвинених країнах різна і ніколи не була постійною.

За характером діяльності розрізняють виробниче, торгово-комерційне, кредитно-фінансова, сервісне (надання послуг) і ін.

7.2. Підприємство як суб'єкт економічної системи. Організаційно-правові форми підприємств. Види підприємств за розмірами. Види об'єднань підприємств. Нові форми підприємницької діяльності.

У структурі національної економіки підприємство є первинною ланкою, у якій поєднано фактори виробництва, виробляють продукцію або надають послуги, реалізують економічні інтереси суб'єктів господарювання, формують відносини між ними. Можна говорити про підприємство і як про єдність техніко-економічних і соціальних складників.

Найважливішими ознаками, що характеризують підприємство як первинну одиницю в структурі національної економіки, є: економічна відособленість; економічна самостійність.

Економічна відособленість виражає суть підприємства як окремого товаровиробника в межах національної чи навіть глобальної економіки. Вона означає, що все майно підприємства є його відособленою власністю, тобто, що підприємство *володіє* певними ресурсами, *користується* ними, тобто заміщує витрати за рахунок власних коштів, і *розноряджується* цим майном, тобто привласнює результати виробництва. Саме це й визначає підприємство як окремого товаровиробника, продукт виробництва якого є товаром, і забезпечує можливість будувати свої стосунки з іншими підприємствами на основі ринкових засад, тобто через обмін.

Економічна самостійність характеризує підприємство як юридичну особу, що здатна впливати на організацію своєї діяльності, і має свої: статут, баланс, розрахунковий рахунок, печатку, товарний знак, право укладати угоди з іншими економічними суб'єктами.

У українській економічній літературі поряд з терміном "підприємство" вживають і термін "фірма". Підприємство як таке не є юридичною особою, відповідальність за нього несе фірма, яка його репрезентує. Більшість фірм має тільки одне підприємство, інші управляють декількома, а інколи й багатьма. Назва фірми може відображати ім'я або прізвище її власника або виробничу спрямованість фірми, а часто і просто якусь надуману назву тощо.

У українській економічній літературі поряд з терміном "підприємство" вживають і термін «фірма».

У ринковій економіці всі підприємства - виробничі й торговельні, побутові й транспортні, науково-дослідні й фінансові - функціонують у формі фірм або у їх

складі. Фірма - це ім'я (найменування) під яким юридично повноправний економічний суб'єкт (одноосібний чи колективний) веде свою справу. У ринковій економіці фірма - це головна ланка національної економіки, через яку громадяни реалізують свою підприємницьку діяльність, зорієнтовану на отримання прибутку.

Підприємство як таке не є юридичною особою, відповідальність за нього несе фірма, яка його репрезентує.

Більшість фірм має тільки одне підприємство, інші управляють декількома, а інколи й багатьма. Назва фірми може відображати ім'я або прізвище її власника або виробничу спрямованість фірми, а часто і просто якусь надуману назву тощо.

В Україні в науковому вжитку і на побутовому рівні, а також в нормативних документах використовують не поняття «фірма», що є звичною назвою в розвинутій ринковій економіці, а «підприємство». Це пояснюється тим, що десятиріччя монопольного панування державної власності та фактичної відсутності економічної відповідальності міністерств та відомств доцільним вважали створення спеціалізованих господарських одиниць. А вже у 70-80-ті роки, коли почали уживати поняття «фірма», під нею розуміли об'єднання підприємств переважно однієї галузі, технологічно пов'язаних між собою у виробництві однорідних товарів.

У ринковій економіці є велика різноманітність підприємств. Вони різняться за: власниками, розмірами, сферами діяльності.

Залежно від основних типів і форм власності (приватна, колективна (кооперативна), державна) виділяють такі правові види (форми) підприємств: *приватні, колективні, державні.*

У межах приватної власності виділяють:

- > *одноосібне володіння (індивідуальне підприємство);*
- > *партнерство (товариство);*
- > *корпорацію.*

Індивідуальне підприємство є власністю однієї особи, суб'єкта, що самостійно веде справу, організовує, працює, веде бухгалтерію, здійснює управління, повністю відповідає за ризик і отримує увесь дохід. Це найдавніша форма ведення господарки. *Перевагами таких підприємств є:* економічна свобода дій (вибір сфери діяльності, обсягів виробництва, способів використання доходу); оперативність; безпосередня зацікавленість в ефективній діяльності; низькі організаційні витрати. *Недоліками одноосібного володіння є:* обмежені фінансові можливості; проблеми з отриманням кредитів і відповідно з оновленням виробництва та застосуванням здобутків НТП; зосередження в руках однієї особи функцій виробництва, управління і реалізації, що ускладнює життя й часто призводять до прийняття помилкових рішень, а навіть банкрутств.

Партнерство (товариство) як форма підприємництва ґрунтується на об'єднанні майна (паїв) різних власників (громадян чи юридичних осіб) з відповідним розподілом прав та обов'язків залежно від величини внеску до статутного фонду.

Партнерства (товариства) бувають: повні (товариства з необмеженою відповідальністю); товариства з обмеженою відповідальністю (ТзОВ); змішані (командитні).

Повне товариство - це об'єднання громадян або юридичних осіб для спільної діяльності на основі угоди (договору) між ними. Вони характерні для сфер діяльності, де переважає інтелектуальна праця і де невеликі фірми надають професійні послуги (адвокатура, медицина, аудиторство, брокерство тощо).

У товаристві з обмеженою відповідальністю його члени відповідають за діяльність підприємства тільки в межах своїх паїв у статутному фонді. Ця форма товариства більше поширена, оскільки менше ризикова для підприємця; такі товариства поширені в будівництві, розробленні природних ресурсів, операціях з нерухомістю, посередницькій діяльності тощо.

Командитні товариства можуть об'єднувати на основі угоди кількох фізичних чи юридичних осіб (чи їх комбінацій) для спільної діяльності. Мають складнішу структуру, оскільки об'єднують: дійсних членів (комплементарів), які мають повну відповідальність за зобов'язаннями товариства; членів-вкладників (командитистів), відповідальність яких обмежується тільки їхніми внесками в капітал товариства. Право голосу мають тільки дійсні члени товариства.

Корпорація (акціонерне товариство) - форма об'єднання капіталів учасників акціонерного товариства. Утворюється об'єднанням пайових внесків акціонерів і тому належить до товариств з обмеженою відповідальністю: члени АТ ризикують тільки своїм внеском у статутний капітал. Акціонерні товариства за типом поділяються на **публічні** акціонерні товариства та **приватні** акціонерні товариства (рис. 7.2, таблиця 7.1).

Рис. 7.2. Порівняльна характеристика типів акціонерних товариств

Таблиця 7.1. Характеристика типів акціонерних товариств

Особливості публічного акціонерного товариства	Особливості приватного акціонерного товариства
<p>- акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства;</p> <p>- товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій;</p> <p>- при публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством;</p> <p>- товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, при цьому укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі;</p> <p>- у разі якщо умовами емісії акцій передбачена можливість їх оплати негрошовими коштами, товариство зобов'язане залучити незалежного експерта для встановлення ринкової вартості майна, майнових або немайнових прав, які передаються в обмін на акції, при цьому вартість негрошового внеску не може відхилитися від ринкової вартості акцій більше ніж на 10% ;</p> <p>- річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком);</p> <p>- обрання членів наглядової ради і ревізійної комісії товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування (Кумулятивне голосування - голосування під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами);</p> <p>- окрім питань, для вирішення яких законом вимагається кваліфікована більшість (три четвертих голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Товариство і його акціонери не мають право на свій розсуд розширяти коло питань, які вирішуються кваліфікованою більшістю, а також збільшувати число голосів, якими вирішуються інші питання.</p>	<p>- максимальна кількість акціонерів не може бути більшою 100 осіб;</p> <p>- товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій;</p> <p>- статутом товариства може бути передбачено переважне право акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі. Зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва;</p> <p>- акціонер товариства завжди має переважне право на придбання акцій додаткової емісії, в той же час акціонер публічного акціонерного товариства може бути позбавлений такого права умовами публічного розміщення акцій додаткової емісії;</p> <p>- акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону;</p> <p>- умовами емісії акцій може бути передбачена можливість сплати за них не грошима, а майном, майновими або немайновими правами, при цьому оцінка негрошового внеску здійснюється товариством і інвестором на власний розсуд, без залучення незалежного експерта;</p> <p>- статутом товариства може встановлюватися коло питань, вирішення яких вимагає більшої кількості голосів акціонерів, ніж проста більшість або кваліфікована більшість;</p> <p>- на розсуд товариства, члени наглядової ради можуть обиратися за принципом пропорційності представництва або шляхом кумулятивного голосування;</p> <p>- товариство не зобов'язане розкривати свою фінансову звітність на фондовому ринку, хоча зобов'язане оприлюднювати фінансову звітність у Державному реєстрі юридичних осіб, як і будь-яка інша юридична особа, зареєстрована в Україні.</p>

До переваг корпорацій слід віднести: кращі умови залучення фінансових ресурсів (через продаж акцій); легший доступ до кредитів; зменшення ризику банкрутства; ефективне управління і маркетинг. *Корпораціям властиві такі недоліки:* значні затрати й труднощі зі створенням та припиненням діяльності; ускладнена організаційна структура управління та його бюрократизація; подвійна система оподаткування.

У сучасній економіці набули поширення *об'єднання підприємств*. Найпростіше з них - **картель**. Це угода між підприємствами, які виробляють споріднену (однорідну) продукцію, щодо проведення узгодженої політики в галузі ціп, квот виробництва, розподілу ринків збуту, обміну патентами, ліцензіями тощо. Виробнича і збутова діяльність підприємств не регламентуються.

Синдикат - об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію щодо спільної її реалізації. Учасники угоди зберігають виробничу самостійність, але втрачають збутову - вся виготовлена продукція надходить до єдиної спільної структури, яка й займається її реалізацією. Доходи розподіляють пропорційно до частки виробництва кожного з учасників синдикату.

Трест - форма об'єднання, за якої його учасники повністю втрачають не тільки збутову, й виробничу самостійність. Трест виступає юридичною особою / несе повну відповідальність усім своїм майном за результати діяльності всіх учасників об'єднання. Частку кожного учасника тресту визначає пакет акцій, відповідно до якого розподіляють і доходи.

Концерн - об'єднання підприємств різних галузей (промислових, фінансових, торговельних тощо), які формально незалежні, але підпорядковані фінансовому контролю та керівництву фірми-керівника - холдинговій компанії, яка й відповідає за всю господарсько-фінансову діяльність підприємств концерну (у межах пакетів акцій кожного з них).

Конгломерат - об'єднання підприємств різних, часто не споріднених галузей. Виникають через диверсифікацію (проникнення) в інші галузі, щоб забезпечити стабільність. Особливого поширення набули в перші десятиріччя після Другої світової війни. Для них характерні відсутність галузевого ядра, незмінність пропонованого ринку товарів і послуг, провідна роль банків та інших фінансово-кредитних інститутів у формуванні їхньої структури.

Найвищою формою об'єднання підприємств є **фінансово-промислові групи (ФПГ)**. Це - об'єднання великих промислових фірм з банківськими структурами, кожний з учасників якого функціонує самостійно і розв'язує власні завдання, але в разі потреби залучають до виконання якогось великого проекту. Координатором у ФПГ може бути промислова фірма або банківська структура.

Найпоширенішою організаційною формою підприємств, що виникли на основі кооперативної (колективної) власності, є **кооперативи** - об'єднання громадян з метою спільного виробництва (виробнича кооперація), збуту продукції (збутова кооперація), закупівлі та споживання товарів, послуг (споживча кооперація), будівництва та експлуатації житла (житлова кооперація).

Риси кооперативних підприємств: економічна самостійність та самоуправління; членство на засадах пайових внесків; особиста участь у розв'язанні господарських питань; необмежена відповідальність. Перевагами кооперативної форми підприємств є: простота створення, вступу та виходу з кооперативу; рівноправність членів у розв'язанні господарських питань; розподіл доходів пропорційно до трудової участі та пайового внеску. Недоліком кооперативної форми є обмеженість економічної свободи через потребу узгоджувати інтереси членів кооперативу.

У розвиненому ринковому господарстві підприємницька діяльність може здійснюватися на основі державної власності. **Державні підприємства** виробляють товари і послуги, продають їх, діють на основі обчислення доходів і витрат, тому змушені дбати про зменшення останніх. їхнім власником є держава. Державні органи: розробляють плани-замовлення для своїх підприємств; забезпечують їх потрібним первинним капіталом; призначають керівника; регулюють заробітну плату та розподіл доходів тощо.

Глава 8 Господарського кодексу України встановлює правовий статус державних та комунальних унітарних підприємств.

Згідно зі ст.73 ГК державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції у межах, визначених цим Кодексом та іншими законодавчими актами. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить. Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу. Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства. Державне унітарне підприємство є юридичною особою і тому йому властиві всі ознаки юридичної особи. Разом з тим, воно має певні особливості, що відрізняють його від інших підприємств. Державне унітарне підприємство створюється і діє на основі тільки однієї форми власності — державної.

Суцільна державна основа, на якій здійснюється діяльність державного підприємства, обумовлює унітарну (єдину) природу цієї юридичної особи. Державне унітарне підприємство функціонує на базі державного майна, що закріплюється за державним підприємством на праві господарського відання або оперативного управління. Майно, закріплене власником за унітарним підприємством, складає його статутний фонд. Його розмір, джерела і порядок створення передбачені в установчому документі — статуті. ст.73 ГК називає два

види державних унітарних підприємств — комерційні та казенні. Відмінність між ними у тому, що **державні комерційні підприємства** володіють, користуються і розпоряджаються майном на основі права господарського відання, а **казенні підприємства** — на основі права оперативного управління.

За ГК (ст. 136) **право господарського відання** є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК та іншими законами. При порівнянні права господарського відання з правом власності звертає на себе увагу ідентичність їх змісту: як в одному, так і в іншому випадку суб'єкт відповідного права має правомочності володіння, користування і розпорядження майном. Виникає питання: чим вони відрізняються? Передусім, відмінність полягає у характері прав. Право власності є основним, самостійним правом, в той час як право господарського відання вторинне і залежить від права власності. Якщо право власності може існувати і без права господарського відання, то останнє неможливе без права власності. Вторинним характером права господарського ведення зумовлені і такі його обмеження як право власника контролювати використання майна шляхом аудиторських та інших перевірок, отримувати частку прибутку від використання цього майна, ухвалювати рішення про ліквідацію або реорганізацію юридичної особи, в господарське ведення якої було надане майно, тощо.

Право оперативного управління - це засноване на праві власності іншої особи і наданому нею повноваженні право володіння, а також обмежені права користування і розпорядження майном в цілях і межах, встановлених власником. Як і право господарського відання, право оперативного управління є похідним від права власності і більш обмежене порівняно з ним. Воно також вужче, ніж право господарського відання. Якщо право господарського відання містить усі 3 правомочності - володіння, користування і розпорядження, то право оперативного управління, зазвичай охоплює одночасно лише 2 - володіння і користування або володіння і розпорядження.

У будь-якому випадку особа, в оперативному управлінні якої знаходиться майно, не має права розпоряджатися цим майном на свій розсуд, а може це робити лише в межах, встановлених власником. Відповідальність за своїми боргами особа, в чиему оперативному управлінні знаходиться майно, несе лише в межах цього майна. В решті випадків відповідальність субсидіарно несе власник такого майна. Право оперативного управління у радянському цивільному праві було закріплене раніше, ніж право господарського відання і тривалий час було єдиним засобом здійснення права державної власності. Однак з прийняттям Закону "Про власність", що нині втратив чинність, і появою права господарського відання майно на праві оперативного управління, як правило, закріплювалося за установами (хоча в деяких випадках на таких засадах майно може належати також підприємствам та організаціям).

Таким чином, фактично стався поділ права господарського відання та права оперативного управління також і за суб'єктним складом.

Практика роздержавлення і приватизації державних підприємств в Україні витворила низку проміжних (перехідних) форм підприємств, зокрема так звані **колективні** (народні) та **орендні**.

Колективні підприємства - функціонують на основі власності асоціацій трудящих, яка виникає в результаті переходу всього майна державного підприємства (через безоплатну передачу або викуп) у власність трудового колективу підприємства.

У таких підприємствах виробничий капітал належать всьому колективу підприємства. Усі працівники колективного підприємства управляють колективним майном, розподіляють доходи. Частка працівника в доходах визначається його трудовим вкладом у створенні майна колективного підприємства.

Орендні підприємства - ґрунтуються на договірному, терміновому володінні виробничим капіталом, продукцією і доходами. За оренди суб'єкт власності та господарчий суб'єкт не збігаються.

Однак фіксація умов оренди і порядку взаємовідносин з орендодавцем надає орендареві певної економічної свободи. Орендні підприємства можуть бути проміжною формою в перетворенні державних підприємств: у випадку викупу всіх виробничих ресурсів орендар стає власником, і орендне підприємство перетворюється, за ухвалою трудового колективу, в акціонерне, кооперативне, колективне, приватне або інший вид підприємства.

За розмірами підприємства поділяють на *великі, середні та малі*. Кожний з цих видів потрібний ринковій економіці й посідає в ній свою нішу та відіграє важливу роль в забезпеченні зайнятості й виробництва ВВП. Критеріями визначення масштабів (розмірів) підприємств служить: обсяг капіталу; чисельність зайнятих і обсяг випуску продукції.

З переходом до інноваційної моделі підприємництва з'являються його форми. Найсуттєвіші серед них:

венчурне підприємництво; лізинг; інжиніринг; технопарки; франчайзинг та ін.

Венчурні (ризикові) фірми - це інноваційні підприємства, діяльність яких спрямована на реалізацію «ризикових проектів» у сфері наукомісткого виробництва для отримання нових продуктів, послуг та технологій з метою присвоєння максимального прибутку. За своїми розмірами венчурні компанії належать до малих або середніх, а за організаційно-правовим статусом - це партнерства (товариства).

Лізинг - це спосіб розширення збуту через передачу майна в тимчасове користування на особливих умовах.

Лізингова фірма - спеціалізована фінансова (банківська чи позабанківська) інституція, яка на прохання орендаря купує потрібне обладнання чи нерухоме майно з метою передачі його в оренду на попередньо узгоджений термін за відповідну оплату. Із закінченням терміну оренди користувач (орендар) може:

повернути об'єкт оренди; продовжити термін його оренди; викупити за залишковою вартістю.

Лізинг поєднує елементи оренди і кредиту, оскільки є своєрідним способом фінансування інвестицій, який не вимагає від орендарів великих разових вкладень. Лізингова компанія забезпечує ширший спектр послуг ніж банки. Вона надає інженерно-консультаційні послуги, післяпродажне і страхове обслуговування, проводить навчання персоналу тощо.

Інжиніринг-система — це надання послуг фірмою-консультантом фірмі-клієнтові в будівельній справі, спорудженні промислових та інших об'єктів.

Відповідно до цього, виділяють декілька видів інжинірингових фірм:

- інженерно-будівельні (надають повний комплекс послуг);
- інженерно-консультаційні (забезпечують проектування і будівництво без поставки обладнання);
- інженерно-дослідницькі (розробляють технології та матеріали; вивчають ринки; складають кошториси; здійснюють контроль за монтажем та запуском устаткування);
- консультаційні фірми з організації та управління (оптимізація структур управління; кадрові питання; сприяння організації збуту).

Технопарки - форма венчурного (ризикового) підприємництва, поширені в США та Західній Європі.

Технопарки виникли як нові форми організації та фінансування науково-дослідної та науково-виробничої роботи інтелектуальної еліти в нових, постіндустріальних умовах, як форма самоорганізації творчого потенціалу людей, так званого «класу інтелектуалів».

Суть системи **франчайзингу** полягає в тому, що головна фірма (франчайзор) передає малим і середнім підприємствам-операторам (фрайчанзі) виняткове право на продаж товарів чи послуг під торговельною маркою компанії-франчайзора.

Згідно з угодою між головною фірмою і фірмою оператором визначають нормативи відрахувань від прибутку головної компанії і нормативи регулярних виплат за використання реклами під торговельною маркою франчайзора.

7.3. Витрати фірми, коротко – і довгостроковий період.

Для здійснення виробничої діяльності фірма залучає ресурси, які формують її затрати. Крім затрат, що безпосередньо пов'язані з виробництвом, вона має й невиробничі затрати, які обумовлені процесом взаємодії ринкових агентів під час

укладання угод. Р. Коуз назвав їх **транзакційними затратами** (від лат. *transactio* – угода) і поділив їх на чотири категорії:

- 1) затрати на збирання та обробку інформації;
- 2) затрати на проведення переговорів і прийняття рішень;
- 3) затрати по контролю за виконанням угоди;
- 4) затрати з юридичного забезпечення контракту.

Величина транзакційних затрат може бути суттєвою, тому фірми намагаються зменшити їх.

Важливе значення для виробника має визначення величини затрат на виробництво благ, тобто визначення цінності ресурсів, що використовуються і формують витрати. В економічній літературі існують дві концепції витрат:

- 1) **концепція бухгалтерських витрат** (собівартості продукції);
- 2) **концепція альтернативних витрат (витрат втрачених можливостей)**.

Відповідно до першої концепції, витрати – це сума виплат, які здійснює фірма постачальникам ресурсів. Вони мають грошовий вимір і включають такі статті витрат: матеріальні затрати, затрати на оплату праці, відрахування на соціальні потреби, амортизацію та інші операційні витрати. Така оцінка є ретроспективною і дозволяє визначити прибутковість чи збитковість діяльності підприємства.

Концепція бухгалтерських витрат має певні недоліки: по-перше, фірма купує ресурси в ринкових умовах, тому їх ціна може змінюватися незалежно від її діяльності; по-друге, у виробництві благ використовуються і власні ресурси, які не оплачуються і не відображаються в бухгалтерській звітності. Тому існує інший підхід до визначення витрат – концепція альтернативних витрат чи витрат втрачених можливостей, відповідно до якої, витрати – це цінність інших благ, які можна отримати за найбільш вигідного із всіх можливих способів використання ресурсів. Такі витрати в економічній літературі називають економічними чи виробничими.

Економічні витрати – це всі платежі, включаючи і нормальний прибуток, які необхідні для того, щоб залучити і утримати ресурси в межах даного напрямку діяльності.

Вони поділяються на зовнішні (явні) і внутрішні (неявні).

Зовнішні витрати – це платежі постачальникам ресурсів, які не є співвласниками підприємства.

Внутрішні витрати – це вартість втрачених можливостей від альтернативного використання власних ресурсів (наприклад, власне приміщення підприємець може здати в оренду і мати орендну плату, а не використовувати для організації власного бізнесу).

Внутрішні витрати пов'язані з власними ресурсами підприємства. Вони не набувають форму грошових платежів, проте дозволяють оцінити ефективність використання власних ресурсів.

Нормальний прибуток, як елемент економічних витрат, – це мінімальна винагорода підприємцю, яка дозволяє йому залишатися в даному напрямку діяльності.

Його величина не повинна бути менше за внутрішні витрати. Взаємозв'язок між бухгалтерськими та економічними витратами показано на рис. 7.3.

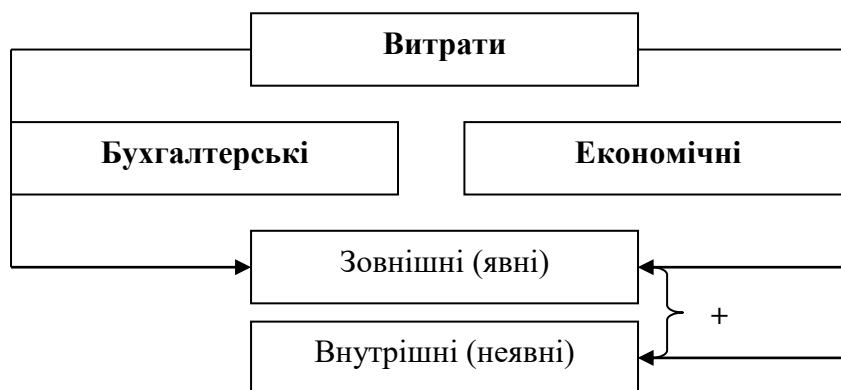

Рис. 7.3. Взаємозв'язок витрат

Величина витрат залежить від кількості ресурсів та інтенсивності їх використання. Кількість деяких ресурсів виробник може швидко змінити, змінюючи обсяг продукції. Такі ресурси називаються **змінними** і до них відносять: працю, сировину, матеріали тощо. Для зміни кількості інших ресурсів потрібний більш тривалий проміжок часу. Такі ресурси називаються **постійними** і до них відносять виробничу потужність підприємства. Матеріально-речовими елементами виробничої потужності є: будівлі, споруди, верстати й обладнання.

Враховуючи різний час, що потрібний для зміни кількості ресурсів, розрізняють коротко - і довгостроковий періоди у визначенні витрат. **Короткостроковий період** – це час, необхідний для того, щоб виробник міг змінити обсяг продукції змінюючи кількість лише змінних ресурсів. **Довгостроковий період** – це час, упродовж якого виробник може змінити обсяг продукції, змінюючи кількість всіх ресурсів, у тому числі і виробничу потужність.

У короткостроковому періоді діє **закон спадної граничної продуктивності**: додавання змінного ресурсу до фіксованої кількості постійного призводить до ситуації, коли граничний продукт (продуктивність) починає знижуватися. Змінний ресурс має межу ефективності використання. Так, лише певна кількість мінеральних добрив може забезпечити підвищення врожайності сільськогосподарських культур. **Граничний продукт** (продуктивність) – це

продукт, що створює кожна додаткова одиниця змінного ресурсу. Його величина розраховується діленням зміни загального продукту (обсягу виробництва – ΔTP_L) на зміну кількості змінного ресурсу (ΔL). Якщо змінним ресурсом вважати працю, то величину граничного продукту можна розрахувати за формулою:

$$MP_L = \frac{\Delta TP_L}{\Delta L} \quad (7.1)$$

У короткостроковому періоді всі витрати поділяються на постійні і змінні. **Постійними** вважаються витрати, загальна величина яких не змінюється у випадку зміни обсягу продукції. Підприємство може мати постійні витрати навіть за нульового обсягу продукції. До постійних витрат відносять затрати на зарплату адміністративно-управлінського персоналу, амортизаційні відрахування, відсоток за кредит тощо.

Величина **змінних витрат** змінюється зі зміною обсягу продукції. До них відносять: зарплату робітників, затрати на сировину, матеріали тощо.

Для аналізу діяльності підприємства в короткостроковому періоді використовують такі показники витрат, як:

1) **загальна сума витрат чи загальні витрати (TC)** – це сума постійних (TFC) і змінних витрат (TVC) для кожного обсягу продукції:

$$TC = TFC + TVC; \quad (7.2)$$

2) **середні загальні витрати** – загальні витрати поділені на обсяг продукції (Q), тобто це витрати в середньому на одиницю продукції:

$$ATC = \frac{TC}{Q}; \quad (7.3)$$

3) **середні постійні витрати** – постійні витрати поділені на обсяг продукції:

$$AFC = \frac{TFC}{Q}; \quad (7.4)$$

4) **середні змінні витрати** – змінні витрати поділені на обсяг продукції:

$$AVC = \frac{TVC}{Q}; \quad (7.5)$$

5) **граничні витрати** – зміна загальних чи змінних витрат поділена на зміну обсягу продукції, тобто це витрати на кожну додаткову одиницю продукції:

$$MC = \frac{\Delta TC(\Delta TVC)}{\Delta Q}. \quad (7.6)$$

Криві короткострокових витрат виробництва

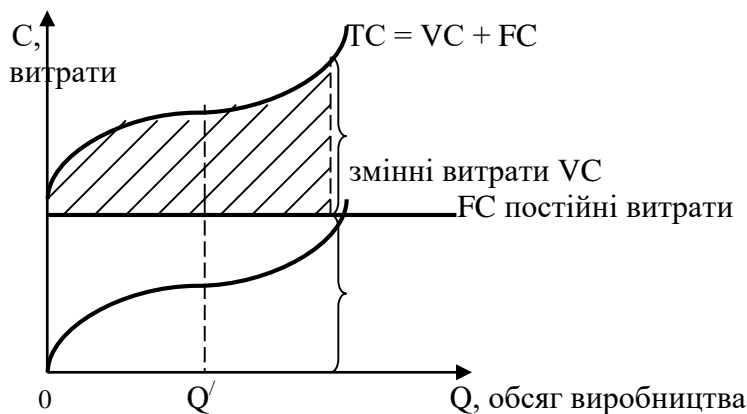

Рис. 7.4. Графічне відображення короткострокових постійних, змінних та загальних витрат

Графік граничних витрат, середніх змінних та середніх загальних буде мати вигляд (рис. 11.4):

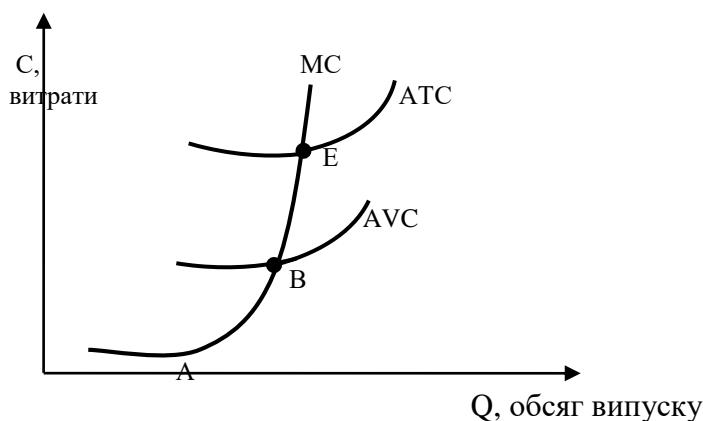

Рис. 7.5. Графік MC, AVC, ATC

В довгостроковому періоді достатньо часу для зміни всіх ресурсів, тому витрати не поділяються на постійні і змінні, вони усі є змінними. Це означає, що фірма, враховуючи ринковий попит, може змінювати **масштаб виробництва** (рис. 7.6).

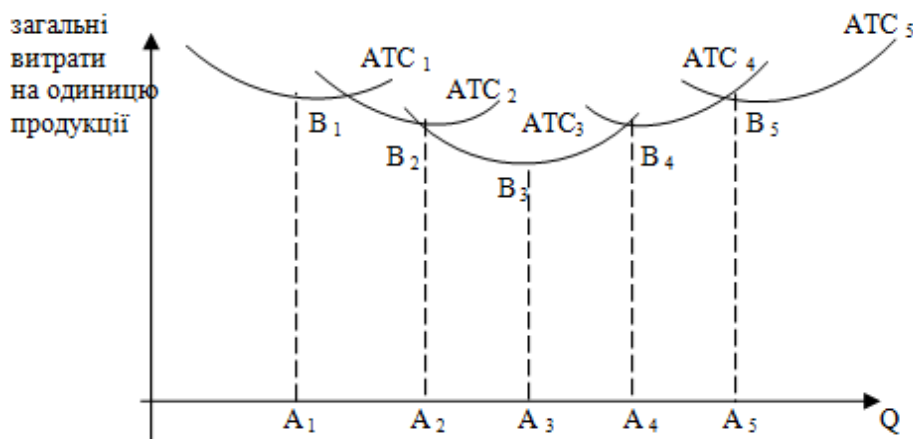

Рис. 7.6. Крива довгострокових середніх загальних витрат фірми (п'ять варіантів потужностей)

Для визначення масштабу виробництва, як правило, враховується динаміка довгострокових середніх витрат чи довгострокових граничних витрат. Залежно від їх зміни може бути економія чи дезекономія на масштабах. Якщо темпи зростання обсягу виробництва перевищують темпи зростання ресурсів, то має місце **позитивний ефект масштабу** і середні витрати знижуються. Якщо навпаки – то середні витрати зростають і має місце **негативний ефект масштабу**. У деяких випадках темпи зростання ресурсів відповідають темпам зростання обсягу продукції і середні витрати будуть незмінними, а **ефект масштабу – постійним**.

На рис. 7.6 ординати A_1-B_1 , A_2-B_2 і наступні виражають величину загальних витрат при нарощуванні виробничих потужностей фірми. Неважко помітити, що середні загальні витрати мінімальні в третьому варіанті, а потім починають зростати. Реальна динаміка валових витрат при збільшенні виробничих потужностей буде виражена кривою $B_1B_2B_3B_4B_5$, яка являє собою ламану криву, кожний з елементів якої відповідає певному етапу нарощування потужностей фірми. Разом з тим, дана крива – це крива вибору фірми. Коли змінюється ситуація на ринку – необхідно приймати нове рішення: збільшувати або зменшувати потужності.

Ефективність використання ресурсів в довгостроковому періоді пов'язана з реалізацією позитивного ефекту масштабу. Критерієм ефективності розміру фірми є **оптимальний (мінімальний ефективний) обсяг виробництва** – це такий розмір фірми, що забезпечує мінімізацію довгострокових середніх витрат.

7.4. Дохід та прибуток фірми.

Важливими показниками діяльності фірми є дохід і прибуток.

Дохід (виторг чи виручка) – це сума грошей, яку отримує виробник від реалізації продукції.

Розрізняють декілька показників доходу: загальний, середній і граничний.

1. **Загальний дохід** – добуток обсягу реалізованої продукції на ціну реалізації:

$$TR = Q \times P. \quad (7.7)$$

2. **Середній дохід** – загальний дохід поділений на обсяг реалізованої продукції:

$$AR = \frac{TR}{Q}. \quad (7.8)$$

3. **Граничний дохід** – зміна загального доходу (ΔTR) поділена на зміну обсягу продукції. Він відображає дохід на кожну додаткову одиницю продукції:

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q}. \quad (7.9)$$

Від величини доходу і витрат залежить величина прибутку як основного результату діяльності фірми. В економічній теорії розглядають такі види прибутку, як: нормальний, економічний і бухгалтерський.

Нормальний прибуток є складовою частиною економічних витрат і його величина свідчить про ефективність використання власних ресурсів фірми.

Бухгалтерський прибуток – це різниця між загальним доходом і зовнішніми витратами. Він є абсолютним показником, що характеризує стан справ на фірмі, проте не дає інформації про її місце порівняно з іншими.

Економічний прибуток – це різниця між загальним доходом і загальними витратами, які включають і нормальний прибуток. Його наявність є сигналом для інвестування у галузь.

Взаємозв'язок між доходом, витратами і прибутком відображено на рис. 7.7.

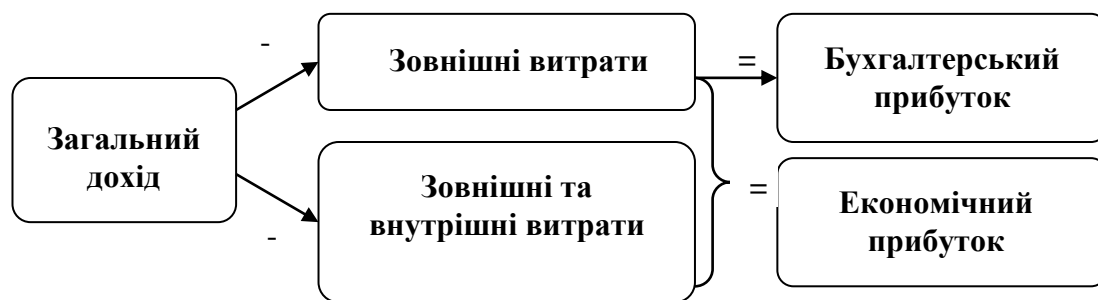

Рис. 7.7. Взаємозв'язок доходу, витрат і прибутку

Отже, економічний прибуток узагальнює результативність використання всіх ресурсів, що залучає фірма. Питання про джерело та причини виникнення економічного прибутку є предметом дискусій в економічній літературі. Погляди економістів на джерело прибутку:

1) *меркантилізм*, представники якого вважали, що джерелом прибутку є зовнішня торгівля. Тому прибуток створюється в сфері обігу;

2) *трудова теорія вартості* (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс), представники якої пов'язували утворення прибутку з працею найманих працівників. Зокрема, К. Маркс вважав, що прибуток власникові засобів виробництва створює експлуатація найманої праці. Частина вартості робочої сили привласнюється та перетворюється у «додану вартість», яка створює прибуток;

3) *маржиналістські* теорії, представники яких вважали, що джерелом прибутку є специфічний фактор – підприємницькі здібності. Цей фактор має властивості, які дозволяють йому збільшити ймовірність одержання прибутку за умов невизначеності. Власники інших факторів (землі, праці, капіталу) відмовляються від частини своїх доходів на користь підприємця;

4) *монопольне становище на ринку*, завдяки якому підприємства можуть впливати на підвищення ринкової ціни і збільшувати прибуток. Проте, таке джерело прибутку вважається тимчасовим і соціально несправедливим.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Обґрунтуйте економічну природу фірми (підприємства) з точки зору взаємозв'язку спонтанного порядку і ієрархії.
2. Поясніть сутність основних теорій, що визначають економічну природу фірми.
3. Порівняйте основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності з відокремленням їхніх переваг та недоліків.
4. Проведіть аналіз поширення організаційно-правових форм в Україні.
5. Поясніть сутність трансакційних витрат. Хто має вплив на їх зниження - ринок чи фірма?
6. Чому концепція бухгалтерських витрат є недостатньою у визначенні їхньої сутності?
7. Наведіть класифікацію економічних витрат і поясніть сутність кожного виду.
8. Що таке коротко – і довгостроковий період і які витрати їх характеризують?
9. Доведіть на прикладах дію закону спадної граничної продуктивності.
10. Що означає економія і дезекономія на масштабах виробництва?
11. Визначте сутність доходу і прибутку фірми та наведіть їх класифікацію.
12. Поясніть взаємозв'язок між доходом, витратами і прибутком фірми.
13. Охарактеризуйте відмінності у поглядах на джерело економічного прибутку.

Творчі завдання

1. припустимо, що економіка раїни характеризується елементами тіньової економіки – наявністю бартеру і взаємозаліків. Яким чином, використовуючи наочно-образну модель підприємства, можна проілюструвати схему взаємодії підприємств у цьому випадку?
2. Американським маркетолог П. Друкер, визначаючи основну мету діяльності фірми, писав: «Результатом бізнесу є задоволений клієнт. У середині ж підприємства існують лише витрати». Проаналізуйте діяльність відомого вам підприємства стосовно визначення цілей його діяльності й опишіть порядок формування витрат. Скористайтесь даними власних спостережень або опублікованими матеріалами.
3. Учасник дискусії стосовно проблеми стратегії розвитку національної економіки В. Івантер заявляє, що «гроші не можуть бути сильнішими за економіку», потрібно завантажувати потужності, що простоюють, а інвестиції (державні кредити) вкладати не в основний, а в оборотний капітал. Його опонент Є. Ясін відповідає, що значна частина завантажених виробництв не знайде потім збуту для своєї продукції, а приватне підприємство, що йде до держави за оборотним капіталом, є безперспективним. Визначте, які положення економікса є в основі аргументів учасників дискусії. Висловіть свою точку зору з даного питання.

Приклад відповіді на творче завдання

1. При страхуванні збитку від ДТП поширені наступні угоди: якою б не виявилася сума збитку, Ви повинні заплатити за ремонт автомобіля певну суму (X) гривень за власні кошти; лише інше оплатить страхова компанія. При цьому, звичайно, знижується і сума, яку клієнт платить за страховку. Поясніть, як така схема допомагає страховим компаніям максимізувати прибуток?

Відповідь

Ризик ДТП залежить від поведінки водія після того, як договір зі страховою компанією укладено (клієнт може водити більш-менш обережно). Повне покриття ризику створює погані стимули: клієнт починає водити менш обережно, що призводить до великих витрат для страхової компанії. Якщо ж частину ризику (в розмірі X) «відчуває» сам клієнт, він водить більш обережно, і ризик ДТП знижується. В підсумку, компанія не тільки виплачує клієнту менше, але і виплачує рідше. В результаті, витрати на одного клієнта падають в середньому більше, ніж на X, що більш ніж компенсує падіння в виручці, і прибуток компанії зростає. Крім того, страхова компанія за допомогою контрактів намагається відокремити водіїв, хто купує повне покриття та тих, хто купує описаний контракт.

2. Зростання виробництва зернових в Україні з 20 млн. т у 2003 році до 42 млн. т у 2004 році привело до зниження прибутків сільгоспвиробників. Поясніть це, використовуючи апарат попиту і пропозиції.

Чому більш високі урожаї зернових в Україні в 2013-2018 роках (на рівні близько 60-70 млн. т) у порівнянні із 2012 роком (46 млн. т) не привели до зниження цін на зерно і, відповідно, прибутків сільгоспвиробників?

Відповідь

За нееластичного попиту зростання пропозиції більш ніж у 2 рази при відсутності розвиненого експорту привело до зниження цін, а це спричиняє падіння виручки. При одночасному зростанні витрат на збирання урожаю, це приводить до зниження прибутків.

Через 9 років значно покращилася експортна інфраструктура (нові термінали в Миколаєві та Одесі). В цьому випадку надлишок продукції пішов на експорт і падіння цін не відбулося.

Задачі

1. Необхідно заповнити таблицю:

Праця (L)	Загальний продукт праці (TP _L)	Граничний продукт праці (MP _L)	Середній продукт праці (AP _L)
3			30
4		20	
5	130		
6	135		
7			20

2. Необхідно заповнити таблицю.

Обсяг виробництва Q	Середні постійні витрати AFC	Змінні витрати TVC	Середні загальні витрати ATC	Граничні витрати MC	Загальні витрати TC
0					100
10			20		
20	5				
30				11	390
40		420			
50	2		14		

3. Постійні витрати фірми – 100 тис.грн., а середні загальні витрати при обсязі виробництва 20 тис.шт. становлять – 12 грн./шт. Відомо, що при подальшому збільшенні виробництва граничні витрати змінюються таким чином:

Обсяг виробництва, тис.шт.	20	25	30	40
Граничні витрати, грн./шт.	-	9,1	11,5	16,2

Визначте середні загальні і середні змінні витрати при 40 тис. шт.

4. Підприємство має такі показники витрат:

Обсяг виробництва, тис. шт.	0	5	10	17,5	22,5	27,5	33,5
Загальні витрати, тис. грн.	20	30	35	40	45	55	70

а) визначте середні загальні, середні постійні, середні змінні та граничні витрати при кожному обсязі виробництва;

б) покажіть на двох малюнках:

1 – ий – крива загальних, змінних і постійних витрат;

2 – ий – криві середніх загальних, середніх постійних, середніх змінних і граничних витрат.

5. Припустимо, що функція загальних витрат виробника має вигляд: $TC = 300 + 3Q + 0,02Q^2$, де Q – обсяг продукції. Якими є функції середніх загальних, середніх змінних і граничних витрат? Показати ці функції на графіку.

6. Функція загальних витрат має вигляд: $TC = 180000 + 30Q + 2Q^2$, де Q – обсяг виробництва. Якими є функції середніх загальних, середніх змінних і граничних витрат? Показати ці функції на графіку.

7. Необхідно заповнити таблицю.

Q	TC	FC	VC	AFC	AVC	ATC	MC
100		300				11	
200							7
300					6		

8. Відомо, що постійні витрати фірми становлять 55. Функція граничних витрат має вигляд: $MC = 22 - 8Q + 3Q^2 + 2Q^3$. Зобразити функцію загальних витрат фірми і обчислити її величину при обсязі 3 одиниці.

Приклад розв'язку задач

1. Необхідно заповнити таблицю:

Праця (L)	Загальний продукт праці (TP _L)	Граничний продукт праці (MP _L)	Середній продукт праці (AP _L)
3			30
4		20	

Розв'язок

Граничний продукт праці розраховується за формулою: $MP_L = \frac{\Delta TP_L}{\Delta L}$

Середній продукт праці розраховується за формулою: $AP_L = \frac{TP_L}{L}$.

Відповідно до формул заповнюємо таблицю:

Праця (L)	Загальний продукт праці (TP _L)	Граничний продукт праці (MP _L)	Середній продукт праці (AP _L)
3	30*3=90	- (не розраховується, оскільки немає попереднього значення загального продукту праці)	30
4	Розраховуємо виходячи зі значення граничного продукту праці $20 = (X - 90) / (4 - 3)$ $20 = X - 90$ $X = 90 + 20 = 110$	20	110/4=27.5

2. Необхідно заповнити таблицю.

Обсяг виробництва Q	Постійні витрати TFC = FC	Середні постійні витрати AFC	Змінні витрати TVC	Середні загальні витрати ATC	Граничні витрати MC	Загальні витрати TC
0						100
10				20		

Розв'язок

Заповнюємо таблицю виходячи з формул:

1) загальна сума витрат чи загальні витрати (TC) – це сума постійних (TFC) і змінних витрат (TVC) для кожного обсягу продукції: $TC = TFC + TVC$

2) середні загальні витрати – загальні витрати поділені на обсяг продукції (Q), тобто це витрати в середньому на одиницю продукції: $ATC = \frac{TC}{Q}$;

3) середні постійні витрати – постійні витрати поділені на обсяг продукції:

$$AFC = \frac{TFC}{Q};$$

4) середні змінні витрати – змінні витрати поділені на обсяг продукції:

$$AVC = \frac{TVC}{Q};$$

5) граничні витрати – зміна загальних чи змінних витрат поділена на зміну обсягу продукції, тобто це витрати на кожну додаткову одиницю продукції:

$$MC = \frac{\Delta TC(\Delta TVC)}{\Delta Q}.$$

Обсяг виробництва Q	Постійні витрати TFC	Середні постійні Витрати AFC	Змінні витрати TVC	Середні загальні витрати ATC	Граничні витрати MC	Загальні витрати TC
0	$TFC=TC-TVC$ $TFC=$ $=100-0=100$	- Не розраховується, оскільки згідно формули потрібно ділити на нуль	0 Якщо обсяг виробництва рівний нулю, то змінні витрати також рівні нулю	- Не розраховується, оскільки згідно формули потрібно ділити на нуль	- Не розраховується, оскільки згідно формули потрібно ділити на нуль	100
	<i>Дія 2</i>	<i>Дія 3</i>	<i>Дія 1</i>	<i>Дія 4</i>	<i>Дія 5</i>	
10	100 Постійні витрати однакові для усіх обсягів виробництва <i>Дія 3</i>	$AFC=TFC/Q=$ $=100/10=10$ <i>Дія 5</i>	$TVC=TC-$ $TFC= 200-$ $-100=100$ <i>Дія 4</i>	20	$MC=\Delta TC/\Delta Q=$ $=(200-100)/(10-$ $-0)=100/10=10$ <i>Дія 2</i>	$TC=ATC*$ $Q=$ $=20*10=$ $=200$ <i>Дія 1</i>

3. Функція загальних витрат фірми має вигляд: $TC(Q) = Q^2 + 5Q + 25$. Визначте функції змінних, постійних витрат, середніх загальних, середніх змінних і граничних витрат.

Розв'язок

Оскільки $TC=TVC+TFC$, тому

$TVC=Q^2+5Q$ (усі елементи функції TC залежні від Q)

$TFC=25$ (усі елементи функції TC незалежні від Q)

$ATC=TC/Q=(Q^2 + 5Q + 25)/Q= Q+5+25/Q$

$AVC=TVC/Q=(Q^2+5Q)/Q=Q+5$

$MC=\Delta TC/\Delta Q=TC'=2Q+5$ (функція граничних витрат це похідна по Q функції TC).

Тестові завдання

1. Виробнича функція показує:

- витрати, які забезпечують той чи інший обсяг випуску
- найвигідніший для фірми обсяг випуску за даних цін на ресурси
- максимальну кількість продукту, яку можна одержати використовуючи різні сполучення ресурсів
- мінімальну кількість продукту, яку можна одержати використовуючи різні сполучення ресурсів
- немає правильної відповіді

2. У короткостроковому періоді:

- всі ресурси фіксовані
- обсяги принаймні одного з ресурсів неможливо змінити

- в) всі ресурси є змінними
- г) кількість всіх ресурсів неможливо змінити
- д) немає правильної відповіді

3. У довгостроковому періоді:

- а) всі ресурси фіксовані
- б) обсяги принаймні одного з ресурсів неможливо змінити
- в) всі ресурси є змінними
- г) кількість всіх ресурсів неможливо змінити
- д) немає правильної відповіді

4. Технологічно ефективним є спосіб виробництва, який:

- а) максимізує прибуток фірми
- б) максимізує обсяг випуску за використання точно визначеного обсягу ресурсів

- в) мінімізує витрати фірми і одночасно максимізує прибуток фірми
- г) мінімізує збитки фірми
- д) немає правильної відповіді

5. Залежність приросту обсягу випуску продукції від збільшення факторів виробництва характеризується поняттям:

- а) позитивний ефект масштабу
- б) постійний ефект масштабу
- в) негативний ефект масштабу
- г) відсутній ефект масштабу
- д) немає правильної відповіді

6. Постійні витрати – це:

- а) витрати на рекламу, сировину, оренду, наукові розробки
- б) витрати на зарплату адміністративних робітників, оренду, електроенергію
- в) витрати, які несе фірма постійно весь час
- г) витрати, які несе фірма незалежно від кількості продукції, яку випускає, навіть якщо обсяги випуску дорівнюють нулю
- д) немає правильної відповіді

7. Короткостроковий період в мікроекономічній теорії означає, що:

- а) всі фактори змінні
- б) всі фактори постійні
- в) фірма не може змінити розміри своїх споруд, але може змінити розміри свого обладнання та машин
- г) Фірма не може змінити розміри своїх споруд, а також розміри свого обладнання та машин
- д) немає правильної відповіді

8. Граничні витрати фірми:

- а) постійно зростають
- б) можуть перевищувати загальні витрати
- в) дорівнюють середнім видаткам в точці їх мінімуму
- г) додатні, якщо загальні видатки зростають
- д) немає правильної відповіді

9. У яких теоріях економістів охарактеризовані різні аспекти економічної природи фірми:

- а) технологічні теорії
- б) інституційні теорії
- в) економічна теорія організації
- г) теорії ігор
- д) всі відповіді правильні

10. Взаємозв'язок між всіма можливими поєднаннями факторів виробництва та обсягом випуску продукції формалізується за допомогою:

- а) кривої виробничих можливостей
- б) кривої пропозиції
- в) кривої сукупних витрат
- г) виробничої функції
- д) кривої граничних витрат

11. Виробнича функція показує:

- а) витрати, які забезпечують той чи інший обсяг випуску продукції
- б) найбільш вигідний для фірми обсяг випуску за даних цін ресурсів
- в) максимальну кількість продукту, яку може виробити фірма, використовуючи різні поєднання заданих вхідних ресурсів
- г) мінімальну кількість продукції, яку можна виготовити, використовуючи певну кількість ресурсів
- д) максимальну величину економічного прибутку за даний період

12. У короткостроковому періоді:

- а) виробничі потужності залишаються незмінними
- б) виробники можуть збільшити обсяг випуску тільки за рахунок більш інтенсивного використання наявних виробничих потужностей
- в) обсяги принаймні одного з ресурсів неможливо змінити
- г) число діючих фірм у галузі не змінюється
- д) усі відповіді правильні

13. Довгостроковий період функціонування фірми – це:

- а) найтриваліший цикл роботи фірми
- б) максимально можливий період функціонування фірми в даній галузі
- в) час, необхідний для зміни всіх залучених ресурсів
- г) часовий інтервал, протягом якого фірма може отримувати економічний прибуток
- д) часовий інтервал, протягом якого виробники можуть збільшити обсяг випуску тільки за рахунок більш інтенсивного використання наявних виробничих потужностей

14. Фірма виробляє за рік 10 000 одиниць товару і продає їх за ціною 30 грн. Явні витрати фірми становлять 150 000 грн., а неявні витрати – 70 000 грн. Бухгалтерський прибуток фірми становитиме:

- а) 300 000
- б) 150 000
- в) 80 000

г) 230 000

д) 30 000

15. Яке з тверджень правильне:

а) явні витрати + неявні витрати = бухгалтерські витрати

б) бухгалтерські витрати = економічні витрати + неявні витрати

в) економічний прибуток – бухгалтерський прибуток = явні витрати

г) бухгалтерський прибуток – неявні витрати = економічний прибуток

д) економічний прибуток + бухгалтерський прибуток = явні витрати

16. На величину змінних витрат фірми не вплине:

а) підвищення заробітної плати адміністративного персоналу

б) зростання цін на сировину, яку використовує фірма

в) підвищення тарифів на транспортні послуги

г) зростання заробітної плати робітників

д) підвищення тарифів на електроенергію

17. Яка з цих кривих ніколи не зростає:

а) AVC

б) MC

в) AFC

г) ATC

д) TC

18. Мінімальний ефективний розмір підприємства – це:

а) найменший обсяг виробництва, за якого крива довгострокових середніх загальних витрат досягає мінімуму

б) найменший обсяг виробництва, за якого крива граничних витрат досягає мінімуму

в) мінімальний розмір підприємства, за якого проявляється позитивний ефект масштабу

г) мінімальний розмір підприємства, що дає змогу його власникам отримувати прибутки

д) усі попередні відповіді хибні

19. Що з перерахованого є фіксованими (постійними) витратами для фірми?

а) витрати на завантаження товару на корабель

б) заробітна плата некваліфікованих робітників

в) страхові премії за страхування власності

г) витрати на сировину

д) немає правильної відповіді

20. Якщо економічний прибуток є від'ємним в автомобільній галузі, то:

а) ціни на ресурси збільшаться

б) відбудеться притік ресурсів в автомобільній галузі

в) відбудеться відтік ресурсів в автомобільній галузі

г) рух ресурсів не зазнає впливу змін

д) немає правильної відповіді

21. Яке з наступних тверджень є правильним:

- а) бухгалтерські витрати + економічні витрати = нормальний прибуток
- б) економічний прибуток – бухгалтерський прибуток = явні витрати
- в) бухгалтерський прибуток – неявні витрати = економічний прибуток
- г) економічний прибуток – неявні витрати = бухгалтерський прибуток
- д) явні витрати + неявні витрати = бухгалтерські витрати

22. Які з наступних видів витрат не беруть до уваги при прийнятті рішення про оптимальний об'єм виробництва фірми:

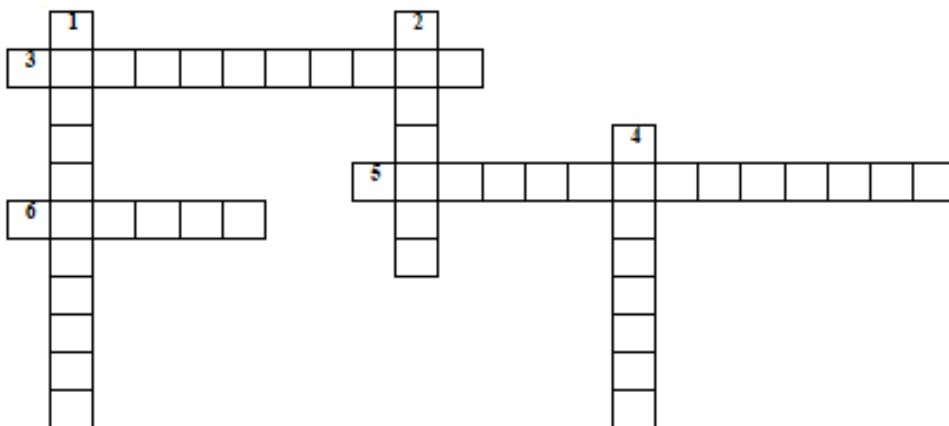
- а) середні змінні витрати
- б) бухгалтерські витрати
- в) середні постійні витрати
- г) граничні витрати
- д) неявні витрати

23. Взаємозв'язок між усіма можливими варіантами поєднання факторів виробництва і обсягом продукції, що виготовляється, відображається через:

- а) криву виробничих можливостей
- б) криву загального обсягу випуску продукції
- в) виробничу функцію
- г) еластичність пропозиції
- д) криву загальних витрат

Кросворди

Кросворд 1

По горизонталі:

3. Монопольні утворення, які утворюються шляхом поглинання прибутку підприємств різних галузей, і які не мають ні виробничої ні технічної єдності.

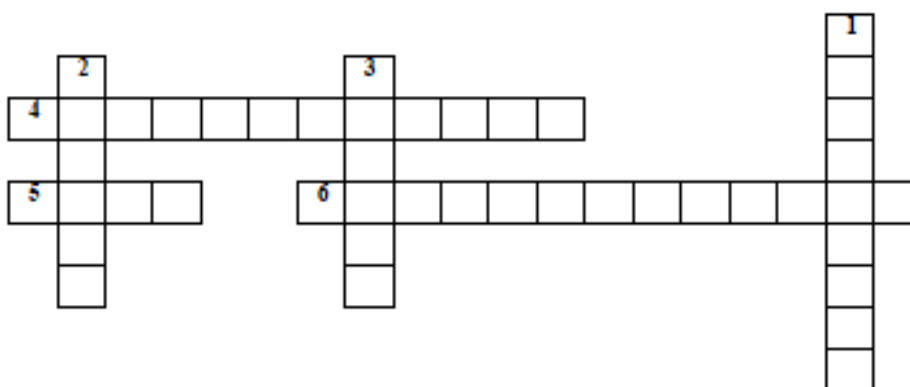
5. Поповнення асортименту фірми новими виробами, які не пов'язані з тими, що випускаються тепер, але можуть викликати зацікавленість існуючої клієнтури.

6. Об'єднання власності, управління підприємств однієї або кількох галузей з повною ліквідацією виробничої та комерційної самостійності.

По вертикалі:

1. Важливий елемент механізму саморегулювання ринкової економіки і водночас конкретна форма її функціонування.
2. Монополія, яка захищена від конкуренції за допомогою юридичних обмежень.
4. Об'єднання ряду підприємств однієї галузі виробництва у сфері комерційної діяльності.

Кросворд 2

По горизонталі:

4. Який напрям в економічній теорії розглядає основною метою фірми максимізацію прибутку?
5. Розрахункові витрати виробництва.
6. Бухгалтерський прибуток.

По вертикалі:

1. Виторг, що характеризується зміною загального виторгу фірми, що походить із продажу однієї додаткової одиниці її продукту.
2. Неоплачувані витрати.
3. Сума грошей, яка надходить від продажу фірмою певної кількості товарів і послуг.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»

1	Економічні витрати	6	Середні витрати
2	Явні витрати	7	Граничні витрати
3	Кошторис витрат	8	Довгостроковий період
4	Собівартість продукції	9	Ефект масштабу
5	Калькулювання	10	Загальні витрати

- А** Платежі за ресурси, які фірма купує на ринках ресурсів.
Б Вартість найкращого альтернативного застосування ресурсу.
В Проміжок часу, достатньо тривалий для того, щоб фірма могла змінити обсяг усіх використовуваних ресурсів та виробничих потужностей.
Г Обчислення собівартості окремих видів продукції.

- Д** Витрати на одиницю продукції.
- Е** Витрати на виробництво та реалізацію продукції.
- Є** Загальні витрати на одиницю продукції до певного обсягу виробництва знижуються, досягаючи свого мінімального значення, а при подальшому розширенні виробництва починають зростати.
- Ж** Сума змінних та постійних витрат.
- З** Додаткові витрати на виробництво додаткової одиниці продукції.
- И** Плановий розрахунок витрат на всі потреби підприємства за певний проміжок часу.

Завдання для перевірки знань «Правильне чи неправильне твердження»

Визначіть правильне чи неправильне твердження. Відповідь обґрунтуйте.

1. Лише капітал і праця є тими факторами виробництва, які слід враховувати при прийнятті господарських рішень.
2. Спеціалізація (розподіл праці) може призвести до позитивного ефекту масштабу.
3. Невеликі підприємства завжди менш ефективні, ніж великі.
4. Збільшення обсягу використовуваного капіталу при фіксованому рівні використовуваної праці призводить до зменшення віддачі капіталу.
5. Економічні витрати фірми являють собою платежі власникам ресурсів, достатні для того щоб відвернути дані ресурси від альтернативних можливостей використання.
6. Економічний прибуток являє собою неявні витрати виробництва.
7. Якщо граничний продукт набуває від'ємного значення, загальний обсяг виробництва скорочується.
8. Чим більші обсяги виробництва фірми, тим меншими є постійні витрати виробництва.
9. Граничні витрати дорівнюють середнім змінним витратам при тому обсязі виробництва, за якого середні змінні витрати досягають мінімального значення.
10. Якщо фірма збільшує обсяг використовуваних ресурсів на 30%, а обсяг виробництва при цьому зростає на 20%, то виникає додатній ефект масштабу виробництва.
11. Середні постійні витрати скорочуються по мірі зростання обсягу виробництва.
12. Економічний прибуток зазвичай є більшим за бухгалтерський прибуток.
13. Якщо граничний продукт змінного ресурсу скорочується, то загальний обсяг продукту також зменшується.
14. Граничний продукт досягає максимуму, якщо граничні витрати досягають мінімуму.
15. Середні постійні витрати зростають, якщо збільшується загальний обсяг продукту, що виготовляється.

ТЕМА 8. ФІРМА В ІДЕАЛЬНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ: ЧИСТА КОНКУРЕНЦІЯ І ЧИСТА МОНОПОЛІЯ

- 8.1. Короткостроковий період на ринку чистої конкуренції.
- 8.2. Довгостроковий період на ринку чистої конкуренції. Ефективність ринку.
- 8.3. Поведінка фірми в чистій монополії.
- 8.4. Способи збільшення прибутку чистої монополії. Ефективність ринку.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Островерха. Кн. 2: Мікроекономіка. - 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д.Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
6. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
7. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.

8.1. Короткостроковий період на ринку чистої конкуренції.

Основною ознакою, що відрізняє ринкову економіку від адміністративно-командної є **конкуренція**.

Конкуренція, з одного боку, - це економічне змагання за досягнення кращих результатів, боротьба товаровиробників за більш вигідні умови господарювання, отримання більшого прибутку. З іншого боку – це елемент ринкового механізму, що забезпечує взаємодію ринкових суб'єктів у виробництві та збуті продукції. Конкуренція існує в тому випадку, коли виробник не має можливості впливати на формування ринкової ціни.

Умови, в яких вона відбувається і від яких залежить, називаються ринковою структурою.

Ринкова структура характеризується кількістю і розміром підприємств, типом товару, умовами входження у галузь, ступенем впливу на ринкову ціну, доступністю інформації. Виділяють такі основні види ринкових структур: чиста (повна, досконала) конкуренція; недосконала конкуренція, яка представлена олігополією і монополістичною конкуренцією; чиста монополія. Чисту конкуренцію і чисту монополію відносять до ідеальних ринкових структур, яких практично не існує в сучасних умовах.

Чиста конкуренція має такі ознаки:

1) в галузі функціонує велика кількість відносно невеликих виробників, які виробляють однорідний, стандартизований товар. Це означає, що товар одного виробника не відрізняється від товару конкурентів;

2) не існує бар'єрів на шляху створення нових підприємств і тому вони вільно входять та виходять з галузі;

3) підприємства повністю поінформовані про ринок, купують ресурси приблизно за однаковими цінами і тому їх середні витрати не відрізняються;

4) частка кожного підприємства є відносно невеликою і тому воно не має можливості впливати на формування ринкової ціни. Ціна формується на ринку під впливом загального попиту та пропозиції товару (рис. 8.1, а). Підприємство сприймає ціну як задану ринком і тому його крива попиту має абсолютно еластичний характер (рис. 8.1, б).

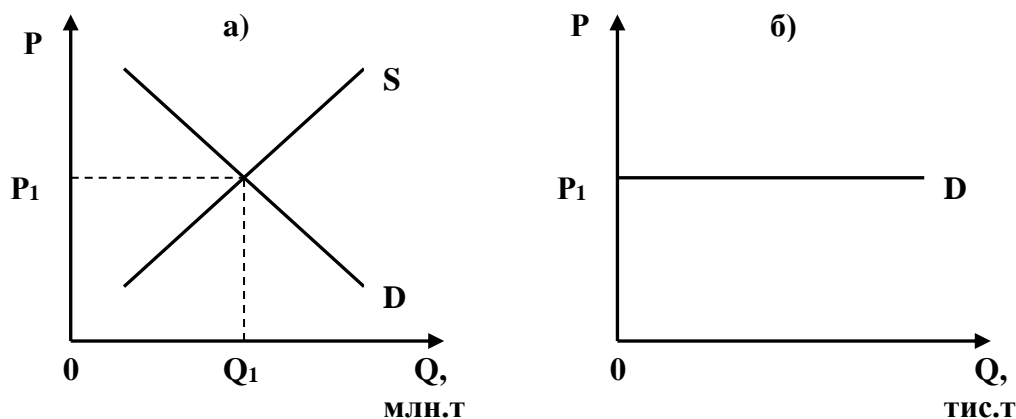

Рис. 8.1. Механізм формування ринкової ціни (а) і крива попиту на товар підприємства (б)

Ринками, які найбільше нагадують чисту конкуренцію є ринок зерна (торгівля зерном на товарній біржі) і ринок цінних паперів (торгівля цінними паперами на фондовій біржі).

Абсолютно еластичний характер кривої попиту означатиме, що граничний дохід виробника буде відповідати ціні за будь-якого обсягу продукції. Підприємство не може впливати на ринкову ціну, тому вибирає лише обсяг виробництва та реалізації продукції.

У короткостроковому періоді на ринку чистої конкуренції можуть виникати різні ситуації:

1) за сприятливих умов на ринку підприємство може виробляти такий обсяг продукції, що забезпечує йому максимальний прибуток. Прибуток буде максимальним, якщо ціна (граничний дохід) відповідатиме граничним витратам:

$$P(MR) = MC ; \quad (8.1)$$

2) у випадку зниження ринкової ціни підприємство може виробляти продукцію, не маючи прибутку і мінімізуючи збитки. Збитки будуть мінімальними, якщо ціна (граничний дохід) буде перевищувати середні змінні витрати:

$$P(MR) \geq AVC ; \quad (8.2)$$

3) за несприятливої кон'юнктури ринку і зниження ціни підприємству буде вигідним згорнути виробництво продукції. Така ситуація можлива, коли ціна (граничний дохід) буде менше від середніх змінних витрат:

$$P(MR) < AVC. \quad (8.3)$$

8.2. Довгостроковий період на ринку чистої конкуренції. Ефективність ринку.

Входження на ринок чистої конкуренції і вихід з ринку є вільними, тому в довгостроковому періоді рівень прибутковості буде регулятором використання ресурсів у галузі. Ринкова ціна, що перевищує середні витрати буде сигналом про те, що в галузі є економічний прибуток. Він буде стимулом для створення нових підприємств, які будуть збільшувати попит на ресурси. Збиткова діяльність буде виконувати роль антистимулу, що впливатиме на зменшення кількості підприємств і скорочення обсягу ресурсів, що використовуються у виробництві товару.

Отже, взаємозв'язок між рівнем прибутковості, обсягом ресурсів, що використовуються та обсягом пропозиції визначатиме **беззбитковість** підприємств, що функціонують в довгостроковому періоді. **Довгострокова рівновага** на ринку чистої конкуренції відповідатиме трьом умовам:

1) виконується умова **короткострокової рівноваги** – ціна відповідає граничним витратам;

2) кожне підприємство має оптимальний обсяг виробничих потужностей і тому коротко – і довгострокові середні витрати мінімальні;

3) підприємство одержує нормальний прибуток і тому ціна відповідає мініимальному значенню довгострокових середніх витрат.

Всі умови довгострокової рівноваги можна представити таким чином:

$$P = MR = MC = ATC_{\min} = LATC_{\min} \quad (8.4)$$

Ціллю будь-якої країни є досягнення **економічної ефективності**: забезпечення ефективного розподілу обмежених ресурсів та ефективного їх використання. Умовою ефективного розподілу ресурсів є рівність між ціною і граничними витратами, а ефективного використання ресурсів (виробнича ефективність) – це рівність між ціною та мінімальними довгостроковими витратами.

На ринку чистої конкуренції забезпечується як ефективний розподіл ресурсів, так й ефективне їх використання. Безбитковість підприємств в довгостроковому періоді гарантує стійкість галузі і відсутність надприбутків. За умов виробництва всіх товарів на ринку чистої конкуренції з обмежених ресурсів вироблялась би максимальна кількість благ й найбільш повно задовольнялись потреби споживачів. Проте така структура ринку є абстракцією і лише на деяких ринках присутні ознаки чистої конкуренції.

Теоретичні дослідження ринку чистої конкуренції мають практичну й методологічну цінність. **Практична цінність** означає, що модель конкурентного ринку дозволяє виявити принципи функціонування малих підприємств, які виробляють стандартизовану продукцію. **Методологічна цінність** дослідження конкурентного ринку дозволяє зрозуміти логіку дії підприємства і визначити відмінності функціонування його в реальних структурах ринку.

Чиста конкуренція має **недоліки**, основними з яких є:

- 1) виробництво стандартизованих товарів обмежує вибір споживачів;
- 2) функціонування невеликих підприємств не дозволяє концентрувати фінансові ресурси для проведення наукових досліджень;
- 3) малі підприємства не спроможні використовувати сучасну техніку і забезпечувати економію на масштабах.

8.3. Поведінка фірми в чистій монополії.

Антиподом чистої конкуренції є **чиста монополія** – це ринкова структура, якій притаманні такі **ознаки**:

- 1) в галузі функціонує одна велика фірма, що виробляє унікальну продукцію, яка не має близьких замінників;
- 2) існують бар'єри на шляху створення нових фірм;
- 3) відсутність конкурентів дозволяє фірмі формувати ринкову ціну.

Є три види чистої монополії: закрита, природна і відкрита.

1. **Закрита монополія (адміністративна)** має захист від конкуренції у вигляді юридичних обмежень (патенти і ліцензії).

2. **Природна монополія** – це галузь, в якій довгострокові середні витрати досягають мінімального значення у випадку функціонування одного підприємства. Прикладами природної монополії є комунальні підприємства-постачальники місту води, газу, електроенергії та залізниця.

3. **Відкрита монополія (економічна)** – підприємства не мають спеціального захисту від конкуренції, проте на деякий час є єдиними виробниками товару. Це можуть бути підприємства, які першими виходять на ринок з новою продукцією або їх існування пов'язано з недосконалою структурою економіки країни.

Причинами виникнення чистої монополії (бар'єрами на шляху нових підприємств) можуть бути: *патенти* (на час дії патенту підприємство має захист від конкуренції), *ліцензії* (приводять до створення закритої державної монополії – виробництво зброї), *невигідність конкуренції для споживачів* (конкуренція призведе до зростання середніх витрат), *ефект масштабу* (за великого обсягу капітальних вкладень зниження середніх витрат можливо лише за великого обсягу виробництва продукції), *територіальне розміщення підприємства* (у гірському селище відділення комерційного банку буде монополістом), *змова виробників* (на ринку олігополії таємна змова перетворює ринок у чисту монополію).

Єдиним фактором, що впливає на ціноутворення чистого монополіста є закон попиту (рис.8.2).

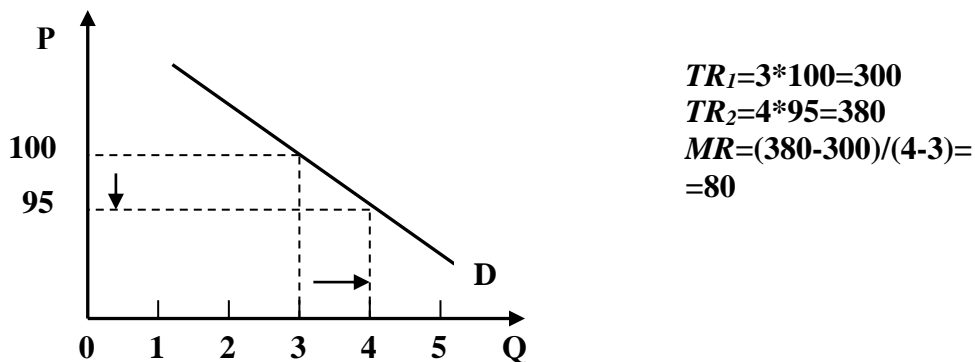

Рис. 8.2. Механізм ціноутворення на ринку чистої монополії

Спадний характер кривої попиту означає, що:

по-перше, монополіст не тільки встановлює ціну, але й вибирає обсяг продукції. Висока ціна відповідає невеликому обсягу продукції та навпаки;

по-друге, збільшуючи обсяг продукції монополіст змушений знижувати ціну не тільки на додаткову одиницю продукції, але й на попередні, тому він має втрати, а граничний дохід буде менший від ціни для всіх одиниць продукції крім першої;

по-третє, збільшувати обсяг продукції і знижувати ціну монополіст може тільки на еластичному відрізку кривої попиту, тому що його загальний дохід зростатиме.

В короткостроковому періоді на ринку чистої монополії підприємство максимізує прибуток за такої ціни і обсягу продукції, які забезпечують рівність граничного доходу і граничних витрат:

$$MR = MC \rightarrow \max \text{ прибутку.} \quad (8.5)$$

В короткостроковому періоді підприємство-монополіст не застраховано від збитків, які можуть виникати внаслідок зниження попиту на його продукцію. Збитки будуть мінімальними, якщо ціна перевищує середні змінні витрати.

Довгострокова рівновага на ринку чистої монополії має такі особливості:

- 1) підприємство може мати не тільки нормальний, але й економічний прибуток унаслідок наявності бар'єрів на шляху нових підприємств. Його величина буде максимальною за умов рівності довгострокового граничного доходу і довгострокових граничних витрат;
- 2) прибуток на одиницю продукції є невеликим, проте монополіст може збільшувати загальну величину прибутку;
- 3) обсяг продукції за умов чистої монополії буде меншим, а ціна більш високою порівняно з ринком чистої конкуренції.

8.4. Способи збільшення прибутку чистої монополії. Ефективність ринку.

Чиста монополія може збільшити прибуток за рахунок здійснення **цінової дискримінації**, яка означає реалізацію блага за різною ціною різним споживачам за умов, що якість та витрати блага не відрізняються.

Основною умовою для здійснення цінової дискримінації монополістом є неможливість перепродажу блага, тому вона найбільш поширена у сфері послуг.

Розрізняють чотири **види** цінової дискримінації: *за часом* (у різний час – різна ціна); *за соціальним статусом споживача* (для пенсіонерів, студентів інша ціна на деякі види послуг); *за обсягом споживання блага* (у межах норми одна ціна, поза норму – інша); *за доходом споживача* (послуги адвокатів).

За способом здійснення дискримінація поділяється на **три ступені**:

- 1) **I-й ступінь** дискримінації (абсолютна) означає, що монополіст встановлює максимально можливу ціну (ціну попиту) для кожного споживача і тому його граничний дохід відповідатиме ціні для кожної одиниці продукції. Таку дискримінацію реалізувати важко;
- 2) **II-й ступінь** дискримінації передбачає встановлення монополістом різної ціни для різних партій блага;

- 3) **III-й ступінь** дискримінації – це поділ споживачів на групи залежно від еластичності попиту і встановлення для кожної групи різної ціни (плата за електроенергію для підприємств і населення).

У попередніх питаннях ми з'ясували сутність економічної ефективності. На ринку чистої монополії не забезпечується ефективного розподілу обмежених ресурсів, тому що ціна перевищує граничні витрати. Крім того, монополіст не забезпечує виробничої ефективності, тому що середні витрати не будуть мінімальними. Це пояснюється явищем, яке має назву «**x-неефективність**».

Х. Лейбенстайн почав використовувати цей термін, характеризуючи чисту монополію, яка за відсутності конкурентів, немає стимулу ефективно використовувати ресурси і знижувати середні витрати. Довгострокові середні витрати на ринку чистої монополії будуть вище за оптимальний рівень.

Наявність чистої монополії на ринку викликає негативні наслідки для економіки країни. Це: недовиробництво товару, завищення ціни, зниження якості, гальмування технічного прогресу, відсутність сервісу тощо.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Поясніть сутність конкуренції та ринкової структури.
2. Визначте основні ознаки ринку чистої конкуренції та доведіть абсолютно еластичний характер кривої попиту підприємства.
3. Наведіть приклади ринків, які нагадують чисту конкуренцію і визначте їх основні ознаки.
4. Порівняйте коротко – і довгострокову рівновагу на ринку чистої конкуренції.
5. Що означає економічна ефективність? Чи забезпечує її конкурентний ринок?
6. Визначте ознаки чистої монополії і поясніть механізм формування ціни монополістом.
7. Чим відрізняється довгострокова рівновага чистого монополіста від рівноваги чистого конкурента?
8. Доведіть, що чиста монополія – це менш ідеальна структура ринку порівняно з чистою конкуренцією. Яким чином це підтверджує природна монополія?
9. Що таке цінова дискримінація і як чистий монополіст може за її допомогою збільшити свій прибуток?
10. Порівняйте переваги та недоліки ринку чистої конкуренції і чистої монополії.

Творчі завдання

1. Проаналізуйте інформацію, що подана нижче і дайте відповіді на запитання:

- визначте переваги методу регулювання ціноутворення природних монополій;

- які слабкі сторони має цей метод?

«У більшості випадків в основі визначення тарифів на послуги природних монополій лежить так званий метод «метод регулювання норми прибутку». Структура тарифу розробляється так, щоб уникнути дискримінації. Як правило, регулюючий орган здійснює аналіз фінансово-економічної діяльності компаній з метою визначення обґрунтованості здійснених затрат. Крім того, визначається норма прибутку на капітал, яка має бути достатньою для компенсації не тільки прямих операційних витрат, але й для одержання прибутку.

Допустимий розмір прибутку визначається на основі експертних висновків. Його нижньою межею є ціна капіталу, а верхньою – прибуток на інвестиції що є на підприємствах конкурентних галузей. Тариф – середні витрати плюс норма прибутку на капітал».

Задачі

1. Загальні витрати конкурентного підприємства характеризуються функцією: $TC = 100 + 2Q + Q^2$, де Q – обсяг виробництва,

Якщо ціна товару дорівнює 25 грн., то який обсяг продукції буде виробляти підприємство в короткостроковому періоді?

2. Середні змінні витрати підприємства, що функціонує в умовах досконалої конкуренції описуються рівнянням: $AVC = 10 + Q/2$. Постійні витрати становлять 3000 грн., а ринкова ціна – 100 грн. Яким буде максимальний прибуток підприємства у короткостроковому періоді.

3. Фірма функціонує за умов досконалої конкуренції. Функція її загальних витрат має вигляд: $TC = 0,2Q^2 + 20Q + 10$.

Який обсяг продукції вироблятиме фірма, якщо ціна товару становить 60 грн.? Якою повинна бути ціна, для того, щоб фірма згорнула виробництво продукції в короткостроковому періоді?

4. В галузі функціонує 20 фірм, які мають однакові функції витрат:

$$TC = 3Q_i^3 - 2Q_i^2 + Q_i, \text{ де } Q_i - \text{ тис. шт., } TC - \text{ тис. грн.}$$

Визначте ринкову ціну і галузевий обсяг продукції, при яких ринок буде у стані довгострокової рівноваги.

5. Галузевий попит описується рівнянням:

$$Q = 2500 - 10P.$$

Функція загальних витрат кожної фірми має вигляд:

$$TC_i = 16 + 10Q_i + Q_i^2.$$

Визначте кількість фірм в галузі.

6. Довгострокова функція будь-якої фірми на ринку досконалої конкуренції має вигляд: $TC = Q_i^3 - 4Q_i^2 + 8Q_i$.

Галузева функція попиту: $Q = 2000 - 100P$.

Визначте рівноважну ціну, галузевий випуск і кількість фірм на ринку в довгостроковому періоді.

7. Функція загальних витрат конкурентної фірми має вигляд:

$$TC = Q^2 + 4Q + 16.$$

Визначте ринкову ціну, при якій фірма отримує нормальний прибуток в довгостроковому періоді.

8. Підприємство функціонує в умовах досконалої конкуренції і має таку функцію витрат: $TC = 500 + 7Q + 0,04Q^2$, де

Q – обсяг виробництва. Визначити: а) якими будуть функції середніх загальних, середніх змінних граничних витрат; б) якою буде рівноважна ринкова ціна в довгостроковому періоді?

9. Нехай функція загальних витрат фірми-монополіста має вигляд: $TC = Q^2 + 20Q$. Функція попиту на її товар: $Q_D = 30 - 2P$.

Визначте обсяг виробництва, ціну, загальний дохід, економічний прибуток та рівень монопольної влади фірми.

10. Підприємство є чистим монополістом. Функція його загальних витрат має вигляд: $TC = 2Q + 10$.

Визначте рівень ціни, при якому прибуток підприємства буде максимальним, якщо цінова еластичність ринкового попиту становить (-6).

11. Функція загальних витрат фірми-монополіста має вигляд: $TC = Q^2 + 2Q$. Функція ринкового попиту: $P = 20 - Q$. Держава запроваджує товарний податок (на кожен одиницю товару) в розмірі 2 грн.

Визначте податкові надходження до бюджету, обсяг продукції і ціну, що максимізують прибуток монополіста.

12. Фірма-монополіст проводить політику цінової дискримінації, реалізуючи продукцію двом групам споживачів за різними цінами. Функції попиту споживачів на продукцію фірми мають вигляд:

$Q_1 = 120 - P_1$; $Q_2 = 90 - 2P_2$. Граничні витрати фірми не змінюються і становлять 3.

Визначте ціну, яку встановлює монополіст на кожному сегменті ринку.

13. Фірма-монополіст реалізує продукцію на двох ринках, попит яких характеризується функціями: $Q_1 = 60 - 0,5P_1$; $Q_2 = 80 - P_2$. Граничні витрати фірми не змінюються і дорівнюють 50.

Визначте обсяг продукції, ціну, рівень монопольної влади, якщо фірма:

1) не дискримінує споживачів;

2) практикує цінову дискримінацію III ступеня.

14. Підприємство є чистим монополістом і проводить політику цінової дискримінації, поділяючи споживачів на дві групи: А і В. Цінова еластичність попиту для групи А – (-2), для групи В – (-4). Граничні витрати підприємства не змінюються. Якщо ціна для групи А становить 15 грн., то яку ціну встановлює підприємство на ринку В?

15. Наступна інформація характеризує діяльність фірми:

граничний дохід $MR = 1000 - 20Q$;

граничні витрати $MC = 100 + 10Q$.

Яку кількість продукції і за якою ціною реалізує фірма, якщо:

а) вона функціонує як чиста монополія;

б) вона функціонує як чистий конкурент.

Приклад розв'язку задач

1. Загальні витрати конкурентного підприємства характеризуються функцією: $TC = 100 + 2Q + Q^2$, де Q – обсяг виробництва,

а) знайдіть функцію середніх загальних і середніх змінних і граничних витрат;

б) якщо ціна товару дорівнює 20 грн., то який обсяг продукції буде виробляти підприємство в короткостроковому періоді?

Розв'язок

$$а) ATC = TC/Q = 100/Q + 2Q/Q + Q^2/Q = 100/Q + 2 + Q$$

$$AVC = VC/Q$$

$$VC = TC - FC$$

$$FC = 100$$

$$VC = 2Q + Q^2$$

$$AVC = 2Q/Q + Q^2/Q = 2 + Q$$

MC – це похідна TC по Q

$$MC = TC' = (100 + 2 * Q + Q^2)' = 2 + 2Q$$

б) умова максимізації прибутку за чистої конкуренції: $P = MC = MR$

P - ціна

MC – граничні витрати виробництва

MR – граничний дохід

Якщо $P = 20$, а $MC = 2 + 2Q$, то

$$20 = 2 + 2Q$$

$$2Q = 20 - 2$$

$$2Q = 18$$

$$Q = 9$$

2. Загальні витрати конкурентної фірми, характеризуються функцією: $TC = 5Q^2 + 2Q$. Ринкова ціна становить 12 грн. Чи буде отримувати фірма економічний прибуток в короткостроковому періоді?

Розв'язок

$$\Pi = TR - TC$$

TR - загальний дохід. $TR = P * Q$

TC – загальні витрати

В короткостроковому періоді $P = MC$

MC – граничні витрати

MC – це похідна TC по Q

$$MC=TC'=10Q+2$$

$$12=10Q+2$$

$$10Q=10$$

$$Q=1$$

$$TR= P*Q=12*1=12$$

$$TC=5Q^2 + 2Q=5*1^2+2*1=7$$

$$\text{Тоді, } \Pi= TR-TC=12-7=5.$$

3. Функція загальних витрат фірми-монополіста має вигляд: $TC = 0,5Q^2+2Q$. Функція попиту на її продукцію: $P = 10-0.5Q$. Визначте ціну, при якій прибуток фірми буде максимальним та рівень її монопольної влади.

Розв'язок

Умова максимізації прибутку за умов чистої монополії $MC=MR$

MC-граничні витрати

MR-граничний дохід

MC – це похідна від TC

$$MC=TC'=Q+2$$

$$MR=TR'=(Q*P)'=((10-0.5Q)*Q)'=(10Q-0.5Q^2)'=10-Q$$

Оскільки $MC=MR$, то $Q+2=10-Q$

$$2Q=8$$

$$Q=4$$

$$P = 10-0.5Q=10-0.5*4=8$$

Рівень монопольної влади визначається за індексом Лернера.

$$I_L=(P-MC)/P$$

$$MC= Q+2=4+2=6$$

$$I_L=(8-6)/8=2/8=0.25$$

Тестові завдання

1. За якої ситуації у короткостроковому періоді фірма на ринку чистої конкуренції буде максимізувати свій прибуток?

а) $P(MR) \geq AVC$

б) $P(MR) < AVC$

в) $P(MR) = MC$

г) $TC = MC$

д) $TR = TC$

2. За якої ситуації у короткостроковому періоді фірма на ринку чистої конкуренції буде мінімізувати свої збитки?

а) $P(MR) \geq AVC$

б) $P(MR) < AVC$

в) $P(MR) = MC$

г) $TC = MC$

д) $TR = TC$

3. За яких умов підприємству у короткостроковому періоді на ринку чистої конкуренції буде вигідніше згорнути виробництво продукції?

- а) $P(MR) \geq AVC$
- б) $P(MR) < AVC$
- в) $P(MR) = MC$
- г) $TC = MC$
- д) $TR = TC$

4. Яка ознака не є характерною для функціонування ринку чистої конкуренції?

- а) не існує бар'єрів на шляху створення нових підприємств і тому вони вільно входять та виходять із галузі
- б) підприємства повністю проінформовані про ринок, купують ресурси приблизно за однаковими цінами і тому їх середні витрати не відрізняються
- в) частка кожного підприємства є відносно невеликою і тому воно не має можливості впливати на формування ринкової ціни
- г) в галузі функціонує одна велика фірма, що виробляє унікальну продукцію, яка не має близьких замінників
- д) в галузі функціонує велика кількість відносно невеликих виробників, які виробляють однорідний, стандартизований товар

5. Який аспект є недоліком ринку чистої конкуренції:

- а) не існує бар'єрів на шляху створення нових підприємств і тому вони вільно входять та виходять із галузі
- б) підприємства повністю проінформовані про ринок, купують ресурси приблизно за однаковими цінами і тому їх середні витрати не відрізняються
- в) частка кожного підприємства є відносно невеликою і тому воно не має можливості впливати на формування ринкової ціни
- г) в галузі функціонує велика кількість відносно невеликих виробників, які виробляють однорідний, стандартизований товар
- д) функціонування невеликих підприємств не дозволяє концентрувати фінансові ресурси для проведення наукових досліджень

6. Виникнення монополії є наслідком:

- а) існуванням бар'єрів для входження в галузь
- б) недостатнього державного регулювання галузі
- в) недостатньою зацікавленістю потенційних конкурентів
- г) рівномірного розподілу ресурсів
- д) усі попередні твердження правильні

7. Має захист від конкуренції у вигляді юридичних обмежень (патенти і ліцензії):

- а) природна монополія
- б) відкрита монополія
- в) закрита (адміністративна) монополія
- г) монополія
- д) штучна монополія

8. Чиста монополія – це ринкова структура, якій не притаманні такі ознаки:

- а) вільний вхід і вихід з галузі підприємств
- б) в галузі функціонує одна велика фірма
- в) існують бар'єри на шляху створення нових фірм
- г) фірма виробляє унікальну продукцію, яка не має близьких замінників
- д) відсутність конкурентів дозволяє фірмі формувати ринкову ціну

9. Встановлення монополістом різної ціни для різних партій блага – це:

- а) I ступінь цінової дискримінації
- б) II ступінь цінової дискримінації
- в) III ступінь цінової дискримінації
- г) IV ступінь цінової дискримінації
- д) V ступінь цінової дискримінації

10. Розрізняють види цінової дискримінації:

- а) за часом
- б) за соціальним статусом споживача
- в) за обсягом споживання блага
- г) за доходом споживача
- д) усі відповіді правильні

11. Крива попиту, з якою має справу чистий монополіст:

- а) менш еластична, ніж крива попиту для однієї абсолютно конкурентної фірми
- б) більш еластична, ніж крива попиту для однієї абсолютно конкурентної фірми
- в) має таку саму еластичність, як і крива попиту для однієї абсолютно конкурентної фірми
- г) може бути більш або менш еластична, ніж крива попиту для однієї абсолютно конкурентної фірми, залежно від форми її кривих граничних витрат
- д) немає правильної відповіді

12. Якщо галузь може бути організована або як досконало конкурентна, або як монополія, що правильно порівнює результат?

- а) не буде різниці у результатах
- б) монополія вироблятиме менше товару та за більшу ціну
- в) при конкуренції буде більше вироблятися, але ціни будуть вищими
- г) монополія буде виробляти таку саму кількість товару, як і конкурентна галузь, але за вищими цінами
- д) немає правильної відповіді

13. При виконанні якої умови доконала конкурентна фірма отримає максимум прибутку?

- а) граничні витрати дорівнюють граничному доходу та граничному продукту
- б) граничні витрати дорівнюють граничному доходу та ціні
- в) граничний прибуток дорівнює граничному доходу та ціні
- г) граничні витрати дорівнюють граничному доходу та постійним витратам
- д) немає правильної відповіді

14. На ринку досконалої конкуренції виробники продають:

- а) стандартизований товар

- б) диференційований товар
- в) і стандартизований, і диференційований товар
- г) перелічених вище видів товарів не існує
- д) немає правильної відповіді

15. Попит на продукцію фірми, яка діє на ринку досконалої конкуренції, є:

- а) еластичним
- б) нееластичним
- в) абсолютно еластичним
- г) абсолютно нееластичним
- д) немає правильної відповіді

16. Чиста монополія відрізняється від інших ринкових структур:

- а) тим, що для інших фірм відсутні бар'єри входу та виходу на ринок
- б) тим, що на ринку працює єдина фірма, яка випускає унікальний продукт
- в) тим, що тільки на цьому ринку діє економія від масштабу
- г) тим, що тільки чистий монополіст може застосовувати цінову дискримінацію
- д) немає правильної відповіді

17. Монопольна влада може виникнути через:

- а) наявність у фірми ліцензій та патентів
- б) ефект масштабу
- в) розмір ринку
- г) всі перераховані вище причини
- д) немає правильної відповіді

18. Фірма-монополіст максимізує свій прибуток при обсязі випуску, при якому:

- а) ціна дорівнює мінімуму середніх сукупних витрат
- б) граничний дохід дорівнює середнім сукупним витратам
- в) граничний дохід дорівнює граничним витратам
- г) граничний виторг монополіста дорівнює середнім змінним витратам
- д) немає правильної відповіді

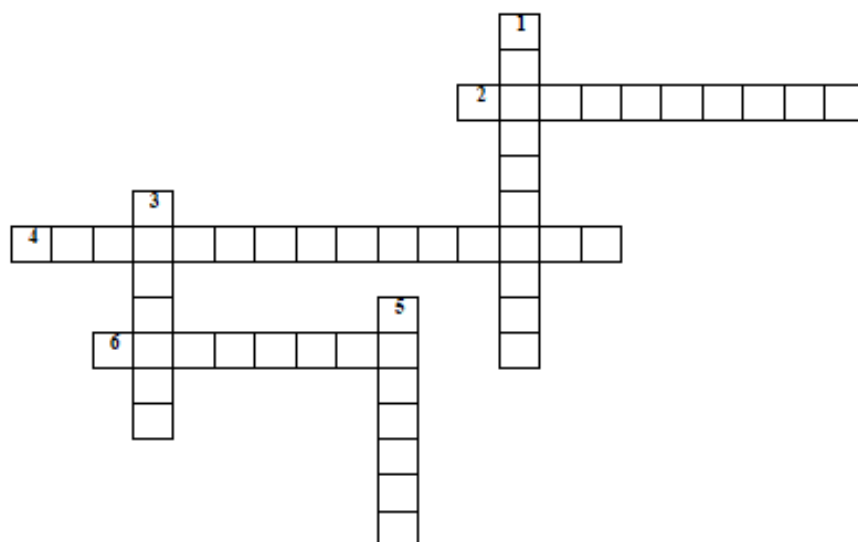
19. Монополіст, який прагне максимізувати прибуток, буде знижувати ціну на свою продукцію, доки:

- а) граничний виторг перевищує граничні витрати
- б) знижуються граничні витрати
- в) знижуються середні сукупні витрати
- г) знижується попит на його продукцію
- д) немає правильної відповіді

20. Монопольна влада – це:

- а) влада фірми над покупцями її продукції
- б) здатність фірми впливати на ринкову ціну
- в) влада фірми над фірмами конкурентами
- г) здатність фірми ігнорувати закон попиту
- д) немає правильної відповіді

Кросворди

По горизонталі:

2. Придбання фірмою у власність або взяття під більш жорсткий контроль з її боку ряду підприємств-конкурентів;

4. Розподіл єдиного суб'єкта господарювання (монопольного утворення) на два або більше окремих підприємств, які будуть знаходитись у різній власності, окремо управлятися, з метою створення або розвитку конкуренції;

6. Монополія, при якій одна фірма принаймні на деякий час стає єдиним постачальником товару, але не має спеціального захисту від конкурентів.

По вертикалі:

1. Тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети.

3. Акціонерна компанія, яка використовує свій капітал для придбання контрольних пакетів акцій інших компаній з метою встановлення контролю над ними;

5. Об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва, яка не позбавляє їх виробничої або комерційної самостійності, але передбачає узгоджені дії між ними з окремих питань, а саме розподілу ринків збуту, встановлення певного рівня цін і т.д.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»

Впишіть номер визначення кожного терміна (Варіант 2)

1 Конкуренція	6 Адміністративна монополія
2 Олігополія	7 Економічна монополія
3 Дуополія	8 Міжгалузєва конкуренція
4 Концентрація виробництва	9 Нецінова конкуренція
5 Централізація капіталу	10 Монополістична конкуренція

A Економічне суперництво між відокремленими виробниками продукції, робіт, послуг щодо задоволення інтересів, пов'язаних з продажем продукції, виконанням робіт, наданням послуг одним і тим самим виробником.

- Б** Галузь, яка захищена від конкуренції за допомогою юридичних обмежень.
- В** Економічне явище, при якому фірма на деякий період стає єдиним постачальником певного товару, не володіючи при цьому ніяким спеціальним захистом від конкуренції.
- Г** Збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних капіталів.
- Д** Тип ринкової структури, при якій існує тільки два постачальники певного товару і між ними повністю відсутні монополістичні угоди про ціни, ринки збуту та інше.
- Е** Конкуренція між товаровиробниками, які діють у різних галузях народного господарства.
- Є** Тип ринкової структури, коли декілька великих фірм монополізують виробництво та збут основної маси продукції і ведуть між собою нецінову конкуренцію.
- Ж** Вид ринкової структури основною особливістю якого є те, що товари, які обертаються на цьому ринку, з точки зору покупця, в кожного продавця різні, з різними споживчими властивостями.
- З** Суперництво між товаровиробниками пов'язане зі стратегією боротьби, спрямованої не на зміну цін, а на створення зовнішніх умов, які покращують реалізацію продукції.
- И** Зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на великих підприємствах.

Завдання для перевірки знань «Правильне чи неправильне твердження»

Визначіть правильне чи неправильне твердження. Відповідь обґрунтуйте.

1. «Золоте» правило для фірми на конкурентному ринку: вибирайте такий обсяг виробництва, при якому граничні витрати дорівнюють ринковій ціні товару.
2. В реальній економіці не було і немає ринків, що відповідають усім умовам досконалої конкуренції.
3. Крива попиту для конкурентної фірми має від'ємний нахил.
4. Попит на продукцію конкурентної галузі абсолютно нееластичний за ціною.
5. Конкурентна фірма в довгостроковій рівновазі отримує нормальний прибуток.
6. Крива пропозиції конкурентної фірми в короткостроковому періоді визначається висхідним відрізком кривої середніх змінних витрат.
7. Для конкурентної фірми ціна товару рівна граничному доходу.
8. На конкурентному ринку в довгостроковому періоді нормальний прибуток рівний нулю.

9. Фірми, що функціонують за умов досконалої конкуренції у довгостроковому періоді, вибирають обсяг випуску продукції за якого ціна рівна мінімуму довгострокових середніх загальних витрат.

10. Монополія завжди вибирає об'єм випуску продукції, який відповідає нееластичній кривій попиту.

11. Монополія отримує надприбуток внаслідок більш високої ефективності в порівнянні з конкурентною галуззю.

12. Монополія може збільшити загальний прибуток, встановлюючи на свою продукцію різні ціни на різних ринках.

13. Якщо монополіст не максимізує прибуток з одиниці продукції, то він не забезпечує рівновану граничного доходу і граничних витрат.

14. Крива попиту для монополії завжди горизонтальна.

15. Чиста монополія, як і ринок досконалої конкуренції, рідко зустрічається в сучасній економіці.

16. Монополія і конкурентна фірма максимізує прибуток, вибираючи обсяг випуску продукції у відповідності з правилом «граничні витрати рівні ціні продукції».

17. В довгостроковій рівновазі монополія отримує максимальний прибуток, якщо граничний дохід максимальний.

18. Будь-яка цінова дискримінація незаконна.

19. Якщо галузь є природною монополією, суспільство часто вимагає її регулювання урядом.

20. Чисті втрати суспільства від природної монополії зникають, якщо ціна при заданому рівні попиту встановлюється рівною середнім витратам виробництва.

ТЕМА 9. ПІДПРИЄМСТВО В РЕАЛЬНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ: МОНОПОЛІСТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ТА ОЛІГОПОЛІЯ

- 9.1. Монополістична конкуренція та диференціація товару.
- 9.2. Характеристика ринку олігополії: ознаки, види та показники концентрації.
- 9.3. Основні моделі поведінки підприємства в умовах олігополії.
- 9.4. Антимонопольне регулювання діяльності підприємств.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Баула О.В., Вісин В.В., Вісіна Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Островерха. Кн. 2: Мікроекономіка. 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
6. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
7. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.

9.1. Монополістична конкуренція та диференціація товару.

Монополістична конкуренція як різновид недосконалої конкуренції характеризується такими *ознаками*:

- 1) на ринку функціонує відносно велика кількість невеликих підприємств, які виробляють диференційовану продукцію. Продукція одного виробника є недосконалим заміником продукції конкурентів;
- 2) практично не існує бар'єрів на шляху створення нових підприємств. Проте, здійснення диференціації вимагає додаткових коштів, які будуть створювати фінансові бар'єри на шляху нових підприємств;
- 3) наявність великої кількості підприємств гарантує, що таємної змови між ними з метою підвищення ціни та зменшення обсягу виробництва, не існує;
- 4) не існує залежності між підприємствами, тому кожне з них визначає свою цінову політику, не враховуючи реакцію конкурентів;

5) частка кожного підприємства є відносно невеликою, тому воно не впливає на формування ринкової ціни і диференційований характер товару дозволяє йому встановлювати свою ціну. Крім того, єдиний ринок поділяється на самостійні частини (сегменти), на кожній з яких частка підприємства може зростати.

З метою збільшення обсягів реалізації підприємство здійснює диференціацію продукту. За формами **диференціація** поділяється на явну та уявну.

Явною формою диференціації є відмінність у якісних параметрах. Це означає, що товари можуть відрізнитися дизайном, матеріалом, функціональними особливостями (наприклад, зубна паста може очищати зуби, укріпляти емаль чи ясна тощо). **Уявні форми диференціації** – це: послуги та умови, які пов'язані з реалізацією товару (надання товару у кредит, доставка товару тощо); розміщення торгових точок; стимулювання збуту (реклама, акції, розіграші призів) та упаковка.

Крива попиту на товар монополістичного конкурента є більш еластичною порівняно з кривою попиту чистого монополіста унаслідок більшої кількості товарів-замінників. В короткостроковому періоді для підприємства можуть виникнути **три ситуації**:

1) *наявність прибутку і можливість його збільшення*. За сприятливого попиту підприємство може максимізувати прибуток, якщо граничний дохід відповідатиме граничним витратам;

2) *відсутність прибутку і можливість мінімізувати збитки*. Унаслідок здійснення диференціації середні витрати виробника зростуть і можуть перевищити ціну. Підприємство буде виробляти продукції мінімізуючи збитки, якщо ціна перевищує середні змінні витрати, а граничний дохід відповідатиме граничним витратам;

3) *зростання збитків і згорання виробництва*. Зростання витрат і зниження попиту змушує підприємство зупинити випуск продукції, якщо ціна буде менше ніж середні змінні витрати.

В довгостроковому періоді на ринку монополістичної конкуренції існує тенденція до одержання нормального прибутку за умов, коли ціна відповідатиме середнім витратам:

$$P = LRAC \rightarrow \text{довгострокова рівновага.} \quad (9.1)$$

Наявність збитків у короткостроковому періоді змушує частину підприємств вийти з галузі. Зменшується кількість виробників, що виробляють товари-замінники і крива попиту на товар підприємства стає менш еластичною (прямує до вертикальної), а це підвищує ціну.

За умов прибуткової діяльності в короткостроковому періоді будуть створюватися нові підприємства. Це вплине на підвищення еластичності попиту

(крива попиту буде наближатися до абсолютно еластичного) і зниження ціни. В результаті таких змін підприємства будуть мати тільки нормальний прибуток.

Порівнюючи цей ринок з чистою конкуренцією можна відмітити, що він не забезпечує економічної ефективності. По-перше, ціна перевищує граничні витрати, внаслідок чого ресурси не розподіляються ефективно. По-друге, середні витрати зростатимуть в результаті диференціації товару, тому не забезпечується виробнича ефективність. По-третє, насичення ринку не дає можливості підприємствам повністю завантажувати свої виробничі потужності.

Диференціація товару є основою **нецінової (товарної) конкуренції** і розширює можливості споживача у його виборі. Товарна конкуренція має дві форми: удосконалення товару та реклама. Якщо перша форма сприяє пристосуванню продукту до смаків споживачів, то друга – пристосовує попит споживачів до продукту.

Товарна конкуренція має переваги над ціновою.

1. Цінова конкуренція є не вигідною для всіх учасників й, особливо, для малих та середніх підприємств.

2. В сучасних умовах ускладнюються запити споживачів і вдала диференціація товару дозволяє підприємству знайти вільний від конкуренції сегмент ринку.

3. Обґрунтовані витрати на диференціацію продукції є більш вигідними підприємству порівняно із втратами у наслідок зниження ціни.

Отже, монополістична конкуренція – це не абстрактна ринкова структура. Вона характерна для харчової промисловості, виробництва одягу та взуття, меблевої промисловості, роздрібною торгівлі тощо.

9.2. Характеристика ринку олігополії: ознаки, види та показники концентрації.

Іншим видом недосконалої конкуренції є **олігополія**. Олігополія (від грец. *ὀλίγος* – малий і *πωλέω* – продаю) – це панування декількох підприємств. Класичному олігопольному ринку притаманні такі ознаки:

1) невелика кількість відносно великих підприємств можуть виробляти як однорідний (хімічна промисловість), так й диференційований товар (виробництво автомобілів). Відповідно до типу товару олігополія поділяється на *чисту і диференційовану*;

2) існують бар'єри на шляху створення нових підприємств. Бар'єром може бути *ефект масштабу*, якщо ефективне функціонування підприємства і зниження середніх витрат досягається за великих обсягів продукції (за даними автомобільних компаній США збільшення масштабу виробництва зі 100 тис. до 20 млн. машин скорочує затрати на кожну машину на 34%). Бар'єром також може бути *приватна власність на стратегічну сировину*;

3) підприємства на такому ринку **взаємозалежні** і у визначенні своєї цінової стратегії вони мають враховувати реакцію конкурентів.

Ринок олігополії характеризується високим рівнем **концентрації виробництва** і, відповідно, монополізації. Для його оцінювання використовують різні показники.

1. Найбільш поширеним є коефіцієнт концентрації 4-х чи 8-ми великих фірм у загальному обсязі продукції. Цей показник має певні недоліки, тому що його величина може бути однаковою як для олігополії, так й для галузі, в якій домінує одна велика фірма.

2. Індекс Герфіндаля-Гіршмана:

$$H = \sum_{i=1}^n S_i^2, \quad (9.2)$$

де S_i – питома вага (у %) фірми в загальному обсязі продукції ринку.

Максимальне значення індексу (для чистої монополії) становить 10000. Цей індекс використовується в антимонопольному законодавстві США для оцінки рівня монополізації галузі. Галузь вважається високомонополізованою, якщо величина індексу перевищує 1800.

3. Індекс Лернера:

$$I_L = \frac{P_m - MC}{P_m} = \frac{1}{E_D}. \quad (9.3)$$

Чим більше величина індексу наближається до 1, тим вищий рівень монопольної влади фірми. Цей індекс характеризує вплив еластичності попиту (E_D) на підвищення ціни – менш еластичний попит означає більш високу ціну і навпаки.

9.3. Основні моделі поведінки підприємства в умовах олігополії.

Поведінка підприємств на ринку олігополії може бути кооперативною і некооперативною.

У випадку **некооперативної поведінки** підприємства не погоджують свої дії.

Кооперативна поведінка передбачає домовленість між підприємствами.

Економісти пропонують різні **моделі**, які пояснюють поведінку учасників у невизначених ситуаціях. Основні – це: «цінова війна», що пояснює взаємозалежність фірм та її наслідки у випадку зниження ціни; моделі Курно та Бертрана, які характеризують поведінку фірм за умов конкуренції між ними;

«дилема ув'язненого», що пояснює високий рівень ціни на такому ринку; «ламана крива попиту», яка доводить стабільність ціни; модель Штакелберга, що характеризує поведінку домінуючої та дрібних фірм тощо.

«Цінова війна»

«Цінова війна» – це цикл поступового зниження ціни з метою витиснення конкурента з ринку. За умов **дуополії** (від лат. *duo* – два), коли фірми виробляють однорідний товар, одна з них може розпочати «цінову війну». Максимальний рівень, до якого вона може знизити ціну – це рівень середніх витрат. Фірма-конкурент також буде змушена знижувати ціну, щоб не втратити ринок збуту. В результаті «цінової війни» рівновага встановлюється на рівні середніх витрат і у фірм не буде економічного прибутку. Від «цінової війни» виграватимуть споживачі, а втрачатимуть виробники. Фірми усвідомлюють свою взаємозалежність, і тому така політика у межах національного ринку не має поширення.

Модель Курно

Статистичний аналіз поведінки фірм в дуополії був запропонований у 1838 році французьким математиком і економістом А.Курно. Він виходив з таких умов, що 2 фірми виробляють однорідний товар, їм відома функція ринкового попиту $P = a - b(Q_1 + Q_2)$ і кожна фірма приймає рішення самостійно і незалежно від іншої. Фірма немає точної інформації про поведінку конкурента і тому можливі різні результати. Центральний елемент моделі – те, що кожна фірма визначає свій обсяг випуску, припускаючи про незмінність обсягу випуску конкурента.

Фірма А вибирає свій обсяг продукції, виходячи з умов максимізації прибутку ($MR = MC$). Поведінка фірми Б буде аналогічною.

Загальний висновок: обсяг виробництва, що максимізує прибуток фірми А є спадною шкалою обсягу, який на думку фірми А, вироблятиме фірма Б. Ця шкала називається кривою (функцією) реагування фірми А або кривою (функцією) реагування фірми Б.

Функція реагування – це крива, яка показує який обсяг продукції буде виробляти один олігополіст, за кожного заданого обсягу виробництва іншого.

Перетин кривих реагування характеризує рівновагу Курно: кожна фірма правильно передбачає поведінку конкурента і вибирає оптимальне для себе рішення, ні одна з фірм не має стимулу змінювати свій обсяг виробництва.

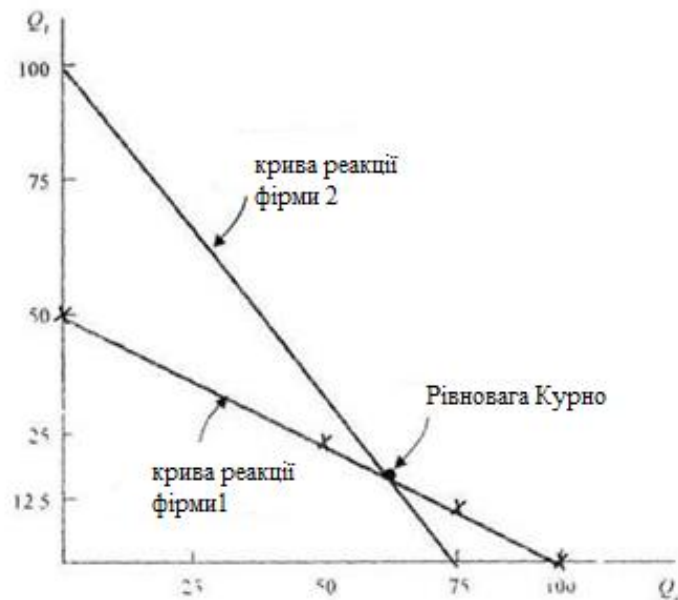

Рис. 9.1 Рівновага Курно

Модель рівноваги Курно передбачає, що фірми конкурують між собою. Ситуація принципово зміниться, якщо фірми домовляються між собою і колективно визначають обсяг виробництва.

Порівняння доводить, що рівновага Курно забезпечує більший обсяг виробництва, ніж контрактна рівновага, але менший ніж рівновага на конкурентному ринку.

Крім моделі Курно є і інші інтерпретації дуополії, наприклад модель Бертрана.

Модель Бертрана

Модель Бертрана (розроблена у 1883 р.) базується на конкуренції цін. Припускається, що кожна з двох фірм при максимізації прибутку очікує, що конкурент залишить свою ціну без змін. Конкурентна боротьба характеризується за допомогою кривих реагування.

Крива реагування фірми А побудована з припущення, що фірма Б не змінює свою ціну при зміні ціни фірми А. Фірма Б діє відповідно. Ця модель має стійку рівновагу в точці перетину кривих реагування, що означає однакову ціну для фірм. Модель Бертрана має певні недоліки, по-перше: коли фірми виробляють однорідний товар, то більш природною є конкуренція шляхом визначення обсягу виробництва і по-друге: коли фірми встановлюють однакову ціну, то не відомо, який обсяг виробництва відповідає кожній з них.

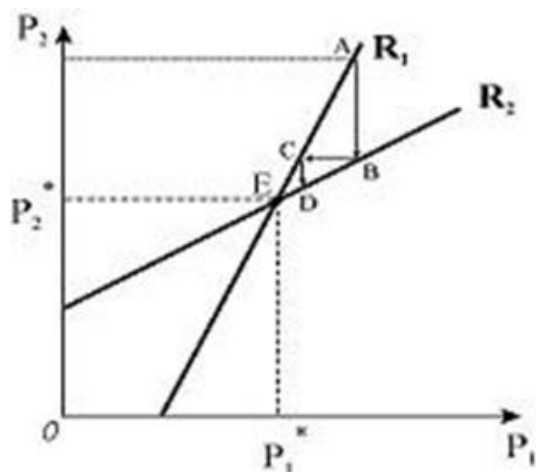

Рис. 9.2 Рівновага Бертрана

Загальний висновок: у моделі Бертрана олігополісти конкурують, визначаючи ціну товару. Цінова конкуренція призводить до встановлення конкурентної рівноваги, і фірми отримують лише нормальний прибуток.

«Дилема ув'язненого»

На ринку дуополії фірми виробляють однорідну продукцію і перед кожною з них постає проблема встановлення ціни. У випадку однакових цін їх загальний дохід також буде однаковим і становитиме, наприклад: за ціни 3 грн за одиницю – 10 млн грн і за ціни 5 грн за одиницю – 15 млн грн. Якщо одна фірма встановлює нижчу ціну, а інша залишає ціну на високому рівні, то їх дохід становитиме відповідно 18 і 6 млн грн. (рис. 9.3).

	1-а	5 грн.	3 грн.
2-а			
5 грн.	15	15	18
3 грн.	18	6	10

Рис. 9.3. Матриця доходів в «дилемі ув'язненого»

Кожній фірмі окремо вигідна політика зниження ціни за умов, що конкурент ціну залишає високою. Фірми взаємозалежні, тому з метою уникнення ризику вони вибирають політику неконкурентних високих цін. Ця модель доводить, що ціни на ринку олігополії є відносно високими.

«Ламана крива попиту»

Модель ламаної кривої попиту була запропонована незалежно П. Суїзі, Р. Хітчем і К. Холлом у 1939 році (рис. 9.4).

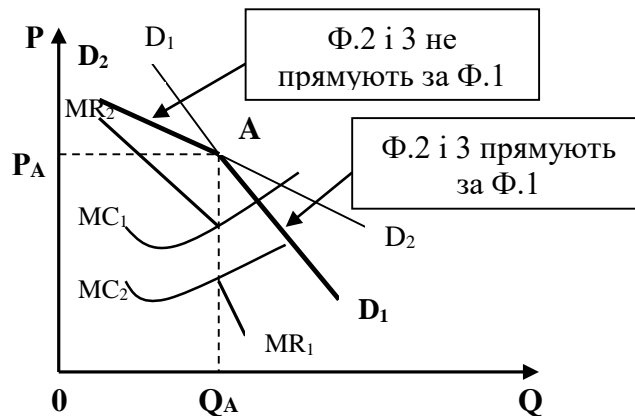

Рис. 9.4. Модель ламаної кривої попиту

В моделі розглядається реагування фірм 2 і 3 на поведінку фірми 1 у випадку підвищення та зниження нею ціни відносно рівня P_A . У випадку підвищення фірмою ціни інші фірми залишаються на відрізку попиту D_2A (не прямують за Ф.1), а у випадку зниження – переходять на відрізок AD_1 (прямують за Ф.1). Результатом такої поведінки буде ламана крива попиту D_2AD_1 , яка складається з більш еластичного відрізка D_2A і менш еластичного AD_1 .

Різна еластичність відрізків кривої попиту означає, що підвищення (на еластичному відрізку) чи зниження (на нееластичному відрізку) ціни відносно рівня P_A призведе до зменшення загального доходу, тому фірмам не вигідно ні значно підвищувати, ні значно знижувати ціну. Ця модель пояснює відносну стабільність цін на ринку олігополії.

Взаємозалежність фірм на такому ринку може призвести до угод, тобто кооперативної поведінки. Результатом угоди може бути створення картелю (ОПЕК – постачальники нафти). Класичний **картель** передбачає угоду про єдину ціну, обсяг виробництва (квоту) чи розподіл ринків та єдину політику до постачальників ресурсів. Картелі негативно впливають на ринкову економіку:

1) підвищення ціни і зменшення обсягу продукції призводить до виникнення дефіциту;

2) вони можуть свідомо знижувати якість продукції (у 30-ті роки XIX ст. міжнародний електротехнічний картель «Феб» рекомендував обмежити строк служби електричних лампочок, хоча вже існувала технологія, яка дозволяла його збільшувати у тричі);

3) картелі можуть гальмувати НТП.

У більшості країн антимонопольним законом заборонено створювати картелі, тому виникає **таємна змова**, в результаті якої ринок олігополії перетворюється у чисту монополію.

9.4. Антимонопольне регулювання діяльності підприємств.

Негативний вплив монополізму на суспільство сприяв формуванню **антимонопольного законодавства**. Перший антимонопольний (антитрестовський) закон (закон Шермана) був прийнятий у США в 1890 році. У подальшому закон удосконалювався. Показником, що визначає рівень монополізації ринку є індекс Герфіндаля-Гіршмана. Критерії, які дозволяють порушувати справу проти підприємства – це: протидія нововведенням; великий обсяг, що не сприяє економії на масштабах; одержання надприбутків тощо.

Інші країни світу також почали ухвалювати антимонопольні закони – це: Франція, Італія, Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Японія тощо. Країни мають спеціальні державні органи, які контролюють дотримання норм антимонопольного законодавства. Кожна країна має свої нормативи щодо визначення монопольного становища підприємства.

У 1992 році в Україні було прийнято перший антимонопольний закон – Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». У подальшому законодавча база була розширена. Зокрема, були прийняті такі закони: «Про антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про економічну конкуренцію» тощо.

Підприємство вважається монополістом, якщо його частка на ринку перевищує 35%. Порушенням антимонопольного законодавства є: зловживання монопольним становищем на ринку; угоди, що спрямовані на обмеження конкуренції; дискримінація підприємств органами влади. Відповідальність за порушення законів може бути майновою і у вигляді оперативно-господарських санкцій (примусовий поділ фірми, позбавлення ліцензії тощо).

Практика дії антимонопольного законодавства в Україні показала, що воно не в повній мірі запобігає монопольним зловживанням, тому передбачені заходи щодо подальшого його удосконалення.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Порівняйте монополістичну і чисту конкуренцію.
2. Розгляньте форми диференціації на конкретних прикладах.
3. Поясніть сутність коротко – і довгострокової рівноваги на ринку монополістичної конкуренції.
4. Доведіть переваги товарної конкуренції порівняно з ціновою.
5. Які переваги та недоліки має ринок монополістичної конкуренції?

6. Охарактеризуйте ринок олігополії та показники концентрації виробництва.

7. Як модель «цінової війни» пояснює взаємозалежність фірм на ринку дуополії?

8. Яка модель пояснює високий рівень цін на ринку олігополії? Розкрийте її сутність.

9. Як ламана крива попиту пояснює відносну стабільність цін на ринку олігополії?

10. Що означає кооперативна поведінка підприємств на ринку олігополії і які фактичні приклади її ілюструють?

11. Чому держава регулює діяльність підприємств-монополістів? Порівняйте антимонопольне законодавство України і країн світу.

Творчі завдання

На основі показників таблиці 9.1 та 9.2, що складена за даними Антимонопольного комітету країни X, виконайте наступні завдання:

1. Визначте вид ринкових структур, в яких функціонує більшість підприємств промисловості України.

2. Проаналізуйте динаміку зміни рівня концентрації виробництва.

3. На яких ринках таємна змова найбільш ймовірна?

Таблиця 9.1. Показники сукупного рівня концентрації виробництва в промисловості країни X у 2018-2020 роках

Найбільші підприємства	Частка підприємств (%) в обсязі реалізації продукції		
	2018	2019	2020
10	20,3	19,7	19,2
20	29,2	27,8	28,6
50	41,3	40,9	42,9
100	51,9	51,8	54,5
150	57,5	57,6	60,4
200	61,4	61,4	64,3

Таблиця 9.2. Загальнодержавні ринки з олігопольною структурою в країні X

Товар	Кількість операторів	Частка найбільших операторів, %
Моторний бензин	7	CR ₃ = 67
Кокс	13	CR ₃ = 42-51
Цемент	5	CR ₄ = 60
Торф	32	CR ₃ = 55
Послуги мобільного зв'язку	5	CR ₂ = 98
Пиво	4	CR ₄ = 94
Тютюнові вироби	22	CR ₅ = 97

Приклад відповіді на творче завдання

Як на Вашу думку зростання купівельної спроможності населення сприяє поглибленню диференціації товарів?

Відповідь

Враховуючи різноманітність потреб споживачів, монополістична конкуренція постійно націлює фірми на пошук варіантів виділення свого продукту серед аналогічних товарів галузі. Цього досягають шляхом проведення нецінової конкуренції, засобами якої є: подальша диференціація продукції, створення дієвої реклами та інше. Значення будь якої диференціації полягає в тому, що вона є джерелом максимального задоволення потреб споживачів, а також знаходиться у прямій залежності з їх купівельною спроможністю. Так, при її підвищенні фірми можуть суттєво підвищити якість свого товару або покращити умови обслуговування.

Задачі

1. Відомо, що середні витрати фірми, що функціонує на ринку монополістичної конкуренції характеризується функцією: $ATC = Q + 10$. Функція попиту на продукцію фірми має вигляд: $P = 150 - 3Q$.

Визначте параметри рівноваги (ціну і обсяг реалізації) і зробіть висновок про період часу (коротко чи довгостроковий), в якому перебуває фірма.

2. Функції середніх загальних витрат і попиту фірми монополістичного конкурента мають вигляд:

$$ATC = 3Q - 2 ;$$

$$Q = 52 - 2P.$$

Після проведення рекламної компанії витрати на яку становили:

$$C_{\text{рек.}} = 0,5Q^2 + 6Q, \text{ попит збільшився і становить: } Q = 104 - 2P.$$

Визначте прибуток фірми до і після проведення рекламної компанії і зробіть висновок про її ефективність.

3. Функція загальних витрат і ринкового попиту фірми монополістичного конкурента мають вигляд:

$$TC = 3Q^2 - 8 ;$$

$$P = 64 - Q.$$

Після проведення реклами, затрати на яку становили :

$$C_{\text{рек.}} = 6Q - 10, \text{ попит збільшився до: } P = 76 - 2Q.$$

Визначте випуск продукції і ціну, яку встановлює монополістичний конкурент після проведення рекламної компанії.

4. Компанія по виробництву дитячого взуття функціонує на ринку монополістичної конкуренції. Функції загального доходу і загальних витрат мають вигляд:

$$TR = 270Q - 20Q^2,$$

$$TC = 30Q + 10Q^2.$$

Визначте параметри довгострокової рівноваги.

5. В галузі функціонують 3 фірми однакові за обсягом(Q). Граничні витрати кожної фірми однакові і дорівнюють 300 грн. Попит на продукцію галузі характеризується функцією:

$$P = 1500 - 10Q$$

Якщо фірми об'єднуються в картель і поділяють ринок порівну, якою буде ціна(P) рівноваги і яку кількість продукції вироблятиме кожна фірма?

Приклад розв'язку задач

1. Функція загальних витрат монополістичного конкурента має вигляд: $TC=200+30Q$, функція попиту на продукцію фірми описується рівнянням: $P=60-0,2Q$.

Визначте оптимальний випуск і ціну, які дозволять максимізувати прибуток фірми.

Розв'язок

Виходячи з функції загальних витрат, визначаємо шляхом похідної граничні витрати: $MC=(TC)'=(200+30Q)'=30$.

Визначимо функцію загального доходу з якої аналогічно(шляхом похідної) будемо мати функцію граничного доходу:

$$TR=P \times Q=(60-0,2Q) \times Q=60Q-0,2Q^2$$

$$MR=60-0,4Q$$

Згідно з правилом максимізації прибутку монополістичного конкурента $MR=MC$, маємо:

$$60-0,4Q=30$$

$$Q=75.$$

Розрахуємо ціну, що максимізує прибуток монополістичного конкурента:

$$P=60-0,2 \cdot 75=45.$$

Отже, оптимальний випуск $Q=75$ і ціна $P=45$, що дозволять максимізувати прибуток фірми.

2. Дуополісти Курно стикаються з кривою ринкового попиту: $P = 10 - Q$. Кожен з них виробляє продукцію за сталих граничних витрат $MC = 2$.

Визначте: 1) криві реакції фірм; проілюструйте їх графічно;

2) оптимальні обсяги випуску фірм;

3) сукупний обсяг виробництва галузі та ціну продукції;

4) величину економічного прибутку, який отримає кожна з фірм.

Розв'язок

1) у моделі Курно становище фірм на ринку характеризується абсолютною симетрією. Ринковий попит: $P = 10 - Q$. Ринкова пропозиція: $Q = Q_1 + Q_2$.

Для максимізації прибутку фірми встановлюють обсяг випуску за правилом $MR = MC$. Знаходимо MR як похідну функції TR :

$$TR_1 = PQ_1 = (10 - Q) \cdot Q_1 = 10Q_1 - (Q_1 + Q_2) \cdot Q_1 = 10Q_1 - Q_1^2 - Q_2Q_1;$$

$$MR_1 = TR_1'(Q) = 10 - 2Q_1 - Q_2;$$

$$MR_1 = MC; 10 - 2Q_1 - Q_2 = 2; Q_1 = (8 - Q_2) / 2;$$

$$\text{Звідси крива реакції фірми 1: } Q_1 = 4 - 0,5Q_2.$$

Аналогічно одержується крива реакції фірми 2: $Q_2 = 4 - 0,5Q_1$.

Рівновага встановлюється у точці перетину кривих реакції двох фірм. Підставляємо в рівняння кривої реакції фірми 1 замість Q_2 вираз з правої частини функції реакції фірми 2: $4 - 0,5(4 - 0,5Q_1) = 4 - 0,5Q_1; 0,75Q_1 = 2$.

2) у стані рівноваги Курно: $Q_1=2,67; Q_2=2,67$;

3) сукупний обсяг виробництва: $Q = Q_1 + Q_2 = 2,67 + 2,67 = 5,34; P = 10 - 5,34 = 4,66$.

4) $EP_1 = EP_2 = TR - TC; MC = TC'(Q) = 2; TC = 2Q = 2 \cdot 2,67 = 5,34; TR_1 = PQ_1 = 4,66 \cdot 2,67 = 12,44; EP_1 = EP_2 = 12,44 - 5,34 = 7,1$

Тестові завдання

1. Галузь, що складається з 50 виробників диференційованої продукції, ринкова частка кожного з яких не перевищує 3%, належить до:

- а) досконалої конкуренції
- б) монополістичної конкуренції
- в) олігополії
- г) монополії
- д) закритої монополії

2. До монополістичної конкуренції можна віднести ринок:

- а) алюмінію
- б) пшениці
- в) нафти
- г) косметики
- д) електроенергії

3. Монополістична конкуренція – це:

а) ринкова структура з єдиним продавцем певного товару (послуги) або виробничого ресурсу

б) ринкова структура, що передбачає панування декількох підприємств

в) ринкова структура, за якої багато продавців пропонують диференційований продукт, тобто товари, які є близькими, але не досконалими заміниками

г) ринкова структура з єдиним покупцем певного товару (послуги) або виробничого ресурсу

д) ринкова структура, за якої велика кількість фірм виробляє і продає однорідну продукцію

4. На ринку монополістичної конкуренції найбільш поширеним способом боротьби з конкурентами є:

- а) таємна змова
- б) зміна обсягів продукції з метою впливу на ринкову ціну
- в) недобросовісна конкуренція
- г) цінова конкуренція
- д) нецінова конкуренція

5. Олігополія – це:

- а) ринкова структура з єдиним продавцем певного товару (послуги) або виробничого ресурсу
- б) ринкова структура, що передбачає панування декількох підприємств
- в) ринкова структура, що передбачає продаж дещо диференційованих продуктів великою кількістю малих виробників, а також легке входження в ринок
- г) ринкова структура з єдиним покупцем певного товару (послуги) або виробничого ресурсу
- д) ринкова структура, за якої велика кількість фірм виробляє і продає однорідну продукцію

6. Галузь вважається монополізованою, якщо індекс Герфіндаля-Гіршмана:

- а) більше 1800
- б) менше 1800
- в) 1800
- г) 1
- д) 0,5

7. Які моделі пояснюють поведінку учасників на ринку олігополії в невизначених ситуаціях?

- а) «цінова війна»
- б) модель Курно
- в) «дилема ув'язненого»
- г) «ламана крива попиту»
- д) усі відповіді правильні

8. Які показники використовуються для оцінки рівня концентрації виробництва?

- а) Індекс Пааше
- б) коефіцієнт концентрації 4-х чи 8-ми великих фірм у загальному обсязі продукції
- в) Індекс Герфіндаля-Гіршмана
- г) Індекс Лернера
- д) немає правильної відповіді

9. Що з наведеного нижче характеризує олігополію і суперечить умовам монополістичної конкуренції?

- а) багато покупців
- б) встановлюючи ціни, продавці не враховують реакцію конкурентів
- в) фірма змушена враховувати дії своїх конкурентів
- г) фірми максимізують свій прибуток
- д) багато продавців

10. У якому році в Україні був прийнятий перший антимонопольний закон?

- а) 1992
- б) 2019
- в) 1917
- г) 2001
- д) 1890

11. Що з перерахованого не є характеристикою монополістичної конкуренції?

- а) велика кількість фірм
- б) диференціація продукції
- в) бар'єри для входу в галузь
- г) існування нецінової конкуренції
- д) усі відповіді правильні

12. Найсуттєвішою ознакою, яка відрізняє монополістичну конкуренцію від досконалої, є:

- а) кількість фірм у галузі
- б) природа продукту
- в) легкість входу в галузь та вихід з неї
- г) надлишкові прибутки у довгостроковому періоді
- д) надлишкові витрати у довгостроковому періоді

13. Галузь, в якій працює близько 70 виробників диференційованої продукції з ринковою часткою кожного не більше 5% загального обсягу продажу, належать до ринку:

- а) монополії
- б) монополістичної конкуренції
- в) олігополії
- г) досконалої конкуренції
- д) моносонії

14. Основним критерієм за яким можна впізнати ринок монополістичної конкуренції – це:

- а) відсутність контролю над цінами
- б) диференціація продукції
- в) незначна кількість фірм
- г) відсутність вільного входу в галузь
- д) унікальність товару

15. Який з перелічених ринків можна віднести до ринку монополістичної конкуренції?

- а) ринок порошків для прання
- б) ринок нафти
- в) ринок гречки
- г) ринок електроенергії
- д) ринок цінних паперів

16. Олігополія – це ринкова структура в якій діє:

- а) значне число конкуруючих фірм – виробників однорідної продукції
- б) значне число конкуруючих виробників диференційованої продукції
- в) незначна кількість конкуруючих фірм-виробників однорідної або диференційованої продукції
- г) незначна кількість виробників диференційованої продукції
- д) не більше двох виробників

17. Олігополію можна визначити за:

- а) однорідною продукцією
- б) значною кількістю невеликих фірм на ринку
- в) диференційованою продукцією
- г) значними перешкодами вступу в галузь
- д) неможливістю впливати на ціни окремими фірмами

18. На відміну від монополії, монополістичний конкурент:

- а) виробляє диференційовану продукцію
- б) виробляє унікальну продукцію
- в) визначає комбінацію обсягу випуску та ціни, що забезпечує максимізацію економічного прибутку
- г) стикається зі спадною кривою попиту на продукцію
- д) не має ринкової влади

19. Функція реакції у моделі Курно:

- а) визначає обсяг випуску одного дуополіста за кожного заданого обсягу виробництва іншого
- б) визначає ціну продукції одного дуополіста за кожного заданого рівня ціни, встановленої іншим
- в) визначає обсяг випуску одного дуополіста за кожного заданого рівня ціни, встановленої іншим
- г) визначає ціну продукції одного дуополіста за кожного заданого обсягу виробництва іншого
- д) правильна відповідь відсутня

20. Згідно з українськими законами монополістом вважають фірму, яка володіє часткою ринку у:

- а) 30%
- б) 50%
- в) 99%
- г) 35%
- д) 51%

**Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»
(Варіант 1)**

1 Монополістична конкуренція	6 Досконала конкуренція
2 Ринок	7 Недосконала конкуренція
3 Диференціація	8 Ринкова структура
4 Реклама	9 Маркетинг
5 Нецінова конкуренція	10 Ціноутворення

А Ідеалізований стан ринку (ідеальна ринкова структура)

Б Завоювання конкурентної переваги товаровиробниками завдяки підвищенню якості та надійності їх продукції, вдосконаленню методів збуту, наданню послуг, розширенню сфери післяпродажного обслуговування, подовженню терміну гарант служби виробів, наданню споживачам кредитів на придбання товарів і послуг та інших пільг, використанню реклами тощо.

В Тип ринкової структури недосконалої конкуренції, де продавці, які володіють ринковою владою диференційованого продукту, конкурують за обсяг продажів.

- Г** Механізм розподілу товарів і послуг між членами суспільства шляхом добровільного обміну.
- Д** Надання товару властивостей, які з позиції споживача відрізняє товар певної фірми порівняно з товаром фірми конкурента
- Е** Ситуація, в якій структура ринку не відповідає умовам для існування досконалої конкуренції.
- Є** Це дії фірми, спрямовані на розширення свого обсягу продажу, кінцева мета яких полягає у збільшенні кількості споживачів, що віддають перевагу товару даної фірми над товарами її конкурентів., які відображають загальні тенденції розвитку економічної системи.
- Ж** Умови, в яких відбувається ринкова конкуренція.
- З** Процес встановлення цін на товари та послуги.
- И** Діяльність, спрямована на створення попиту та досягнення цілей підприємства. через максимальне задоволення потреб споживачів.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміна»
(Варіант 2)

1 Олігополія 2 Бар'єри входження на ринок 3 Концентрація виробництва 4 Економічна ефективність 5 Ефект масштабу	6 Антимонопольне законодавство 7 Картель 8 Ринкова влада 9 Цінова стратегія 10 Ринкова частка
- А** Здатність продавців чи покупців впливати на ринкову ситуацію, яка складається у зв'язку з реалізацією визначеного виду товару, що не має замітника, за допомогою його ціни або обсягу випуску.
 - Б** Питома вага товарів підприємства в загальній місткості даного ринку збуту.
 - В** вид ринкової структури, в якій функціонує невелика кількість великих підприємств, що виробляють товар чи надають послугу.
 - Г** Економічні та технічні фактори, які не допускають або ускладнюють вихід на ринок або в галузь нових компаній, для того, щоб не створювати додаткової конкуренції для вже існуючих компаній.
 - Д** Досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці.
 - Е** Процес зростаючого зосередження працівників, засобів виробництва, наукових досліджень, інформаційних систем тощо на великих підприємствах, а отже, складніших техніко-економічних відносин.
 - Є** Сукупність законодавчих, урядових та інших нормативно-правових актів, які обмежують монополізацію виробництва, утворення монопольних структур і об'єднань (крім спеціально визначених державою).
 - Ж** Зміна витрат виробництва на одиницю продукції в результаті збільшення обсягів виробництва.
 - З** Об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва.
 - И** Політика цін на довгострокову перспективу, яка є інструментом реалізації стратегічних цілей підприємства.

ТЕМА 10. РИНОК ПРАЦІ: КРИВА ПРОПОЗИЦІЇ, СТАВКА ЗАРПЛАТИ, ПРОФСПІЛКИ. РИНОК КАПІТАЛУ ТА ЗЕМЛІ. ЗОВНІШНІ ЕФЕКТИ ТА СУСПІЛЬНІ БЛАГА.

10.1. Сутність ставки зарплати та крива пропозиції праці. Підприємство на ринку праці та ставка зарплати.

10.2. Вплив профспілок на ставку зарплати. Диференціація ставок зарплати.

10.3. Сутність капіталу та процес його початкового нагромадження. Форми і процес кругообігу капіталу. Відсоток та фактори його зміни.

10.4. Ринок землі: сутність, рента та ціна землі.

10.5. Екстерналиї та їх вплив на ефективність. Суспільні блага. Роль держави в ринковій економіці. Теорія суспільного вибору і поведінка уряду.

Література

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Острроверха. Видавництво Апріорі 2020. 648с.
2. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Острроверха. Кн. 2: Мікроекономіка. - 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
3. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.
4. Баула О.В., Вісин В.В., Вісина Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
5. Ватаманюк О.З. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Львів: «Інтелект-Захід», 2004. 176с.
6. Горбачевська О.В. Графічні побудови в мікроекономіці. Львів. ЛБІ НБУ, 2002. 175 с.
7. Гронтовська Г.Е., Косік А.Ф. Мікроекономміка: практикум: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 404 с.
8. Долан Э. Дж., Линдсей Д.Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
9. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
10. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.

10.1. Сутність ставки зарплати та крива пропозиції праці. Підприємство на ринку праці та ставка зарплати.

Основним видом ресурсів, що використовують фірми для виробництва благ, є праця, ціною якої виступає ставка зарплати. В економічній теорії існують різні погляди на її сутність і фактори, що визначають рівень.

А. Сміт і Д. Рікардо вважали, що праця є товаром і має ціну, яка визначається витратами виробництва у вигляді вартості життєвих засобів робітника та його сім'ї. Мінімум засобів існування визначається історичними, культурними та національними відмінностями.

Т. Мальтус, Дж. Мілль, І. Бентам запропонували теорію «фонду зарплати», який власники (капіталісти) авансують зі свого капіталу.

К. Маркс розмежовував працю і робочу силу і доводив, що **зарплата** є формою вартості товару «робоча сила». Зарплата відображає необхідний продукт, а вартість робочої сили визначається суспільно нормальними умовами її відтворення з врахуванням навчання для здійснення трудової діяльності. Величина зарплати залежить від співвідношення попиту і пропозиції робочої сили; тривалості, інтенсивності, продуктивності та складності роботи.

М. Туган-Барановський запропонував „соціальну теорію заробітної плати”, відповідно до якої зарплата є часткою робочого класу в суспільному продукті, яка визначається продуктивністю суспільної праці й соціальною впливовістю робочого класу.

Е. Бем-Баверк обґрунтував механізм зниження зарплати до ринкового рівня. З його точки зору, під загрозою страйків підприємці можуть підвищити зарплату. Це призведе до відтоку капіталу з цих галузей і заміну живої праці машинної, що в кінцевому результаті приведе до зниження ставки зарплати до ринкового рівня.

Необхідність державного регулювання заробітної плати обґрунтовували Е. Хансен, А. Лернір, Л. Клейн, Д. Робінсон, Дж. М. Кейнс та інші. Зокрема, Дж. М. Кейнс пропонував політику жорсткої зарплати, а з метою уникнення соціальних конфліктів не знижувати номінальну зарплату, а впливати на зменшення реальної за рахунок підвищення цін.

У більшості теорій зарплата вважається платою (ціною) за використання ресурсу «праця». В практичній діяльності – це оплата праці робітників, спеціалістів, власників малих фірм, яка може бути у вигляді премій, гонорарів, комісійних, місячних окладів тощо. Аналіз економічної сутності зарплати передбачає розгляд **ставки зарплати** – зарплата за одиницю відпрацьованого часу (годину, місяць, тиждень тощо).

Розрізняють номінальну та реальну ставку зарплати.

Номінальна ставка зарплати – сума грошей, яку отримує працівник за одиницю відпрацьованого часу.

Реальна (купівельна здатність номінальної) – це кількість товарів і послуг, які можна купити за номінальну.

Країни запроваджують **мінімальну зарплату**, економічна сутність якої полягає у наступному – це така зарплата, яка дозволяє малокваліфікованому

робітнику утримувати себе і свою сім'ю не за межею бідності. Її величина періодично переглядається у напрямку підвищення, тому що зростає рівень цін і змінюється структура споживання.

Противники підвищення мінімальної зарплати вважають, що це призведе до зростання витрат на виробництво товарів, зниження прибутку виробників, зменшення обсягів виробництва і звільнення робітників. *Прихильники підвищення мінімальної зарплати* обґрунтовують це тим, що результатом буде зростання продуктивності праці, зниження середніх витрат і збільшення прибутку виробників.

Рівень мінімальної зарплати в різних країнах є різним. В Україні – з 01.01.2021 року мінімальна місячна зарплата становить 6000 грн.

Пропонуючи свою працю потенційний працівник здійснює вибір між двома джерелами корисності: роботою і відпочинком. Перевага на користь відпочинку означає зменшення можливості заробляти гроші для купівлі благ та навпаки. Працівник намагається досягти балансу між роботою та відпочинком таким чином, щоб гранична корисність однієї години відпочинку дорівнювала граничній корисності благ, які можна купити за годину роботи. Отже, **годинна ставка зарплати** – це втрати (альтернативна вартість) години відпочинку.

Вибір між роботою та відпочинком і, відповідно, характер кривої пропозиції праці працівника, визначається двома ефектами: ефектом заміщення та ефектом доходу (рис. 10.1, а).

Ефект заміщення діє у тому випадку, коли ставка зарплати є відносно невисокою і поступово підвищується. Працівник буде замінювати години відпочинку годинами роботи і у випадку підвищення ставки зарплати зростатиме пропозиція праці (години роботи).

Ефект доходу діє за умов відносно високої ставки зарплати (P_A). Подальше її підвищення вимагатиме від працівника більш тривалої та інтенсивної роботи. Крім того, він вже достатньо відмовився від відпочинку, тому не буде замінювати його роботою, і підвищення ставки зарплати не призведе до зростання пропозиції праці.

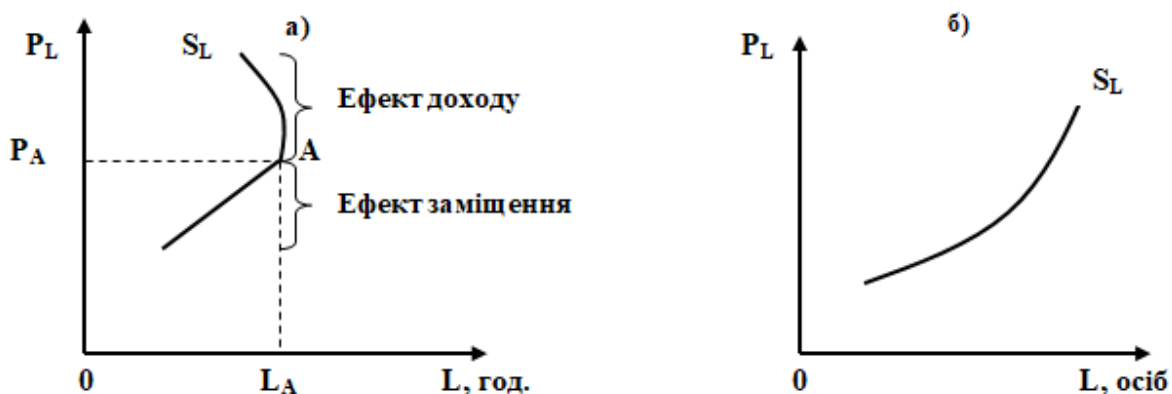

Рис. 10.1. Індивідуальна (а) та ринкова (б) крива пропозиції праці

Ринкова крива пропозиції праці буде відображати прямий взаємозв'язок між ставкою зарплати та кількістю працівників, які пропонують працю конкретного виду (рис.10.1, б). Вона матиме висхідний характер: за більш високої ставки зарплати збільшується кількість осіб, що пропонують працю та навпаки. Це обумовлено тим, що більш висока ставка зарплати стимулює працівників до професійної міграції і перекваліфікації.

Крива попиту на працю буде мати спадний характер, тому що вона відображає витрати підприємців на працю. Підвищення ставки зарплати призведе до зростання витрат на працю і буде зменшуватися обсяг попиту.

Ринки праці умовно можна поділити на конкурентні, недосконало конкурентні та моносонії. Механізм функціонування підприємства на таких ринках має певні особливості, які визначаються їх ознаками (табл.10.1).

1. Враховуючи ті обставини, що на **конкурентному ринку праці** фірми не впливають на ставку зарплати, вона формується під впливом загального попиту і пропозиції праці, а для фірми вона „задана” ринком. Крива пропозиції праці буде абсолютно еластичною, тому *граничні витрати праці* (витрати на кожного додаткового працівника - MRC_L) відповідатимуть ставці зарплати. Фірма буде наймати таку кількість працівників, використання якої забезпечить їй максимальний прибуток. Максимізація прибутку досягається за умов рівності ставки зарплати (P^*_L) і *граничного доходу праці* (дохід від використання кожного додаткового працівника - MRP_L) (рис. 10.2, а).

Таблиця 10.1. Основні ознаки ринків праці

Вид ринку праці	Кількість фірм, що наймають працю ¹	Кількість працівників, що пропонують працю	Умови мобільності праці	Вплив на ставку зарплати
1. Конкурентний	Велика	Велика	Повністю мобільна	Ні фірма, ні працівник не впливають на ставку зарплати
2. Недосконало конкурентний	Відносно невелика	Відносно велика	Є обмеження географічної та професійної мобільності	Фірми мають вплив на ставку зарплати
3. Моносонія	Одна	Відносно велика	Є обмеження географічної та професійної мобільності	Фірми формують ставку зарплати

¹Розглядається однаковий вид праці.

2. **Моносонія і ринок праці з недосконалою конкуренцією** за механізмом формування ставки зарплати практично не відрізняються. Прикладом моносонії є велике підприємство у невеликому місті, що наймає працю певного виду; ринки вчителів чи лікарів у місті. Такі ринки, як правило, є регіональними і виникають унаслідок того, що робоча сила є відносно немобільною. Фірма-

монопсоніст, встановлюючи ставку зарплати, враховує висхідний характер кривої пропозиції праці. Граничні витрати праці монопсоніста будуть перевищувати ставку зарплати, тому що збільшення кількості працівників приводить до підвищення ставки зарплати не тільки додатковому працівникові, але й тим, які вже працюють. Оптимальна кількість працівників (L_1) для фірми – це точка рівності граничних витрат праці і граничного доходу праці. На ринках монопсонії та недосконалої конкуренції знижується як ставка зарплати ($P_{L1} < P^*_L$), так й рівень зайнятості ($L_1 < L^*$) порівняно з конкурентним ринком праці. Як правило, праця наймається саме на таких ринках (рис. 10.2, б).

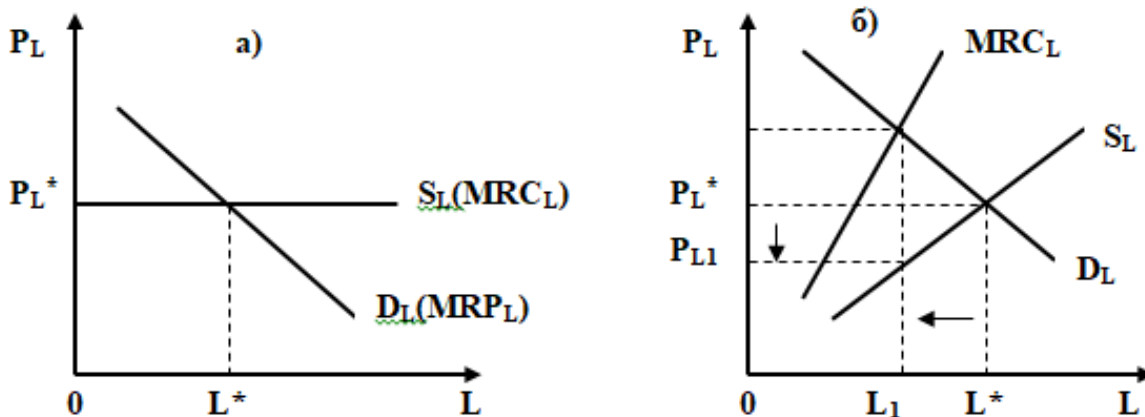

Рис. 10.2. Конкурентний ринок праці (а) і ринок монопсонії (б)

10.2. Вплив профспілок на ставку зарплати. Диференціація ставок зарплати.

Профспілка – це громадська організація, яка функціонує на ринку праці і має можливість впливати на ставку зарплати.

Вона є об'єднанням найманих працівників з метою захисту економічних і соціальних інтересів. Профспілки можуть бути вузькопрофесійними, галузевими, регіональними, національними і навіть міжнародними. Методи, що вони використовують для підвищення ставки зарплати поділяються на *прямі* і *непрямі*. Результативність таких методів неоднозначна.

1. **Збільшення попиту на працю.** З точки зору профспілки, найбільш прийнятним способом підвищення ставки зарплати є збільшення попиту на працю. Результатом буде як підвищення ставки зарплати, так й збільшення рівня зайнятості (рис. 10.3, а). Шляхи, що використовує для цього профспілка – це: збільшення попиту на товари виробника (за рахунок реклами, використання політичного лобі з метою ухвалення законів про обмеження імпорту аналогічних товарів тощо).

2. **Зменшення пропозиції праці.** Такий спосіб, як правило, використовує вузькопрофесійна (цехова) профспілка, яку називають закритою. Вона встановлює жорсткий контроль за пропозицією висококваліфікованої праці (тривалі терміни навчання, високі вступні внески тощо). Крім того, профспілки підтримують законодавство, яке: *по-перше*, обмежує міграційні процеси; *по-друге*, забороняє працю дітей; *по-третьє*, підтримує обов'язковий вихід на пенсію; *по-четверте*, сприяє скороченню робочого тижня. В результаті таких заходів може бути підвищення ставки зарплати (з P_{L1} до P_{L2}) і скорочення рівня зайнятості (з L_1 до L_2) (рис. 10.3, б).

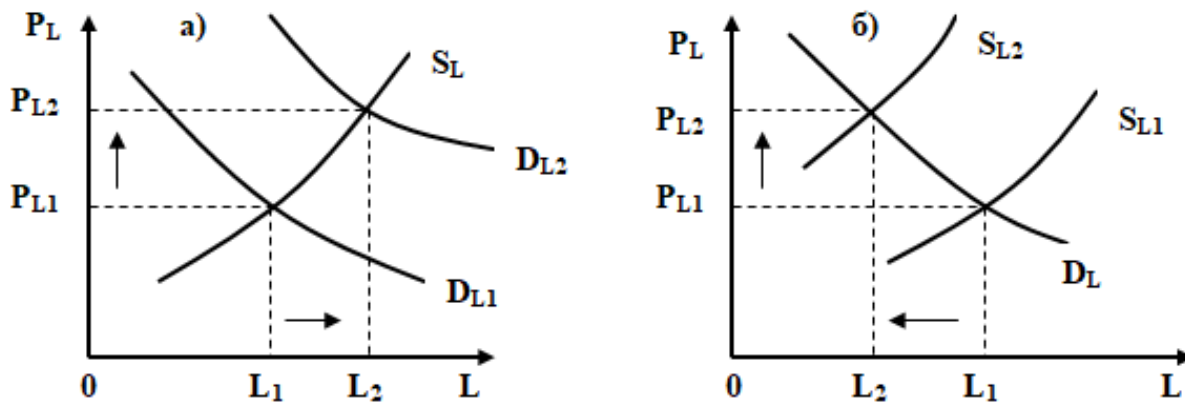

Рис. 10.3. Стимулювання профспілками попиту (а) і скорочення пропозиції (б) праці

3. **Прямий вплив на ставку зарплати.** Відкриті галузеві чи загальнонаціональні профспілки під тиском масового страйку можуть змусити підприємство підвищити ставку зарплати. Це змушує підприємство знизити рівень зайнятості.

4. **Подвійна монополія на ринку праці.** Як правило, профспілки протистоять великим підприємствам. Така ситуація називається подвійною монополією. Монопсоніст буде намагатися знизити ставку зарплати. Профспілка вимагатиме її підвищення. Результат залежить від співвідношення сил. Проте, як правило, ставка зарплати буде наближатися до конкурентної і збільшуватиметься рівень зайнятості.

Середній рівень ставок зарплати є диференційованим (від лат. *differentia* – різниця, відмінність) за країнами, регіонами та видами діяльності. Дані табл.10.2 характеризують диференціацію середньомісячних заробітків працівників різних видів діяльності в Україні на початок 2021 року.

Всі фактори диференціації ставок зарплати можна поділити на *ринкові* і *неринкові*. Ринкова диференціація виникає в наслідок взаємодії попиту та пропозиції праці. Якщо пропозиція конкретного виду праці перевищує попит на нього, то результатом буде невисока ставка зарплати та навпаки.

На різних ринках праці є різними умови попиту і пропозиції. Причини, що обумовлюють такі відмінності можна поділити на три групи, які, в основному, відносяться до неринкових.

Таблиця 10.2. Середньомісячна зарплата за видами економічної діяльності в Україні (на одного штатного працівника), початок 2021 р.

Вид діяльності	Середньомісячна зарплата, грн. ¹
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	9565
з них сільське господарство	9529
Промисловість	13374
Будівництво	9238
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	11898
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	12210
наземний і трубопровідний транспорт	11766
водний транспорт	12604
авіаційний транспорт	22394
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	13158
поштова та кур'єрська діяльність	7524
Тимчасове розміщування й організація харчування	6647
Інформація та телекомунікації	21941
Фінансова та страхова діяльність	24095
Операції з нерухомим майном	9683
Професійна, наукова та технічна діяльність	16602
з неї наукові дослідження та розробки	13333
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	10304
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	15231
Освіта	10310
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	10573
з них охорона здоров'я	10786
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	10437
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	9706
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	8971
Надання інших видів послуг	11657

¹За даними Держкомстату України

1) **Неоднорідність працівників.** Працівники відрізняються за рівнем освіти та підготовки, здібностями і тому попадають в групи, які не конкурують між

собою в оплаті праці. Більш високий рівень освіти і підготовки передбачає, як правило, і більш високу ставку зарплати.

2) **Негрошові аспекти роботи.** Роботи можуть відрізнятися престижем і можливістю травматизму. Тому за інших рівних умов, працівник буде мати вищу ставку зарплати, якщо його робота є менш престижна (прибиральниця туалетів) або пов'язана з можливістю травматизму (робота на будівництві).

3) **Недосконалість конкуренції на ринку праці.** Як було зазначено вище, ринки праці характеризуються недосконалою конкуренцією, яка виникає в наслідок обмеженості у мобільності робочої сили. Існує *географічна немобільність* робочої сили і, відповідно, регіональна диференціація в оплаті праці працівників однакових професій. Існують *професійні обмеження мобільності*, тому виникає відмінність в оплаті праці працівників різних професій. Існують *соціальні обмеження мобільності*, які обумовлені дискримінацією і тому відрізняється оплата праці чоловіків та жінок, корінного населення та мігрантів, людей різних рас.

10.3. Сутність капіталу та процес його початкового нагромадження. Форми і процес кругообігу капіталу. Відсоток та фактори його зміни.

Капітал (від. лат. *capitalis* – головний) – це ресурс, який використовують підприємства для створення благ та важлива економічна категорія. Капітал часто називають «**інвестиційним ресурсом**». Ця категорія має багато тлумачень, основні з них наведені нижче.

1. **Меркантилісти** джерелом багатства вважали сферу обігу, зокрема, зовнішню торгівлю. Вони ототожнювали капітал з золотом та сріблом, сума яких збільшується в результаті експорту.

2. **Фізіократи** вважали, що багатство створює сільське господарство. Ф.Кене писав, що капітал в уречевленій формі – це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється «чистий продукт».

3. Представники **класичної політекономії** поширювали поняття капіталу і на промисловість. А. Сміт, на відміну від фізіократів, вважав продуктивним весь суспільний капітал. З його точки зору, він не існував за умов раннього примітивного суспільства, а з'явився в результаті первісного нагромадження. Він поділяв капітал на основний та оборотний.

Д. Рікардо визначав капітал як провідний фактор розвитку продуктивних сил і частина багатства країни, яка використовується у виробництві. На відміну від А. Сміта він трактував капітал позаісторично, який бере початок з примітивного суспільства.

4. **Марксизм** розглядає капітал як складне явище. К. Маркс дає три визначення суті капіталу. *По-перше*, капітал – вартість, що самозростає.

Зростаюча вартість складається з авансованого капіталу і доданої вартості. *По-друге*, капітал – це суспільно-економічні відносини, які базуються на експлуатації найманої праці. *По-третє*, капітал – це рух, процес кругообігу. Він поділяв капітал на основний і оборотний, постійний і змінний, застосований і спожитий.

5. *Сучасні теорії капіталу*. Дж. Кларк, Л. Вальрас, І. Фішер розглядають капітал як джерело відсотку. Зокрема, І. Фішер визначає капітал як «дисконтований потік доходу». Це означає, що будь-який елемент багатства, що забезпечує власникові регулярний дохід упродовж тривалого часу, можна розглядати як капітал.

Дж. Робінсон і Р. Дорнбуш вважають капіталом гроші, які є універсальним товаром ділового світу, що необхідний кожному.

Більшість дослідників приділяє увагу натуральному змісту капіталу – капітальним благам. Так, Д. Хайман вважає, що капітал – це ресурс тривалого користування, що створюється з метою виробництва більшої кількості товарів і послуг. Він поділяє його на фізичний (машини, будівлі, транспортні засоби, запаси сировини тощо) і людський (навики, що використовуються для надання послуг).

Узагальнюючи різні погляди на **капітал**, його можна визначити як благо, яке створюється працею і використовується для виробництва товарів та послуг з метою забезпечення регулярного доходу упродовж тривалого часу.

В економічній теорії розрізняють:

1) **фізичний** (технічний чи виробничий) капітал – це сукупність матеріальних засобів, які використовуються у виробництві для створення нових благ;

2) **фінансовий** (грошовий) капітал – це сукупність грошових засобів та цінних паперів;

3) **юридичний капітал** – сукупність прав розпорядження цінностями, що забезпечують власникам дохід без витрат праці;

4) **людський капітал** – це витрати, що підвищують фізичні і розумові здібності людини;

5) **інтелектуальний капітал** – це об'єкти інтелектуальної власності, які дозволяють збільшувати дохід.

Особливістю капіталу є те, що він збільшує свою вартість з часом. Проте, з початку також необхідно мати достатній обсяг капіталу. Це передбачає його **початкове нагромадження** як основи становлення капіталізму. Воно розпочинається з переходу від індивідуальної приватної власності, що базується на використанні власної праці, до форми власності, яка передбачає використання найманої праці. В Англії період початкового нагромадження капіталу – XV – XVI ст., у Франції – XVII ст., в Росії (і Україні) – XVII- XIX ст.

Початкове нагромадження капіталу є необхідною умовою формування бази для підприємництва, яке вивільняє фактори виробництва і забезпечує поштовх

для розвитку. *По-перше*, вивільняється «праця» і утворюються наймані працівники, які не мають інших джерел існування крім продажу своєї робочої сили. *По-друге*, вивільняється «земля» як економічно вільний простір у середині країни, а також захват територій за її межами і перетворення їх у колонії. *По-третє*, прискореними темпами розвивалися усі форми капіталу – торговий, лихварський й промисловий.

У механізмі початкового нагромадження капіталу є два складники: перерозподільний і заощаджуваний.

1. Початкове нагромадження капіталу, як правило, здійснюється за рахунок *перерозподілу багатства у суспільстві*. Відносно невелика частина населення, яка вчасно пристосувалась до умов капіталістичної економіки, швидко збагачується. Тоді як більша частина стає біднішою.

2. *Заощаджуваний* механізм початкового нагромадження капіталу пов'язаний з переорієнтацією структури особистого доходу із споживання на заощадження. Сьогодні подібну психологію можна спостерігати у невеликих підприємців, які практично не мають можливості витратити гроші на себе. Більшу частину коштів вони витрачають на розвиток власного бізнесу.

Німецький економіст М. Вебер назвав подібну мораль «духом капіталізму» і доводив, що саме в Західній Європі зароджувався сучасний капіталізм, тому що співпали морально-релігійні погляди і матеріальна заінтересованість.

В реальній економічній історії обидва складника початкового нагромадження співіснували. Проте, успішно розвиваються ті країни, у яких переважає другий.

Розглянуті вище підходи щодо визначення суті капіталу, як фактору виробництва, мають теоретичне значення.

Для підприємства важливі практичні аспекти використання капіталу, тому **капіталом підприємства** називається грошова оцінка його майна.

У капітал підприємства, крім вартості машин, обладнання, будівель, сировини включається вартість інших факторів виробництва (наприклад, земля), грошові кошти та інші фінансові активи, які можна використати для придбання факторів виробництва.

Різні елементи фізичного капіталу по-різному використовуються в процесі виробництва – існують у різних формах. Одна частина капіталу використовується одноразово і повністю споживається у кожному виробничому циклі (сировина, матеріали), друга функціонує тривалий час і споживається упродовж декількох виробничих циклів (будівлі, споруди, обладнання). Перша частина називається *оборотним капіталом*, друга – *основним*.

Як було зазначено вище, поділяти капітал на основний і оборотний пропонували А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс. На відміну від них, сучасна

економічна наука поділяє капітал на основний і оборотний не за критерієм мобільності чи довговічності, а за способом перенесення вартості на товари та послуги, що виробляються. Оборотний капітал свою вартість переносить на вартість виготовленого продукту повністю і відразу в кожному виробничому циклі. Основний капітал – частинами упродовж декількох виробничих циклів.

Частина вартості основного капіталу, яка включається у вартість виготовленого продукту називається *амортизаційними відрахуваннями*, а процес перенесення вартості – *амортизацією*. В процесі використання основний капітал спрацьовується. Розрізняють *фізичне спрацювання* (фізичний знос) і *техніко-економічне старіння* (моральний знос).

Фізичне спрацювання відбувається як під час виробництва, так й під впливом сил природи. В результаті фізичного спрацювання нагромаджуються амортизаційні відрахування та утворюється *амортизаційний фонд*, який використовується для оновлення основного капіталу.

Техніко-економічне старіння означає втрати вартості капіталу підприємства як унаслідок НТП і виробництва більш дешевих аналогічних машин та обладнання, так й унаслідок виробництва більш продуктивних машин та обладнання.

Підприємець залучає капітал у виробничу діяльність з метою одержання прибутку. Він намагається отримати надлишок над початково авансованою сумою. Крім того, він буде намагатися мати цей надлишок тривалий час і для цього йому необхідно здійснювати процес **відтворення**. В процесі відтворення змінюються функціональні форми промислового капіталу.

На ринку ресурсів грошовий капітал підприємець витрачає на фактори виробництва, які мають форму товару. В результаті *грошовий капітал* перетворюється у *товарний* ($G - T$). В процесі виробництва *товарний капітал* перетворюється у *виробничий* ($T - B$) і створюється товар, який має більш високу вартість (додану вартість) і *виробничий* капітал перетворюється у *товарний* ($\dots B \dots T'$). Додана вартість, яка втілена у товарі, повертається підприємцю після реалізації його на ринку. На цій стадії товарний капітал перетворюється у грошовий ($T' - G'$).

Послідовне перетворення капіталу з однієї форми в іншу називається **кругообігом**. Кругообіг капіталу як процес, що безперервно повторюється, називається оборотом капіталу. **Оборот капіталу** не співпадає з його кругообігом. В результаті кожного кругообігу капіталу підприємцю у грошовій формі повертається лише частина авансованого капіталу. Повний оборот капітал здійснює в тому випадку, якщо вся авансова вартість повертається власникові в грошовій формі. В процесі обороту капітал проходить **стадії виробництва та обігу**.

Доходом від використання капіталу є **відсоток**. Його отримує підприємець, тому у деяких випадках, відсоток ототожнюють з прибутком. Така ситуація можлива, якщо підприємець організовує справу за власні кошти. Його дохід

поділяється на *відсотковий* та *підприємницький* (прибуток). Величина відсоткового доходу визначається **ставкою відсотку** – це ціна, яку позичальник має заплатити кредитору за використання грошей упродовж певного періоду.

Існують різні теорії, що пояснюють причину виникнення відсотку. **Сучасні дослідники** пропонують «загальну теорію процентної ставки», яка враховує усі **фактори**, що впливають на її формування:

1) *перевага у часі* – небажання господарюючих суб'єктів заощаджувати для майбутніх потреб, які можна задовольнити у теперішній час;

2) *гранична продуктивність капіталу* – це віддача, яку господарюючий суб'єкт сподівається отримати від використання капіталу;

3) *пропозиція грошей*, яка визначається кредитно-грошовою політикою центрального банку;

4) *перевага ліквідності* – бажання господарюючих суб'єктів мати ліквідні кошти, які можна у будь-який момент перетворити на інші активи.

Здійснення інвестиційних проектів передбачає розбіжність у часі між затратами та доходами. Підприємець, що купує обладнання чи будує новий цех, має порівнювати поточні витрати з віддачею, яка виникає з часом. Витрати здійснюються у теперішній час, а доходи будуть лише у майбутньому. Для прийняття обґрунтованого інвестиційного рішення необхідно зіставляти поточну вартість (затрати сьогодні) з майбутньою вартістю (потенційні доходи).

З економічної точки зору однакові суми, які мають різну часову локалізацію, відрізняються за величиною. Виникає необхідність розрахунку **вартості грошей у часі** – це принцип, який дозволяє на основі альтернативних варіантів отримання доходу визначити вартість грошей на момент, коли очікується їх одержання.

Майбутні гроші дешевше теперішніх як у наслідок інфляції, так й унаслідок того, що втрачається можливість отримання доходу від їх використання. Порівнювати грошові суми, отримані у різний час, дозволяє **метод дисконтування**. **Дисконт** (від англ. *discount* – вирахування, знижка) – зниження майбутнього доходу. **Теперішню вартість майбутнього доходу** можна розрахувати за формулою:

$$PDV = \frac{TR_n}{(1+i)^n}, \quad (10.1)$$

де TR_n – дохід n -го року; i – ставка відсотку; $1/(1+i)^n$ – **коефіцієнт дисконтування**.

Інвестиційне рішення залежить як від ставки позичкового відсотку, так й від норми прибутку, що очікується. Гроші будуть інвестуватися в тому випадку, коли норма чистого прибутку, що очікується, буде дорівнювати або перевищувати ставку позичкового відсотку.

В умовах інфляції визначають номінальну і реальну ставку відсотку. **Номінальна ставка** – це відсоток, який виражається в грошах за поточним курсом. **Реальна ставка** – це відсоток, який виражається в грошах за незмінним курсом. Реальна ставка відсотку – це різниця між номінальною та рівнем інфляції. Прийняття рішень з інвестування залежить від величини реальної ставки відсотку. Ставки відсотку диференційовані і на це впливають різні **фактори**.

1. *Ризик*. Якщо зростає ймовірність того, що позичальник вчасно не сплатить позику, то ставка відсотку буде підвищуватися.

2. *Термін*. Для довгострокових позик ставка відсотку, як правило, підвищується порівняно з короткостроковими.

3. *Величина позики*. За інших рівних умов ставка відсотку є відносно більш високою для меншої позики ніж для великої.

4. *Оподаткування*. Кредитор, що має великий дохід може надати перевагу меншій ставці відсотку і сплачувати менший податок.

5. *Монопольне становище кредитора на ринку*. Монопольне становище кредитора дозволяє йому штучно підвищувати ставку відсотку.

10.4. Ринок землі: сутність, рента та ціна землі.

Ресурсом, що постачається на ринок і використовується для виробництва благ є **земля**. Вона, як фактор виробництва, має особливості:

- 1) на відміну від інших факторів земля має необмежений строк служби;
- 2) вона є природним фактором, а не продуктом людської праці;
- 3) земля нерухома;
- 4) земля, що використовується у сільському господарстві може підвищувати свою продуктивність.

Вузьке трактування землі як фактору виробництва – це земельні площі, які можуть використовуватися у сільському і лісовому господарстві, будівництві. Широке трактування – це всі природні ресурси, які використовуються у виробничому процесі.

Земля є ресурсом, що відновлюється. Відновленню підлягає родючість землі, яка є основою сільськогосподарського виробництва. Тому **ринок землі** розглядається економічною теорією у вузькому розумінні цього терміну. Він формується попитом і пропозицією (неокласична теорія). Пропозиція землі є абсолютно нееластичною за ціною, тому що кількість землі фіксована і вона не переміщується.

Фіксований характер пропозиції землі означає, що єдиним фактором, який впливає на ціну землі є попит. Попит на землю складається з

сільськогосподарського і несільськогосподарського. **Сільськогосподарський попит на землю** є похідним від попиту на сільськогосподарську продукцію. Він залежить від родючості ґрунтів, розміщення ділянок. Попит на сільськогосподарську продукцію є нееластичним за ціною. У міру зростання доходу частка витрат на їжу зменшується і тому скорочується доля сільського господарства у національному доході. **Несільськогосподарський попит на землю** – це будівництво житла, об'єктів інфраструктури, промисловий та інфляційний попит. Він має стійку тенденцію до зростання і, особливо, за умов інфляції як захист від знецінювання грошей.

Фактор земля є відокремленим від власника. Як правило, виникає ситуація, коли власником є одна особа, а використовує землю інша. З приводу землеволодіння і землекористування виникають особливі економічні відносини, в результаті яких утворюється особливий дохід – **земельна рента** (від нім. і франц. *rente*, від лат. *reddo* – повертаю, сплачую). В неокласичній теорії вона називається **економічною рентою** – плата за землю та інші природні ресурси, кількість яких є обмеженою. Механізм її формування зображено на рис. 10.1.

Зростання чи зниження попиту на землю призводить до відповідної зміни величини ренти. За умов відносно невеликого попиту на землю, вона буде «безплатним товаром».

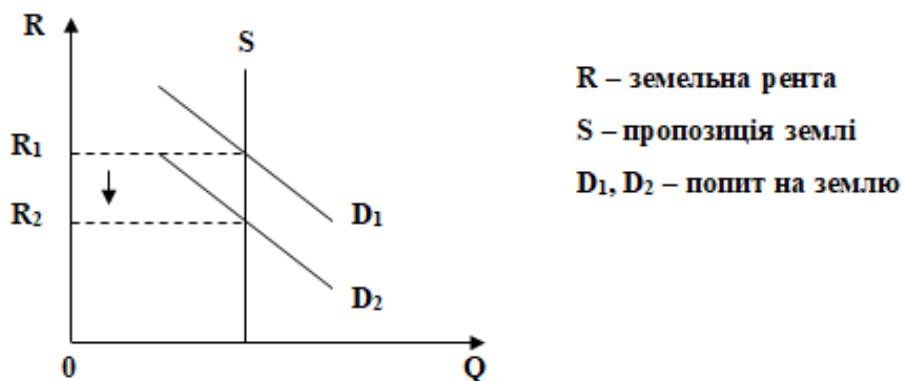

Рис. 10.4. Вплив попиту на формування земельної ренти

Земельна рента буває різних видів: абсолютна (чиста), диференціальна I і II, монопольна.

1. **Абсолютна (чиста) рента** – це плата за будь-які ділянки землі, які здаються в оренду. Її розглядають як податок, яким землевласники за допомогою орендарів обкладають усе суспільство. Вона підвищує ціну землі і стимулює орендаря максимально ефективно використовувати землю.

2. **Диференціальна рента I і II.** Диференціальна рента I виникає на більш родючих ділянках землі та краще розташованих. Орендар може інтенсифікувати виробництво за рахунок капітальних вкладень у землю і отримувати додатковий дохід, який утворює диференціальну ренту II. Отже:

– диференціальна рента I виникає за екстенсивного ведення господарства, диференціальна рента II – тільки за інтенсивного;

– диференціальна рента I утворюється на кращих та середніх землях, диференціальна рента II – на всіх землях (і на гірших) за умов додаткових капітальних вкладень;

– диференціальна рента I привласнюється земельним власником, диференціальна рента II на час дії оренди привласнюється орендарем.

3. Монопольна рента. Деякі землі можуть мати унікальні властивості, які дозволяють вирощувати відносно рідкісні культури (рис, тверді сорти пшениці тощо). Ціни на такі культури є монополюно високими, а ділянки землі, на яких вони вирощуються, утворюють монополюну ренту.

Альтернативним напрямом використання землі, який забезпечує власникові дохід є її продаж. **Ціна землі** як результат її реалізації – це дисконтована вартість рентних платежів. Вона не тотожна земельній ренті, проте залежить від її величини. Ціна землі – це капіталізована рента, тобто теперішня дисконтована вартість усіх рентних платежів, що очікуються у майбутньому.

Коефіцієнт дисконтування $1/(1+i)^n$ для визначення ціни землі матиме вигляд: $1/i$, тому що – це безстрокове вкладення капіталу. Взаємозв'язок між рентою і ціною землі відображається у вигляді формули:

$$P = \frac{R}{i}, \quad (10.2)$$

де i – ставка відсотку.

Отже, ціна землі прямо пропорційна земельній ренті та обернено пропорційна ставці відсотка. Покупець і продавець землі порівнюють ренту і ставку відсотку, який можна одержати поклавши гроші у банк.

Ринок землі в Україні

Ринок землі в Україні — сукупність суспільних відносин щодо відчуження та набуття земельних ділянок. У процесі їх ринкового обігу відбувається конкурентна зміна землевласників або землекористувачів.

Для впровадження ефективного механізму функціонування ринку землі в Україні була проведена земельна реформа.

Земельна реформа — процес створення організаційно-правових, економічних, наукових та інших соціальних засад для здійснення різних форм господарювання, в результаті якої формується земельний устрій країни прийнятний для ефективної господарської діяльності на землі.

Етапи земельної реформи в Україні:

1. з 1990 року по 1992;
2. з 1992 року по 1996;
3. з 1996 року по 2001;
4. з 2001 року по 2020;
5. з 2020 по сьогодні.

Закони та документи, які забезпечували чи забезпечують хід земельної реформи:

1990 - Постанова Верховної Ради «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року;

1992 - Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 року;

1996 - Конституція України;

2001 - Земельний кодекс від 25.10.2001 р.;

2020 - закон №2178-10 «Про землю».

Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Відповідно до закону, прийнятого 31 березня 2020 року, з червня 2021 року скасовується мораторій на продаж аграрної землі, крім земель державної власності.

Набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть громадяни України, територіальні громади, держава. Іноземці отримують право придбавати землю або частки в юридичних особах— власниках землі тільки в разі схвалення цього на референдумі.

Загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності особи не може перевищувати ста гектарів.

Розрахунки за цивільно-правовими угодами про відчуження землі провадяться в безготівковій формі; обов'язкова наявність у набувача землі документів, які підтверджують джерела походження коштів. Переважне право на придбання земельної ділянки (яке належить поточному орендарю) може бути передано ним іншій особі.

Ціна продажу виділених в натурі (на місцевості) земельних часток (паїв) не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку.

Створення ефективного ринку сільськогосподарських земель в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежить динаміка соціально-економічного розвитку АПК, земельних відносин, та національної економіки в цілому.

Україна володіє значним земельним потенціалом, який становить 5,7 % території Європи. Із 60,3 млн гектарів майже 70% становлять сільськогосподарські угіддя з високою родючістю. Такий потенціал може розглядатися як потужна конкурентна перевага України, проте його практична реалізація вимагає впровадження ефективної моделі земельних відносин, адекватної сучасним жорстким умовам міжнародної конкуренції.

10.5. Екстерналії та їх вплив на ефективність. Суспільні блага. Роль держави в ринковій економіці. Теорія суспільного вибору і поведінка уряду.

Важливим чинником неспроможності ринкового механізму забезпечити ефективний розподіл ресурсів є екстерналії.

Екстернарії – це витрати або вигоди від виробництва чи споживання, які припадають особам, безпосередньо не залученим до цих процесів. Якщо діяльність одних осіб завдає шкоди іншим, то кажуть про негативні екстерналії, якщо ж йдеться про отримання додаткових вигод, то такі екстерналії є позитивними.

Прикладами екстерналій є:

а) забруднення довкілля підприємством металургійної чи хімічної промисловості завдає значної шкоди здоров'ю людей, які проживають поблизу;

б) паління в приміщенні заводу завдає шкоди здоров'ю присутнім особам, які не палять;

в) власники приміських дач зливають побутові відходи (без очищення) до річки, тому нижче по її течії підприємці змушені були ліквідувати рибоконсервний завод, і його власники не отримали відповідної компенсації;

г) реставрація будівель в історичній частині міста і спорудження нових готелів приносять вагому вигоду не лише їх власникам, але й усім жителям, оскільки привабливість міста для туристів зростає;

д) поліпшення якості освіти і розвиток нових технологій мають вагомий сприятливий наслідок для суспільства загалом.

Держава може коригувати побічні наслідки економічної діяльності декількома способами. Н-д, використовуючи адміністративні методи регулювання тих чи інших видів діяльності.

Іноді проблему екстерналій вдається розв'язати без втручання держави, або через організацію взаємодії зацікавлених сторін. Результативність цієї взаємодії за умови чіткого визначення прав власності стверджує **теорема Коуза**: якщо приватні сторони мають можливість дійти згоди без зайвих витрат на розподіл ресурсів, то приватні сторони вирішують проблему екстерналій. Проте часто досягнення такої угоди ускладнюється великою кількістю зацікавлених сторін, проблемою точної оцінки витрат і вигід усіх учасників та необхідністю значних трансакційних витрат (витрати на укладання угод).

Суспільні блага

Спроможність ринку забезпечувати пропозицію необхідних споживачам товарів і послуг залежить від певних характеристик цих благ. Розрізняють поняття приватного і суспільного блага.

Приватні блага, або блага індивідуального вжитку, характеризуються винятковістю. Усі ринки товарів і послуг, що були нами розглянуті, були ринками приватних благ. Рівноважна ціна цих товарів і послуг визначалася взаємодією попиту і пропозиції. Споживачі, які не спроможні заплатити ціну блага, не

отримують його. Водночас споживання блага одним індивідом, унеможливило використання його іншими.

Суспільні блага, навпаки характеризуються не винятковістю (національна охорона, світлофори на дорогах тощо). Неможливо нікому перешкодити користуватися суспільним благом і можливість його використання не залежить від кількості споживачів. Отже, вигоди від приватних благ отримуються після їх купівлі, а вигоди від суспільних благ одержуються вже внаслідок їх виробництва.

Можливість отримувати вигоду від суспільного блага, не витрачаючи коштів на його придбання, призводить до того, що приватні виробники відмовляються від його виробництва, оскільки не мають змоги відшкодувати свої витрати. Отже, забезпечення пропозиції суспільного блага бере на себе держава, яка фінансує їх виробництво з податкових надходжень. Держава виробляє суспільно оптимальну кількість суспільних благ, за якої граничні вигоди від нього рівні граничним витратам.

Роль держави в ринковій економіці

Економіка будь-якої країни світу на сьогодні є змішаною, тобто містить в тих чи інших пропорціях складові ринкового механізму і державного регулювання. Роль держави в ринковій економіці розкривається в низці важливих функцій, частина яких спрямована на посилення переваг ринкового механізму, а інша – на коригування деяких його недоліків. Такими функціями є:

Формування правового і інституційного середовища – держава визначає «правила гри» в економіці, покликані регулювати відносини між постачальниками ресурсів, виробниками благ і споживачами та забезпечує їх виконання (визначення права власності, правового статусу суб'єктів економіки, система стандартів...).

Сприяння конкуренції – чиста конкуренція забезпечує ефективність розподілу ресурсів в економіці і максимізує загальний вигаш суспільства. Завдання держави полягає у забезпеченні ухвалення і чіткого дотримання антимонопольного законодавства, яке сприятиме підвищенню рівня конкуренції в економіці.

Перерозподіл доходів – держава намагається зменшити нерівність у доходах, перерозподіляючи їх за допомогою системи оподаткування, трансфертних платежів або коригування ринкових цін.

Виробництво суспільних благ – оскільки ринковий механізм не спроможний вирішити це питання, то цю функцію бере на себе держава (пит.2).

Коригування екстерналій – держава має змогу вирішити ситуацію шляхом законодавчих та адміністративних засобів.

Макроекономічна стабілізація – періодичні спади і піднесення ділової активності, зміни темпів інфляції та рівня безробіття, коливання валютних курсів і курсів цінних паперів є джерелом нестабільності в економіці. Тому надзвичайно важливою є роль держави у підтриманні макроекономічної стабільності. Для виконання цієї функції уряд використовує інструментарій монетарної та фіскальної політики.

Теорія суспільного вибору (ТСВ) і поведінка уряду

В демократичних державах надання громадянами переваг певним суспільним благам виявляється або прямого голосування (прямої демократії), або

в рамках системи представницької демократії, шляхом вибору депутатів парламенту.

Теорія суспільного вибору – це складова економічної теорії, яка використовує її підходи до аналізу процесу прийняття рішень поза сферою економіки, або економічний аналіз політики.

Через виборчий процес індивідуальні уподобання громадян трансформуються у колективні рішення.

Пряма демократія — це така політична система, за якої кожний громадянин має право особисто висловлювати свою думку і голосувати за будь-яке конкретне питання. Пряма демократія характерна для роботи клубів, творчих спілок, партійних з'їздів, зборів трудових колективів тощо).

У масштабах, наприклад, нашої країни пряма демократія проявляється у виборах депутатів Верховної Ради або Президента, у проведенні референдумів. При цьому першочергова увага приділяється регламенту роботи. Адже від принципу голосування (одностайність, проста більшість, кваліфікаційна більшість тощо) залежить результат. Тому представників ТСВ цікавить основа — *конституційний вибір*, тобто правила вибору регламенту. Саме від них залежить розвиток демократії.

В умовах представницької демократії процес голосування ускладнюється. На відміну від особистого суспільний вибір здійснюється через певні проміжки часу і обмежений певним колом претендентів, кожний з яких пропонує свій пакет програм.

Представницька демократія має перевагу: використовує вигоди суспільного поділу праці, і обрані депутати спеціалізуються на прийнятті рішень з окремих питань. Разом із тим така демократія має недолік: прийняте рішення може не відповідати інтересам більшості населення. Крім того, представницька демократія створює умови для появи *лобізму*.

Лобізм – це способи впливу на представників влади з метою прийняття вигідного для обмеженої групи виборців політичного рішення.

Політизовані лобісти — це представники бізнесу, які домагаються політичного впливу через участь у виборах і прямо залучені у політичну боротьбу. Йдеться передусім про політичні партії, рухи та блоки.

Соціальні лобісти — це профспілки, добровільні громадські організації, асоціації тощо.

Економічні лобісти — це різного роду суб'єкти господарювання (фінансово-промислові групи, корпорації, галузеві комплекси (військово-промисловий, аграрний, автомобільний, банківський, вугільний, хімічний та ін.) тощо).

Регіональні лобісти — це лобісти, які обстоюють інтереси регіонів та місцевої еліти в органах влади.

Одним із напрямів ТСВ є **економіка бюрократії**. Законодавчі органи створюють виконавчі, а ті, в свою чергу, — широкий апарат для виконання різноманітних функцій держави. **Бюрократія** — це система фактичної влади, заснованої на сукупності формальних і неформальних зв'язків чиновників і суспільства. Невід'ємним супутником бюрократії є хабарництво і корупція.

ПРАКТИКУМ

Контрольні запитання

1. Які основні відмінності є у теоріях, що пояснюють сутність та фактори, що визначають рівень зарплати?
2. Поясніть сутність номінальної та реальної зарплати. У якому випадку реальна зарплата знижується за умов зростання номінальної?
3. Визначте сутність мінімальної заробітної плати. Чому її рівень підвищується?
4. Доведіть, що годинна ставка зарплати – це альтернативна вартість однієї години відпочинку.
5. Як ефекти заміщення та доходу пояснюють характер індивідуальної кривої пропозиції праці?
6. Охарактеризуйте механізм дії підприємства на конкурентному ринку праці.
7. Як формує моносоніст ставку зарплати і які фактори призводять до виникнення таких ринків?
8. З якою метою створюється профспілка та які методи вона використовує для підвищення ставки зарплати?
9. Порівняйте методи профспілок щодо підвищення ставки зарплати з точки зору їхньої результативності.
10. Поясніть сутність подвійної монополії на ринку праці. Чи є у даному випадку монополізм позитивним явищем?
11. Охарактеризуйте причини диференціації ставок зарплати. Наведіть їх приклади в Україні.
12. Порівняйте погляди економістів щодо визначення сутності капіталу.
13. Що таке початкове нагромадження капіталу і які складові воно передбачає?
14. Розгляньте процес початкового нагромадження капіталу в Україні і виділіть його особливості.
15. Поясніть сутність основного і оборотного капіталу, наводячи конкретні приклади.
16. Охарактеризуйте кругообіг і оборот капіталу. Яким чином різні форми капіталу здійснюють кругообіг і оборот?
17. Визначте фактори, що пояснюють причини виникнення відсотку з точки зору господарюючого суб'єкта.
18. Що таке дисконтування і чому для інвестора важливо знати теперішню вартість майбутнього доходу?
19. Поясніть види ставок відсотку та причини їх диференціації.
20. Які особливості має земля як фактор виробництва?
21. Як неокласична теорія пояснює механізм формування ренти на ринку землі?
22. Розгляньте і порівняйте різні види земельної ренти.

23. Чи може бути земельна рента за умов державної власності на землю? Обґрунтуйте.

24. Який взаємозв'язок існує між рентою і ціною землі?

Творчі завдання

1. Проаналізуйте показники табл.10.3 і дайте відповіді на запитання:

1) Яким має бути співвідношення між мінімальною зарплатою і прожитковим мінімумом?

2) Чи є достатнім рівень мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму в Україні?

3) Якими (позитивними чи негативними) можуть бути наслідки підвищення мінімальної зарплати?

Таблиця 10.3. Співвідношення між прожитковим мінімумом (ПМ) та мінімальною зарплатою (МЗП)

Роки/Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
МЗП, грн.	1218	1218	1218	1378	3200	3723	4173	4723	6000
ПМ, грн.	1108	1176	1176	1330	1544	1700	1853	2027	2270
% МЗП до ПМ	1,01	1,04	1,04	1,04	2,07	2,19	2,25	2,33	2,64

2. Прокоментуйте інформацію, яка подана нижче і дайте відповіді на запитання:

1) Чи є справедливим привласнення земельної ренти приватними власниками землі?

2) Який шлях приватизації землі з вашої точки зору є найбільш ефективним (вільний продаж землі, розпаювання для тих, хто на землі працює)?

3) Запропонуйте свій варіант приватизації сільськогосподарських земель.

«Для блага суспільства принциповим є справедливий розподіл земельної ренти. Вперше в історії людства це питання могло бути об'єктивно вирішене в Росії після 1917 року за програмою есерів, яку запозичили більшовики. Згідно з «Декретом про Землю» (1917 р.) і «Основним законом про соціалізацію землі» (1918 р.), право приватизації на землю скасовувалося і вся земля (державна, удільна, церковна, приватна і т. д.) відчужувалася безоплатно - переходила у народне надбання і передавалася суб'єктам, які обробляють її власною працею, з вилученням земельної ренти на потреби місцевих громад. Тому рента призначалася для фінансування регіональних витрат, зокрема поліпшення якості земель, піднесення культури землеробства, боротьби зі шкідниками й хворобами рослин і тварин, будівництва і утримання засобів сполучення, зв'язку, розвитку соціальної інфраструктури, соціального захисту пристарілих тощо».

3. Чи можлива така ситуація, коли ріст заробітної плати викликає зменшення пропозиції робочої сили зі сторони працівника?

4. «Оскільки інвестиції моєї фірми здійснюються за рахунок прибутку (шляхом самофінансування), мені байдуже, яка ставка позичкового відсотку». Проаналізуйте це твердження з точки зору економічної теорії.

5. Яким чином вибрана фірмою амортизаційна політика впливає на її попит на капітал?

6. Чи впливає переважання тої чи іншої форми власності на землю на величину орендної плати і ціну землі? Як співвідносяться в цьому питанні економічна теорія і українська практика?

7. Які економічні функції земельної ренти? Як вплинуло б на економічне життя: а) законодавче обмеження рівня ренти; б) повна націоналізація земельної ренти; в) заборона рентних платежів?

8. Що розуміють під раціональністю індивіда в суспільному виборі?

9. Відповідно теоремі Коуза для боротьби із забрудненням доцільно впровадити торгівлю правами на забруднення. Чи можна по аналогії порекомендувати для обмеження наркоторгівлі ввести продаж прав продавати наркотики?

Приклад відповіді на творче завдання

У 2018 році компанія Amazon обрала м. Нью-Йорк для будівництва нової штаб-квартири. Цю ідею спочатку добре сприйняли в місті, оскільки це дозволило б створити додатково 25 тисяч робочих місць. Крім цього, Нью-Йорк всерйоз міг би поборотися з Силіконовою долиною за роль інноваційного хаба.

Однак громадськість Нью-Йорка розкритикувала цю ідею, що вилилося в протести проти будівництва. Як наслідок, у лютому 2019 року компанія Amazon прийняла рішення не будувати штаб-квартиру в Нью-Йорку.

Наведіть економічну аргументацію того, чому місцеві жителі могли бути проти Amazon в Нью-Йорку.

Відповідь

Не зважаючи на позитивну мотивацію будівництва Amazon (нові робочі місця, збільшення податкових надходжень, перспективи інноваційного розвитку) існують і негативні зовнішні ефекти, що стосуються жителів та бізнесу Нью-Йорка:

- преференції для компанії з боку влади (нерівності умови бізнес-середовища);
- збільшення вартості житла в Нью-Йорку та інших послуг внаслідок того, що з'являються нові високооплачувані працівники;

- перетік кваліфікованої робочої сили в інших компаній Нью-Йорка до Amazon (збільшення конкуренції на ринку праці);

- збільшення у місті автомобілів, трансформація логістичних потоків тощо.

Як наслідок якість життя місцевих жителів могла би і погіршитися. Тому компанії Amazon потрібно було б вести перемовини з громадою, щоб довести, що позитивного впливу буде більше, ніж негативного. З іншого боку навіть витратити на це додаткові гроші і час, якщо компанію чекають ще 200 інших американських і канадських міст.

Задачі

1. Перед менеджером постала проблема вибору одного з двох альтернативних інвестиційних проектів. Перший проект передбачає початкові інвестиції в обсязі 120 тис. грн, другий – 165 тис. грн.

Від реалізації першого проекту очікується отримання таких грошових потоків: 1-й рік – 30 тис. грн, 2-й рік – 60 тис. грн, 3-й рік – 70 тис. грн, 4-й рік – 50 тис. грн. Від реалізації другого проекту очікується надходження постійних річних грошових потоків в розмірі 50 тис. грн протягом 6 років.

Для дисконтування сум грошових потоків від реалізації проектів ставки дисконту становлять відповідно: для першого проекту – 10 %, для другого – 12 %.

На підставі обчислення показника чистої теперішньої вартості проекту дайте рекомендації менеджеру щодо вибору проекту.

2. Визначте, як зміниться ціна землі, якщо річна земельна рента зросте з 2400 до 3200 у.г.о., а відсоткова ставка залишиться 8% річних.

3. На ділянці збудовані споруди вартістю 24000 у.г.о., термін експлуатації 8 років. Орендар користується машинами, механізмами, які належать землевласнику, вартістю 15000 у.г.о., термін експлуатації яких 5 років. Норма позичкового відсотка 10 %. Земельна рента становить 3000 у.г.о. Розрахуйте орендну плату.

4. Припустимо що суспільство складається з двох громадян А і Б. Індивідуальний попит яких на певне благо, а також його пропонування задані даними таблиці:

Ціна блага, грн.	Обсяг попиту А, од.	Обсяг попиту Б, од.	Обсяг пропонування, од.
7	0	0	6
6	0	1	5
5	1	2	4
4	2	3	3
3	3	4	2
2	4	5	1
1	5	6	0

a) Побудуйте криві індивідуального та ринкового попиту за умови, що дане благо призначене для індивідуального споживання і є приватним благом,

b) Визначте рівноважну ринкову ціну та рівноважну кількість блага.

c) Побудуйте криву попиту за умови, що дане благо є суспільним благом.

d) Визначте оптимальні обсяг ціну і суспільного блага.

5. Суспільство складається з 5 індивідів, кожний з яких має функцію попиту на суспільне благо: $Q_d = 20 - P$. Сукупні витрати на надання суспільного блага становлять: $TC = 50Q$.

Визначте аналітично та графічно оптимальний обсяг суспільного блага.

6. На розгляд комітету з проблем екології послідовно були подані чотири природоохоронних проекти: А, Б, В, Г. При цьому сукупні суспільні витрати, пов'язані з реалізацією кожною наступного проекту, перевищували витрати попередніх.

Проект	Сукупні суспільні витрати, (млн. грн.)	Сукупні суспільні вигоди, (млн. грн.)
А	5	1
В	9	13
В	14	18
Г	20	21

Обґрунтуйте, який з поданих природоохоронних проектів доцільно реалізувати.

7. Попит на працю і її пропозицію відповідно мають такі функції:

$$L_d = 100 - 20W, L_s = 80W - 60,$$

Де L – кількість робітників, тис. осіб, а W – ставка заробітної плати, грн. за годину.

Визначте рівноважну ставку заробітної плати і обсяг зайнятості.

Як зміниться обсяг зайнятості і сукупний дохід найманих робітників, якщо мінімальна ставка заробітної плати буде визначена на рівні 4 грн. за годину. Яким буде за цих умов вимушене безробіття?

8. Фірма працює у досконало конкурентній галузі і є досконалим конкурентом на ресурсному ринку. Виробнича функція фірми має вигляд:

$$Q = 140L - 2L^2, \text{ де } L \text{ – кількість робітників, чол.; } Q \text{ – випуск продукції, од.}$$

Ставка заробітної плати (w) дорівнює 70 грн., ціна, за якою фірма продає свій продукт становить 7,50 грн за 1 од.

Визначте оптимальну для даної фірми чисельність робітників і рівноважний обсяг випуску продукції.

Приклади розв'язку задач

1. Фірма виробляє продукцію і наймає працю на конкурентному ринку. Її технологія характеризується функцією: $Q = 240L - 5L^2$.

Скільки робітників наймає фірма, якщо ціна продукції – 2 у.г.о., а ставка зарплати (W) – 120 у.г.о.

Розв'язок

$$Q = TP_L;$$

$$MP_L = (TP_L)' = 240 - 10L;$$

$$P * MP_L = W \text{ (умова максимізації прибутку);}$$

$$2(240 - 10L) = 120;$$

$$20L = 360$$

$$L = 18$$

Відповідь: фірма найматиме 18 чоловік.

2. Фірма є монополістом на ринку блага і конкурентом на ринку праці. Вона виробляє продукцію за технологією, яка характеризується функцією: $Q = 3L$.

Ставка зарплати (W) – 6 грн/год;

Функція попиту на продукцію монополіста: $Q_D = 12 - P$.

Визначте кількість праці, обсяг і ціну продукції.

Розв'язок:

$$MR * MP_L = W$$

$$Q = TP_L;$$

$$MP_L = (TP_L)' = 3;$$

$$TR = P * Q = 12Q - Q^2;$$

$$MR = (TR)' = 12 - 2Q;$$

$$MR * MP_L = (12 - 2Q) * 3 = 36 - 6Q;$$

$$36 - 6Q = 6;$$

Якщо $Q = 3L$, тоді:

$$36 - 6 * 3L = 6;$$

$$36 - 18L = 6;$$

$$L = 1,67 \text{ чол.} \approx 2 \text{ чол.}$$

$$Q = 1,67 * 3 = 5 \text{ шт.}$$

$$P = 12 - 5 = 7 \text{ грн.}$$

Відповідь: $L = 1,67 \text{ чол.} \approx 2 \text{ чол.}; Q = 1,67 * 3 = 5 \text{ шт.}; P = 12 - 5 = 7 \text{ грн.}$

3. Розрахувати коефіцієнт дисконтування і суму, яку необхідно інвестувати, якщо інвестор планує отримати 50 000 у.г.о. за три роки. Ставка дисконтування 10%.

Розв'язок:

Для розрахунку скористаємося формулою:

$$PDV = \frac{TR_n}{(1+i)^n}$$

де TR_n – дохід n -го року;

i – ставка відсотку;

$k_d = 1/(1+i)^n$ – коефіцієнт дисконтування.

$$k_d = 1/(1+i)^n = 1/(1+0,1)^3 = 0,751$$

Отже, коефіцієнт дисконтування 0,751, тоді сума, необхідних інвестицій:

$$PDV = \frac{TR_n}{(1+i)^n} = 50000 * 0,751 = 37550 \text{ у.г.о.}$$

Відповідь: інвестор повинен інвестувати 37550 у.г.о на 3 роки при ставці 10% для отримання доходу в розмірі 50 000 у.г.о.

4. Фірмі запропоновані три інвестиційні проекти з наступними характеристиками:

Проект	А	Б	В
Витрати	150	150	1000
Очікуваний прибуток (грн./рік)	10	15	75

1. Обчислити норму прибутку для кожного проекту.

2. Визначте доцільність реалізації цих проектів для фірми, якщо ринкова ставка відсотка зросла від 5% до 7%, а потім до 10%.

Розв'язок

1. Обчислюємо норму прибутковості кожного проєкту:

$$НП_A = 10/150 * 100\% = 6,67\%$$

$$НП_B = 15/150 * 100\% = 10\%$$

$$НП_B = 75/150 * 100\% = 7,5\%$$

2. За $i=5\%$ вигідні всі проєкти, оскільки очікувана норма прибутку перевищує відсоткову ставку; за $i=7\%$ вигідні проєкти Б та В; за $i=10\%$ жоден проєкт не вигідний.

5. Власник землі, який отримує 50 000 у.г.о. щорічної ренти, вирішив продати свій пай. Яка буде ціна землі, якщо ставка банківського відсотка складає 10% річних?

Розв'язок

Ціну землі визначимо з формули: $P_{зем} = R/i * 100\%$,

де R – рента;

i – банківський відсоток.

$$P_{зем} = 50000/10 * 100\% = 500000 \text{ у.г.о.}$$

Відповідь: 500 000 у.г.о.

6. За здану в оренду ділянку землі землевласник щорічно отримує 7000 у.г.о. орендної плати. На ділянці за рахунок кредитних коштів збудовано господарські споруди вартістю 40 000 у.г.о. з терміном експлуатації 20 років. Визначте земельну ренту, якщо банківський відсоток становить 5%.

Розв'язок

До складу орендної плати входить земельна рента, амортизація будівель, відсоток на позичковий капітал. Звідси, земельна рента:

$$R = 7000 - 40000/20 + (40000 * 5\%)/(100\%) = 3000 \text{ у.г.о.}$$

Відповідь: 3000 у.г.о.

7. Попит на землю в регіоні описується рівнянням $Q_d = 1000 - 5R$, де Q – площа землі, яка використовується га; R – ставка ренти тис. у.г.о. за га. Пропозиція землі в регіоні становить 800 га. Визначте розмір земельної ренти.

Розв'язок

Земельна рента визначається з рівності $Q_d = Q_s$:

$$1000 - 5R = 800;$$

$$R = 40 \text{ тис. у.г.о.}$$

Відповідь: 40 000 у.г.о.

8. Садівник і пасічник є сусідами на дачному масиві. Садівнику таке сусідство вигідне, оскільки сусідські бджоли з одного вулика опилують 10 дерев. Але бджіл для повного запилення саду не вистачає, тому садівник витрачає ще 10 грн. на кожен 10 дерев для штучного запилення. Пасічник від кожного вулика отримує меду на 20 грн. Сукупні витрати пасічника становлять: $TC = 10Q + Q^2$, де Q - кількість вуликів.

1. Визначте оптимальну кількість вуликів для пасічника.

2. Яка кількість вуликів є оптимальною з точки зору садівника?

Розв'язок

1. Оптимальна кількість вуликів для пасічника визначається за правилом $MR=MC$;

$$MR=20;$$

$$MC=TC'(Q)=10+2Q;$$

$$20 = 10+2Q;$$

$$Q=5.$$

2. Гранична приватна вигода від 1 вулика $MPB=20$, з врахуванням готовності садівника доплачувати за кожен вулик 10 грн. гранична суспільна вигода від 1 вулика $MSB=20+10=30$ грн.

Оптимальна кількість вуликів з точки зору садівника:

$$30=10+2Q;$$

$$2Q=20;$$

$$Q=10.$$

Тестові завдання

1. Крива пропозиції праці, спрямована вгору, вказує на те, що:

- а) немає ефекту заміщення
- б) ефект доходу переважає ефект заміщення
- в) ефект заміщення переважає ефект доходу
- г) ефект доходу дорівнює ефекту заміщення
- д) немає правильної відповіді

2. На досконало конкурентному ринку праці крива пропозиції праці окремої фірми:

- а) горизонтальна на рівні номінальної зарплати
- б) спрямована вгору і дорівнює граничним витратам на працю
- в) горизонтальна і знаходиться нижче від граничних витрат на працю
- г) спрямована вгору і знаходиться вище за рівень номінальної зарплати
- д) немає правильної відповіді

3. Підвищення продуктивності праці призведе до:

- а) зменшення реальної заробітної плати
- б) збільшення реальної заробітної плати
- в) зменшення номінальної заробітної плати
- г) збільшення індексу споживчих цін
- д) немає правильної відповіді

4. Кількість найнятих працівників та заробітна плата, що їм сплачується, мають тенденцію бути нижчими у випадку моносонії, ніж на досконало конкурентному ринку праці, тому що:

- а) пропозиція праці нееластична за умов досконалої конкуренції
- б) моносонічний ринок має тенденцію до об'єднання в профспілки на відміну від ринку в умовах досконалої конкуренції
- в) моносоніст визнає, що наймання більшої кількості працівників підвищить рівень зарплати
- г) пропозиція праці більша в умовах моносонічного ринку
- д) немає правильної відповіді

5. Обмеження членства у профспілках може збільшити рівень заробітної плати за рахунок:

- а) переміщення кривої пропозиції праці вправо
- б) переміщення кривої пропозиції праці вліво
- в) переміщення кривої попиту праці вправо
- г) переміщення кривої попиту праці вліво
- д) немає правильної відповіді

6. Профспілки, що успішно збільшують попит на працю, досягають:

- а) вищих зарплат в умовах безробіття
- б) більшої зайнятості за умови нижчих зарплат
- в) вищих зарплат і більшої зайнятості
- г) нижчих зарплат і більшої зайнятості
- д) немає правильної відповіді

7. На моносонічному ринку крива граничних витрат на працю:

- а) горизонтальна та дорівнює номінальній заробітній платі
- б) горизонтальна та вища за номінальну зарплату
- в) направлена вгору та дорівнює номінальній зарплаті
- г) направлена вгору та вища за номінальну зарплату
- д) немає правильної відповіді

8. Процес, де третя сторона вирішує спір між двома іншими сторонами, називається:

- а) арбітраж
- б) посередництво
- в) перемир'я
- г) колективний договір
- д) немає правильної відповіді

9. На моносонічному ринку праці граничні витрати на працю збільшаться при найманні більшої кількості працівників

- а) так
- б) ні

10. Чим еластичніші криві попиту та пропозиції, тим нижчий рівень безробіття як наслідок підвищення на вимогу профспілок зарплати понад рівноважний рівень

- а) так
- б) ні

11. Технологічний прогрес ліквідує деякі робочі місця в короткостроковому періоді, але веде до збільшення реальної заробітної плати в довгостроковому періоді

- а) так
- б) ні

12. Ринкова крива попиту на ресурс є більш пологою, ніж крива попиту для фірми

- а) так
- б) ні

13. Якщо благо є суспільним, з цього випливає, що держава має обов'язково пропонувати його

- а) так
- б) ні

14. Негативний зовнішній ефект породжує суспільну неефективність, оскільки:

а) він спонукає споживачів блага, що генерують негативний зовнішній ефект, занадто скоротити їхнє споживання

б) виникає перевищення суспільних граничних витрат над приватними граничними витратами

в) спонукає виробників товару, на яких впливає зовнішній ефект, виробляти забагато

г) приводить до перерозподілу доходів від забруднювачів до незабруднювачів

д) немає правильної відповіді

15. Якщо трансакційні витрати дорівнюють нулю і відсутня проблема асиметричної інформації, то люди, на яких впливає зовнішній ефект:

а) можуть іноді підкуповувати забруднювачів, щоб ті зменшували забруднення до суспільно ефективного рівня

б) ніколи не підкуповуватимуть забруднювачів, щоб ті зменшували забруднення до суспільно ефективного рівня

в) завжди підкуповуватимуть забруднювачів, щоб ті зменшували забруднення до суспільно ефективного рівня

г) завжди підкуповуватимуть забруднювачів, щоб ті зменшували забруднення, але не до суспільно ефективного рівня

д) немає правильної відповіді

16. Великий сад з квітами на приватному обійсті:

а) створює позитивний зовнішній ефект для сусідів, яким подобається ним милуватися

б) створює негативний зовнішній ефект для сусідів, хворих на алергію

в) не створює ані позитивних, ані негативних зовнішніх ефектів для сусідів, байдужих до квітів

г) створює позитивний зовнішній ефект для сусідів, які мають пасіку

д) усі відповіді правильні

17. Який з названих нижче методів запобігання неефективності від зовнішніх ефектів вимагає втручання уряду?

а) регулювання дозволеного обсягу забруднення

б) формування суспільних правил поведінки

в) об'єднання забруднювачів та постраждалих від забруднення

г) угода між забруднювачами та постраждалими від забруднення

д) немає правильної відповіді

18. Що із зазначеного є суспільним благом?

а) громадські бібліотеки

б) громадські фонтани з питною водою

в) громадські парковки

г) громадські програми з охорони здоров'я, які забезпечують карантин людям з контактними хворобами

д) усі відповіді правильні

19. Що з перерахованого нижче не характеризує приватне благо:

а) може бути спожите одночасно групою людей

б) може бути спожите тільки однією особою

в) призначене для особистого споживання

г) задовольняє індивідуальні потреби

д) усі відповіді правильні

20. Оптимальна кількість суспільного блага визначається на основі:

а) індивідуальних смаків і переваг споживачів

б) принципу відповідності граничної вигоди граничним витратам

в) ефективності у розподіленні ресурсів за напрямками використання

г) відносної ефективності розподілення рідких ресурсів в різних економічних системах

д) немає правильної відповіді

21. Побічні ефекти ринку – це:

а) витрати або вигоди, що випадають на долю окремих осіб або груп, що не приймають участі в певній ринковій угоді

б) державне регулювання економіки

в) негативний результат процесу укладання угоди між учасниками ринку

г) конкурентна боротьба

д) усі відповіді правильні

22. Крива колективного попиту на певне суспільне благо може бути побудована:

а) шляхом визначення максимально і мінімально можливих цін на дане благо;

б) шляхом додавання по вертикалі всіх кривих індивідуального попиту на це благо;

в) як вертикальна лінія;

г) як горизонтальна лінія;

д) жодним з вказаних способів.

23. Якби ринок прав на забруднення навколишнього середовища, де можна було б купувати права на викиди певного обсягу забруднюючих речовин, встановив ціну забруднення, то тим самим він:

а) не змінив би ситуацію із забрудненнями

б) викликав би неконтрольоване забруднення навколишнього середовища найбільш прибутковими виробництвами

в) стимулював би фірми до скорочення забруднення або його ліквідації

г) привів би до зниження ефективності суспільного виробництва

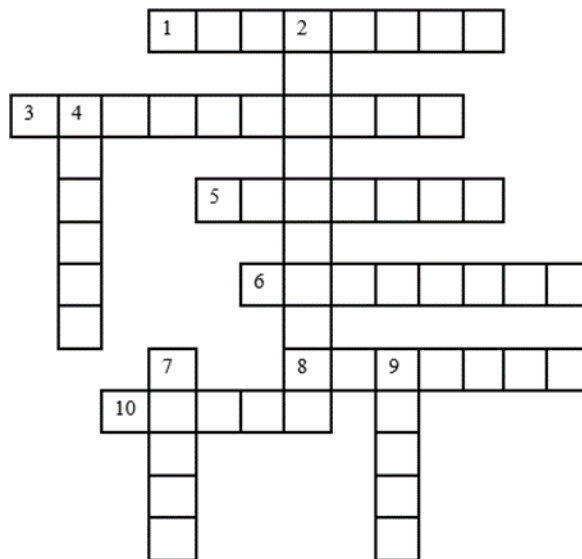
д) привів би до підвищення якості продукції

24. До факторів, що викликають неспроможність державної влади, не відносяться:

- а) наявність бюрократії
- б) труднощі вияву дійсних уподобань індивідів щодо спільних благ
- в) постійність, як правило, граничних витрат виробництва суспільних благ
- г) явище логролінгу («торгівля голосами»)
- д) усі відповіді правильні

Кросворди

Кросворд 1

По вертикалі:

- 2. Громадська організація, яка функціонує на ринку праці і має можливість впливати на ставку зарплати.
- 4. Засноване на договорі строкове платне користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності.
- 7. Засіб праці, створений природою, операційний базис виробництва (в промисловості), сховище природних ресурсів (родовища мінералів, нафти, газу), природна основа сільськогосподарського виробництва.
- 9. Фактор виробництва, власниками якого є домогосподарства; фізичні і розумові здібності людей, що можуть бути використані у виробництві благ.

По горизонталі:

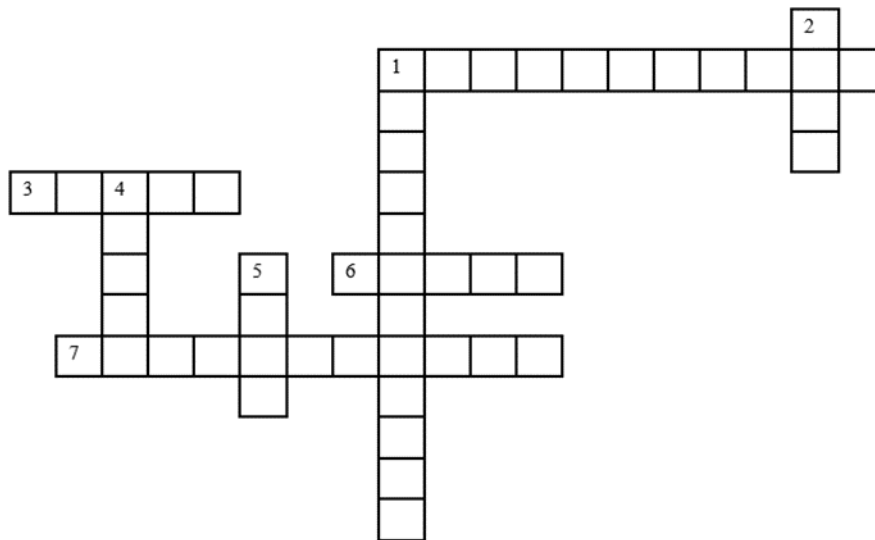
- 1. Плата (ціна) за використання ресурсу „праця”.
- 3. Ситуація, при якій існує тільки один покупець або група покупців, що сумісно приймають рішення.
- 5. Різниця між майбутньою та теперішньою вартістю грошового зобов’язання (грошей).

6. Чистий дохід (прибуток), який отримує власник капіталу (позичкових грошей) внаслідок їхнього використання протягом певного проміжку часу (року).

8. Благо, яке створюється працею і використовується для виробництва товарів та послуг з метою забезпечення регулярного доходу упродовж тривалого часу.

10. Дохід осіб, що забезпечують національну економіку земельними ресурсами.

Кросворд 2

По вертикалі:

1. Зіставлення результатів (зокрема побічних і непрямих) господарської діяльності з витраченими ресурсами: трудовими, матеріальними, природними, фінансовими, основним капіталом тощо.
2. Автор праці «Економічна теорія добробуту».
4. Засіб, за допомогою якого задовольняються потреби; товар або послуга.
5. Автор статті «Проблема соціальних витрат», в якій розглядається проблема зовнішніх ефектів (екстерналій).

По горизонталі:

1. Витрати або вигоди від виробництва чи споживання, які припадають особам, безпосередньо не залученим до цих процесів.
3. Способи впливу на представників влади з метою прийняття вигідного для обмеженої групи виборців політичного рішення.
6. Розподіл свого обмеженого бюджету між благами з метою отримання максимальної корисності від них.
7. Суперництво між учасниками ринкового господарства за найвигідніші умови виробництва, продажу і купівлі товарів.

Завдання для перевірки знань «Впишіть номер визначення кожного терміну»

1	Позиковий відсоток	8	Монопсонія
2	Диференційна рента	9	Заробітна плата
3	Чиста економічна рента	10	Граничні витрати на ресурс
4	Земля, природні ресурси	11	Граничний продукт ресурсу в грош. вираженні
5	Економічна рента	12	Неспроможність (фіаско) ринку
6	Олігопсонія	13	Похідний попит
7	Зовнішні ефекти	14	Суспільне благо
- А** Попит на ресурси, що залежить від попиту на кінцеві продукти, які виробляються на основі цих ресурсів.
- Б** Ціна, що сплачується за використання праці.
- В** Можливість впливу на ціни кількох покупців певного виду факторів виробництва.
- Г** Додатковий виторг від реалізації додаткового обсягу продукції, що отримана при збільшенні використання ресурсу на одиницю.
- Д** Можливість впливу на ціни єдиного покупця певного виду факторів виробництва.
- Е** Додаткові витрати на купівлю додаткової одиниці ресурсу.
- Є** Це різниця між платою за послуги ресурсу і мінімальною кількістю коштів, які необхідно витратити, щоб спонукати власників ресурсу запропонувати його послуги на ринку.
- Ж** Усе, що може бути використано у виробництві в натуральному вигляді; родючі землі, вільні місця для будівництва, ліс, мінерали.
- З** Ситуації, коли дія механізму конкурентних ринків не призводить до максимізації суспільної корисності.
- И** Дохід, що отримує власник ресурсу, який характеризується абсолютно нееластичною за ціною пропозицією.
- І** Вплив дій економічних суб'єктів (або їх агентів), що беруть участь у даній угоді, на третіх осіб, що не беруть участі в цій угоді.
- Ї** Благо, яке споживається колективно всіма громадянами незалежно від того, платять вони за нього чи ні.
- Й** Рента, що отримує власник більш продуктивного ресурсу; різниця у величині плати за ресурс, що пояснюється різною продуктивністю.
- К** Ціна, що сплачується власникові капіталу за використання позикових коштів упродовж певного періоду.

ГЛОСАРІЙ

Абсолютна перевага — здатність країни виробляти товари чи послуги ефективніше за інші.

Абсолютна рента — дохід власника землі, який він отримує при передачі землі в оренду. Пов'язана з приватною власністю на землю. Зникає, якщо власник землі стає її користувачем (фермером, підприємцем). Абсолютна рента в силу обмеженості землі сплачується з усіх земельних ділянок (гірших, середніх і кращих). Вона тим більше, чим більше попит на землю.

Адміністративні (негнучкі) ціни — різновид цін, що встановлюються державою і утримуються сталими протягом певного часу.

Адміністративно-командна (командна, централізовано-планова, комуністична) система — спосіб економічної організації суспільства, за якого всі проблеми вирішуються централізовано державними органами. Головні риси АКС: державна власність на ресурси, бюрократизація та монополізація економіки, адміністративне ціноутворення, зрівняльний розподіл життєвих благ та панування номенклатури.

Альтернативна вартість (вартість втраченої можливості) — вартість за найкращої альтернативи, від якої відмовилися.

Альтернативні витрати - кількість одного блага, від якого необхідно відмовитися для збільшення виробництва іншого блага.

Амортизація — відшкодування у грошовій формі вартості капітальних благ, яка відповідає їх зношенню (фізичному — внаслідок використання у виробництві і моральному — внаслідок здешевлення наявних машин і механізмів або виникнення продуктивніших їх аналогів).

Аналітична економія — мислене відображення економіки, її взаємозв'язків і закономірностей; вивчає поведінку людей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ і послуг в умовах обмежених ресурсів; є наукою про вибір суспільством раціональних способів використання ресурсів для задоволення своїх потреб у сучасному і майбутньому.

Антитрестівське законодавство — сукупність нормативно-правових актів країни, які забороняють таємні угоди між фірмами, монополізацію ринків, що дають змогу підвищувати ціни і обмежувати конкуренцію.

Багатство (майно) — чиста вартість матеріальних і фінансових засобів (всі активи мінус пасиви), якими володіє нація, особа чи фірма у певний проміжок часу.

Банк комерційний — комерційне підприємство, яке здійснює розрахункові операції, надає різноманітні послуги (трастові, фондові тощо) та позики іншим підприємствам і населенню. Див. Центральний банк.

Банківські операції — операції, які забезпечують функціонування і прибутковість банків. Розрізняють пасивні (залучення депозитів) і активні (надання кредитів) операції.

Банківські резерви — частина депозитів, яку банк відкладає готівкою у касі чи як безпроцентні вклади у Центральному банку.

Банкрутство — неспроможність фірм, установ, фізичних осіб здійснювати платежі за борговими зобов'язаннями, яку засвідчує судова інстанція.

Бартер — безпосередній (без використання грошей) обмін одного товару на інший.

Безготівкові гроші — записи на рахунках у банках.

Безробіття — ситуація у сфері зайнятості, коли працівники, які погодилися б працювати за наявну заробітну плату, не можуть знайти роботу.

Бідність — у сучасній економіці застосовується поняття «межа бідності», яка вимірюється прожитковим мінімумом. Сім'ї, доходи яких нижчі від цієї «межі», живуть у бідності.

Бухгалтерський прибуток — різниця між валовою виручкою (доходом) фірми і її явними витратами.

Бюджетний дефіцит — надлишок видатків державного бюджету над надходженнями до нього; звичайно фінансується шляхом позик (інший шлях — емісія грошей); рівень дефіцитності бюджету обчислюється як процентне відношення дефіциту до ВВП.

Бюджетна лінія — верхня межа безлічі ринкових можливостей споживача.

Бюджетний надлишок — перевищення надходжень до державного бюджету над його видатками.

Валові (загальні) витрати — сума постійних і змінних витрат фірм за короткостроковий період.

Валюта (іноземна валюта) — гроші або інші фінансові інструменти, які застосовуються країнами у міжнародних розрахунках. Розрізняють вільно конвертовану валюту (обмінюється без перешкод на інші валюти), частково конвертовану (обмінюється за певних обмежень) та замкнуту (коли обмін на інші валюти блокований).

Валютні ресурси — частина золотовалютних резервів країни у вигляді валют інших країн, СДР, які країна використовує у міжнародних розрахунках, стикаючись з труднощами платіжного балансу.

Валютний кошик — фіксований набір валют, який використовується для вимірювання середньозваженого курсу окремих валют.

Валютний курс — ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої. Розрізняють європейське (пряме) та британське (непряме) обчислення валютного курсу.

Вексель простий — боргове зобов'язання, яке видається позичальником грошей на ім'я кредитора; містить дані про місце і час видачі, суму зобов'язання, місце і час платежу.

Взаємодоповнювані товари або послуги — товари або послуги, які споживаються разом (тенісні ракетки, ліва та права шкарпетки).

Відкрита економіка — економіка країни, пов'язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів. Для закритої економіки характерна відсутність зовнішньоекономічних зв'язків або незначний їх розвиток.

Відрядна форма оплати праці — оплата праці, яка прямо залежить від кількості виробленої продукції.

Вільна торгівля (фрітредерство) — зовнішньоекономічна політика, за якої держава не втручається у торговельні відносини з іншими країнами.

Види інфляції — за темпами розрізняють повзучу, галопуючу, гіперінфляцію; за джерелами — інфляцію попиту та витрат (пропозиції).

Використовуваний дохід (ВД) — фактичний заробіток (за вирахуванням податків); частина національного доходу, що залишається родинам та індивідам для споживання та заощадження.

Виробники — підприємства, які використовують власні і залучені виробничі ресурси для виготовлення товарів і послуг.

Виробничі (економічні) ресурси (фактори виробництва) — сукупність ресурсів, що використовуються для виробництва товарів і послуг: земля, праця, капітал, підприємницькі здібності.

Виробнича функція — математична функція, яка визначає можливий обсяг виробництва в межах фірми або економіки країни за даних ресурсів і технології.

Власний капітал — активи фірми мінус її зобов'язання (борги).

Гнучкий (плаваючий) валютний курс — система обмінних валютних курсів, коли центральний банк утримується від втручання у функціонування валютних ринків.

Гранична корисність - приріст корисності за умови збільшення споживання блага на одиницю.

Гранична корисність доходу - приріст корисності на одиницю збільшення доходу.

Гранична норма заміни - величина жертви одного блага з боку споживача заради додаткової одиниці іншого блага при збереженні того самого рівня добробуту.

Гранична норма технологічної заміни - витрати одного ресурсу для компенсації зменшення на одиницю застосування іншого.

Граничний дохід - приріст доходу у разі збільшення виробництва на одиницю.

Граничні витрати — приріст сукупних витрат, необхідних для виробництва додаткової одиниці продукції (або зменшення сукупних витрат, коли виробництво скорочується на одиницю продукції). Гранична корисність — додаткова корисність, одержувана від споживання останньої одиниці блага, коли розмір інших споживаних благ залишається без змін.

Граничний продукт — додатковий продукт, одержаний внаслідок збільшення певного фактора на додаткову одиницю за сталих інших факторів виробництва.

Громадські товари (блага, товари колективного споживання, суспільні блага) — товари, використання яких однією особою не зменшує їх обсягу, доступного для використання іншими особами (маяки, національна оборона).

Гроші — все, що є засобом обміну. Гроші є також мірою вартості, оскільки дозволяють порівнювати вартість товарів і послуг, а також засобом нагромадження та платежу.

Грошова маса — сукупний обсяг готівки (паперових грошей та монет) і поточних чекових рахунків, які використовуються у грошовому обігу. Частка готівки має становити до 10 %.

Грошова система — спосіб організації грошового обігу у даній країні, закріплений законом; охоплює найменування грошової одиниці (Китай — юань, Україна — гривня); види державних паперових знаків і монет, які мають законну платіжну силу; порядок безготівкового обігу; центри регулювання безготівкового обігу з боку держави (Центральний банк, Казначейство). Система металевого обігу обслуговується монетами з благородних металів, система паперового обігу — паперовими грошами та білонними монетами.

Депозит — сума грошей, яку клієнт вносить на зберігання у банк.

Дефлювання (інфлювання) — зведення номінальних вартісних змінних до реальних; здійснюється шляхом ділення номінальних (визначених у поточних цінах) змінних на індекс цін. Наприклад ВВП — дефлятор.

Дефляція — падіння загального рівня цін.

Дисконтна (облікова) ставка — ставка проценту, яка встановлюється центральним банком по позиках, які він надає комерційним банкам.

Дискримінація — різниця у заробітках, яка не залежить від ступеня ефективності виконання роботи, а є наслідком приналежності людини до іншої раси, статі або соціальної групи.

Довгострокові сукупні витрати - мінімальний рівень економічних витрат, необхідних для виробництва певної кількості благ у довгостроковому періоді.

Додана вартість — різниця між вартістю вироблених фірмою товарів і послуг та вартістю матеріалів і сировини, які куплені у постачальників. За концепцією К. Маркса ДВ — надлишок нової вартості над вартістю робочої сили, яка створюється працею найманих робітників і безоплатно привласнюється власником капіталу. В сучасній аналітичній економіці концепція не застосовується.

Досконала конкуренція — ринкова структура з великою кількістю продавців і покупців; пропоновані товари — однорідні, жодна фірма не має вирішального впливу на ринкову ціну.

Доход — надходження зарплати, процента, дивідендів та інших грошових виплат, які одержує особа чи країна протягом певного часу (звичайно, року).

Економічна система — запроваджений суспільством спосіб економічної організації для вирішення її ключових проблем («Що?», «Як?», «Для кого?» виробляти).

Економічне благо — благо, кількісно обмежене порівняно з людськими потребами, тому воно розподіляється шляхом встановлення ціни.

Економічний прибуток — різниця між повним виторгом фірми та явними і неявними витратами виробництва, враховуючи альтернативну вартість.

Економічні (матеріальні) потреби — бажання, які можна задовольнити шляхом споживання товару чи послуги.

Економічні стимули — фактори (ціни, прибутки, збитки), які мотивують та впливають на поведінку окремих індивідів, фірм, установ.

Експорт — потік товарів і послуг, які виробляються у даній країні, для інших країн.

Еластичність — поняття, яке застосовується в аналітичній економії для позначення реакції однієї змінної на зміну інших (величини попиту на зміну ціни тощо).

Еластичність попиту (пропозиції) за ціною — процент зміни величини попиту на товар (його пропозиції), що припадає на 1% зміни його ціни; попит (пропозицію) називають еластичним (еластичною), якщо коефіцієнт еластичності більший за одиницю, та нееластичним (нееластичною) — якщо він менший за одиницю.

Ефективність — 1) співвідношення витрат і результатів в економіці; 2) відсутність втрат; 3) використання ресурсів, яке забезпечує максимально можливий рівень задоволення потреб за даних факторів виробництва і технологій.

Ефект масштабу — збільшення продуктивності або зменшення середніх витрат виробництва в результаті зростання в однаковій пропорції усіх факторів виробництва.

Закон Сея — концепція Ж.-Б. Сея, за якою пропозиція товарів створює свій власний попит. Закон справедливий, якщо сукупна купівельна спроможність суспільства відповідає (дорівнює) сукупним доходам і обсягу виробництва. Причини можливої відсутності такої відповідності вперше досліджено Дж.-М. Кейнсом.

Змінні витрати - витрати, що залежать від обсягу виробництва і визначаються на короткостроковому інтервалі як різниця між сукупними та фіксованими витратами.

Змішана економіка — економіка, яка ґрунтується на ринковому вирішенні проблем організації та на державному регулюванні макроекономічних процесів.

Знецінення валюти — падіння курсу валюти даної країни стосовно валют інших країн.

Золотий стандарт - організація грошового обігу, за якої банківські білети розмінюються на золото. До Першої світової війни такий обмін здійснювався на золоті монети (золотомонетний стандарт). У 30-х роках ХХ ст. золотий стандарт відійшов у минуле.

Ізокванта - сукупність витрат ресурсів, що забезпечують постійний випуск.

Ізокоста - геометричне місце точок, для яких витрати виробництва постійні.

Інвестиції (капіталовкладення) — додаткові вкладення в економіку, вигоди від яких проявляються у майбутньому (будівництво нових об'єктів, підвищення кваліфікації працівників тощо). Розрізняють валові (всі вкладення) і чисті (валові мінус амортизаційні відрахування) інвестиції.

Індивідуальна власність («власне діло») — правова форма фірми, яка є власністю однієї особи.

Інновація — 1) запровадження нових методів виробництва; 2) виявлення нового ринку; 3) поставка на ринок готового продукту.

Інфляція — усталене зростання загального рівня цін, яке вимірюється індексом цін.

Інфраструктура — капітальні блага, які забезпечують умови економічного розвитку (шляхи сполучень, мережа комунікацій тощо).

Капітал — один з основних факторів виробництва, який складається з вироблених товарів, призначених для подальшого використання у процесі виробництва. Розрізняють основний (будівлі, машини, механізми) та обіговий (сировина, паливо, матеріали) капітали, які разом взяті становлять реальний продуктивний капітал. Основою формування капіталу виступають капітальні блага.

Капіталізм — суспільний лад, за якого переважна частина матеріальних ресурсів (земля, капітал) належить приватним особам, застосовується наймана праця, а ринок з незначним державним втручанням є головним механізмом розподілу ресурсів і доходів та вирішення питань економічної організації.

Капіталомісткість — відношення сукупного капіталу до річного ВВП; один з показників ефективності економіки.

Капіталоозброєність — відношення сукупного капіталу до вартості робочої сили.

Квота — один з важелів протекціонізму, за допомогою якого обмежується імпорт певних товарів у дану країну, є межею обсягу імпорту.

Квазісуспільні (квазідержавні) блага — товари і послуги (вулиці, музеї, бібліотеки), виробництво яких може забезпечуватися за допомогою ринкової системи, але фінансується державою, щоб не допустити виникнення дефіциту ресурсів у цій сфері.

Кейнсіанство — один з провідних напрямів аналітичної економії у ХХ ст., основи якого були закладені Дж. М. Кейнсом. Центральним пунктом напряму є положення про відсутність за ринкової економіки ефективного попиту та необхідність здійснення державою фіскальної і монетарної політики для забезпечення такого попиту.

Кількісна теорія грошей — твердить, що ціни змінюються пропорційно до пропозиції грошей; є вихідним пунктом монетаризму.

Кількісне рівняння обміну — тотожність, що виражається формулою: $M \cdot V = P \cdot Q$, де M — пропозиція грошей, V — швидкість їх обігу, $P \cdot Q$ (ціна товарів, помножена на їх кількість) — вартість національного продукту (номінальний ВВП).

Кінцева продукція — товари і послуги, які купуються для споживання, а не для подальшої обробки чи переробки. Протилежним поняттям є проміжна продукція.

Класична школа — панівний до появи робіт Дж. М. Кейнса напрямок аналітичної економії, засновником якої був А. Сміт. Школа виходила з того, що природні економічні закони (конкуренції, цін тощо) є найкращим механізмом узгодження приватних і суспільних інтересів, розподілу ресурсів і доходів, стимулювання ефективного розвитку економіки.

Конгломерація - об'єднання фірм, не пов'язаних між собою технологічно.

Коефіцієнт перехресної еластичності попиту за ціною - числовий показник, що відображає відношення процентної зміни обсягу попиту на товар до відсоткової зміни ціни деякого іншого товару.

Коефіцієнт прямої еластичності попиту за ціною - числовий показник, що відображає відношення процентної зміни обсягу попиту на товар до відсоткової зміни його ціни.

Коефіцієнт еластичності пропозиції за ціною - числовий показник, що відображає відношення процентної зміни обсягу пропозиції товару до відсоткової зміни його ціни.

Коефіцієнт еластичності попиту за доходом - числовий показник, що відображає відношення процентної зміни обсягу попиту на товар до відсоткової зміни його ціни.

Крива байдужості - крива, показує всі можливі комбінації наборів благ, що володіють рівною корисністю.

Конкуренція — суперництво між виробниками за покупців на ринку.

Корисність — задоволення від споживання товару чи наданих послуг.

Корпорація (акціонерне товариство) — правова форма підприємства, яка юридичне відокремлена від тих, хто нею володіє (акціонерів), у зв'язку з чим останні несуть обмежену відповідальність за його збитки.

Кредитні гроші — векселі, чеки, кредитні картки, які використовуються у розрахунках.

Крива ринкового попиту — графічне зображення оберненої залежності між величиною попиту на товар на певному ринку та цінами на нього (за інших рівних умов); має вигляд спадної кривої.

Крива ринкової пропозиції — графічне зображення прямої залежності між величиною пропозиції товару на певному ринку та цінами на нього (за інших рівних умов); має вигляд висхідної кривої.

Кругообіг доходів і видатків — спрощена модель економіки, яка відображає взаємодію домогосподарств і фірм у процесі обміну виробничими ресурсами та товарами і послугами на відповідних ринках.

Ліквідність — властивість фінансових активів та матеріальних цінностей перетворюватися на готівку.

Лібералізм — економічна філософія, яка підкреслює важливість особистої свободи в економічних і політичних справах. Прихильники вважають, що діяльність держави має бути обмежена функціями підтримання національної оборони та законності і забезпечення максимальної свободи особи.

Людські ресурси (людська праця) — один з головних факторів виробництва; характеризується кількістю та якістю людських зусиль, які спрямовуються на виробництво товарів і послуг.

Межа виробничих можливостей — графічне зображення виробничих можливостей економіки за повної зайнятості, повного обсягу виробництва, сталих ресурсів і технології у вигляді комбінацій двох товарів.

Меркантилізм — перша економічна школа аналітичної економії (XV—XVII ст.), представники якої ототожнювали багатство нації з золотом і вважали,

що економічна політика має сприяти залученню до країни більшої кількості грошей шляхом підтримання активного торгового балансу.

Металеві гроші — гроші у вигляді злитків благородних металів або монет. Розрізняють повноцінні (виготовлені з благородних металів) та білонні (виготовлені із сплавів дешевих металів) монети.

Міжнародний поділ праці — спеціалізація виробників окремих країн на випуску тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну нею між країнами. Головний чинник міжнародного поділу праці — відмінності між країнами у розміщенні природних багатств та якості трудових ресурсів, історичні традиції виробництва.

Мікроекономіка — економічний аналіз, що стосується окремих елементів економіки (фірм, ринків окремих товарів тощо).

Мито — податок на імпорتنі товари.

Модель — спрощена система економіки або її окремих елементів, яка будується шляхом відкидання другорядних і врахування сталих взаємозв'язків в економіці. Модель має вигляд математичного рівняння, таблиці, графіка.

Модель споживача — це математичне відображення впливу основних факторів, що належать певному простору, на функцію добробуту, яку споживач прагне максимізувати.

Монетаризм — сучасна економічна школа, яка виходить з того, що зміна пропозиції грошей є головною причиною макроекономічних коливань. Представники вважають, що найкраща макроекономічна політика полягає у стабільному зростанні грошової маси постійними темпами.

Монополія (монопсонія) — ринкова структура з єдиним продавцем (покупцем) певного товару (послуги) або виробничого ресурсу.

Монополістична конкуренція — ринкова структура, що передбачає продаж дещо диференційованих продуктів великою кількістю малих виробників, а також легке входження на ринок.

Надлишок споживача — різниця між максимальною ціною, яку споживач готовий заплатити за деяку кількість товару, і ринковою ціною, яку він фактично заплатив.

Надлишок виробника — різниця між ринковою ціною, за якою виробник фактично продає свій товар, і мінімальною ціною, за якою він готовий продати цей товар.

«Невидима рука» — запроваджена А. Смітом концепція, згідно якої людина у своєму прагненні до власної вигоди невидимою рукою ринку спрямовує свою діяльність у напрямку, сприятливому для всіх і для кожного.

Недосконала конкуренція — ситуація на ринку, коли фірма (покупець), що продає (купує) товар, здатна (здатний) впливати на його ціну.

Неекономічні блага — продукти, які існують у достатній кількості і не потребують розподілу серед споживачів за допомогою механізму цін. Ринкові ціни неекономічних благ дорівнюють нулю.

Незалежні товари — товари А та Б є незалежними, якщо ціна товару А не впливає на величину попиту товару Б (за інших рівних умов).

Нерозподілений прибуток — частина чистого доходу (прибутку) корпорації, яка не розподіляється як дивіденд між власниками акцій, а утримується для її розвитку.

Номинальна (грошова) процентна ставка — норма процента, яка виплачується за різними активами; характеризує доход за рік на одну грошову одиницю.

Норма прибутку на капітал — процентне відношення доходу на інвестиції або капітал до величини інвестицій або капіталу.

Нормальні товари — товари, величина попиту на які зростає при збільшенні доходу споживача.

Нормативна економіка — економічний аналіз, який передбачає подальший стан розвитку на основі вартісних і моральних оцінок (допустимий рівень інфляції, безробіття, бюджетного дефіциту тощо).

Обмін — торгівля товарами (послугами) в обмін на інший товар або гроші.

Облігація — цінний папір, який приносить процент; випускається корпорацією або урядом і гарантує у майбутньому повернення суми грошей (ціна облігації) плюс процент у точно встановленому розмірі.

Особистий прибутковий податок — податок на доходи окремих індивідів у вигляді заробітної плати, доходів від власності тощо.

Паперові гроші — різновид грошей, виготовлених із паперу. З технічної точки зору Вони є ідеальними, оскільки для свого виготовлення потребують мінімум затрат праці, але приховують у собі небезпеку їх випуску на ринок у необмеженій кількості, а через це - інфляції.

Парадокс вартості — полягає у тому, що багато необхідних для життя продуктів мають низьку, а предмети розкоші — високу ринкову вартість (відповідно вода і діаманти). Це пов'язано з тим, що ціна відображає не сукупну, а граничну корисність товару.

Парадокс ощадливості — полягає у тому, що рішення суспільства заощаджувати більше може спричинити до скорочення реальних заощаджень, оскільки збільшення заощаджень означає зниження споживчих видатків, в результаті чого сукупний попит і ВВП, а зрештою інвестиції і заощадження, можуть зменшитися.

Партнерство (господарське товариство) — правова форма фірми, що об'єднує двох або більше власників, які погоджуються розподіляти між собою прибутки чи втрати фірми у певній пропорції. Принцип обмеженості відповідальності, характерний для корпорації, на партнерство не поширюється.

Підпільна (тіньова) економіка — незареєстрована економічна діяльність, яка охоплює як дозволена (послуги друзів один одному), так і заборонена законом (наркобізнес) діяльність.

Підприємці — частина людських ресурсів, яка бере на себе ризик організації інших ресурсів для виробництва товарів і послуг.

Податки — обов'язкові платежі у держбюджет у визначеному законодавством країни порядку.

Попит (ринковий) — кількість товарів (послуг), яку готові купити споживачі за даного рівня цін та інших однакових умов протягом певного періоду.

Порівняльна перевага — закон, за яким країна має спеціалізуватися на виробництві і експорті тих товарів, які вона може виробляти за відносно нижчих витрат та імпортувати ті з них, виробництво яких обходиться їй відносно дорожче.

Постійні витрати — витрати виробництва, які не залежать від обсягу виробництва фірми (у короткостроковому періоді).

Поточні рахунки (банківські гроші) — вклади у комерційні банки або іншу фінансову установу, на які можна виписувати чеки і які є грошима для операцій.

Прибуток — в аналітичній економії різниця між виторгом і повними витратами на виробництво товару.

Приватизаційний сертифікат — цінний папір, що засвідчує право його власника на володіння частиною державної власності, а також на участь у приватизації останньої.

Продуктивність — відношення обсягів випуску продукції до витрат ресурсів за певний період часу; зростає під впливом розвитку техніки і технології, підвищення кваліфікації та капіталоозброєності праці.

Проміжні товари — товари, які піддавалися певній обробці, але не є кінцевим продуктом (сировина, напівфабрикати).

Пропозиція (ринкова) — кількість товарів (послуг), яку готові виробити і продати фірми за даного рівня цін та інших однакових умов.

Протекціонізм — зовнішньоекономічна політика, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції; головні знаряддя — мито та квота.

Реальна заробітна плата — кількість матеріальних благ і послуг, яку можна придбати за номінальну (грошову) заробітну плату. Визначається як відношення обсягу останньої до індексу споживчих цін.

Реальна процентна ставка — номінальна процентна ставка мінус темп інфляції.

Рівноважна ціна (ціна ринкової рівноваги) — ціна, за якої кількість попиту та пропозиції товару (послуги) на певному ринку збігаються.

Рівновага споживача — рівність відносин граничних корисностей різних благ до їх цінами.

Ринкова економіка — економіка, яка проблеми своєї організації вирішує за допомогою ринкового механізму. За ринкової економіки фірми, які прагнуть максимізувати прибуток, купують фактори виробництва і забезпечують за їх допомогою пропозицію товарів на ринку, а родини та індивіди, виходячи із своїх факторних доходів, — попит на них. Ціни і кількість товарів визначаються на ринку.

Ринкова рівновага — ситуація на ринку певного товару, коли попит і пропозиція за обсягом збігаються.

Ринкова сила (влада) — ступінь контролю, який фірма або група фірм має над ціною і виробничими рішеннями у певній галузі. Високий рівень ринкової сили означає монополію, її відсутність — конкурентний ринок.

Ринкова структура — конфігурація ринку, обумовлена ступенем конкуренції та ринкової сили.

Ринкові невдачі — недосконалість цінової системи, яка заважає ефективному розподілові ресурсів; головні причини — недосконала конкуренція і побічні впливи (екстерналії).

Ринок — місце (простір, сфера), де взаємодіють продавці і покупці, визначаючи ціни і кількість певних товарів або послуг.

Ринок капіталів — ринок, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів (грошей, цінних паперів). Р. к. разом з фінансовими посередниками сприяє надходженню заощаджень до інвесторів.

Робоча сила — за офіційною статистикою, населення країни у віці від 16 років і старше, яке має роботу або активно її шукає.

Середні валові витрати — валові витрати фірми, поділені на кількість вироблених товарів.

Середній дохід — загальний виторг фірми, поділений на загальну кількість проданих товарів.

Соціалізм — економічна та політична система, головними ознаками якої є: зосередження частини ресурсів (навіть їх більшості) у руках держави, перерозподіл доходів через державний бюджет. Різновиди: командна система, розподільчий соціалізм, ринковий соціалізм.

Ставка (норма) процента — ціна, яка сплачується за позичені гроші за певний проміжок часу.

Суспільні товари (товари громадського вжитку) — товари, вигоди від споживання яких одержує все суспільство (маяки, національна оборона). Протилежне поняття — товари індивідуального вжитку (житло, одяг).

Товари нижчої споживної цінності — товари, попит на які зменшується із зростанням доходу споживача.

Трудова теорія вартості — економічна концепція, розвинута В. Петті, А.Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом, згідно з якою обмін товарів відбувається відповідно до кількості затраченої на їх виробництво праці.

Фактори виробництва — ресурс, який використовується для виробництва благ.

Фірма — відокремлена виробнича одиниця економіки; наймає робочу силу, купує інші фактори виробництва, забезпечує виробництво і продаж товарів.

Фондова біржа — організований ринок, де відбувається торгівля звичайними акціями. Найбільшою фондовою біржею світу є Нью-Йоркська біржа, де обертаються акції великих американських компаній.

Центральний банк — провідна ланка банківської системи країни, яка відповідає за пропозицію грошей, контроль фінансової системи, особливо комерційних банків, кредитну кон'юнктуру, збереження офіційних золотовалютних резервів.

Цінні папери — різні фінансові активи: акції, облігації, векселі тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аналітична економіка. Макроекономіка і мікроекономіка. Підручник у 2 книгах. Книга 1. Вступ до макроекономіки За ред. С.Панчишина, П. Островерха. Видавництво Априорі 2020. 648с.
2. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник.: У 2кн. / За ред. С. Панчишина і П Островерха. Кн. 2: Мікроекономіка. 4-те., випр. і доп. К: Знання, 2006. 437 с.
3. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2019. 352с.
4. Баула О.В., Вісин В.В., Вісіна Т.М., Галазюк Н.М. ін. Економіка: макрота мікроекономічні аспекти. Навчальний посібник. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 280 с.
5. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. К.: Основи, 2001. 670 с.
6. Горбачевська О.В., Хмелярчук М.І., Стасишин А.В. Історія економіки та економічної думки у логічних схемах: навч.посібник. К.: УБС НБУ, 2013. 526 с.
7. Горбачевська О.В. Графічні побудови в мікроекономіці. Львів. ЛБІ НБУ, 2002. 175 с.
8. Гронтковська Г.Е., Косік А.Ф. Мікроекономміка: практикум: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 404 с.
9. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. СПб.: Экономическая школа, 1994.
10. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. / За ред. В.Д. Базилевича. 3-тє вид. випр. і доп. К.: Знання, 2006. Ч. 1 582 с. Ч. 2 575 с.
11. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХст.: навч.посібн. / В.В. Козюк [та ін.]; за ред. В.В.Козюка, Л.А. Радіонової. К.: Знання, 2011. 582 с.
12. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б Решетняк. Х.: НТУ «ХП», 2010. 336 с.
13. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
14. Кемлбелл Р. Макконнелл, Стенді Л. Брю. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Ч. 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. С. Панчишина, О. Ватаманюка, І. Біка. Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1999. 649 с.
15. Кондорсэ Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Жан Кондорсе; [пер. с фр.]. М.: Ютиэжньй дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 280 с.
16. Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2014.504с.
17. Макроекономіка: базовий курс : навч. посіб. / [проф. І.Й. Малий, проф. І.Ф. Радіонова, доц. Т.Ф. Куценко, доц. Н.В. Федірко та ін.]. К.: КНЕУ, 2016.
18. Макроекономіка: Підручник / Грегорі Н. Манків. К.: Основи, 2000. 588 с.

19. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: в 4 т. М.: Политиздат, 1983. Т. 1: Процесс производства капитала. 737 с.
20. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лунінатаін.; За заг. ред. С. Будаговської. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 517 с.
21. Мікроекономіка: Навчальний посібник /Частина 2/ [уклад.: Н.М. Нілова, Т.І. Гончарук, Д.В. Олексіч]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ФОП Наталуха А.С., 2015. 136 с.
22. Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз. М.: ИНФРА-М, 2000. 856с.
23. Портер М. Е. Конкуренция / Портер М. Е. ; пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
24. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы; Экономические гармонии [сост., вступ. ст. и коммент. М.К. Бункиной и А. М. Семенова]. М.: Дело: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000. 232с.
25. Семуельсон Пол А. Економіка: Підручник. Львів: Світ, 1993.
26. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм. М., 2001. 401 с.
27. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; вступ. стат. и коммент. В.С.Афанасьева. М.: Соцэгиз, 1962. 684 с.
28. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М.И. Туган-Барановский. К.: Наукова думка, 2004. 368 с.
29. Фридмен М. Основы монетаризма / М. Фридмен и др. Под науч. ред. Д.А. Козлова. М.: ТЕИС. 2002. 175 с.
30. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation / Freeman C., Soete L. [3-d edition]. L.: Pinter, 1997. 256 p.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Баула Олена Вікторівна
Вісина Тетяна Миколаївна
Лютак Олена Миколаївна
Савош Лариса Вкторівна
Кравчук Олег Ярославович
Зелінська Ольга Миколаївна
Полянська Тетяна Олександрівна**

ЕКОНОМІКС

Частина 1: Вступ до економікса. Мікроекономіка
Навчальний посібник

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 27.03.2021 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Ум. друк. арк 19,75. Обл. вид. арк. 18,2. Тираж 300 пр.

Друк - СПД Галяк Жанна Володимирівна
Друкарня «Волиньполіграф»
Свідоцтво Держкомінформу України
ДК №3585 від 22.09.09р.
вул. Привокзальна, 12, м. Луцьк, 43021
Тел.: (0332) 77 07 14, 77 05 02
e-mail: vpolygraf@gmail.com
www.vpolygraf.com.ua

ЕКОНОМІКС. Частина 1: Вступ до економікса. Мікроекономіка:
Е 45 Навчальний посібник / Баула О.В., Вісина Т.М., Лютак О.М., Савош Л.В.,
Кравчук О.Я., Зелінська О.М., Полянська Т.О. Луцьк: СПД Гадяк Жанна
Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 320 с.

ISBN 978-617-7843-03-9

В основу навчального посібника покладено курс лекцій, що викладається здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Луцького національного технічного університету. В посібнику на системній основі розкриваються закони і категорії економікса, мікро- та макроекономічні аспекти функціонування суспільного виробництва.

Посібник наповнений схемами, графіками, таблицями, а також подано контрольні питання і завдання для перевірки знань до кожної теми з прикладами відповіді та розв'язками.

Рекомендовано для здобувачів вищої освіти, викладачів закладів вищої освіти.

ISBN 978-617-7843-03-9

УДК 330.101 (075.8)